

Onder druk

Jansen & Janssendossiers 2

Buro Jansen & Janssen

Onder druk

Terrorismebestrijding in Nederland

PAPIEREN TIJGER

Jansen & Janssen dossiers 2

De schrijvers van dit dossier waren:

Rick van Amersfoort

Jelle van Buuren

Kees Kalkman

Wil van der Schans

Eerder verscheen:

Misleidende methode, Jansen en Janssen dossier 1, ISBN 90 6728 162 X.

Over de inlichtingendiensten en vluchtelingen

Buro Jansen en Janssen is een onafhankelijke organisatie die kritisch onderzoek doet naar politie- en inlichtingendiensten en actiegroepen ondersteunt die te maken hebben met de bemoeienis van politie- en of inlichtingendiensten.

Buro Jansen & Janssen, Postbus 10591, 1001 EN Amsterdam

info@burojansen.nl; www.burojansen.nl

Dit boek kwam mede tot stand dankzij een subsidie van:

Stichting het Volle Leven

XminY Solidariteitsfonds

Stichting Overal

Emmaus Haarzuilen

Ruimschoots

© 2006 Stichting Uitgeverij Papieren Tijger

Postbus 2599

4800 CN Breda

info@papierentijger.org

www.papierentijger.org

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op andere wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

ISBN 90 6728 188 3; NUR 740

INHOUD

1	Intentiestrafrecht	7
2	De AIVD, hofleverancier van informatie	45
3	Stammentwisten	87
4	Het is een vreemdeling zeker	95
5	Afknippen	119
6	Noodtoestand	135
7	Politiek en terrorismebestrijding	141
8	Gewapende strijd in de 21ste eeuw	167
9	Scenario van machteloosheid	211
10	Kritiek	225

1 INTENTIESTRAFRECHT

Het was een voor Nederlandse begrippen vrij zeldzame vertoning: een aantal rechters verliet de ivoren toren van de rechtspraak en uitte hun zorgen over de daadkracht die het kabinet-Balkenende tentoonspreidt bij aanpassingen in het strafrecht om terrorisme te bestrijden. Geert Corstens, raadsheer bij de Hoge Raad – het hoogste rechtscollege van Nederland – noemde de voorgestelde maatregelen ‘een heel gevaarlijk pakket’ omdat er ‘ingrijpend aan de structuur van het strafproces wordt gemorrelt, waarbij het hele bouwwerk gaat wankelen’. Volgens hem zullen de maatregelen slechts marginaal bijdragen aan de oplossing van het probleem, terwijl ondertussen ‘de vrijheid van het individu behoorlijk wordt opgeofferd’. Maar kritiek en nuances zijn nauwelijks te uiten, stelt Corstens. ‘Er lijkt over dit onderwerp een soort geest te zijn neergedaald die de politiek enorm doet doordraven. Het opgeroepen beeld van een oorlog vind ik echt heel verkeerd. Ziet u een wezenlijk maatschappelijk debat over deze kwestie? In de politiek, journalistiek, of zelfs de wetenschap? Het lijkt wel of alle neuzen dezelfde kant op móeten wijzen.’

Corstens vreest dat door deze sfeer ook de politieke druk op de rechterlijke macht toeneemt. Want wat gebeurt er als er een terrorismezaak is waar veel over te doen is in de maatschappij, en een rechter laat de verdachten vrij omdat hij het aangevraagd bewijs te mager vindt? ‘Dan gaan er waarschijnlijk een paar journalisten gillen. En vallen sommige politici over die rechter heen. Er zal worden geroepen dat hij niet met beide benen in de maatschappij staat en dat hij terroristen laat lopen. Nu al zie je de tendens van politici die weinig respect opbrengen voor rechterlijke beslissingen zoals ik die net schetste. Als die de politieke meerderheid krijgen, dan dreigt de rechter te worden gemarginaliseerd.’

Dezelfde zorg wordt gedeeld door Frans Bauduin, vice-president van de Amsterdamse rechtbank. Hij vreest dat de politiek rechters zal verwijten dat ze de ernst van de situatie niet inzien. ‘Ik moet wel mijn werk kunnen blijven doen. Dat komt er toch op neer dat ik in mijn afweging argumenten moet kunnen controleren van alle partijen: de verdachte, het Openbaar Ministerie en eventueel de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD). In de huidige voorstellen raakt die balans verstoord.’

De reactie van de politiek op deze kritiek was kort: er is niets mis met de voorgestelde wetgeving – en waar bemoeien die rechters zich eigenlijk mee? Daarmee lij-

ken de rechters eigenlijk al direct gelijk te krijgen in hun stelling: het is nauwelijks mogelijk kritiek te leveren op de antiterreurwetgeving van het kabinet-Balkenende. Buitengewone tijden vragen immers om buitengewone maatregelen. Dat lijkt de geest te zijn die door het Binnenhof waart.

Helemaal onbegrijpelijk is dat niet. Met de aanslag in Madrid kwam de terreurdreiging fysiek al dicht bij huis; de moord op Theo van Gogh bracht terreur uit radicaal-islamitische hoek letterlijk op de Nederlandse stoep. Nederland moet zijn naïviteit afleggen, heet het in opiniekringen. Nederland, met zijn slappe wetgeving, invoelende rechters en bureaucratische politie- en justitieapparaat, dreigt het afvoerputje van Europa te worden. Dat valt inmiddels niet alleen aan de borreltafel te horen, maar blijkt ook als overtuiging te hebben postgevat in politiek Den Haag. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat het kabinet inmiddels een indrukwekkende serie wetten heeft geproduceerd. Aanscherping van wetgeving geeft nu eenmaal snel de indruk van doortastend optredende bestuurders, en dat is waar het volk om vraagt.

Toch is het in stelling brengen van het strafrecht tegen terrorisme een hachelijke zaak. Strafrecht is in eerste instantie bedoeld om in te zetten nádat er een strafbaar feit is gepleegd. Aan dat uitgangspunt is de afgelopen tien jaren al veelvuldig gemorreld. Politie en justitie mogen bijvoorbeeld verkennende onderzoeken doen naar dadergroeperingen nog voordat strafbare feiten zijn gepleegd, de zogenaamde proactieve opsporing.

Het strafrecht wordt nu echter als het ware nóg meer naar voren geschoven. Strafrechtelijk optreden moet ook al kunnen plaatsvinden voordat een terroristische daad plaatsvindt. Ook dat is begrijpelijk: liever de verdachten aanhouden vóódat een trein wordt opgeblazen, dan na de aanslag de jacht op de daders te openen. Maar daar doemen tegelijkertijd de problemen op: hoe weet justitie wat potentiële verdachten van plan zijn en hoe kunnen ze daarvoor het wettig en overtuigend bewijs aandragen dat nodig is voor een veroordeling? Hoe weet justitie überhaupt wie ‘potentiële verdachten’ zijn?

Justitie probeert dat probleem op te lossen door het mogelijk te maken sneller opsporingsbevoegdheden in te zetten, en door delictomschrijvingen te creëren die nogal vaag en ruim geformuleerd zijn, zoals we verderop nog zullen zien. En dat is precies waar bovenaangehaalde rechters en anderen zich grote zorgen over maken. De cultuur van het inlichtingenwerk begint door te sijpelen naar het strafrecht.

WET TERRORISTISCHE MISDRIJVEN

Een eerste, belangrijk voorstel is de inmiddels in werking getreden Wet Terroristische Misdrifven. Deze wet is de Nederlandse vertaling van een Europees kaderbesluit, waarin terrorisme wordt gedefinieerd en strafbaar gesteld. Op die manier moeten in alle Europese lidstaten dezelfde definities en strafmaten voor terrorisme gaan gelden. Op dit kaderbesluit kwam van diverse zijden al veel kritiek. Het kaderbesluit is in feite overbodig, omdat in alle Europese lidstaten terrorisme al strafbaar is, organisaties met criminele doelen reeds aangepakt kunnen worden en voorbereidingshandelingen al strafbaar zijn. Kortom: ook met het ‘gewone’ strafrecht valt terrorisme aan te pakken, en het is niet nodig om daar aparte wetgeving voor in het leven te roepen.

‘Weinig zaken die je onder “terrorisme” kunt scharen zijn in de lidstaten niet strafbaar’, constateerde bijvoorbeeld Gert Vermeulen, verbonden aan de Universiteit van Gent, in de *Staatscourant*. Harmen van der Wilt van de Universiteit van Amsterdam wees in hetzelfde artikel op het grote aantal verdragen dat in Europa en wereldwijd al bestaat om terrorisme te bestrijden. ‘Er dreigt een wildgroei aan maatregelen. Steeds weer nieuwe initiatieven leiden alleen maar tot verbrokkeling en onduidelijkheid.’

Bovendien wezen critici erop dat de door de Europese Commissie voorgestelde definitie aan de ruime kant is. Terrorisme is volgens de Europese Commissie: ‘daden met het oogmerk landen, hun instellingen of bevolking te intimideren en de politieke, economische en sociale structuren van een land op ernstige wijze te veranderen of te vernietigen’. Deze definitie laat ruimte om ook vakbondsmanifestaties of demonstraties waarbij stenen door de lucht vliegen onder de noemer van ‘terrorisme’ te brengen. Een vrees die niet geheel ongegrond bleek toen niet veel later Spanje een voorstel deed om de informatie-uitwisseling over terrorisme te verbeteren, en daarbij ook de antiglobaliseringsbeweging in het vizier had. Spanje beriep zich daarbij nadrukkelijk op de definitie uit het kaderbesluit.

Tijdens een hoorzitting in de Tweede Kamer wees strafrechtadvocate Britta Böhler ook op dit gevaar. ‘Van terrorisme bestaat geen eenduidige, gangbare definitie. Dat komt omdat “terrorisme” van origine een politiek begrip is. Het is een politieke keuze welke acties wij als terrorisme kwalificeren en welke acties wij kwalificeren als acties, vrijheidsstrijd of andere vormen van politieke uiting. De definitie is zo ruim dat allerlei vormen van activisme, politiek, economisch, religieus of anderszins, eronder kunnen vallen.’

Ook hoogleraar strafrecht Ybo Buruma wees op dit probleem, wat nog sterker

geldt omdat Nederland bij de omzetting van het kaderbesluit de tekst enigszins heeft aangepast. Zo is niet langer vereist dat er sprake moet zijn van wederrechtelijk handelen en is er ook sprake van terrorisme als ‘een deel van de bevolking’ vrees wordt aangejaagd. Buruma: ‘Dit betekent dat de minister het mogelijk maakt dat vakbondsacties en acties van actiegroepen onder het bereik van de terrorismedefinitie worden gebracht. Wij weten allemaal dat de minister het zo niet bedoelt, maar de rechter kan pas gebruikmaken van achterliggende stukken van wetsgeschiedenis op het moment dat hij iets te interpreteren heeft, en hij heeft niet meer het woord “wederrechtelijk” te interpreteren, want dat is eruit gehaald.’ Overigens is dankzij een amendement van de Socialistische Partij (SP) het begrip ‘wederrechtelijk’ alsnog in de wettekst opgenomen.

Nog meer kritiek kreeg de minister te verduren voor zijn plan om in hetzelfde wetsvoorstel samenspanning strafbaar te stellen, gekoppeld aan het terroristisch motief. Dat zijn, stelden diverse deskundigen tijdens de hoorzitting in de Tweede Kamer, twee vage begrippen die moeilijk te bewijzen zijn en nog ver af staan van daadwerkelijke voorbereidingshandelingen voor een terroristische aanslag. Bij samenspanning hoeft het namelijk niet tot een daadwerkelijke uitvoering van plannen of afspraken te komen, en men kan dan ook moeilijk vaststellen of de plannen serieus bedoeld zijn.

‘Hoe weet men nu zeker dat men niet te maken heeft met stoere plannen van puberale heethoofden, die nooit serieus bedoeld zijn?’ vroeg strafrechtgeleerde Harmen van der Wilt. Hij maakt zich vooral zorgen over de koppeling van ‘samenspanning’ aan ‘motief’. Je kunt nu eenmaal niet in het hoofd van mensen kijken. Dat vergroot volgens Van der Wilt de kans op rechterlijke dwalingen. ‘Mijn grootste zorg geldt die koppeling van het terroristisch motief aan rechtsfiguren in de periferie van de strafrechtelijke aansprakelijkheid’, aldus Van der Wilt op de hoorzitting. ‘Vorbereidingshandelingen, deelname aan een misdadige organisatie en samenspanning. Het gaat hier om handelingen die betrekkelijk ver van het delict zelf af staan, en op zichzelf een alledaags en onschuldig karakter kunnen hebben. Ik acht de kans reëel dat deze handelingen geïnterpreteerd zullen worden in het licht van het veronderstelde terroristische motief. Dat vergroot het risico op justitiële mislagen aanzienlijk.’

Van der Wilt verwees bijvoorbeeld naar artikel 46 van het voorstel, waarin het strafbaar wordt gesteld om bepaalde goederen voorhanden te hebben die kennelijk bestemd zijn voor het plegen van een misdrijf. ‘Je introduceert het terroristische motief en je gaat dat toepassen bij activiteiten die nog vrij ver van het delict zelf af staan. Dan is het risico vrij groot dat je sterk de neiging hebt die activitei-

ten ook inderdaad als zodanig te interpreteren, terwijl het hier heel goed nog kan gaan om onschuldige activiteiten.’

Ybo Buruma, hoogleraar strafprocesrecht aan de Universiteit Nijmegen, kraakte ook enkele kritische noten over de verruiming van artikel 140, het artikel dat lidmaatschap van een criminele organisatie strafbaar stelt. In het huidige artikel wordt een bepaalde opzet verondersteld: iemand wist dat zijn handelingen in de context van een misdaad dan wel de voorbereidingen van een misdaad vallen. De door Donner voorgestelde verruiming haalt de notie van ‘opzet’ weg.

Buruma: ‘Wordt het mogelijk dat elke café-uitbater die een zaaltje ter beschikking stelt aan de Koerdische Arbeiderspartij PKK als deelnemer aan een terroristische organisatie zal worden beschouwd? Dankzij het uitbreiden van de artikelen 140 en 140a is dat het geval. Het derde lid is er echt uitsluitend en alleen om mensen die iemand te logeren krijgen die achteraf een terrorist blijkt te zijn, of mensen die bijvoorbeeld een donatie doen aan een of andere Tsjetsjeense verzetsgroep te kunnen veroordelen, zonder dat je de opzet van die steun hoeft te bewijzen.’

Een vergelijkbaar probleem voorziet Buruma bij het strafbaar stellen van rekrutering. We gaan nu alles misdadig noemen, aldus Buruma, en laten het maar aan de officier van justitie over wanneer hij vervolgt. Want je kunt ook steun genereren voor een ‘nette’ bevrijdingsbeweging, wat nu direct als ‘terroristisch’ wordt afgestraft. Buruma zet deze kritiek in een bredere context: in het strafrecht ontstaan steeds meer ‘paraplubepalingen’, waarbij erop wordt gegokt dat het Openbaar Ministerie verstandig zal vervolgen. Buruma geeft daarbij als voorbeeld dat het volgens het Nederlands strafrecht zonder meer strafbaar is om als zeventienjarige seks te hebben met een vijftienjarige. ‘Als dat je vriendin is en als de officier hoort dat de vijftienjarige er volledig mee heeft ingestemd, dan hoop je maar als zeventienjarige dat het geen reden is om je te vervolgen.’

Ook Britta Böhler wijst op deze problemen. Ze stelt dat de introductie van ‘samen spanning’ vooral leidt tot verschuiving van de bewijsproblemen. Is het lastig om deelname aan een criminele organisatie te bewijzen? Dan stellen we voortaan samen spanning strafbaar. ‘Ik zie de relevantie van de samen spanning niet anders dan dat je echt probeert dingen strafbaar te stellen die zich puur en alleen in de hoofden van mensen afspelen en die in dit geval door twee mensen worden besproken. Hoe meer je de strafbaarstelling oprekt van het voltooide delict naar de voorbereidingshandelingen, hoe minder tastbaar het bewijs wordt. Je hebt geen lijk, geen pistool, je gaat steeds verder. Dat verhoogt het risico op fouten.’

De neiging wordt steeds groter om het denken strafbaar te stellen, concludeerde rechtsgeleerde André Klip later in *NRC Handelsblad*. Er ontstaat een soort intentiestrafrecht: het gaat niet langer om daden of concrete voorbereidingshandelingen, maar om intenties, voornemens, gedachten.

In een cynische column in *Justitie Magazine* beschreef advocate Dian Brouwer de potentiële gevolgen van het strafbaar stellen van samenspanning. Ze verwees daarbij naar een aantal recente rechterlijke dwalingen, zoals de Schiedamse parkmoord en de Puttense moordzaak. DNA bleek daarin uiteindelijk het bewijs te leveren dat het Openbaar Ministerie en de rechterlijke macht inderdaad de plank volledig mis hadden geslagen. Daar hoeven terrorismeverdachten echter niet op te hopen. ‘Een delict als samenspanning vereist geen enkele uiterlijke manifestatie: de enkele afspraak met een ander is genoeg voor een veroordeling. Dat kan bewezen worden met een enkel rapportje van de AIVD, uiteraard zonder bronvermelding, en een enkele anonieme getuigenverklaring. Voor degene die ten onrechte zullen worden veroordeeld, bestaat niet eens de hoop dat forensisch bewijs als DNA nog eens hun onschuld zal bewijzen. Maar ach. Waar maak ik me druk om. Ik ben een kaaskop. Ik val niet op in de doelgroep. Ik zal geen last hebben van het Nederlandse Guantanamo-strafrecht...’

POLITIEKE DRUK

Buruma verwees al naar de paraplubepalingen van het strafrecht: of en hoe er vervolgd wordt, wordt steeds meer afhankelijk van de wijsheid van het Openbaar Ministerie. De tendens lijkt te zijn om de inzet van opsporingsbevoegdheden en dwangmiddelen snel te laten plaatsvinden, en dan later nog eens te bekijken of dat eigenlijk wel terecht was. Dat is een behoorlijke trendbreuk in het strafrechtelijk denken. Vanuit de gedachte dat het optreden van politie en justitie diep ingrijpt in het persoonlijk leven van mensen, zijn voorwaarden verbonden aan dat optreden: er moet een gegronde en redelijke vermoeden zijn dat er iets mis is voordat actie wordt ondernomen. De terreurwetten maken de inzet van dwangmiddelen makkelijker.

Advocate Böhler: ‘Ik denk niet dat het de bedoeling is dat je dwangmiddelen toepast waarvan je bij negentig procent achteraf moet zeggen: sorry, foutje, dat was niet de bedoeling, u heeft helemaal niks misdaan. Dat is niet de bedoeling van de inzet van dwangmiddelen.’

In de Nederlandse context zijn voorbeelden bekend van het creatief inzetten van dwangmiddelen. Zo liet de Amsterdamse driehoek tijdens de Europese Top van

1997 in Amsterdam massaal demonstranten oppakken vanwege artikel 140: lid-maatschap van een verboden organisatie. Gevraagd naar waar dat vermoeden dan wel op was gebaseerd, stelde het Amsterdamse Openbaar Ministerie dat de arrestaties nu juist nodig waren om te onderzoeken of de verdenking terecht was. Die handelwijze is later fel bekritiseerd door onder meer de ombudsman: de driehoek kreeg het verwijt van machtsmisbruik aan de broek.

Het gevaar van misbruik van bevoegdheden ligt op de loer zodra er grote politieke druk ontstaat. Wellicht is het zinnig om nog eens te verwijzen naar de totaal uit de rails gelopen opsporingsmethoden die met het IRT-schandaal aan het licht kwamen. De politie bleek flink aan het pionieren te zijn geslagen, onder het kenmerklijke motto ‘wat niet uitdrukkelijk is verboden, is toegestaan’. Dat daarbij ook het Openbaar Ministerie – dat officieel de leiding heeft over de opsporing – en de rechterlijke macht op het verkeerde been werden gezet, deerde niet. Vrijwel alle hoofdbetrokkenen bij de IRT-affaire verklaarden later dat ze zich in hun aanpak gesteund voelden door de toenmalige minister van Justitie Ernst Hirsch Ballin, die de oorlog had verklaard aan de georganiseerde criminaliteit en deze had uitgeroepen tot een ‘bedreiging voor de binnenlandse veiligheid’. Oorlog, binnenlandse vijand: het zet de politie aan tot drieste opsporingsmethoden.

De voorzitter van de Nederlandse Juristen Vereniging, J.W. Fokkens, waarschuwde voor dit klimaat in zijn jaarrede. Fokkens hekelde het beeld dat onder andere door minister Donner wordt geschetst, namelijk dat in Nederland heel terughoudend wordt omgegaan met potentiële verdachten van ernstige delicten. ‘Het beeld van een strafrechtspiegeling met nauwelijks adequate bevoegdheden om op te treden is gewoon niet juist’, stelde Fokkens. Hij wees op de effecten van deze verkeerde voorstelling van zaken: strafrechtjuristen die kritisch meedenken worden afgeschilderd als mensen die de ernst van de situatie niet zien en daardoor eigenlijk niet als serieuze discussiepartners kunnen worden beschouwd. Parlementariërs schieten helemaal door, meent Fokkens. Hij haalde CDA-fractie leider Maxime Verhagen aan, tijdens een debat over de aanslagen in Madrid van april 2004. ‘De ijzeren regel van het strafrecht, beter tien schuldigen op straat dan één onschuldige in de cel, gaat niet op bij terrorisme (...). De minister van Justitie heeft ervoor gezorgd dat nogal wat juridische huisjes omver geschopt zijn. Dat wil niet zeggen dat we er nu zijn. We zullen moeten doorpakken. Dat houdt ook in dat we ons niet te veel moeten bezighouden met juridische beren op de weg.’ Maar een zorgvuldig proces en zorgvuldige afwegingen van belangen hebben niets te maken met heilige juridische huisjes, maar met de wezenlijke belangen van de rechtsstaat, vindt Fokkens. ‘Meent Verhagen nu werkelijk dat we terroris-

me op de juiste wijze bestrijden door zo'n tien tot twintig procent verdachte personen onschuldig te veroordelen? Waarschijnlijk niet.' Maar, zegt Fokkens, dergelijke betogen roepen wel een klimaat op waarin het risico bestaat dat opsporingsambtenaren resultaat boven zorgvuldigheid gaan stellen. Fokkens wijst op Engelse uitglijders bij de bestrijding van de IRA, zoals de Birmingham Six en Guilford Four. Een geschiedenis van mishandelingen tijdens politieverhoren, gemanipuleerde verklaringen, ontlastend materiaal dat wordt achtergehouden, het vervalsen van testresultaten. 'Juist in dit type zaken ontstaat door publiciteit een maatschappelijke druk om resultaten te halen, waardoor het gevaar van fouten en veroordeling van onschuldigen kan worden vergroot', aldus Fokkens.

Hij had er overigens nog een Frans voorbeeld aan toe kunnen voegen. Moussa Kraouche, woordvoerder van de Algerijnse Broederschap in Frankrijk en vertegenwoordiger van de Algerijnse fundamentalistische oppositiebeweging FIS, zat zes jaar lang in huisarrest op grond van bewijsmateriaal dat door de Franse politie geconstrueerd was. Volgens de Parijse rechter Roger Le Lore, die Kraouche op vrije voeten stelde, wilde de politie hem tot elke prijs achter slot en grendel krijgen om de strijd tegen het islamitisch terrorisme 'een schijn van succes' te geven. Tijdens de zogeheten Operatie Chrysanthème werden in 1993 honderd aanhangers van het FIS in Frankrijk aangehouden; slechts vier, waaronder Kraouche, werden voorgeleid. Bij hem thuis werden documenten aangetroffen waaruit zijn betrokkenheid bij terrorisme bleek. De politie bleek later de documenten zelf opgesteld te hebben.

OPREKKING POLITIEBEVOEGDHEDEN

Het gevaar waar Fokkens op wijst wordt actueler door wetsvoorstellen die het de politie makkelijker maken om opsporingsbevoegdheden in te zetten tegen verdachten. In een brief van 10 september 2004 kondigde minister Donner van Justitie voorstellen aan voor de terreurbestrijding. Waar nu nog een 'redelijk vermoeden' nodig is dat iemand een misdrijf heeft begaan of van zins is te begaan, is voorgesteld dat tal van bijzondere opsporingsmethoden voortaan mogen worden toegepast op basis van 'aanwijzingen'. Het wetsvoorstel, uitbreiding bevoegdheden politie in terrorismezaken, is in juni 2005 bij de Tweede Kamer ingediend. Al eerder is toegestaan dat criminele burgerinfiltranten mogen worden ingezet bij de opsporing van terroristische misdrijven – een praktijk die na het IRT-tijdperk eigenlijk uit den boze was, gezien de notoire onbetrouwbaarheid van dergelijke burgerinfiltranten. Een nog verdergaande stap is dat personen die in openbare

dienst van een vreemde staat zijn – bijvoorbeeld Amerikaanse agenten – vergelijkbare bevoegdheden krijgen als Nederlandse opsporingsambtenaren en hier mogen gaan opereren.

Volgens strafrechtgeleerde Ties Prakke betekent dit dat de politie bijna dezelfde bevoegdheden als de AIVD krijgt, omdat de mate van objectiviteit op basis waarvan opsporingsbevoegdheden mogen worden ingezet, drastisch wordt verkleind. Onnodig, stelt Prakke, want er ligt ook al een wetsvoorstel om AIVD-informatie als bewijs in de rechtszaal toe te laten. ‘De genoemde voorstellen voor extra bevoegdheden voor de politie zullen van de desbetreffende afdeling van het Korps Landelijke Politiediensten (KLPD) een soort schaduw-geheime dienst maken, en dat lijkt nodig noch wenselijk.’

Bovendien wordt het begrip ‘opsporing’ opgerekt. Onder de Wet Bijzondere Opsporingsbevoegdheden was dat al gebeurd, van ‘het onderzoek naar vermoedelijk gepleegde strafbare feiten’ naar ‘de beraming van zeer ernstige feiten in georganiseerd verband’. Nu wordt de definitie van opsporing: ‘het onderzoek in verband met strafbare feiten onder gezag van de officier van justitie met als doel het nemen van strafvorderlijke beslissingen’.

Volgens Prakke wordt het opsporingsbegrip daarmee praktisch onbegrensd. De politie mag gaan opsporen op basis van ‘aanwijzingen’, wat dat ook moge zijn. Daarnaast mag de politie in het ‘verkennend onderzoek’ naar terroristische misdrijven databanken koppelen. Het verkennend onderzoek is nu ook al mogelijk, maar zonder dat daarvoor opsporingsbevoegdheden mogen worden gebruikt: de politie kan gewoon de ogen en oren openhouden.

‘Het koppelen van databestanden is een verregaande bevoegdheid die de politie ook weer laat lijken op de AIVD’, aldus Prakke. ‘Wanneer we de filosofie van gescheiden informatiecircuits voor politiediensten en geheime diensten serieus nemen, dan is het gebruik voor het bewijs in strafzaken van AIVD-informatie bedenkelijk, maar het verlenen van verstreckende bevoegdheden aan de politie voor *fishing expeditions* in de vermeende terroristische vijver minstens zo aanvechtbaar: dat is werk voor inlichtingendiensten.’

De al eerder aangehaalde raadsheer Corstens wees op hetzelfde gevaar. De AIVD krijgt meer armslag en haar informatie kan makkelijker worden gebruikt. Tegelijkertijd wordt het ook politie en justitie makkelijker gemaakt om, op basis van erg lichte aanwijzingen, op te treden met AIVD-middelen als infiltratie of telefoontaps. ‘Dat brengt een kernvraag naar boven: willen we een overheid die individuele vrijheden behoorlijk garandeert? Of willen we een overheid die die vrijheden betrekkelijk makkelijk kan inperken?’

Alle nieuwe maatregelen dragen het risico in zich dat de schijnwerpers worden gericht op mensen die zich weliswaar verdacht gedragen, maar wie uiteindelijk niets te verwijten valt. Of dat informatie van de AIVD, hoewel met de beste intenties vergaard, uiteindelijk niet blijkt te kloppen maar toch als bewijs in het strafprocesrecht terechtkomt. ‘In gedrevenheid kan ook de politie of AIVD met alle goede bedoelingen, grote inschattingfouten maken ten koste van het individu. We moeten altijd zien te voorkomen dat onze premier in de positie komt van Tony Blair, die deze week excuses moest maken omdat een aantal mensen jarenlang ten onrechte vastzat wegens bomaanslagen’, aldus Corstens. Bauduin gaf ook nog een hypothetisch voorbeeld. ‘Stel, mijn dochter is geïnteresseerd in Iran en gaat daar een paar maanden heen en ik stuur haar af en toe geld. Met alle huidige mogelijkheden voor datamining wordt er dan plots iets afwijkends in mijn betaalgedrag zichtbaar. Later krijgt mijn dochter een Marokkaans vriendje, die toevallig eens in een verdachte moskee is geweest, die ooit getapt is door een buitenlandse inlichtingendienst. Enfin, al met al kan er een curieus beeld ontstaan, waarbij je er maar niet aan moet denken wat de gevolgen zijn als die informatie onverhoopt in een strafrechtelijk onderzoek terechtkomt. Mensen denken vaak: als ik niets fout doe, heb ik ook niets te verbergen. Maar zo simpel werkt het niet altijd. En bovendien: er is ook nog zoets als het recht op privacy. Willen we een overheid die steeds meer van dit soort dingen gaat controleren?’

Ook stelt de regering voor de mogelijkheid om verdachte terroristen eerder te kunnen opsluiten uit te breiden; een verdenking is daarvoor voldoende. Bovendien kunnen zij maximaal twee jaar in bewaring worden genomen zonder dat hun zaak ter rechtszitting door een rechter wordt beoordeeld, en gedurende die twee jaar hoeft het volledige procesdossier ook niet aan de verdediging te worden gegeven. Dit roept volgens Prakke het ‘horrorbeeld’ op van geheime politieke processen waaraan onderzoek door geheime diensten dan wel de politie met praktisch onbeperkte bevoegdheden voorafgaat, waar de toetsing door de rechter drastisch wordt gereduceerd en de verdediging buitenspel wordt gezet.

Prakke richt haar pijlen ook nog op twee andere voorstellen: de mogelijkheid van preventief fouilleren wordt uitgebreid, doordat niet de burgemeester maar de officier van justitie gebieden mag aanwijzen. In bepaalde risicogebieden, zoals stations en luchthavens, mag de politie altijd preventief fouilleren, zonder bevel van de officier van justitie. Dat in crisissituaties snel preventief gefouilleerd moet kunnen worden in een bepaald gebied snapt Prakke nog wel. Maar, zegt ze, leg die bevoegdheid dan bij de minister, dan is er tenminste iemand politiek verantwoordelijk. ‘Wanneer elke officier van justitie dit mag, is het gevaar aanzienlijk

dat zo'n ingrijpende bevoegdheid veel te makkelijk wordt ingezet. Permanente fouilleerbevoegdheid voor de politie op bepaalde plekken lijkt onaanvaardbaar, omdat er geen enkele garantie is dat die bevoegdheid vooral ter opsporing van terrorisme zal worden toegepast, integendeel, zo'n arbitraire bevoegdheid zal eerder wel dan niet tot misbruik leiden.⁷

Het tweede voorstel behelst dat het niet alleen strafbaar wordt om iemand te verbergen die veroordeeld is of vervolgd wordt, maar ook om iemand te verbergen naar wie opsporing wordt verricht. Gezien de populariteit van de heimelijke opsporing brengt dit iedereen onder de strafwet die logés heeft voor wie de politie belangstelling heeft, concludeert Prakke. Elke burger zou een logé dus eerst uitgebreid moeten ondervragen voordat hij hem of haar onderdak verleent, want je kunt nooit weten. 'De staat lijkt de samenleving geheel in dienst te willen stellen van het veiligheidsconcept van de overheid', concludeert Prakke. 'Verklikken wordt een deugd, gastvrijheid en solidariteit een misdrijf. Ik zal mijn geplande loogerpartijen maar afzeggen om mijn vrienden niet in de problemen te brengen. Je weet maar nooit, zeker met de reikwijdte van de opsporing na inwerkingtreding van deze nieuwe voorstellen.'

Ook het College Bescherming Persoonsgegevens (CBP) is kritisch over de nieuwe voorstellen. Het CBP wijst erop dat mensenrechtenverdragen eisen dat wetten van de overheid voldoende specifiek zijn, zodat het voor burgers voorzienbaar is in welke gevallen en onder welke voorwaarden ingrijpende bevoegdheden kunnen worden ingezet. Dat is tevens een waarborg tegen willekeur. Het begrip 'aanwijzingen' is volgens het CBP veel te vaag, omdat de aanwijzing niet hoeft te zijn gebaseerd op feiten of omstandigheden. Juist die feiten en omstandigheden zijn redelijk objectiveerbaar en dus controleerbaar, zegt het CBP. De feiten en omstandigheden moeten 'hard' zijn. Een tip van een ooggetuige is bijvoorbeeld harder dan de tip van iemand die zijn redenen van wetenschap niet vermeldt. Ook is een tip van een wraaklustige informant die in het verleden al eens onjuiste informatie verstrekke in het algemeen een minder sterke aanwijzing dan die van een belangeloze buitenstaander. Daarnaast moeten de feiten en omstandigheden indicatief zijn voor het strafbare feit dat wordt vermoed. Dat iemand 's nachts op straat hard een hoek om rent is minder indicatief voor een gepleegde inbraak dan dat iemand met een computer onder de arm door een raam naar buiten klimt. Dit alles ontbreekt in het wetsvoorstel; daar wordt alleen het onbepaalde begrip 'aanwijzingen' gehanteerd.

Het CBP verwijst ook naar een zinsnede waarin wordt gerefereerd aan 'de burger die argwaan wekt'. In de praktijk werkt het echter anders, stelt het college: het is

niet het handelen of nalaten van burgers waardoor argwaan wordt gewekt, het is juist de perceptie van de burger door zijn omgeving die de argwaan zal wekken. ‘Juist in het vereiste van een redelijk vermoeden ligt besloten dat deze perceptie eerst objectief gerechtvaardigd moet zijn om overheidsoptreden te kunnen rechtvaardigen.’

Ook wijst het college erop dat door de vaagheid van het begrip ‘aanwijzingen’ de omvang van het onderzoek ook groter zal zijn en de kring van personen die in verband worden gebracht met vage aanwijzingen ook groter zal zijn.

Het college wijst op nog een andere belangrijke kwestie: zijn de voorgestelde maatregelen wel noodzakelijk? Het wetsvoorstel beoogt vergelijkbare bevoegdheden als de AIVD nu al heeft aan politie en justitie toe te kennen. Samenwerken en het delen van informatie is immers cruciaal, en ‘een scherpe maar kunstmatige afbakening van taken is contraproductief’ volgens het kabinet. Volgens het college moet de vraag dan niet zijn: zijn de voorgestelde ruimere bevoegdheden noodzakelijk voor een adequate terreurbestrijding?, maar: is het noodzakelijk dat dergelijke bevoegdheden niet alleen aan de AIVD maar ook aan de politie toekomen? De voorgestelde verruiming van het opsporingsbegrip leidt er volgens het college toe dat politie en justitie zich gaan begeven in de voorfase die thans het terrein is van de AIVD.

Volgens het CBP is de scheiding tussen AIVD en politie/justitie allerminst kunstmatig. ‘Juist in de huidige gescheiden taakuitvoering die tot samenwerking noopt, ligt een sterke waarborg dat slechts gegevens die een redelijk vermoeden inhouden voor de politieke taakuitvoering beschikbaar komen.’

Het CBP verwijst verder naar een groot aantal wetten dat de afgelopen jaren is ingevoerd en politie en justitie al veel meer armslag geeft. Bijvoorbeeld de mogelijkheid voor de politie om zogenaamde themaregisters aan te leggen: gegevens van burgers mogen gedurende lange tijd bewaard blijven, ook al is geen reële verdenking van betrokkenheid bij terroristische activiteiten komen vast te staan. In combinatie met de ruimere bevoegdheden die het kabinet nu aan politie en justitie wil toekennen, en waardoor de KLPD inderdaad de schaduw-geheime dienst wordt waarvoor Prakke al waarschuwde, voorziet het CBP een ‘omvangrijke verwerking van zachte gegevens’.

Het CBP is tegen deze themaregisters, maar als ze er dan toch komen, moeten er buitengewoon strenge voorwaarden voor gaan gelden. Want in deze registers staat informatie over onverdachte burgers die de politie heeft mogen verzamelen op basis van het vage begrip ‘aanwijzingen’. Deze gegevens moeten sterk bevei-

ligd en afgeschermd worden, aldus het college, en er moet een verbod komen op ‘doelafwijkende verwerking en verstrekking’.

CT-INFOBOX

Het kwam al even langs: de informatiecircuits van opsporingsdiensten en inlichtingendiensten zijn gescheiden, en zouden ook gescheiden moeten blijven. De oprichting van de zogenaamde Contraterrorisme-infobox (CT-infobox) gaat echter precies de andere richting op. In deze box wordt alle informatie verzameld over de zogenaamde ‘groep van 150’: een groep radicale moslims (die in aantal variëren maar ongeveer rond de 150 schommelen) die volgens de AIVD een potentieel gevaar voor de staatsveiligheid betekenen. Bij de CT-infobox zijn de AIVD, het Openbaar Ministerie, de politie en de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) betrokken. Alle diensten leveren informatie aan en bekijken op welke manier het beste gehandeld kan worden. De CT-infobox moet een einde maken aan de moeizame informatie-uitwisseling in het verleden tussen vooral AIVD en KLPD (waaronder de nationale recherche valt, die een speciale antiterreureenheid onder zich heeft). Volgens de commissie-Havermans, die de AIVD onderzocht, belooft het project veel. Relevante informatie wordt direct door specialisten van de betrokken instanties geanalyseerd. Daardoor komt informatie over een persoon sneller en completer beschikbaar. Ook kunnen verschillende vervolgstappen worden gezet: strafrechtelijk, inlichtingenmatig, vreemdelingrechtelijk of bestuurlijk. ‘De oprichting en werkwijze van de CT-infobox sluit goed aan bij het fluïde karakter van radicaal-islamitische netwerken en past in de brede benadering van de terrorismebestrijding in Nederland’, aldus het eindrapport.

Elders kan de box op minder instemming rekenen. Volgens minister Donner richt de infobox zich niet op personen van wie een acuut gevaar uitgaat of ten aanzien van wie concrete vermoedens bestaan van betrokkenheid bij terrorisme: ‘Het gaat daarbij in de regel niet om concrete aanwijzingen, maar om het verzamelen van gegevens uit een groot aantal bronnen of om het zoeken van patronen, verschillen of opvallende onregelmatigheden in gegevensverzamelingen.’ Het gaat om personen die ‘in nog lopende onderzoeken van de AIVD en politie op enig moment naar voren zijn gekomen als mogelijke schakels in terroristische netwerken’. Een concrete verdenking is dus niet langer nodig. Volgens Donner moet het mogelijk worden om ‘personen tegen wie argwaan is gerezen te kunnen observeren en volgen, teneinde vast te stellen of de argwaan gerechtvaardigd is of niet’. Het CBP stelt in een reactie dat de noodzaak van de uitbreiding van bevoegdhe-

den tot het verzamelen van informatie niet is aangetoond. Het kabinet heeft immers al vele wetswijzigingen doorgevoerd die het mogelijk maken dat opsporingsbevoegdheden worden ingezet zonder dat er sprake is van een verdenking. De CT-infobox baart het college ook zorgen: ‘Het lijkt een vrijbrief voor ongelimiteerde informatie-uitwisseling tussen de veiligheidsdiensten en de politie. Dit betekent dat onderzoek op grond van losse vermoedens en aannames op grote schaal gedeeld zal worden. Zo lijkt informatie over onverdachte burgers van de dossiers van de veiligheidsdiensten terecht te zullen komen in de politieregisters.’ Het is de vraag wie garandeert dat burgers die ten onrechte in de CT-infobox terechtkomen, er ook snel weer uit worden gehaald.

AIVD-BEWIJS IN STRAFZAKEN

De AIVD heeft geen opsporingsbevoegdheid. Deze bepaling vormt een duidelijke rechtsbescherming voor burgers, ter voorkoming van een oppermachtige overheid die, gebruikmakend van de bevoegdheden van een inlichtingendienst, strafbare feiten zou gaan opsporen. Bovendien is er op het werk van de inlichtingendiensten weinig controle. Het parlement kent een aparte commissie (de zogenaamde commissie-Stiekem) die geheime informatie van de inlichtingendiensten krijgt te zien en op basis daarvan voor het parlement controle uitoefent. Sinds de nieuwe Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten WIV in 2002 in werking trad is er ook een Commissie van Toezicht, maar ook deze rapporteert slechts gedeeltelijk openbaar aan de Tweede Kamer.

De AIVD is in Nederland de dienst die als een van de eerste tegen informatie over mogelijke terroristen aan loopt. Dat kan door eigen onderzoek, door een tip of door informatie van een zusterdienst uit het buitenland. Bij eigen onderzoek mag de dienst bijna alle middelen inzetten: afluisteren, observeren, et cetera. De informatie die de AIVD verzamelt wordt in eerste instantie gebruikt voor haar eigen taken: het beschermen van de nationale veiligheid.

De AIVD kan informatie doorgeven aan de politie, maar hoeft dat niet. Al in 1992 schreef Hirsch Ballin in een notitie aan de Tweede Kamer (TK 22463, nr. 4, 1991-1992) dat informatie afkomstig van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) op drie manieren in een strafproces gebruikt zou kunnen worden: ten eerste zou het de aanleiding kunnen vormen voor een strafrechtelijk onderzoek, ten tweede zou het een rechtvaardige verdenking kunnen opleveren, en ten derde zou het als wettig bewijs kunnen dienen.

De landelijke officier terrorismebestrijding speelt een sleutelrol bij de doorgeleiding van de informatie van de AIVD. Deze officier van justitie krijgt van de AIVD een ambtsbericht met de betreffende informatie. Hij kan zich vervolgens op de hoogte stellen van de achtergrond van de informatie. Deze achterliggende informatie mag de landelijke officier terrorismebestrijding niet openbaar maken zonder toestemming van de minister. Vervolgens kunnen politie en justitie met het AIVD-ambtsbericht als startinformatie een opsporingsonderzoek opstarten.

Direct na de aanslagen van 11 september 2001 werd duidelijk dat de AIVD over informatie beschikte over terreurverdachten in Nederland. Op 13 september van dat jaar werd een inval gedaan in de Kempenaerstraat in Rotterdam. Vier mannen werden aangehouden op verdenking van het beramen van een aanslag. De verdenking bleek gebaseerd te zijn op informatie afkomstig van de AIVD (toen nog BVD). In een ambtsbericht meldde de dienst dat de groep deel uitmaakte van een extremistische moslimcel en contacten onderhield met een internationaal terroristisch netwerk. Volgens de AIVD was ook de ex-profvoetballer Nizar Trabelsi lid van de groep. Hij zou een aanslag in Europa voorbereiden, de anderen zouden hem ondersteunen. In Nederland werden vier mensen aangehouden, Trabelsi ging in België achter slot en grendel.

De rechtszaak vond, na een langdurig onderzoek door de politie, plaats in december 2002. De mannen werd ten laste gelegd dat ze betrokken waren bij de voorbereiding tot het plegen van een aanslag op de Amerikaanse ambassade te Parijs of op een Amerikaanse legerbasis in België. De rechtbank van Rotterdam sprak de mannen vrij. De rechtbank vond namelijk dat het Openbaar Ministerie hen puur en alleen op grond van het ambtsbericht van de AIVD als verdachten had aangemerkt. ‘Bij het ontbreken van enig resultaat van strafrechtelijk onderzoek, moet worden vastgesteld dat verdachte op onvoldoende gronden “als verdachte” is aangemerkt.’ Het Openbaar Ministerie had vervolgens dus geen huiszoeking mogen doen. Het materiaal dat daardoor verkregen werd mocht dus ook niet meewegen in de bewijsvoering.

Omdat de Rotterdamse rechtbank de gevoeligheid van de uitspraak wel inzag meldde ze voor alle duidelijkheid dat ‘indien de rechtbank tot een ander oordeel over de start van het strafrechtelijk onderzoek zou zijn gekomen en toe zou zijn gekomen aan een beoordeling van het in de strafzaak tegen verdachten verzamelde bewijsmateriaal, dan zou de rechtbank niet tot een bewezenverklaring zijn gekomen van hetgeen verdachten onder feit 1 is ten laste gelegd’.

Met andere woorden: ook als de AIVD-tip wel voldoende was geweest om de vier mannen als verdachten op te pakken, was de rechtbank tot vrijspraak gekomen.

Het Openbaar Ministerie en veel politici reageerden furieus op deze uitspraak. De rechtbank moest het vooral ontgelden op het punt van de AIVD-informatie. In de commentaren ging het vooral om het niet kunnen gebruiken van die informatie in processen. De uitspraak zelf had daar echter weinig tot niets mee van doen. Aan de orde was de toelaatbaarheid van de informatie van de AIVD. Als het Openbaar Ministerie meer moeite had gestoken in het controleren van de AIVD-informatie en andere inlichtingen had verzameld om de verdenking te staven, was er met de verdenking niets mis geweest. Op basis van het aangeleverde bewijsmateriaal was er dan nog wel vrijspraak geweest.

DE REKRUTEERDERS

Ondertussen liep een volgende zaak, waarbij de AIVD een grotere rol had gespeeld. Ook hier waren twee ambtsberichten van de AIVD aanleiding tot het onderzoek. Het eerste verscheen op 22 april 2002, het tweede op 27 augustus van dat jaar. Volgens de AIVD was een aantal mensen bezig met het ondersteunen, propageren en rekruteren voor de gewelddadige jihad. Uiteindelijk werden ze gedagvaard wegens lidmaatschap van een criminele organisatie en het verlenen van hulp aan de vijand in tijden van oorlog. Tijdens de rechtszaak, die in mei 2003 voor de rechtbank van Rotterdam diende, bleek dat er nauwer was samengewerkt tussen politie en AIVD dan in de eerste zaak. De AIVD heeft ook tijdens het politieonderzoek nog een aantal malen informatie doorgegeven en leverde ter ondersteuning van haar ambtsberichten een cd-rom met afgeluisterde telefoonsprekken aan.

Ook deze tweede zaak tegen mogelijke terroristen in Nederland leidde tot vrijspraak. Belangrijkste overweging van de rechtbank was het gebrek aan bewijsmateriaal. ‘Zorgwekkend’ noemde de rechtbank ‘de manier waarop conclusies zijn getrokken en het feit dat de officier van justitie plotseling afstand nam van een aantal van deze conclusies’. Ook teamleiders van de politie konden tijdens de rechtszaak hun conclusies niet meer onderbouwen.

Over het AIVD-materiaal nam de rechtbank drie verschillende beslissingen. Ten eerste was men nu van mening dat de AIVD-informatie wel voldoende was voor een verdenking. De rechtbank vond namelijk dat ‘de justitiële autoriteiten in beginsel mogen afgaan op de rechtmatige verkrijging van de door de BVD/AIVD verstrekte informatie; slechts indien er sprake zou zijn van informatie die verkregen is met (grove) schending van fundamentele rechten, zou er afgeweken moeten worden van het vertrouwensbeginsel dat tussen justitie en de BVD/AIVD zou be-

staan met betrekking tot de toets op de rechtmatigheid van de inlichtingenverzameling door de BVD/AIVD’.

Met andere woorden: de toets die de officier van justitie moet uitvoeren naar de achtergrond van het AIVD-materiaal is maar zeer beperkt. Omdat de AIVD op andere manieren al gecontroleerd wordt, mag het Openbaar Ministerie uitgaan van het vertrouwensbeginsel zoals dat ook geldt bij internationale rechtshulp. De rechtbank oordeelde in dit geval dus dat een ambtsbericht van de AIVD wel direct aanleiding mag zijn om personen als verdachten aan te merken en opsporingsbevoegdheden in te zetten.

De tweede beslissing betrof het directe gebruik van de AIVD-ambtsberichten als bewijsmateriaal. Officier van justitie Valente vond dat dat op grond van artikel 344 van het Wetboek van Strafvordering toegestaan was. De verdediging bear-gumenteerde dat het een schending zou opleveren van artikel 6 van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (EVRM). De AIVD weigerde immers op het proces zelf te komen getuigen. De rechtbank stelde de verdediging in het gelijk: ‘Nu het hoofd en het plaatsvervangend hoofd van de AIVD in hun verhoor bij de rechter-commissaris en ter terechtzitting, met een beroep op hun geheimhoudingsplicht op grond van de artt. 85 en 86 Wv 2002 en de landelijk officier van justitie terrorismebestrijding eveneens met een beroep op dezelfde geheimhoudingsplicht, hebben geweigerd te verklaren over de herkomst van de inlichtingen, opgenomen in de meergenoemde ambtsberichten en bovendien de ministers van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en van Justitie blijkens hun beschikking van 2 mei 2003 het hoofd en het plaatsvervangend hoofd van de AIVD niet hebben ontheven van hun geheimhoudingsplicht indien zij als getuigen in deze strafzaak zouden worden gehoord, is de rechtbank van oordeel dat het de verdediging niet mogelijk is geweest, ondanks door haar daartoe ondernomen pogingen, op effectieve wijze de informatie van de ambtsberichten op haar herkomst en feitelijke juistheid te toetsen.’

Een laatste beslissing over van de BVD afkomstig materiaal betrof de tapverslagen die de dienst had gevoegd bij het ambtsbericht van 22 april 2002. Op 2 juli 2002 zond de BVD de gesprekken nogmaals op een cd-rom. Ondanks het feit dat de BVD geen bijzondere last voor de taps kon tonen, ging de rechtbank ervan uit dat ‘de door de BVD/AIVD aan het Openbaar Ministerie overgedragen telefoontaps afgeluisterd en opgenomen zijn in overeenstemming met het bepaalde in art. 139c, tweede lid, onder 3e, (oud) Sr en dat ook telkens een bijzondere last voor die telefoontaps is afgegeven’.

De taps zouden dus in ieder geval rechtmatig zijn gepleegd. Omdat de tapverslagen in het dossier waren gevoegd en de verdachten de taps met hun advocaten

hebben kunnen beluisteren, zag de rechtbank geen aanleiding om de tapverslagen uit te sluiten als bewijs.

Al tijdens de rechtszaak had procureur-generaal De Wijckersloot de discussie over nieuwe wetgeving opnieuw opgestart. In het *Algemeen Dagblad* van 17 mei pleitte hij voor een apart strafstelsel. ‘De kwestie is altijd: hoeveel informatie kun je verzamelen? Bij zo’n terrorismeproces kregen we gegevens van de AIVD toegeschoven. Dan kun je niet zeggen: dit gaan we rustig uitzoeken. Daar zijn de risico’s te groot voor, straks vindt er een aanslag plaats. Terrorisme is een voorbeeld van een nieuw fenomeen waar ons strafrecht niet op is toegesneden. AIVD-informatie wordt niet door de rechter toegelaten. Voor vervolging van terrorisme zou je een apart strafstelsel moeten hebben, waarin die informatie wel kan worden gebruikt.’

De advocaten hadden al van het begin af aan geroepen dat minister Donner het proces vooral wilde gebruiken als breekijzer om de publieke discussie over het gebruik van AIVD-informatie in processen open te breken. Terwijl de rechtbank, nog duidelijker dan in de eerste zaak, het vergaarde bewijsmateriaal te marginaal vond voor een veroordeling, ontstond er een heftige verontwaardiging over het feit dat de AIVD-informatie niet als bewijs had mogen dienen. Niemand sprak over het broddelwerk van politie en justitie, iets wat meer voor de hand lag. Britta Böhler, een van de advocaten, concludeerde dan ook dat ‘de Rotterdamse zaken als voorwendsel werden gebruikt om een politieke doelstelling te realiseren die niets van doen heeft met deze rechtszaken. Dit politieke doel is klaarblijkelijk de aanpassing van de wetgeving met betrekking tot het gebruik van AIVD-informatie in het strafproces.’

EEN NIEUWE REGELING

Dat doel werd inderdaad al direct aangekondigd in de nota *Terrorisme en de samenleving*, die eind juni van dat jaar verscheen. Naast uitbreiding van het wetsvoorstel Terroristische Misdrijven met het begrip ‘samenspanning’ en het ‘verbod op het rekruteren voor de jihad’, meldde minister Donner ‘wetgeving op het vlak van gebruik van AIVD-informatie in strafprocessen niet uit te sluiten’. Wel gaf hij te kennen de lopende processen, waar hoger beroep was ingesteld, te willen afwachten.

Volgens *de Volkskrant* van 20 juni 2003 stond Donner onder grote druk van zijn eigen ambtenaren en de VVD-fractie. ‘Juristen op Donners eigen departement von-

den de wetgeving niet ver genoeg gaan. Zij betitelden het als symboolwetgeving. Ook de VVD vroeg in de loop van de afgelopen week om aanscherping. Minister-president Balkenende stuurde een eerste voorstel eveneens terug. Gisteravond laat pas kwam het ministerie van Justitie met een laatste aangepaste versie van het stuk, dat naar verluidt vandaag op een meerderheid in de ministerraad kan rekenen.’

De druk van de VVD-fractie vertaalde zich bovendien in een versnelling bij het indienen van het wetsvoorstel. Tijdens het Kamerdebat over Donners voorstel eiste een meerderheid van de Tweede Kamer onder aanvoering van Geert Wilders (destijds nog VVD) een notitie over gebruik van AIVD-informatie in strafprocessen. Deze is er echter nooit gekomen. Donner gaf op 29 oktober 2003 aan dat hij de rechtbank niet voor de wielen wilde rijden en dat hij de uitspraken wilde afwachten. Hij gaf de Kamer slechts een overzicht van bestaande mogelijkheden en te behandelen thematiek in de te schrijven nota.

In het debat van begin december 2003 over het wetsvoorstel Terroristische Misdrijven werd de druk op minister Donner om snel een wetsvoorstel in te dienen over het gebruik van AIVD-informatie in strafprocessen verder vergroot. Op initiatief van alweer Wilders werd een motie aangenomen waarbij de Tweede Kamer zo’n wetsvoorstel binnen zes weken ingediend wilde zien worden. Gevolg van deze versnelling was dat de beloofde notitie, waarin onder andere een vergelijking gemaakt zou worden met het buitenland, definitief van de baan was. Uiteindelijk duurde het toch nog tot begin september 2004 voor het wetsvoorstel werd ingediend.

Ondertussen waren er wel ontwikkelingen in de eerste Rotterdamse zaak, de zaak-Eik. Het Openbaar Ministerie was immers in hoger beroep gegaan tegen de vrijspraak van december 2002. Het hoger beroep diende voor het gerechtshof te Den Haag en van belang is een tussenvonnis van 25 april 2003. Toen boog het gerechtshof zich over het verzoek van de advocaten om het hoofd van de AIVD te mogen horen en de beschikking te krijgen over de door de AIVD getapte telefoongesprekken.

Het gerechtshof ging hierbij nadrukkelijk in op het feit dat de verzoeken vooral ‘de strekking hadden de wijze waarop de BVD de aan het Openbaar Ministerie verstrekte informatie heeft verkregen aan een toets te onderwerpen’. Vervolgens beredeneerde het hof dat die toets niet aan een rechtbank onderworpen diende te worden. De taken en bevoegdheden van de AIVD en de politie zijn van rechtswege sterk gescheiden, de een bevordert de nationale veiligheid, de ander spoort op. De memorie van toelichting op de WIV 2002 stelt dat het Openbaar Ministerie in de persoon van de landelijke officier terrorismebestrijding inzage kan krijgen in

de achterliggende stukken van de door de AIVD geleverde ambtsberichten, maar dat deze wel geheimhoudingsplicht heeft. Uitgaande van de WIV 2002 heeft de AIVD een rechtsplicht tot geheimhouding van bronnen en modus operandi, aldus het gerechtshof. Bovendien valt de AIVD onder een eigen regime van (politieke) controle, er is een parlementaire commissie die de AIVD controleert en met de WIV 2002 werd ook een commissie van toezicht opgezet.

Belangrijk was de conclusie van het hof dat ‘Het hof van oordeel is dat voor een toets op de rechtmatigheid van de verkrijging van de door de AIVD aan justitie verstrekte informatie slechts in zeer beperkte mate sprake kan zijn. Deze zal namelijk beperkt dienen te blijven tot de gevallen waarin sterke aanwijzingen bestaan dat sprake is van informatie die verkregen is met (groeve) schending van fundamentele rechten. In zoverre dient naar ’s hofs oordeel ook in de relatie tussen (thans) AIVD en justitie een vertrouwensbeginsel te gelden zoals dat geldt in het uitleveringsrecht en bij de verdragsrechtelijke rechtshulp in strafzaken, erop neerkomend dat de justitiële autoriteiten mogen uitgaan van in ieder geval de rechtmatige verkrijging van de door de BVD/AIVD verstrekte informatie.’

Met deze uitspraak gaf het gerechtshof een voorbode van de definitieve uitspraak op 21 juni 2005, waarbij de verdachten werden veroordeeld tot zes jaar. Ook in de voorgestelde wet komt dit principe terug.

Terwijl de Rotterdamse rechtbank een tip van de AIVD onvoldoende vond voor een verdenking, stelt het Haagse hof dat ‘het niet vermag in te zien dat de in de onderhavige zaak door de BVD via het KLPD in augustus en september 2001 verstrekte en in ambtsberichten neergelegde informatie de op 13 september van dat jaar uitgevoerde doorzoeken niet legitimeerden, noch dat die ambtsberichten – in samenhang met onder meer de resultaten van die doorzoeken – de aanhouding en voortgezette vrijheidsbeneming van de verdachte op grond van tegen hem bestaande ernstige bezwaren, niet zou kunnen rechtvaardigen’.

Met andere woorden: een tip door de AIVD is wel voldoende voor een verdenking. Het hof meldde wel expliciet dat de ambtsberichten van de AIVD niet zijn meegenomen in de bewijsvoering. ‘Aan de vraag – in algemene zin – onder welke voorwaarden die informatie tot het bewijs zou mogen worden gebezigd, gaat het hof voorbij omdat het niet noodzakelijk acht van die informatie voor het bewijs gebruik te maken, mede op grond van de omstandigheid dat die informatie, voorzover relevant en behoudens voorzover van niet zuiver feitelijke aard, ook veelal uit andere bewijsmiddelen blijkt’, aldus het hof.

AFGESCHERMDE GETUIGEN

Op basis van deze jurisprudentie is het voor politie en justitie dus mogelijk om AIVD-materiaal als startinformatie te gebruiken en personen direct als verdachten aan te merken. Na een AIVD-tip in de vorm van een ambtsbericht mogen politie en justitie direct aan het tappen slaan, mensen arresteren of huiszoeking verrichten. Het daarbij aangetroffen materiaal mag als rechtsgeldig bewijs in de rechtszaal worden geïntroduceerd.

De politiek wilde echter nog een stap verder gaan. Informatie van de AIVD zou ook als bewijs in de rechtszaal gebruikt mogen worden, iets wat de rechters op dit moment niet toestaan.

Minister van Justitie Donner diende op 8 september 2004 een wetsvoorstel in dat een aantal wijzigingen in het Wetboek van Strafvordering voorstelt die het mogelijk moeten maken om AIVD-informatie te gaan gebruiken in processen. Donner omschrijft de doelstelling van het wetsvoorstel afgeschermd getuigen (TK 29743) als volgt: ‘Het scheppen van betere en duidelijkere voorwaarden waaronder informatie en materiaal van inlichtingen- en veiligheidsdiensten kunnen worden gebruikt ten behoeve van de strafvordering, opdat deze diensten bij de afweging van belangen waarvoor zij worden gesteld vaker tot verstrekking kunnen overgaan.’ De procedure die daarbij gevolgd zou moeten gaan worden is die van het verhoor als afgeschermd getuige. ‘Deze voorziening beoogt te bevorderen dat met behulp van getuigenverklaringen bewijsmateriaal van inlichtingen- en veiligheidsdiensten nader onderbouwd en op betrouwbaarheid getoetst kan worden.’

De constructie die is voorgesteld, is dat de rechter-commissaris in een speciale procedure de door de AIVD aangedragen informatie mag controleren op rechtmatigheid, betrouwbaarheid en degelijkheid.

Daartoe hoort hij een AIVD-medewerker, die de status van ‘afgeschermd getuige’ krijgt. De rechter-commissaris kan bepalen dat de identiteit van deze getuige, een AIVD-medewerker dus, geheim blijft. Ook kan de rechter-commissaris besluiten dat het OM, de verdediging en de verdachte niet aanwezig mogen zijn bij het verhoor. Dit alles om redenen van staatsveiligheid. Het Openbaar Ministerie en de verdediging kunnen eventueel wel schriftelijk of telefonisch vragen aan de afgeschermd getuige stellen.

Het proces-verbaal van het verhoor van de afgeschermd AIVD-medewerker en de conclusies die de rechter-commissaris op basis van het verhoor trekt over de betrouwbaarheid van de AIVD-informatie, worden vervolgens aan het strafdossier toegevoegd. Tijdens de rechtszaak mogen het Openbaar Ministerie, de verdedi-

ging of de rechters zelf geen nadere vragen stellen of de afgeschermdede AIVD-medewerker zelf verhoren; men moet afgaan op de conclusies in het proces-verbaal van de rechter-commissaris. Als het proces-verbaal tenminste wordt toegevoegd, want in de wetsopzet krijgt de afgeschermdede AIVD-medewerker een vetorecht: als hij vindt dat de informatie in het proces-verbaal de staatsveiligheid schaadt, kan hij eisen dat het proces-verbaal niet aan het strafproces wordt toegevoegd. In dat geval wordt in het strafdossier alleen vermeld dat er een verhoor met een AIVD-medewerker is geweest, maar dat de AIVD heeft verboden het proces-verbaal in te voegen. ‘De regeling is met andere woorden zo opgezet dat uiteindelijk de veiligheidsdienst bepaalt of het geheimhoudingsbelang zich verzet tegen het verspreken en openbaar maken van andere gegevens’, aldus minister Donner.

De Tweede Kamer is in meerderheid akkoord gegaan met het wetsvoorstel. De grote fracties schaalden zich achter het standpunt dat de belangen van de staatsveiligheid vóór die van het strafprocesrecht gaan. Opmerkelijk is overigens dat minister Donner in de beantwoording van de schriftelijke vragen voorspelt dat van deze regeling slechts in ‘uitzonderlijke gevallen’ gebruik zal worden gemaakt. Volgens hem zal een verdachte niet veroordeeld kunnen worden ‘uitsluitend en zelfs niet in beslissende mate’ op een verklaring van een afgeschermdede getuige. Er moet ondersteunend bewijs komen uit een andere bron. Maar Donner zegt ook dat ‘niet ondenkbaar’ is dat een verdachte wordt veroordeeld op basis van een ambtsbericht in combinatie met de verklaring van een afgeschermdede AIVD-medewerker en een belastende verklaring van een bedreigde getuige: ‘Als voorbeeld zou kunnen gelden een belastende passage van een tapverslag die is opgenomen in het ambtsbericht. Over de totstandkoming en de betrouwbaarheid van dit tapverslag is een afgeschermdede getuige gehoord en een bedreigde getuige bevestigt vervolgens de belastende informatie. In dit geval is sprake van in ieder geval het rationele bewijsmiddel van het tapverslag met ondersteunend bewijs uit andere hoofde, te weten de verklaring van de bedreigde getuige.’

Donner bevestigde tevens dat het wetsvoorstel in ‘nauwe samenwerking’ met de AIVD is opgesteld. ‘Omdat de praktische toepassing van de nieuwe procedure afhangt van de bereidheid van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten om onder afgeschermdede omstandigheden nadere gegevens te verstrekken omtrent de achtergrond van de verstrekte informatie, is uitdrukkelijk rekening gehouden met de voorwaarden die deze diensten stellen met het oog op de bescherming van het belang van de staatsveiligheid.’

Het hoofd van de AIVD, Sybrand van Hulst, waarschuwde tijdens zijn Willem van Oranjelezing van 9 juni 2005 voor de mogelijke gevolgen van een te snelle informatie-uitwisseling tussen de AIVD en justitie. Volgens Van Hulst heeft de AIVD

de laatste tijd veel informatie uitgewisseld met justitie. ‘De consequentie daarvan is ook geweest dat menselijke bronnen bekend werden of dreigden bekend te worden en in directe veiligheid moesten worden gebracht. In jaren opgebouwde, kwetsbare informatieposities moesten worden opgegeven en operationele werkwijzen werden bekend. Dit heeft geleid tot ernstige schade aan de slagvaardigheid van de AIVD, terwijl bovendien het milieu dat door de AIVD moet worden gevolgd en in kaart moet worden gebracht nog alerter is geworden en hun werkwijze hebben aangepast.’

DE MACHT AAN DE DIENST

Van de kant van advocaten, wetenschappers en onderzoekers is veel kritiek geuit op het introduceren van AIVD-informatie als bewijsmateriaal in strafprocessen. Voor advocaten is vooral de aantasting van het principe dat een verdachte toegang heeft tot alle informatie die gebruikt wordt in een rechtszaak een doorn in het oog. Michiel Pestman, advocaat in de tweede Rotterdamse terrorismezaak, schreef in juni 2003 in *de Volkskrant* dat ‘het gebruik van AIVD-materiaal in een strafproces in strijd is met de bewijsregels en dus niet thuishoort in een democratie’. Volgens Pestman heeft de terroristenzaak duidelijk uitgewezen dat de veiligheidsdiensten de plank ook wel eens mis kunnen slaan. ‘Met of zonder AIVD-materiaal, een veroordeling was er in Rotterdam nooit uitgerold.’

Volgens Pestman ligt het probleem in Straatsburg, bij het Europese Hof voor de Rechten van de Mens. ‘Het is vaste jurisprudentie van dit hof dat informatie in strafzaken uitsluitend voor het bewijs mag worden gebruikt, als de verdediging (en ook de rechter) die op haar betrouwbaarheid heeft kunnen toetsen. En bij inlichtingenmateriaal is dat juist niet mogelijk.’ Pestman stelt dat zowel de achtergrond als de betrouwbaarheid van AIVD-informatie door niemand gecontroleerd wordt. De onverenigbaarheid met het EVRM wordt ook door prof. mr. Th.A. de Roos geconstateerd. In een lezing ter gelegenheid van het symposium van twintig jaar De Roos & Pen, op 19 april 2004 te Amsterdam, maakte De Roos duidelijk dat een betrouwbaarheidstoets voor de rechter en verdediging noodzakelijk zijn volgens artikel 6 lid 1 en lid 3 van het EVRM. ‘Natuurlijk is het niet uitgesloten dat het Europese Hof van de Rechten van de Mens (EHRM) “omgaat” en alsnog toestaat dat in bepaalde extreme gevallen de verdediging in het ondervragingsrecht verder beperkt kan worden zonder compensatie. Maar in ieder geval kan worden vastgesteld dat de strijd tegen het terrorisme tot dusver geen inbreuken op artikel 6 heeft gerechtvaardigd’, aldus De Roos.

Ybo Buruma en Erwin Muller, directeur van het Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, beschreven de problematiek van het leveren van bewijs door de AIVD in het *Nederlands Juristen Blad* van 14 november 2003. Om te beginnen constateerden zij het probleem van een gigantische toename van de hoeveelheid informatie die wordt verzameld door inlichtingendiensten. ‘Het zal moeilijk zijn om er zinvolle informatie uit te halen. Het zal steeds moeilijker worden om uit de brij aan gegevens verantwoorde dreigings- en risicoanalyses te maken.’

Buruma en Muller zijn net als Pestman en De Roos tegenstander van het gebruik van AIVD-informatie als bewijs in het stafproces. Ze stellen dat de AIVD heel veel ruwe informatie verzamelt, zowel via agenten (HUMINT), technologische operaties (SIGINT) of simpelweg doordat andere diensten informatie doorgeven. Volgens Buruma en Muller moeten inlichtingendiensten tegenwoordig nog meer dan in het verleden inschattingen maken. ‘*Intelligence* is veeleer het beleidsrelevante product van niet alleen het verzamelen, maar ook het evalueren, analyseren, selecteren, interpreteren en communiceren van gegevens.’ Soms voorkomt men dan een aanslag, soms zit men ernaast. Maar, zo stellen Buruma en Muller, ‘de daarvoor benodigde graad van interpretatie kan een strafrechter niet zomaar voor zijn rekening nemen om iemand vast te zetten.’ Intelligence heeft een andere rol; die kan en moet bijvoorbeeld gebruikt worden om bepaalde voorbereidingshandelingen te stoppen. ‘De AIVD heeft een andere functie dan het opsporen en vervolgen van strafbare feiten. Het debat voor de komende periode zal zijn op welke wijze een “verstoring” – het stukmaken van de voorgenomen actie – dan kan en mag plaatsvinden binnen ons strafrechtelijke systeem en of daar geen aanpassingen voor noodzakelijk zijn.’

Tot ongeveer dezelfde conclusie kwam Louis Sévèke van het Nijmeegse Onderzoeksburo Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (OBIV). Hij schreef in *NRC Handelsblad* van 24 november 2003 dat het vooral schort aan de betrouwbaarheid van de informatie van de AIVD. Bijzondere waakzaamheid is volgens Sévèke op zijn plaats op het moment dat geput wordt uit menselijke bronnen: informanten en agenten. Het kan dan ook gaan om criminele burgeragenten. Sévèke betoogt dat dergelijke agenten er niet zelden een eigen agenda op na houden. ‘In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw zorgde de inzet van, al dan niet criminele, burgeragenten door de Nederlandse geheime diensten geregeld voor ophef. Verschillende agenten bleken zich, onder begeleiding van de dienst, schuldig te maken aan een scala van strafbare feiten; van het plegen van of aanzetten tot vernielingen, tot het leuren met wapens en explosieven en het voorbereiden en (mede)plegen van bomaanslagen.’

Hoe reëel dit probleem wordt ingeschat blijkt uit het feit dat de eerder genoemde prof. mr. J.W. Fokkens, advocaat-generaal bij de Hoge Raad te Den Haag en tevens hoogleraar strafrecht aan de Vrije Universiteit, op 11 juni 2004 in zijn jaarrede voor de Nederlandse Juristen Vereniging zijn zorg uitsprak over de manier waarop strafrecht wordt ingezet om terrorisme te bestrijden. Fokkens is onder meer bezorgd over de rechtmatigheid van het gebruik van AIVD-informatie in het strafproces: ‘Ik zie problemen als het gaat om de rol van wat in het strafrecht een agent-provocateur wordt genoemd. Evenals bij de bestrijding van georganiseerde criminaliteit is infiltratie ook bij de bestrijding van terrorisme een middel om zicht te krijgen op de activiteiten van verdachte groeperingen. In het Wetboek van Strafvordering is uitdrukkelijk bepaald dat de infiltrant een persoon niet mag brengen tot andere strafbare feiten dan waarop diens opzet reeds tevoren was gericht (art. 126h lid 2 en 126p lid 2 Sv).’

Fokkens wijst op een uitspraak van het EHRM betreffende uitlokking, de zaak-Teixera de Castro. Het hof oordeelde in die zaak dat diens veroordeling in strijd was met het recht op een eerlijk proces omdat hij door agenten van de Amerikaanse Drug Enforcement Agency (DEA) was overgehaald een grote hoeveelheid heroïne te leveren, hoewel van enige tevoren bestaande bereidheid daartoe of eerdere betrokkenheid bij die handel niets vaststond. Fokkens wijst op dit voorbeeld omdat het volgens hem illustreert dat controle op door inlichtingendiensten aangeleverd materiaal, mede vanwege de internationale dimensie, niet overbodig zal zijn als Nederland het recht op een eerlijk proces wil handhaven. In combinatie met de verruiming van de strafrechtelijke aansprakelijkheid tot samenspanning tot een aantal terroristische misdrijven vraagt Fokkens zich af of de situatie wel aanvaardbaar is.

‘Van strafbare samenspanning tot terrorisme is sprake zodra twee of meer personen overeengekomen zijn een dergelijk misdrijf te plegen. Enige andere handeling ter voorbereiding van het misdrijf is niet vereist. Wat is dan de situatie als de afspraak is gemaakt tussen een infiltrant en de verdachte? Is het in die situatie aanvaardbaar dat er slechts beperkte mogelijkheden zijn voor de verdediging om de infiltrant te ondervragen dan wel dat het onderzoek naar de vraag of er reden is om te betwijfelen of de infiltrant alle regels in acht heeft genomen, grotendeels onder geheimhouding wordt gedaan door de rechter-commissaris?’

Zo’n verhoor door alleen de rechter-commissaris is volgens advocate Britta Böhler ruim onvoldoende. Volgens haar kunnen rechters het waarheidsgehalte van de informatie en de betrouwbaarheid van bewijs alleen effectief toetsen door inbreng van alle procespartijen, dus ook de advocaten en de officier van justitie. Met een

simpel voorbeeld maakt Böhler in haar boek *Crisis in de rechtsstaat* duidelijk waar de schoen wringt. ‘Stel, in een ambtsbericht wordt gemeld dat iemand van plan is om volgende maand een aanslag te plegen in Rotterdam. De advocaat en de verdachte krijgen wel dit ambtsbericht maar geen achterliggende informatie. Alleen de rechtbank krijgt vervolgens van de AIVD te horen dat de bron van het ambtsbericht een undercoveragent is die een telefoongesprek van de verdachte heeft beluisterd waarin de verdachte tegen een onbekende derde zei dat hij volgende maand in Rotterdam naar een wedstrijd zal gaan. Volgens de AIVD is de term “wedstrijd” een gebruikelijk codewoord voor “aanslag”. De undercoveragent bevestigt het telefoongesprek voor de rechter. Met aanvullende informatie van de AIVD zal de rechter dit bericht als betrouwbaar beschouwen. Wat de rechter echter niet te weten zal komen, omdat hij de aanvullende informatie niet aan de verdachte prijs mag geven, is dat de verdachte van plan was om volgende maand naar een voetbalwedstrijd van Feyenoord te gaan. De verdachte zou dit ook kunnen aantonen, omdat zijn broer al kaartjes had gekocht. De rechter komt dus tot een verkeerd oordeel over de betrouwbaarheid en het waarheidsgehalte van het AIVD-materiaal omdat hij alleen over informatie van één kant kan beschikken. De verdachte loopt het risico veroordeeld te worden omdat de rechter niet volledig is geïnformeerd.’

Dat er problemen zijn rondom de betrouwbaarheid van AIVD-informatie kregen de critici uiteindelijk te horen van het Openbaar Ministerie zelf. In een interview in *NRC Handelsblad* van 7 oktober 2004 kondigden de landelijke officieren van justitie Marc van den Erve en Bart Nieuwenhuizen aan dat het landelijk parket van het Openbaar Ministerie zich minder afhankelijk wil opstellen ten aanzien van informatie die van de AIVD komt. Het Openbaar Ministerie wil meer eigen onderzoek gaan doen en de capaciteit uitbreiden om zelf proactief te gaan onderzoeken. Als reden gaven ze onder andere aan dat ‘het heel erg moeilijk is de herkomst en de geloofwaardigheid van de informatie die je in een ambtsbericht krijgt te beoordelen’.

Advocaat Michiel Pestman reageerde onmiddellijk. Op 15 oktober 2004 schreef hij in het *NRC*: ‘Deze laatste uitspraak is verrassend, omdat het voor het eerst is dat het Openbaar Ministerie, bij monde van twee grijzende officieren van justitie, toegeeft dat AIVD-informatie niet heilig is. Natuurlijk heeft ook het Openbaar Ministerie geen idee van de betrouwbaarheid van de informatie die door de AIVD wordt aangeleverd. Dat weet waarschijnlijk ook de AIVD zelf niet, omdat de veiligheidsdienst voor het verzamelen van informatie nu eenmaal vooral afhankelijk is van menselijke bronnen, met alle inherente tekortkomingen.’

Opmerkelijk genoeg keerde ook het College van Procureurs-Generaal zich tegen het wetsvoorstel om AIVD-informatie in strafzaken toe te laten. Volgens het college wordt zo de strikte scheiding tussen inlichtingenverzameling en opsporing opgeheven. ‘Door de rechter-commissaris de mogelijkheid te bieden ambtenaren van de AIVD als getuige te horen wordt de scheidslijn tussen de inlichtingenfunctie en de opsporings- en vervolgingsfunctie losgelaten. Dat kan zeker voordelen hebben, maar is niet zonder risico’s. Immers, de ambtenaren van de AIVD worden meer in het strafproces betrokken dan thans het geval is en zij zullen ook meer dan thans in hun werk er rekening mee moeten houden dat zij als getuige zullen worden opgeroepen.’

Het college vreest verder dat de rechter-commissaris een ‘vrijwel onmogelijke opdracht’ meekrijgt. Want hoe kan een rechter-commissaris bepalen of de staatsveiligheid in het geding is? Hij is volledig afhankelijk van wat de AIVD-ambtenaar hem meedeelt en heeft geen mogelijkheden dat te controleren. Of, in de woorden van het college zelf: ‘Als het gaat om tastbaar technisch bewijs van de AIVD, heeft de rechter-commissaris dan voldoende inzicht in de werkwijze van de AIVD om te kunnen vaststellen of het desbetreffende bewijsmiddel rechtmatig is verkregen?’

Het college wijst ook op andere problemen met AIVD-informatie. Vaak zal deze informatie vaag zijn, te vergelijken met tips van criminele inlichtingeneenheden. Deze tips worden door justitie dan ook nooit als bewijsmateriaal in een strafzaak gebruikt, maar alleen als ‘sturingsinformatie’ voor de opsporing. Vage AIVD-informatie zal echter via de voorgestelde constructie wél als bewijsmateriaal in het proces komen. ‘Het is niet ondenkbaar dat een ambtsbericht van de AIVD informatie bevat die voor een verdachte uitermate belastend is, maar die om veiligheidsredenen niet van enige verdere onderbouwing is voorzien. Men kan bijvoorbeeld denken aan de mededeling dat verdachte een terroristenopleiding heeft genoten in Afghanistan of dat hij vermoedelijk betrokken is geweest bij eerdere aanslagen (...). Het is dan ook de vraag of het niet verstandig ware de aard van de van de AIVD te verkrijgen bewijsmiddelen te beperken tot hard technisch bewijs, zoals verslagen van tapgesprekken, onderschepte brieven, e-mailverkeer etc.’ Het college wijst er verder op dat het begrip ‘staatsveiligheid’ centraal staat in het wetsvoorstel, maar dat nergens wordt gedefinieerd wat staatsveiligheid is en dat ook in de juridische literatuur het geen ‘rustig uitgekristalliseerd begrip’ is.

Terwijl de Tweede Kamer zich nog buigt over de lawine aan nieuwe wetsvoorstellen, komt het kabinet in een brief van 26 januari 2005 alweer met nog verdergaande maatregelen. Er zal een wetsvoorstel worden ingediend om ‘apologie’

strafbaar te stellen: het verheerlijken of goedpraten van ernstige misdrijven, toegespitst op terrorisme. Iemand die dus roept dat Van Gogh zijn terechte straf heeft gekregen, wordt strafbaar. En wie het geen terechte straf vindt maar wel van mening is dat Van Gogh de moord over zichzelf heeft afgeroepen? Is dat ook goedpraten, dus strafbaar?

Daarnaast kunnen personen die aanzetten tot geweld of haat sneller een beroepsverbod krijgen; het kabinet denkt daarbij vooral aan personen werkzaam in het onderwijs, godsdienstige bediening en de jeugdzorg. Verder komt er voor personen die ‘op grond van contacten, activiteiten of andere aanwijzingen die op zichzelf onvoldoende zijn voor strafrechtelijk optreden maar wel van dusdanige aard zijn dat maatregelen gerechtvaardigd zijn’, een tweetal nieuwe maatregelen: de plicht om zich periodiek op het politiebureau te melden, of een verbod om zich te bevinden in de nabijheid van bepaalde personen of objecten. Volgens het kabinet kan het gaan om ‘een patroon of samenstel van gedragingen en activiteiten, zoals het bezoeken van een buitenlands trainingskamp voor terroristen en het zich op verdachte wijze ophouden op bepaalde locaties’.

DUIVELS DILEMMA

Het traditionele strafrecht en de inlichtingenwereld beginnen op verschillende manieren door elkaar heen te lopen. Enerzijds krijgt de politie bevoegdheden die tot voor kort aan inlichtingendiensten waren voorbehouden. Op basis van ‘aanwijzingen’ mogen ingrijpende opsporingsbevoegdheden worden ingezet, databestanden gekoppeld en doorgeploegd, en gegevens over burgers voor lange tijd bewaard, ook als ze onschuldig of onverdacht zijn. Tegelijkertijd is ‘samenspanning’ gekoppeld aan een ‘terroristisch motief’ strafbaar gesteld. Twee vage begrippen, die ver afstaan van het daadwerkelijk voorbereiden of uitvoeren van een daad. De kans op ongelukken in de rechtszaal wordt daarmee steeds groter, zeker gezien de politieke en maatschappelijke druk die wordt uitgeoefend op opsporingsdiensten, inlichtingendiensten en de rechterlijke macht.

Tegelijkertijd wordt het mogelijk om AIVD-informatie toe te laten in de rechtszaal, waarbij de verdediging en rechterlijke macht nauwelijks mogelijkheden hebben om de betrouwbaarheid van de AIVD-informatie goed te toetsen. Bovendien kunnen verdachten van terrorisme voor jaren in hechtenis worden genomen zonder dat ze te horen krijgen waarop de verdenking is gestoeld en zonder dat het tot een proces komt.

Veel critici vinden dat een brug te ver. Het wezen van het strafrecht wordt aan-

getast. Het is dan ook de vraag of het strafrecht wel het geschiktste instrument is om terrorisme te bestrijden. Zoals Corstens het verwoordde: ‘Er zit een gaatje in de dijk, de stroom komt op gang, het gat wordt steeds groter. Wat wordt er meegesleurd?’ Strafrecht is immers vooral bedoeld om na een delict de dader(s) te kunnen opsporen en vervolgen. Strafrecht krijgt nu echter primair de taak om aanslagen te voorkomen.

Ties Prakke probeerde in het *Nederlands Juristen Blad* een uitweg te vinden uit het ‘duivelse dilemma’: de staat moet niet alleen zijn burgers, maar ook zichzelf verdedigen. Dan komen al gauw bevoegdheden in beeld die ingrijpende inbreuken maken op juist in een democratische rechtsstaat elementaire waarden, waaronder de grondrechten van de burger.

Prakke constateert dat de gezagsdragers in Nederland niet echt lijken te lijden onder dit duivelse dilemma. ‘Integendeel, zij wekken de schijn dat ze de gelegenheid aangrijpen om vergaande maatregelen te treffen die de controle van de staat op zijn burgers ook buiten de terroristische context versterken, en dat zij dat voorzichtig gezegd niet betreuren.’

Prakke grijpt terug op het werk van Michael Ignatieff om het duivelse dilemma te beoordelen. Ignatieff stelt dat noodmaatregelen waarbij rechten opzijgezet worden nodig kunnen zijn, maar alleen wanneer ze echt noodzakelijk zijn, de democratische en rechterlijke controle in stand laten, tijdelijk zijn en alleen worden toegepast in die gevallen waarin dat voor het opgegeven doel werkelijk noodzakelijk is.

Volgens Prakke is het aantrekkelijke van Ignatieffs opvattingen dat hij ruimte biedt aan speciale maatregelen mits die strikt noodzakelijk zijn, maar onder de strikte voorwaarde dat deze als ‘kwaad’ erkend worden en tijdelijk zijn. Ignatieff gaat uit van de aannemelijkheid dat noodbevoegdheden zullen leiden tot machtsmisbruik. Daarom moeten dergelijke speciale maatregelen als ‘kwaad’ worden erkend en dienen normen te worden opgesteld om ze te toetsen. Ignatieff komt uit op een vijftal maatstaven waaraan noodmaatregelen zouden moeten worden getoetst. De waardigheidstoets die zich verzet tegen wrede en ongebruikelijke straffen, martelingen, uitlevering van verdachten aan landen die de mensenrechten schenden en dergelijke. De behoudstoets: zijn de maatregelen echt noodzakelijk en tasten ze het institutionele erfgoed niet aan, zoals bijvoorbeeld detentie zonder toegang tot de rechter doet? De doelmatigheidstoets: zal de politieke steun voor de staat toe- of afnemen? De laatste-uitwegtoets: zijn mindere maatregelen vergeefs uitgeprobeerd? En de open democratische toets: controle door wetgevende en rechterlijke macht, vooraf of onmiddellijk achteraf. Deze gedachten bie-

den volgens Prakke de mogelijkheid tot kritische evaluatie van de antiterrorisme-maatregelen die in snel tempo op ons afkomen. Het zal nauwelijks verwondering wekken dat Prakke aan de hand van Ignatieff's criteria tot de conclusie komt dat Donners wetsvoorstellen en wetten de toets der kritiek niet kunnen doorstaan.

Prakke wijst op nog een interessant fenomeen. Een van de dilemma's bij de strafrechtelijke bestrijding van terrorisme is de vraag of dat moet gebeuren in de vorm van speciale noodmaatregelen of door het gewone strafrecht. Voor het 'noodstrafrecht' pleit dat het gewone strafrecht minder snel geïnfecteerd zal worden; voor het gewone strafrecht pleit dat er meer garanties zijn voor het behoud van rechtsstatelijke waarborgen. De huidige wetgeving bergt volgens Prakke echter beide kwaden in zich en is dan ook niet consequent.

Soms worden maatregelen die zich speciaal op terrorisme richten in de vorm van algemeen geldende wetgeving gegoten, zoals de uitbreiding van de strafbaarheid van voorbereidingshandelingen (art. 46 Sr), de weer aangepaste definitie van 'opsporing' (art. 132a Sv), de voorgestelde uitbreiding van preventief fouilleren en de strafbaarstelling van het verbergen van iemand tegen wie opsporing gaande is (art. 189 Sr).

Dan wordt op verdachten van terroristische misdrijven dus niet het gewone strafrecht toegepast, concludeert Prakke, maar worden speciale antiterrorismemaatregelen op de hele bevolking losgelaten. 'Dat is in ieder geval onaanvaardbaar. Hier ziet het ernaar uit dat ons institutionele erfgoed, om in de termen van Ignatieff te spreken, ernstig wordt aangetast. De opvatting van minister Donner dat bij de opsporing van terrorisme opgetreden kan worden op basis van uiterlijke kenmerken en gekoesterde ideeën, stelt op dit gebied bepaald niet gerust. Dan wordt het geen wetgeving van het noodzakelijke kwaad, maar van volgens de regering in het algemeen na te streven autoritaire beleidsdoelen, die dan ook moeten worden beoordeeld niet op hun kwaliteiten met het oog op de bestrijding van het terrorisme, maar met het oog op hun aanvaardbaarheid vanuit het oogpunt van hoe de staat met zijn gewone burgers onder gewone omstandigheden omgaat. Intentiestrafrecht, opsporing als bevrediging van politieke nieuwsgierigheid zonder enige beperking en op ruime schaal onaangekondigd preventief fouilleren horen daar in een zich rechtsstaat noemend land niet bij.'

Aan de andere kant zijn er bepalingen, zoals die over de terroristische misdrijven en de meeste van de speciale bevoegdheden tot opsporing daarvan, die specifiek in het leven zijn geroepen voor – en in hun uitwerking beperkt zijn tot – verdachten van terroristische activiteiten. Het gevaar daarvan is enerzijds dat het aanvaarden van speciale maatregelen dan wellicht te makkelijk wordt en aan deze

categorie verdachten zelfs geen minimale rechtsbescherming meer wordt geboden, en anderzijds dat zich ook gespecialiseerde rechtspraak gaat ontwikkelen, aldus Prakke.

Het dilemma algemeen of bijzonder is volgens haar dan ook niet makkelijk op te lossen. Aparte terrorismerechters zijn wat haar betreft in ieder geval uit den boze. Hetzelfde geldt voor een aparte procedure, zoals voorgesteld met betrekking tot de verlengde voorlopige hechtenis en het bijbehorende veel te lang achterhouden van processtukken.

‘Men kan niet enerzijds in de memorie van toelichting opmerken dat de belangrijkste functie van het strafrecht bij terroristische misdrijven het voorkomen van aanslagen is en tegelijkertijd de eenmaal gedetineerde en vervolgte en dus van zijn eventuele voornemens weerhouden verdachte beroven van zijn elementaire rechtsbescherming, en dat tot twee jaar lang. Hier is het de vraag of het waardigheidsgebod nog wel wordt nageleefd, en ook is niet duidelijk of deze ingrijpende inbreuken op de rechtsbescherming van een eenmaal gevatte verdachte van terrorisme wel noodzakelijk is.’

Aparte opsporingsbevoegdheden kunnen volgens Prakke in principe wel, want daarmee wordt het karakter van ‘noodzakelijk kwaad’ meer benadrukt. Dan moet wel overtuigend beargumenteerd worden waarom deze bevoegdheden nodig zijn naast het werk van de inlichtingendiensten. ‘De nu gedane voorstellen zijn in ieder geval onaanvaardbaar voorzover zij inconsequent zijn en onder het hoofdstuk terrorismebestrijding bevoegdheden creëren met een algemeen toepassingsbereik. Ook hier is ons institutioneel erfgoed (wat is dat toch een mooie term, jammer dat hij pas met zijn afschaffing geïntroduceerd wordt!) bezig onnodig verwanseld te worden.’

Een groot voordeel van speciale maatregelen en bevoegdheden voor de bestrijding van terrorisme ziet Prakke in de mogelijkheid ze alleen tijdelijk in te voeren, zolang de dreiging ernstig is. Dat dwingt tot evaluatie na ommekomst van de geldingsduur, waarna het parlement zich op betere gronden kan uitspreken voor of tegen de verlenging ervan dan het kon oordelen over de aanvankelijke noodzaak. ‘In de hele wetgevende exercitie van het moment ben ik nog nergens de suggestie tegengekomen om die vergaande maatregelen tijdelijk in te voeren. Toch is dat een van de beste garanties voor de beperking ervan tot het noodzakelijke kwaad. Het is tevens een van de weinige veiligheidskleppen tegen afbraak van rechtsstatelijke en democratische waarden.’

OLIEVLEKWERKING

Prakke wijst op het ambigue karakter van de huidige wetsvoorstellen, waarbij bestrijding van terrorisme vergaande wetsaanpassingen legitimeert, maar de wetsvoorstellen zo omschreven zijn dat ze in algemene zin toepasbaar worden in het strafrecht. Op een andere manier wees ook Geert Corstens op dit gevaar van olievlékwerking. Hij noemt twee ‘ervaringsregels’. De eerste is dat de overheid, en dus ook de politie, de algemene neiging heeft de grenzen van bevoegdheden op te rekken. De tweede ervaringsregel is dat voor speciale situaties ingevoerde bevoegdheden na verloop van tijd worden gegeneraliseerd.

Het door elkaar lopen van terreurbestrijding en gewone criminaliteitsbestrijding is op Europees niveau goed zichtbaar. Neem de invoering van het Europees arrestatiebevel. Het werd aan het publiek verkocht als belangrijke maatregel in de strijd tegen het terrorisme. Arrestanten zouden makkelijker uitgeleverd kunnen worden aan andere Europese landen, zonder al te lange procedures voor de rechter, en zonder veel toetsing van de ten laste gelegde feiten. Het feit dat iemand van terrorisme verdacht wordt, volstaat voor inwilliging van het uitleveringsverzoek. Of die vlag de lading ook dekt zal nauwelijks meer gecontroleerd worden. Maar het Europees arrestatiebevel gaat om veel meer dan terrorisme. Op de lijst delicten waarvoor het geldt, staan er 32, variërend van terrorisme, moord en doodslag tot kunstdiefstal, oplichting en computercriminaliteit. De invoering van het Europees arrestatiebevel betekent dan ook een stille revolutie in de Europese strafrechtelijke samenwerking.

In vrijwel elk Europees beleidsdocument worden terrorisme en georganiseerde criminaliteit in één adem genoemd. Complicerende factor is dat ook steeds meer wordt verwezen naar de verbanden tussen die twee. Terroristen zouden hun daden financieren uit drugshandel, merkenpiraterij of creditcardfraude. Wapens en explosieven worden betrokken van ‘reguliere’ criminelen. Witwastrajecten voor de georganiseerde criminaliteit worden ook door terroristen gebruikt. Harde gegevens voor de stelling ontbreken, maar volkomen uit de lucht gegrepen zijn de veronderstellingen niet. Hetzelfde geldt voor de problematiek van *failed states*, landen waarin geen of nauwelijks centraal gezag bestaat en waarin plaatselijke *warlords* de dienst uitmaken: ideale omgevingen voor zowel de georganiseerde criminaliteit als terreurnetwerken. Het verschil tussen terrorisme en georganiseerde criminaliteit is dus vloeiend, waardoor ook de speciale maatregelen die voor terrorismebestrijding gelden, doordruppelen in het geheel van de opsporing en vervolging.

Belangrijker wellicht is dat er een serie wetten in de maak is – of inmiddels al aangenomen – die zich richten op de gehele bevolking, verdacht of onverdacht. Het gaat daarbij vooral om het verkrijgen van zo veel mogelijk gegevens van burgers en het simpel toegankelijk maken van die gegevens voor opsporings- en inlichtingendiensten.

Een eerste voorbeeld daarvan is de Wet Vorderen Gegevens. Het gaat daarbij om de toegang van opsporings- en inlichtingendiensten tot informatie over burgers die bij instellingen bewaard wordt. Het kan gaan om gegevens van banken, verzekeringsmaatschappijen, autoverhuurbedrijven, postorderbedrijven, universiteiten, telecombedrijven, supermarkten, bibliotheken of reisbureaus. Politie en justitie mochten in het verleden ook al om deze gegevens vragen, maar instellingen en bedrijven waren niet verplicht mee te werken. Ze dienden zelf een afweging te maken, waarbij ze bijvoorbeeld moesten inschatten of medewerking met politie en justitie niet een schending van hun privacyverplichtingen tegenover hun klanten zou betekenen.

Dat dilemma wordt nu opgelost door bedrijven en instellingen te verplichten om te voldoen aan een verzoek van politie en justitie. Zij mogen de bevoegdheid alleen inzetten bij een concreet opsporingsonderzoek, maar zoals we hebben gezien, wordt het begrip ‘opsporing’ steeds verder opgerekt en mag al actie worden ondernomen op basis van ‘aanwijzingen’.

In de wet zit ook nog een addertje onder het gras: politie en justitie mogen ook de gegevens opvragen van de kring van mensen rond de verdachte, dat wil zeggen: onverdachte burgers. Als het maar ‘nuttig’ is voor het onderzoek. Voor politie en justitie opent dit de mogelijkheid om netwerken bloot te leggen of te onderzoeken of een vriend/kennis van de verdachte wellicht hand- en spandiensten verricht. De onverdachte burgers die op deze manier in het sleepnet van de opsporings- en inlichtingendiensten terechtkomen, moeten er dan maar op vertrouwen dat hun gegevens weer vernietigd worden als blijkt dat ze niets te maken hebben met strafbare feiten. Het kan echter ook gebeuren dat tijdens zo’n vis-expeditie feiten opduiken die niets met het oorspronkelijke onderzoek van doen hebben, maar ‘per ongeluk’ een andere overtreding aan het licht brengen. Politie en justitie zullen deze gegevens uiteraard gebruiken. Op die manier worden ook de bestaande regels opgerekt, die immers stellen dat er een concrete verdenking moet zijn willen politie en justitie opsporingshandelingen mogen verrichten.

In de wet is een getrappt model opgenomen: naarmate de gegevens die worden opgevraagd gevoeliger zijn – gezondheid, seksuele voorkeur, lidmaatschap van politieke partijen of vakbonden – is de drempel hoger om ze op te vragen. In

plaats van een officier moet dan de rechter-commissaris toestemming verlenen. In een artikel in het *Nederlands Juristen Blad* wees een aantal wetenschappers er echter op dat deze bepaling in de praktijk wel eens een dode letter zou kunnen zijn. Want van tevoren is niet altijd duidelijk of gegevens die worden opgevraagd ‘gevoelig’ zijn. Een officier mag de gegevens opvragen van een videotheek, waarna misschien informatie naar boven komt over iemands seksuele voorkeur; opgevraagde informatie bij de supermarkt kan de aanschaf van suikervrije producten aan het licht brengen, wat iets aangeeft over iemands gezondheid. De officier zal deze gegevens dan waarschijnlijk opvatten als bijvangst en gewoon gebruiken. Ondanks herhaalde vragen van onder meer de Partij van de Arbeid (PvdA) tijdens de plenaire behandeling van het wetsvoorstel, kwam er van regeringszijde geen duidelijk antwoord op deze kwestie.

De opgevraagde gegevens mogen door de politie vervolgens bewerkt worden door ze te kruisen met andere databestanden, oftewel datamining. Zo kan men bijvoorbeeld achterhalen wie van degenen die op 1 maart 2004 geld hebben opgenomen bij een pinautomaat in Amsterdam in de week daarna een auto hebben gekocht of van Schiphol zijn weggevoerd; of wie van degenen die in april een messenset bij Blokker heeft gekocht op 14 mei mobiel heeft gebeld in Deventer. Daarbij helpt het dat burgers steeds meer digitale sporen achterlaten. Steeds meer gegevens worden geregistreerd en zijn dankzij computertechnologie eenvoudig te achterhalen. Op die manier kan een grofmazig net worden uitgeworpen om te kijken met wie een verdachte zoal omgaat, wie in een straal van tien kilometer tijdens het tijdstip van een delict zijn mobiele telefoon aan had staan of in de buurt met een pinpas betaalde. Zo komen burgers steeds sneller en steeds vaker in het vizier van politie en justitie. Het cliché ‘wie niets te verbergen heeft, heeft niets te vrezen’ voldoet niet. Want zal de bank nog een lening verstrekken aan iemand in wie de politie interesse toont? Hoe kijkt de garagehouder naar je als net de politie is langs geweest? De schoolleiding?

Informaticajurist Egbert Dommering spreekt daarom over corrumpering van het denken over de rechtsstaat. ‘De redenering lijkt te zijn dat ICT het steeds beter mogelijk maakt om de gedragingen van het individu te registreren en te volgen en dat de overheid dus het recht heeft om van deze technische vooruitgang te profiteren door individuele vrijheden vergaand te beperken.’

Er zit dan ook nauwelijks een rem op de informatiehonger van politie en justitie. Een voorstel om de overheid te laten betalen voor het werk dat bedrijven voor haar moeten gaan verrichten – wat als een rem had kunnen fungeren – haalde het niet. De kosten van de informatiehonger worden betaald door het bedrijfsleven, en uiteindelijk door de burgers.

VERKEERSGEGEVENS

Een ander voorbeeld is een Europees voorstel – waar de Nederlandse regering zich in principe achter schaaft – om de verkeersgegevens van alle 450 miljoen Europese burgers voor een periode van een tot drie jaar op te slaan. Verkeersgegevens geven geen inzicht in de inhoud van communicatie, maar wel in de communicatiepatronen: wie heeft wanneer met wie gebeld? Wie mailt met wie? Welke internetsites zijn bezocht? Bovendien kan via de locatiebepaling van mobiele telefoons ook achterhaald worden waar mensen geweest zijn. Dat betekent dat er een enorme hoeveelheid zeer privacygevoelige informatie over alle burgers voor jaren bewaard wordt. Politie en justitie kunnen niet zómaar bij deze gegevens; ze worden opgeslagen door de telecom- en internetproviders en de politie mag er alleen om vragen in het kader van een strafrechtelijk opsporingsonderzoek. Dat betekent dat er een verdenking tegen iemand moet bestaan, maar daarvan kan al snel sprake zijn. In Nederland is het bovendien mogelijk om een onderzoek te starten naar ‘onbekende verdachten’ en is het begrip ‘opsporing’ opgerekt. Vervolgens zullen de communicatiepatronen en netwerken van de verdachte blootgelegd worden, waarbij dus weer allerlei onverdachte en onschuldige burgers tegen het licht worden gehouden. Wat er vervolgens gebeurt met deze gegevens is onduidelijk.

Complicerende factor is dat het Europese voorstel ook in het teken staat van de onderlinge uitwisseling van deze gegevens, waarbij het een Europese trend is om steeds minder eisen te stellen aan de procedure van informatie-uitwisseling. De Europese lidstaten koersen in hoog tempo af op een situatie waarin het er feitelijk niet meer toe doet of een verzoek om uitwisseling van verkeersgegevens van de officier van justitie in Groningen komt of van een officier uit Italië, Polen of Letland. Dat heet het ‘vertrouwensbeginsel’: de Europese lidstaten gaan ervan uit dat elke lidstaat zijn rechtsstaat netjes op orde heeft, en dan geeft het geen pas om al te lastige vragen te stellen wanneer een officier uit Italië of Griekenland zich meldt met de vraag of hij even alle verkeersgegevens van mijnheer X of mevrouw Y mag hebben.

Deze trend duikt vaker op. Een bekend voorbeeld is de Amerikaanse eis om een heleboel gegevens van passagiers die naar de VS reizen van tevoren te kunnen inzien: naam, woonplaats, geboortedatum, bankrekening, telefoonnummers, wijze van betalen, en maaltijdvoorkeuren. De Amerikaanse autoriteiten halen deze gegevens door de eigen bestanden om potentiële terroristen of criminelen vroegtijdig te kunnen opsporen en tegenhouden. Maar al deze gegevens verdwijnen vervolgens voor jaren in Amerikaanse databestanden, waar allerlei Amerikaanse

autoriteiten toegang toe hebben. De Europese Unie stelt inmiddels dezelfde eis bij passagiers uit landen waar veel asielzoekers en immigranten vandaan komen. Minister Donner van Justitie heeft herhaaldelijk laten weten dat het in de toekomst gewoon wordt dat alle landen passagiersgegevens met elkaar uitwisselen. Tel daarbij op de plannen om zowel in paspoorten als verblijfsvergunningen biometrische gegevens op te nemen (vingerafdruk en foto), die automatisch afleesbaar zijn, en het wordt duidelijk dat langzamerhand gigantische databestanden ontstaan, waarin allerlei informatie over onverdachte burgers opgeslagen is.

De grote vraag blijft natuurlijk: waarom willen overheden zo ontzettend veel informatie tot hun beschikking hebben over onverdachte burgers? Staten ontwikkelen een gigantisch controlepotentieel. Het getuigt van een overdreven en gevaarlijke dosis vertrouwen in de overheid om te denken dat al deze gegevens alleen maar keurig netjes gebruikt zullen worden om zware criminaliteit en terrorisme te bestrijden, lastige vragen (zoals: wat is precies de definitie van terrorisme?) nog buiten beschouwing latend. In tal van landen, ook Europese, vertoont de rechtsstaat rafelranden.

Het verzamelen van steeds meer informatie over álle burgers brengt een groot beveiligingsrisico met zich mee. Corruptie komt nu eenmaal ook in overheidskringen voor, en voor criminelen wordt het alleen maar interessanter om te proberen functionarissen bij de overheid of het bedrijfsleven om te kopen. Maar er kleeft nog een gevaar aan grote informatieverzameling en -uitdeling. Er is al gewezen op de 'zachte' informatie van inlichtingendiensten, die een grotere rol gaan spelen in politie- en justitieoptreden, met alle bijbehorende fouten van dien. In de vs zijn al duizenden mensen gedupeerd omdat ze om raadselachtige redenen op een zwarte lijst (de No-Fly List) staan, waardoor ze niet langer kunnen vliegen. Onder hen ook senator Ted Kennedy. Uit onderzoek van de organisatie American Civil Liberties Union bleek dat de zwarte lijst een grote chaos is. Het is onduidelijk op grond van welke criteria namen worden toegevoegd, mensen weten niet dat ze op een zwarte lijst staan, en er bestaan geen procedures om de vermelding op de zwarte lijst juridisch aan te vechten.

Er gebeurde iets vergelijkbaars toen een aantal vluchten van Air France naar de vs werden geschrapt omdat de Amerikanen vreesden dat er terroristen aan boord gingen. Achteraf bleek dat een van de namen op de passagierslijst die tot het alarm aanleiding gaven niet die van de leider van een Tunesische terreurgroep was, maar van een kind van acht jaar. Andere 'terroristen' bleken in werkelijkheid een verzekeringsagent uit Wales en een oudere Chinese vrouw met een restaurant

in Parijs te zijn. Het is een duidelijk voorbeeld van hoe zachte inlichtingeninformatie steeds verder doorwerkt in het alledaagse leven en hoe de rechtsbescherming erachteraan hobbelt.

Daarnaast bestaan ook veel problemen met allerlei databestanden die ‘harde’ informatie bevatten. Vervuiling van bestanden, sepots die nooit worden doorgegeven, verwisselen of het verkeerd spellen van namen, het is allemaal aan de orde van de dag. Als bestanden steeds meer worden gekoppeld, en als informatie internationaal wordt uitgewisseld, dringen de fouten en slordigheden steeds verder door en kunnen tot onvermoede gevolgen leiden.

Maar alle informatie in wereldwijde databestanden zal ook steeds vaker toegepast worden, om risicoanalyses te maken en om op basis van bekende gegevens ‘profielen’ op te stellen van terroristen. Die profielen worden vervolgens weer door alle databestanden gehaald en op basis daarvan komt er een lijst te voorschijn met ‘verdachte personen’ die aangehouden moeten worden, de toegang geweigerd, extra gefouilleerd of geobserveerd. Een onschuldige heeft dus wel degelijk iets te vrezen.

PRIVACY

Wie het woord ‘privacy’ nog in de mond durft te nemen, plaatst zich in het huidige politieke klimaat direct buiten de discussie. Privacy wordt neergezet als iets absurds, een doorgeslagen instrument dat een groot obstakel vormt voor de veiligheid. Het CBP heeft zich meerdere malen tegen die karikatuur uitgesproken. Het CBP wijst er nog maar eens op dat privacybescherming bij persoonsgegevens eigenlijk een aantal eenvoudige uitgangspunten kent: persoonsgegevens worden niet zomaar verzameld en gebruikt, maar alleen voor specifieke doeleinden; de burgers om wie het gaat worden hierover geïnformeerd en hebben recht op inzage en correctie van onjuistheden; de opgeslagen gegevens worden goed beveiligd, zijn niet zomaar voor iedereen toegankelijk en worden niet zonder reden bewaard. En, zegt het CBP, tegenover een inbreuk op de privacyrechten van de burger staat de verplichting zich steeds vragen te stellen of het niet anders kan, of het niet met minder kan, en of het wel effectief is.

‘Wie privacy in de hoek zet met de valse tegenstelling tussen privacy en veiligheid wil zich deze vragen dus niet stellen’, concludeert het CBP. ‘Een onzorgvuldige omgang met de privacy van de burger stelt het vertrouwen in de overheid op termijn in de waagschaal’, waarschuwt het college. ‘Burgers die niets te verbergen

hebben, verdienen een overheid die de normen van privacybescherming vanzelfsprekend meeneemt als uitgangspunt bij het ontwerpen van maatregelen, informatiesystemen of verplichtingen voor burgers. Wie het recht op privacy onderuithaalt, berooft de goedwillende burgers van een belangrijke waarborg en zaagt aan de poten van de rechtsstaat.’

2 DE AIVD, HOFLEVERANCIER VAN INFORMATIE

Het is 3 november 2004, een dag na de moord op Theo van Gogh. Na de arrestatie van Mohammed B., van wie al snel duidelijk is dat hij deel uitmaakt van het Hofstadnetwerk, is de Amsterdamse politie driftig op zoek naar informatie over andere mogelijke betrokkenen. Waren andere mensen op de hoogte? Heeft Mohammed B. hulp gekregen bij de voorbereiding of uitvoering van de moord? Vragen waarop justitie zo snel mogelijk antwoord wil hebben.

Politieteams in het hele land spitten hun databanken door, informanten wordt gevraagd wat ze wisten over Mohammed B. In Utrecht is het raak. Een informant uit kringen van radicale moslims, die al eerder juist gebleken informatie leverde aan de plaatselijke Regionale Criminele Inlichtingen Eenheid (RCIE), heeft informatie over Mohammed B. Volgens de informant is ‘van de Marokkaanse man die Theo van Gogh heeft doodgeschoten een videoband gemaakt waarop hij vertelt Theo van Gogh te hebben gedood en martelaar te zijn geworden’.

Zoals gebruikelijk geeft de teamleider van de RCIE in het proces-verbaal aan hoe betrouwbaar de informatie is. In dit geval wordt de informant omschreven als betrouwbaar. Dit is de op een na hoogste waardering die een RCIE kan geven; alleen informatie van overheidsdiensten krijgt een hogere waardering. ‘Mijn oordeel luidt dat de mij bekende achtergrond van de informant, gezien in samenhang met de door de informant aangedragen gegevens, tot de conclusie leidt dat de verstrekte informatie als betrouwbaar kan worden aangemerkt’, aldus teamleider Hendrik Lodder in het proces-verbaal, dat nog dezelfde dag naar Amsterdam wordt gefaxt.

Een dag later verstrekt Lodder een tweede proces-verbaal aan Amsterdam. Hierin meldt de informant dat ‘Mohammed B. hoorde bij een extreme groep die in de Al Taweed-moskee komt en dat binnen die groep van tevoren bekend was dat die jongen Theo van Gogh zou gaan vermoorden. De dader van de moord was van plan om zich, nadat hij die moord had gepleegd, door politiekogels te laten doden en zo martelaar te worden en in de hemel te komen. Al een paar maanden geleden werd verteld dat extreme moslims bezig waren met geld inzamelen om Theo van Gogh en Ayaan Hirsi Ali te vermoorden’, aldus de informant in het proces-verbaal.

De informatie van de Utrechtse informant lijkt een grote rol te gaan spelen in het opsporingsonderzoek naar medeplegers van de moord op Theo van Gogh. Als van tevoren bekend was dat Mohammed B. deze moord ging plegen, moet er immers bewijs van te vinden zijn. De informant lijkt een belangrijke getuige in de zaak tegen Mohammed B. te worden, zeker omdat hij door de RCIE Utrecht als betrouwbaar omschreven wordt.

KRO's *Reporter* brengt het nieuws over deze kroongetuige prominent op 1 mei 2005. In de uitzending legt professor Ybo Buruma duidelijk uit wat de omschrijving 'betrouwbaar' betekent: de man heeft eerder informatie geleverd die bleek te kloppen. Volgens *Reporter* zou de man ook verklaard hebben de informatie reeds eerder aan de AIVD te hebben verstrekt. De AIVD ontkent echter ooit met hem gesproken te hebben en nodigt het Openbaar Ministerie uit voor nadere informatie. Twee dagen later dient de tweede pro forma-zitting over de Hofstadgroep voor de Rotterdamse rechtbank. Het beeld dat justitie schetst van de Utrechtse informant is dan volledig omgedraaid. Officier van justitie A. van Dam verklaart dat de informant niet beschikte over enige voorkennis over de ophanden zijnde moord op Theo van Gogh. Uit nader verhoor van de man bleek dat hij zichzelf 'voorspellende gaven' toedicht, meldde de officier. In zijn herziene verklaring noemde hij zijn melding 'pure voorspellingen uit mijn geest'. Hij wist niet dat Mohammed B. Van Gogh ging vermoorden.

INFORMATIE, INFORMATIE, INFORMATIE

Onderzoeken staan of vallen bij de input van voldoende informatie. Hofleveranciers van informatie over terrorisme zijn de AIVD en haar kleine broertje, de Regionale Inlichtingendienst (RID). Deze diensten kunnen op basis van de Wet Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten informatie verzamelen over iedereen die een gevaar vormt voor de nationale veiligheid. Daarnaast verzamelt de politie op basis van de Politiewet en de Wet Bijzondere Opsporingsbevoegdheden (BOB) zelfstandig informatie over mogelijke verdachten of over verstoringen van de openbare orde.

De AIVD is een inlichtingendienst en veiligheidsdienst ineen. Een inlichtingendienst wordt wel als een 'offensieve dienst' omschreven: zij verzamelt informatie in het buitenland over allerlei zaken die Nederland kunnen bedreigen. De veiligheidsdienst heeft een defensieve taak: bedreigingen op Nederlandse bodem tijdig onderkennen en onschadelijk maken.

De AIVD is nadrukkelijk geen opsporingsinstantie. Het doel is niet om mensen op te sporen en voor de rechter te brengen. De AIVD moet de nationale veiligheid bewaken. Officieel bestaat die taak uit ‘het verrichten van onderzoek met betrekking tot organisaties en personen die door de doelen die zij nastreven, dan wel door hun activiteiten aanleiding geven tot het ernstige vermoeden dat zij een gevaar vormen voor het voortbestaan van de democratische rechtsorde, dan wel voor de veiligheid of voor andere gewichtige belangen van de staat’. Het nogal abstracte begrip ‘gewichtige belangen van de staat’ is verder niet gedefinieerd.

De Commissie Bestuurlijke Evaluatie AIVD (de commissie-Havermans) omschreef in haar eindrapport van november 2004 nog eens haarfijn het onderscheid tussen het inlichtingenwerk van de AIVD en het opsporingswerk van de politie: ‘Het inlichtingenwerk onderscheidt zich van de klassieke opsporing met betrekking tot gebeurtenissen die in het verleden plaatsvonden door zijn oriëntatie op de toekomst. Bij de beoordeling van risico’s gaat het om de waarschijnlijkheid van een dreigende gebeurtenis en de ernst (of de grootte van het effect) van die gebeurtenis.’

Uit het verleden van de veiligheidsdienst blijkt dat onder het beschermen van de nationale veiligheid nogal wat te scharen viel: communistische partijen, de kraakbeweging, de anti-kernenergiebeweging, de milieubeweging, de vredesbeweging, studentenprotesten tegen collegegeldverhoging en dierenrechtenactivisten.

‘De begrippen “vermoeden” en “andere gewichtige belangen” waren dermate vaag, dat je daar als dienst al snel mee kon weggomen’, aldus oud-BVD-medewerker Frits Hoekstra in zijn boek *In dienst van de BVD*. ‘Zeker als je je op bronbescherming kon beroepen om de grond voor het vermoeden niet te hoeven verduidelijken.’

Door de dienst is, bij monde van de verantwoordelijke minister van Binnenlandse Zaken, overigens altijd ontkend dat men deze bewegingen in zijn geheel als staatsgevaarlijk beschouwde. De dienst hield dit soort politieke bewegingen in de gaten om te onderzoeken of er binnen die bewegingen wellicht personen of clubjes opereerden die wél een bedreiging voor de staatsveiligheid zouden kunnen vormen. Daarom woonden ambtenaren van de veiligheidsdienst, al dan niet door middel van informanten of infiltranten, zo’n beetje elke bijeenkomst bij van anti-apartheidsactivisten of vredesactivisten in elke uithoek van Nederland. Na een demonstratie werd er braaf aan het hoofdkwartier gerapporteerd welke standjes aanwezig waren, welke organisaties, hoe de sfeer was, wie er in het debat uit sprongen en alle andere informatie die bruikbaar werd geacht. De werkwijze van de BVD is door oud-BVD-chef Arthur Docters van Leeuwen ooit beeldend omschreven als: op zoek naar een naald verzamelen we hooibergeren.

Terrorisme wordt door de AIVD ook vanuit een brede invalshoek bekeken. De dienst heeft zich sinds de val van de Muur al gericht op de politieke islam en volgt de ontwikkelingen binnen tal van organisaties. Uit rapporten als *De politieke islam*, *Saoedische invloeden in Nederland*, *Rekrutering voor de jihad*, *Van Dawa tot Jihad* en de jaarverslagen van de dienst blijkt dat de AIVD een breed spectrum aan organisaties op de voet volgt.

Als de dienst op informatie stuit die van belang is voor de staatsveiligheid, worden de zogenaamde ‘belangendragers’ op de hoogte gesteld: de minister, burgemeesters, officieren van justitie of anderen die belast zijn met de bewaking van de ‘gewichtige belangen’ van de staat. Zij kunnen dan op basis van de adviezen van de veiligheidsdienst maatregelen nemen: een veiligheidsonderzoek gelasten, de beveiliging van geheime documenten op een hoger peil brengen, de bewaking van gebouwen verscherpen, een verblijfsvergunning weigeren, een bestuurlijk onderzoek verrichten naar een organisatie, of een opsporingsonderzoek opstarten. Ook mag de dienst ‘verstoren’. Volgens de regering kan dat bijvoorbeeld bestaan uit het verspreiden van desinformatie of het frustreren van voorgenomen gewelddadige acties. Volgens de commissie-Havermans, die het functioneren van de AIVD in 2004 onderzocht, maakt de dienst sporadisch gebruik van zwaardere vormen van verstoring maar worden lichtere vormen met enige regelmaat ingezet. Uit het verleden zijn voorbeelden bekend van verstoring: een politieauto die plotseling nadrukkelijk voor een huis wordt neergezet, of huisbezoek van agenten die de aanwezigen vertellen dat de dienst volledig op de hoogte is van voorgenomen plannen, vergezeld van het dringende advies om ervan af te zien. Maar ook het laten arresteren van verdachten door de politie is een vorm van verstoring.

Om haar taken te kunnen uitvoeren beschikt de veiligheidsdienst, naast de algemene bevoegdheid om een ieder om informatie te vragen, over uitgebreide speciale bevoegdheden: observeren, volgen, agenten inzetten, rechtspersonen oprichten, woningen en voorwerpen heimelijk doorzoeken, brieven openen, computers hacken, aftappen en direct af luisteren, communicatie verkennen, en niet-kabelgebonden communicatie ongericht ontvangen en opnemen.

KNIPSELMAP

Hoe is het nu gesteld met de Nederlandse veiligheidsdienst inmiddels omgedoopt tot AIVD? Volgens eigen zeggen heeft de dienst een aantal malen aanslagen

weten te voorkomen. Dit valt niet echt te controleren, maar laten we ervan uitgaan dat het klopt. Een aantal zaken heeft de veiligheidsdienst ook niet weten te voorkomen. Denk bijvoorbeeld aan de acties van de Molukkers in de jaren zeventig, of de acties van RaRa in de jaren tachtig en negentig. Ook de moord op Fortuyn en Van Gogh wist de dienst niet tijdig te ontdekken en te voorkomen. Bovendien waren er de afgelopen jaren een aantal kleine schandalen, die een weinig flatteus beeld opriepen. Wie herinnert zich nog de smadelijke afgang van beoogd LPF-staatssecretaris Bijlhout, slechts zes uur officieel in dienst was. De AIVD had haar levenswandel onder de loep genomen en geconcludeerd dat er geen vuiltje aan de lucht was. Een aantal wakkere journalisten diepte echter in een handomdraai compromitterend materiaal op, dat wees op betrokkenheid van Bijlhout bij de milities van legerleider Bouterse in Suriname. Hoe kon de AIVD over het hoofd zien wat een journalist zo uit de eigen knipselmap tevoorschijn kon toveren?

Of neem de vernietigende conclusies van de commissie-Van den Haak, die onderzocht hoe de beveiliging rond Pim Fortuyn was geregeld. De BVD had brodelwerk geleverd, concludeerde Van den Haak. Bovendien viel een aantal zaken niet te verifiëren, omdat de verantwoordelijke BVD-ambtenaar al enige maanden ziek thuis zat. Uit het onderzoek bleken ook tal van communicatieproblemen tussen de AIVD en de top van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Toen minister Klaas de Vries destijds aan de BVD vroeg om een risicoanalyse te maken van Fortuyn, had hij waarschijnlijk niet gedacht dat de dienst zich zou beperken tot het doorbladeren van wat dossiermapjes met krantenartikelen. De dienst rapporteerde vervolgens dat er geen bedreigingen waren, en zowel minister als dienst verkeerden in de veronderstelling dat ze zich goed en adequaat van hun taken hadden gekweten.

Nu zijn er natuurlijk ook een hoop verwachtingen waaraan de dienst niet mag of kan voldoen. In het geval van staatssecretaris Bijlhout mag de dienst bijvoorbeeld niet veel meer dan in haar eigen bestanden kijken. Screening van politici door een inlichtingendienst kan immer ook negatieve effecten hebben. Wel is er overleg tussen de voorzitters van de politieke partijen en de AIVD. Bij het samenstellen van de kieslijsten kunnen de partijvoorzitters een beroep doen op de AIVD als ze twijfelen over de integriteit van een kandidaat. Bijzondere inlichtingenmiddelen mag de AIVD bij zo'n onderzoek niet inzetten.

De AIVD kwam flink onder druk te staan na de moord op Theo van Gogh door Mohammed B. Hoe kon het gebeuren dat de dienst niets wist van zijn plan om Van Gogh te vermoorden? Volgens oud-medewerker Frits Hoekstra was Mo-

ammed B. zelfs de ideale informant. In *Vrij Nederland* van 20 november 2004 zei Hoekstra dat als hij Mohammed B.'s achtergrond met BVD-ogen las, 'dan denk ik: er was een moment waarop Mohammed B. door de AIVD als agent-informant gerekruteerd had moeten worden. Die jongen maakte zich grote zorgen, liep met zijn plan de overheden af, maar zijn enthousiasme sloeg om in verbittering omdat hij nergens gehoor kreeg. Hij maakte zich zorgen over de positie van jonge Marokkanen in de wijk waar hij woonde. Er waren rellen op dat plein geweest. In augustus 2002 zou deze Mohammed waarschijnlijk redelijk te motiveren zijn geweest om als agent-informant voor de AIVD te gaan werken. Zijn inlichtingen hadden kunnen voorkomen dat de zaak verder uit de hand liep. Dat was ook in zijn belang. Hij wilde dolgraag iets doen en de overheid had hem daarbij kunnen helpen. Nu werd hij door de tegenpartij gerekruteerd. Hij ging de fundamentalistische kant op.'

Binnen de AIVD kijkt men ook met ontzetting terug naar die 2de november: had men het kunnen voorkomen? Achteraf, na een groot politieonderzoek, schat de dienst Mohammed B. anders in. In *KRO's Reporter* van 1 mei 2005 zegt Theo Bot, plaatsvervangend hoofd AIVD, dat de dienst met de nu beschikbare informatie anders aankijkt tegen Mohammed B. Het oordeel over de situatie voor de moord op Van Gogh blijft eenduidig binnen de AIVD: op basis van de toen beschikbare informatie zou men nu nog steeds dezelfde beslissingen nemen.

INFORMATIEPOSITIE

De informatiepositie van de AIVD wordt opgebouwd door gebruik te maken van open bronnen, halfopen bronnen, databestanden bij overheid en bedrijven en gesloten bronnen. Op basis van al deze informatie vervaardigt de dienst ambtsberichten en analyses, afhankelijk van degene die vraagt om de informatie.

De methodes die gebruikt worden om informatie te verzamelen variëren van Open Source Intelligence (OSINT), Signals Intelligence (SIGINT), Imagery Intelligence (IMINT), Human-Source Intelligence (HUMINT) tot Geospatial Intelligence.

Bij de bestrijding van terrorisme zet de AIVD al deze mogelijkheden waar nodig en mogelijk is in. Goede en betrouwbare informatie is essentieel bij de bestrijding van terrorisme. Hoe scoort de dienst daar nu eigenlijk mee?

TECHNISCHE MIDDELEN

De AIVD mag veel op dit terrein: direct afluisteren, afluisteren en plaatsbepalen via gsm's, tappen vaste telefoon, (kleine) camera's plaatsen, e-mailverkeer aftappen en plaatsbepalingsapparatuur gebruiken bij vervoermiddelen, inbreken in woningen of computer, brieven openen. Wettelijk staan de bevoegdheden vermeld in de artikel 18 tot en met 33 van de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (WIV). Hoewel er in de Tweede Kamer zo af en toe nog wel wordt geroepen dat de bevoegdheden van de AIVD moeten worden uitgebreid is dat gezien de bevoegdheden die de dienst al heeft overbodig. Het enige wijzigingsvoorstel dat er nu in de Tweede Kamer ligt betreft een niet-technisch middel. De regering wil artikel 17 WIV zo wijzigen dat semi-overheidsdiensten verplicht worden hun bestanden te openen voor de dienst. Ook blijkt uit de plannen voor het opzetten van een zelfstandige nationale SIGINT-organisatie dat de AIVD in samenwerking met de Nationale Sigint Organisatie (NSO) op grote schaal e-mail wil kunnen aftappen.

De inzet van technische middelen is gebonden aan de ernst van een verdenking. Eerst moet gekeken worden of lichtere middelen voldoen voordat een technisch middel mag worden ingezet. De vraag is of dit systeem ook daadwerkelijk wordt toegepast.

In de nieuwe WIV, die in 2002 in werking trad, is er een notificatieplicht voor de AIVD opgenomen. Bij het toepassen van de bevoegdheden: brieven openen, direct afluisteren, gebruik van de IMSI-catcher, een installatie die direct gsm's kan afluisteren, om gsm-gegevens te achterhalen en bij het inbreken in een woning moet de dienst vijf jaar na de laatste keer dat de bevoegdheid is toegepast degene tegen wie dit is gebeurd op de hoogte brengen. Notificatie blijft echter achterwege als actuele bronnen en werkwijze van de dienst in gevaar komen door de notificatie. Binnen de AIVD circuleert een *Handboek AO-procedures*, waarin staat aangegeven wanneer en op welke wijze een bevoegdheid kan worden ingezet. Volgens de commissie-Havermans gaan de AIVD-medewerkers nauwkeurig met de rechtmatigheid van de inzet van bijzondere inlichtingenmiddelen om.

In de discussie over het volgen van de fluide groep van 150 vermeende terroristen, die in het systeem van de contraterrore-infobox zijn opgenomen is door de AIVD al veelvuldig gemeld dat het onmogelijk is deze hele groep te volgen. De capaciteit is beperkt en 24 uren observatie is onmogelijk. De directie Bijzondere Inlichtingenmiddelen is de afdeling binnen de AIVD die de inzet van bijzondere inlichtingenmiddelen verzorgt. De commissie-Havermans constateerde dat de vraag vanuit de operationele teams het aanbod overtrof. 'Dit geldt met name

voor de observatie- en volgploegen', aldus de commissie. Wel doet de dienst een beroep op de observatieteams van de politie, de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD) en de Koninklijke Marechaussee (KMAR).

Met de inzet van technische middelen verzamelt de AIVD veel informatie over de 'infrastructuur' van netwerken. Niet alleen kan de AIVD zien wie er regelmatig met elkaar bellen (en waarover), ook kan worden bijgehouden waar mensen verblijven, waar ze naartoe gaan, wie regelmatig met elkaar optrekken, hoe financiering verloopt en welke contacten er zoal zijn. Net als bij gewone criminelen wordt vaak een ruime kring mensen rond personen uit een netwerk afgeluisterd. Vaak levert dat meer informatie dan de gecodeerde afspraken binnen zo'n netwerk.

Dat de AIVD bij vermoedens over een grote dreiging ook ruimschoots gebruikmaakt van technische middelen blijkt uit het onderzoek naar het Hofstadnetwerk. Zo lokte de AIVD een aantal verdachten in een geprepareerde woning aan de Antheunisstraat in Den Haag, de woning waar in november 2004 Jason W. en Ismael A. werden gearresteerd.

De Volkskrant van 5 februari 2005 meldde dat de AIVD 'gebruikmaakte van de diensten van "Ed", die zich presenteerde namens bedrijf H., een vennootschap waarvan de naam bij *de Volkskrant* bekend is. Het gaat waarschijnlijk om een bedrijf dat speciaal is opgericht door de geheime dienst.'

De woning was inderdaad voorzien van een fikse hoeveelheid af luisterapparatuur, zoals blijkt uit de processen verbaal van het Hofstadnetwerk. Al vanaf de dag dat Jason W. de woning als kraakwacht huurde lopen de AIVD-recorders mee. Veel van het opgenomen materiaal houdt de AIVD echter afgeschermd van het politieonderzoek. Volgens het NOS-journaal van 13 april 2005 zou de AIVD zelfs alle opnames van voor 2 november 2005 hebben gewist. Nader onderzoek toont echter aan dat er geen sprake is van wissen van de tapes, maar dat bronbescherming de dienst waarschijnlijk afhoudt van het vrijgeven van de cd-roms.

Het NOS-journaal baseerde zich op het betoog dat de officier van justitie Frits van Straelen die dag hield tijdens de pro forma-zitting van Mohammed B. Hij meldde daar dat alleen de cd-roms met opnamen van gesprekken door de AIVD in de Antheunisstraat van 2 tot en met 10 november 2004 beschikbaar waren. Straelen meldde dat de dienst een tweetal redenen gaf waarom niet meer gesprekken konden worden verstrekt.

Ten eerste worden alleen die gesprekken bewaard, die de AIVD relevant vindt voor de uitvoering van zijn taak. Ten tweede zijn de wel bewaarde cd's door de AIVD beoordeeld op relevantie voor de opsporingsonderzoeken en afbreukrisico voor

de AIVD. Het afbreukrisico, en dan met name de bronbescherming, was blijkbaar te groot om de afgeluisterde gesprekken te kunnen vrijgeven voor het politieonderzoek.

Het correspondeert met verhalen die de ronde doen over de aanwezigheid van een derde persoon (naast Jason W. en Ismael A.) in de Antheunisstraat tot vlak voor 2 november. Wellicht de persoon die Jason en Ismael ook in contact heeft gebracht met 'Ed' en ze op deze manier onder maximale controle van de AIVD heeft geplaatst.

Uit antwoorden op Kamervragen van Peter van Heemst (PvdA) blijkt dat de audiobewerker degene is die de selectie maakt. 'Hij selecteert de geluidsfragmenten die wel relevant zijn voor het onderzoek en maakt hiervan een schriftelijk verslag. Deze selectie vindt plaats aan de hand van de teamopdracht en de daaraan gekoppelde onderzoeksvragen.' Ook meldt de minister dat het staand beleid is binnen de AIVD dat van microfoons alleen de geluidsfragmenten die door de audiobewerker als relevant zijn aangemerkt en waarvan dus een schriftelijk verslag is gemaakt, worden bewaard. 'De beluisterde niet relevante geluidsfragmenten waarvan geen verslag is gemaakt, worden na een bepaalde periode overschreven. Deze periode varieert van een week tot een aantal weken, gerekend vanaf het moment van opname. Er is geen sprake van dat eenmaal beluisterde geluidsfragmenten die relevante gesprekken bevatten, zijn gewist.'

Meer informatie over het feitelijk functioneren kwam naar buiten toen bleek dat er een lek was binnen de AIVD. Op 30 september 2004 werd de tolk Outman Ben A. door de politie gearresteerd op verdenking van het lekken van geheime AIVD informatie. Outman Ben A., voormalig medewerker van de IND, werd direct op zijn eerste werkdag bij de AIVD in een druk en lopend onderzoek geplaatst. 'Ik werd eigenlijk niet ingewerkt en moest direct aan de slag', vertelde hij tegen de rijksrecherche na zijn arrestatie. Het dossier van de rijksrecherche, onder de codenaam 'Walcheren', kwam in handen van *de Volkskrant*. Van de ene op de andere dag moest hij belangrijke beslissingen nemen. Hij bepaalde bijvoorbeeld, onder richtlijnen, welke getapte telefoongesprekken relevant waren en hij als audiobewerker al dan niet wilde uitwerken. Outman Ben A. wordt ervan verdacht geheime informatie doorgespeeld te hebben naar radicale netwerken die door de AIVD in de gaten worden gehouden.

'Ik moest zelf bepalen of een gesprek wel of niet belangrijk was. Ik merk hierbij op dat maar een kwart van alle gesprekken daadwerkelijk wordt uitgewerkt. Dat is bij alle collega's het geval. Ik merk daarbij op dat het zelfs voorkomt dat als een collega audiobewerker ziek is bepaalde taps in het geheel niet worden uitgewerkt,

ook later niet meer', aldus de audiobewerker tegen zijn ondervragers. 'Ik merk hierbij op dat een teamhoofd vaak niet eens op de hoogte is van het aantal taps en de inhoud daarvan. Ook is hij vaak niet bekend met het feit dat een medewerker ziek is.' Ben A. zegt zelfs een adviesrol te hebben gehad in het voordragen van nieuwe tapan-sluitingen. Hij kon zich door het geven van aanwijzingen aan een operateur ook nog eens bemoeien met lopend onderzoek.

In juli 2004 kwam hij terecht in het Vuursche-onderzoek, ook wel de Utrechtse terreurzaak geheten. Centraal hierin staat Hassan O., die het in afgeluisterde gesprekken had over heilige oorlog, en over explosieven die hij daarvoor zou inzetten, dan wel over een bom die hij in bewaring zou hebben gegeven. De AIVD wilde weten wat Hassan O. deed en wat zijn plannen waren. De inlichtingendienst stelde vast dat hij foto's had gemaakt van onder meer de Britse en Amerikaanse ambassade, de Tweede Kamer en Paleis Noordeinde. Ook zijn reizen naar België waren van belang omdat hij daar contact zou hebben met 'cellen'. Ben A. moest in deze zaak plotseling vijftien taps uitluisteren en kreeg het zeer druk. Hij beklagde zich hierover bij de teamhoofden omdat hij het niet aan zou kunnen. Hij kreeg te horen dat hij het zelf maar moest oplossen.

Zondag 26 september 2004 viel de politie binnen bij Hassan in zijn huis in Utrecht. Directe aanleiding was informatie die een dag eerder was binnengekomen over een persoon uit een islamitisch netwerk die zou beschikken over AIVD-informatie. Die zondagavond vindt ook een geruchtmakende inval plaats in de Utrechtse Bucheliusstraat, familie van een 30-jarige man in Brussel die Hassan daar ontmoet had. Bij deze familie, noch bij Hassan O. werd iets gevonden bij de huiszoeking. Wel wordt bij Hassan AIVD-informatie gevonden: twee A4'tjes met delen van teksten uit 'stand van zaken week 31'. Deze staatsgeheimen maakte deel uit van een tien pagina's lange rapportage van de AIVD over een mogelijk Utrechts terreurnetwerk. Het waren getypte brieven waarin namen voorkwamen van een hechte vriendenkring van moslims. Ze bleken al sinds 2002 in de gaten te worden gehouden.

Ben A. werd vier dagen later aangehouden. Intern AIVD-onderzoek wees uit dat hij verantwoordelijk was voor het verspreiden van deze envelop.

Ook Abdelaziz B., Rachid C. en de zwager van de Marokkaanse tolk, Nadir B., allen behorend tot dezelfde kring, werden aangehouden in verband met uitgekakte staatsgeheimen. Bij alledrie werden observatieverslagen van de AIVD aangehouden. Outman had vier weken daarvoor aan een collega verteld dat zijn zwager Nadir targets uit het onderzoek kende. Hij doelde op Rachid en Abdelaziz, over wie zijn zwager hem wel eens terloops had verteld. Hij stelde zelfs voor zijn zwager als informant voor de AIVD te recruter. Antwoord kreeg hij niet gedurende

die vier weken, tot hem verteld werd dat er niets met zijn suggestie was gebeurd. Een week later werd hij gearresteerd.

Outman Ben A. zou volgens *De Telegraaf* een bijzondere manier hebben gebruikt om documenten te lekken. Naast zijn werk bij de AIVD runde Ben A. ook een reisbureau. Op de website daarvan (www.chafarinastours.com) zou in de aangeboden plaatjes informatie van de AIVD zijn verwerkt, aldus *De Telegraaf*.

Outman Ben A. wordt ook verantwoordelijk gehouden voor het verspreiden van onderzoeksinformatie onder leden van het Hofstadnetwerk. *NRC Handelsblad* van 11 januari 2005 meldde dat kringen van het Hofstadnetwerk beschikten over een tussenstand in het AIVD-onderzoek naar het netwerk. Tijdens de pro formatio zitting tegen Outman Ben A. meldde officier Zwaneveld dat Outman Ben A. ook verdacht wordt van het lekken van een tapgesprek waarvan het verslag werd gevonden bij Ahmed H., die ervan verdacht wordt deel uit te maken van het Hofstadnetwerk.

BEWAREN

Waarom zou de AIVD eigenlijk in een vroeg stadium een selectie maken van de taps? De huidige opslagcapaciteit van computers vormt immers geen enkele belemmering voor het bewaren van alle relevante gesprekken. Selectie zou dus niet door de toch al overbelaste audiobewerkers hoeven te worden gemaakt. Hoewel zij natuurlijk een selectie maken van uit te werken gesprekken, kan de rest en wordt de rest van de gesprekken gewoon op dvd opgeslagen. Zeker bij terrorismeonderzoeken, waar zoals nu bij bijvoorbeeld Mohammed B. het beeld flink kan kantelen, ligt opslag meer voor de hand dan vernietigen.

Technische middelen kunnen de AIVD veel inzicht verschaffen over de bewegingen, contacten en intenties van vermeende terroristen. Ze vormen vaak een harde bron van informatie. Rechters accepteren informatie die door middel van tappen of direct afluisteren is verkregen als bewijsmateriaal op voorwaarde dat de advocaten de cd's ook ter beschikking krijgen. In een aantal rechtszaken is dit al gebeurd.

Het probleem hierbij is de selectie. Ten eerste de selectie die de overbelaste audiobewerkers maken. Welke gesprekken werken ze wel uit en welke niet? Ten tweede de selectie ter bescherming van de eigen bronnen, zoals gebeurd is bij het Hofstadnetwerk. Door deze twee filters zal het vrijgegeven materiaal nooit een volledig beeld geven van de informatie die de AIVD heeft verzameld. Risico is na-

tuurlijk dat ontlastende informatie op deze wijze buiten het proces blijft. De AIVD zou moeten aangeven welke selectie is gemaakt en welke selectiecriteria zijn gebruikt.

MENSELIJKE BRONNEN

Naast informatie uit technische bronnen vormen mensen een belangrijke bron van informatie voor de AIVD. Menselijke bronnen kunnen eigen agenten zijn, infiltranten of informanten. Op het terrein van vreemdelingen werft de AIVD/RID zeer actief informanten. Onderzoeken van Buro Jansen & Janssen (*De vluchting achtervolgd* en *Misleidende methode*) geven hier een uitgebreid beeld van. Ook binnen radicaal-islamitische kringen werft de dienst al jarenlang informanten. Uit het feitenrelaas dat de ministers Remkes en Donner na de moord op Theo van Gogh naar de Tweede Kamer stuurde blijkt ook dat de AIVD binnen het Hofstadnetwerk (meerdere) infiltranten had rondlopen.

Zo meldden de ministers over 22 oktober 2003, kort na de eerste aanhoudingen van een aantal leden van het Hofstadnetwerk, dat door 'de aanhoudingen van de sleutelfiguren uit het Hofstadnetwerk de AIVD op slag een belangrijk deel van zijn informatiepositie ten aanzien van dit netwerk kwijt is. Dit is onvermijdelijk het gevolg van een dergelijke ingreep.' In mei/juni 2004 lijkt de AIVD haar informatiepositie weer opgebouwd te hebben. De ministers melden dat 'door de geleidelijk weer opgebouwde informatiepositie de AIVD weer meer informatie verwerft over het netwerk'.

Ook in de woelige novemberdagen van 2004 blijkt de AIVD te beschikken over informanten dicht bij leden van het Hofstadnetwerk. In een ambtsbericht meldde de AIVD dat een 'zeer betrouwbare bron' op 8 november een zes minuten durend gesprek tussen Jason, Ismael 'en een tot nu toe onbekend gebleven persoon' heeft opgevangen.

Ook uit andere politiedossiers van vermeende terroristen blijkt dat de AIVD infiltranten/informanten had rondlopen in de kring van personen die vervolgd werden.

NORDINE B. ALIAS RACHID A.Z.

Twee dagen na 11 september 2001 werd Nederland even kortstondig opgeschrikt door een mogelijke terreurdreiging. Met veel machtsvertoon viel de poli-

tie een huis in Rotterdam binnen. Vier mannen worden gearresteerd. De mannen worden later voorgeleid in het eerste terrorismeproces in Rotterdam.

Een van de mannen staat bekend onder de naam Rachid A.Z. Deze naam blijkt echter een alias voor Nordine B. Rachid A.Z./Nordine B. lijkt de dans te ontspringen. Daar waar de anderen in verband gebracht worden met een Nederlands en misschien zelfs Europees terrorisme netwerk is Nordine een toevallige bezoeker. Hij blijft nog wel verdacht, maar kan niet op basis van het bewijsmateriaal uit het terrorismedossier worden vastgehouden. In verband met illegaal verblijf wordt hij overgedragen aan de vreemdelingenpolitie. Daar waar de andere drie verdachten in strenge afzondering werden vastgehouden, werd Rachid A.Z. alias Nordine B. door gestuntel van justitie vrijgelaten. Was het gestuntel?

Advocaat I. Saey verklaart tijdens de eerste pro forma-zitting dat Nordine B. als informant voor een opsporingsdienst uit binnen- of buitenland werkte. Tijdens de zitting voegt rechtbankpresident mr. S. van Klaveren daar nog aan toe: ‘Als je die informatie goed leest, dan zou je kunnen concluderen dat er sprake is geweest van een infiltrant.’ Directe betrokkenen bij het onderzoek verklaren in *de Volkskrant*: ‘Schadelijk voor het onderzoek naar de Rotterdamse cel? Welnee, zeggen betrokkenen die het dossier kennen. Rachid A.Z. is een “arme sloeber”. Een vreemdeling die “dan hier en dan daar in onderhuur woonde”. Koud na de aanslagen in de VS was hij “op het verkeerde moment op visite in De Kempenaerstraat”.’

Wie er gelijk heeft blijft gissen, Nordine B. is spoorloos verdwenen. Toch is de positie van Rachid A.Z., zoals hij in eerste instantie bekendstond, uitermate vreemd. De toenmalige BVD en justitie gaven zijn naam door aan de Nederlandse Bank om hem op de Verenigde Naties 1267 lijst (de door ons genoemde afknijplijst van de VN) te laten zetten. Dat is niet voor iedereen weggelegd.

Was Nordine B. alias Rachid A.Z. een gewone infiltrant? Dat is ook de vraag. Naar alle waarschijnlijkheid hebben zijn verklaringen tot de arrestaties op 13 september 2001 geleid. Het bewijsmateriaal dat het Openbaar Ministerie had verzameld bestond uit het vervalsen van paspoorten, rijbewijzen en creditcards. Geen grote vergrijpen, maar door deze activiteiten te verbinden met de verdachten die aanslagen voorbereiden op Amerikaanse doelen in Parijs, worden het vergrijpen met een terroristisch oogmerk. Volgens direct betrokkenen bij het dossier was Nordine B. ‘een arme sloeber’, maar de hoofdverdachte C. verklaarde dat Nordine B. wel regelmatig een dure mobiele telefoon bij zich had. Daarnaast zei Nordine B. dat hij geen Frans sprak, maar hij las wel Franse kranten. Ook de andere verdachten I. en R. verklaren dat Nordine zich verdacht gedroeg en zich regelmatig tegensprak. Ook schetsen zij het beeld van iemand die fanatieker is dan zichzelf.

Nordine B. stond te juichen op 11 september 2001 en bekeek regelmatig videobanden van de aanslagen in Kenia, op het Amerikaanse oorlogsschip USS Cole in Jemen, en van Tsjetsjeense strijders. Verdachte R. voegt daar nog aan toe dat Nordine B. altijd in de auto bleef zitten als ze gezamenlijk gingen hardlopen. Hoofdverdachte C. was een bekende van de politie. Het is niet ondenkbaar dat een inlichtingendienst iemand op hem heeft afgestuurd. Maar de vraag of Nordine B. een gewone infiltrant was of wilde uitlokken hoever C. wilde gaan, blijft open. ‘Volgens mijn cliënt stelde Z. voortdurend vragen. Hij zei dat hij naar Afghanistan wilde om te trainen voor de jihad. Hij wilde van mijn cliënt weten hoe hij dat moest aanpakken’, verklaarde I. Saey, de advocaat van C., tijdens de zitting.

AGENT FREEK

Ook bij de tweede terrorismezaak, de vermeende rekruteerders uit Eindhoven, lijken er opnieuw informanten door de AIVD te zijn geworven. Bij dit proces gaat het vooral om Algerijnse mannen die lid zouden zijn van de Algerijnse GSPC, de Groupe Salafiste pour la Predication et le Combat. Een deel van de verdachten verblijft legaal in Nederland en heeft een Nederlands dan wel Frans paspoort, maar het overgrote deel heeft geen geldige verblijfspapieren. Zo is daar ook de verdachte R. R. zit van juni 2001 tot januari 2002 in de Willem II-kazerne in Tilburg in vreemdelingenbewaring wegens het niet bezitten van geldige papieren. In de Willem II-kazerne wordt R. vier keer bezocht door een grote Nederlandse man met zwart/grijs haar en groene ogen die zich voorstelt als Freek van de inlichtingendienst. Freek spreekt redelijk Frans en komt altijd samen met een man waarvan R. denkt dat hij van de politie is. R. wordt gevraagd of hij wil meewerken om informatie in te zamelen over iemand van wie Freek hem een foto laat zien. R. wordt ook gevraagd of hij informatie over medegevangenen wil inwinnen. Freek lijkt vooral geïnteresseerd te zijn in de GSPC. R. heeft het gevoel dat als hij meewerkt met Freek hij minder lang in vreemdelingenbewaring verblijft, hoewel het al met al toch zes maanden duurt voordat hij in januari 2002 vrijkomt. R. vestigt zich in Groningen. Freek benadert hem kort na zijn vrijlating opnieuw en ze ontmoeten elkaar in Breda. R. krijgt honderd euro voor de aanschaf van een mobiele telefoon en krijgt het nummer van Freek. Freek neemt nog zeven keer contact op met R. om hem te spreken. De ontmoetingen vinden altijd in Breda of Zwolle plaats in een café in de buurt van het treinstation. Freek was altijd samen met de man die ook in de Willem II-kazerne bij de gesprekken zat. Freek vroeg R.

om bezoekers van de Al Fourkaan-moskee te bespioneren. Freek had speciale aandacht voor één specifieke man en vroeg R. deze man uitgebreid te bespioneren. R. zegt zelf dat hij mensen die hij kende in de Al Fourkaan-moskee heeft ingelicht over zijn activiteiten voor Freek. R. had de indruk dat Freek continu druk op hem uitoefende om informatie te verschaffen en dat als hij niet voldoende meewerkte hij opnieuw in de gevangenis terecht zou komen.

Of R. de waarheid zegt is onduidelijk. In zijn agenda heeft hij wel de naam van Freek opgeschreven of Frederik zoals R. hem noemt, het telefoonnummer en het kenteken van de zwarte Renault Clio waarin Freek reed.

De advocaat van R., P. Beijen, vindt het verhaal van R. geloofwaardig. R. vertelde immers al tijdens de eerste verhoren na zijn arrestatie over de benaderingen door de AIVD en over Freek. Ook probeerde Beijen inzicht te krijgen in de bezoeken van Freek aan de Willem II-gevangenis. Gevangenissen houden de gegevens van bezoeken nauwkeurig bij, maar Beijen krijgt ze niet boven tafel. Hij stuit op een muur van stilzwijgen.

De geloofwaardigheid van zijn verklaring wordt gestaafd door een onderzoek van Buro Jansen & Janssen naar de wijze waarop de AIVD vluchtelingen benadert. In het boek *Misleidende methode* beschrijven we een benadering van de Egyptenaar Ahmed door een AIVD-agent genaamd Freek. In een uitzending in november 2003 van het radioprogramma *Argos* van de VPRO belde Ahmed met de AIVD en werd het bestaan van Freek bevestigd.

R. werd op 12 juni 2002 gearresteerd op verdenking van lidmaatschap aan een terroristische organisatie en was een van de verdachten tijdens het tweede terrorismeproces in Rotterdam. R. is nog steeds niet vrij, al is hij wel vrijgesproken in het terrorismeproces. Hij verblijft opnieuw in vreemdelingenbewaring en zit nu al ruim drie jaar in de gevangenis.

Dat de AIVD meerdere informanten had werd tijdens de rechtszitting duidelijk. Tijdens de zitting vertelde een van de andere verdachten, F., dat hij twee tot drie weken opgesloten is geweest of verbleven heeft in een bungalow op recreatiepark Duinrell in Wassenaar. F. reed drie keer naar Italië met een lading drugs. Erg succesvol is de onderneming niet. Twee keer gaat het goed, maar de derde keer mislukt. De derde keer besluit hij het verdiende geld in zijn eigen zak te steken en niet te delen met A.O., die volgens F. de handel organiseerde. Of dat waar is valt te betwijfelen. Het lijkt er eerder op dat F. gewoon is aangehouden door de Italiaanse politie die in zijn auto een ijzeren staaf, een stiletto en 26.765 euro aantroffen en dat in beslag namen. F. is gefotografeerd, zijn vingerafdrukken zijn afgenomen en hij is één dag vastgehouden. F. duikt onder en wil niet met A.O. en

anderen spreken. Dit is waarschijnlijk de aanleiding dat men achterdochtig wordt en op zoek gaat naar F. De vermeende leider van de groep, R.D., vaardigt volgens F. een fatwa tegen hem uit. Op 24 april 2002 worden A.O., R.D. en enkele andere mannen aangehouden. F. besluit naar de politie te gaan, omdat hij bang is dat de anderen hem zullen vermoorden. De Utrechtse politie draagt hem over aan de AIVD. Volgens F. heeft zijn neef hem in contact gebracht met Freek van de AIVD. F. is bang en moet onderduiken. Het Duinrell-verhaal lijkt vergezocht, maar de combinatie met Freek is vreemd. F. vertelt natuurlijk over de drugstransporten en over de diverse verdachten. Hij zegt dat het geld van de drugs gebruikt werd voor de gewapende strijd, iets dat hij later tijdens de rechtszitting intrekt. Als de politie overgaat tot arrestaties in het kader van het tweede terrorismeproces wordt F. aan de kant gezet. Uit angst vlucht hij naar Marokko. R.D. is ondertussen op miraculeuze wijze uit de koepelgevangenis in Breda ontsnapt met behulp van aan elkaar geknoopte lakens. Later wordt F. in België gearresteerd en aan Nederland uitgeleverd.

F.'s verhaal klinkt als grootspraak, maar dan is het vreemd dat hij Duinrell en Freek noemt. Er van uitgaande dat hij informant is geweest, roept het de vraag op hoe betrouwbaar zijn informatie over zijn voormalig vrienden was. F. bedroog zijn vrienden met de drugs, kwam in de problemen en vervolgens legde hij belastende verklaringen af over hen bij de AIVD. Hij was echter bang dat zijn voormalig vrienden hem wilden vermoorden en zou er maar al te blij mee zijn als ze achter de tralies verdwenen.

BETROUWBAARHEID

Het probleem bij informanten is natuurlijk de betrouwbaarheid. Dat blijkt uit het voorbeeld van de Utrechtse RCIE, die dacht een betrouwbare informant te hebben die betrouwbare informatie leverde over Mohammed B. Bij nader verhoor bleek dat hij slechts 'een voorspelling' had gedaan.

Bij de verhalen die Buro Jansen & Janssen de afgelopen vijftien jaar over informanten heeft verzameld vallen bovendien een paar zaken op.

Informanten worden vaak door de diensten geworven omdat ze in een labiele situatie verkeren. Dat loopt van mensen met schulden tot mensen die bijvoorbeeld in de steek zijn gelaten door vrienden. Vreemdelingen worden vaak onder druk gezet om mee te werken. Dreigende uitzetting uit Nederland (zie bijvoorbeeld R. in het proces van de vermeende Eindhovense rekruteerders) wordt gebruikt om mensen dat laatste zetje te geven.

In het verleden zijn ook vaak criminele randfiguren (Lex Hester, Cees van Lieshout) langdurig ingezet als infiltrant.

Het inschatten van de betrouwbaarheid van een informant heeft veel te maken met de manier waarop mensen omgaan met informatie. In het *Algemeen Politieblad* van 30 april 2005 schreef journalist Maarten Bollen, die in opdracht van de Nederlandse Politie Academie een boek schrijft over het ontstaan van tunnelvisies, dat in onderzoeken de betrouwbaarheid van informatie altijd een van de grootste problemen is. Een tunnelvisie zou volgens Bollen ontstaan als een rechercheonderzoek gebaseerd wordt op foutieve informatie en die fouten niet worden onderkend, waardoor het onderzoek op een verkeerd spoor raakt en blijft. Volgens Bollen ligt de oorzaak bij het feit dat onze mogelijkheden om informatie te verwerken beperkt zijn en wordt gefilterd door schema's en vooroordelen. Psychologisch onderzoek heeft aangetoond dat mensen in staat zijn argumenten aan te passen aan hun mening. Meninge worden zelden bijgesteld door aangeleverde argumenten.

De AIVD geeft de betrouwbaarheid van informanten aan met een dubbele lettercode (een hoofdletter en een kleine letter), beide lopend van a tot c. De ene letter geeft de betrouwbaarheid van de bron weer, de andere de betrouwbaarheid van de informatie. Aa betekent dus dat de betrouwbaarheid van de bron en de informatie hoog wordt ingeschat, bij Cc zijn beide laag.

Na 11 september geeft de AIVD ook minder betrouwbare informatie vrij, bij wijze van spreken Bc-kwalificaties.

De ontvangende partij krijgt de AIVD-kwalificatie overigens niet door. In ambtsberichten, die ook op basis van informatie van informanten zijn samengesteld, staan de betrouwbaarheidskwalificaties niet vermeld. De ontvanger moet de informatie zelf interpreteren. Niet duidelijk is of het om Aa- of om Bc-informatie gaat.

Als de politie de ontvangende partij is, ontstaat er een tweede probleem. Dit wordt veroorzaakt doordat de diensten een verschillende wijze van werken hebben. We schreven het al eerder, de inlichtingendiensten doen voorspellingen (zoeken naar dreigingen, naar een waarschijnlijkheid), de politie zoekt bewijslast (harde feiten voor een veroordeling).

Nu zal er zeker in de basisinformatie niet al te veel verschil zitten, een verslag van een informant is een verslag van een informant, maar zelfs daar speelt de opdracht aan de informant al een rol. Kijkt iemand naar de toekomst (ter voorkoming van

aanslagen) of kijkt iemand naar het verleden (om tips over verdachten te verzamelen). In een zoektocht naar bewijslast zal de politie moeten zien uit te sluiten dat andere verdachten het strafbare feit hebben begaan. De kans dat iemand anders de schuldige is, moet dus zo laag mogelijk worden gesteld. Gebeurt dat niet dan zouden er heel wat onschuldigen in de gevangenis terechtkomen.

In een zoektocht naar mogelijke terroristen ligt het precies andersom. Het gaat er niet om om andere mensen uit te sluiten – dan is een aanslag allang gepleegd –, het gaat erom dat bepaalde feiten, omstandigheden en gedragingen niet door iets anders verklaard kunnen worden. Methodologisch ga je dan heel anders te werk.

Ook binnen de Nederlandse inlichtingendiensten lijkt er een verschil in de manier waarop de betrouwbaarheid van een informant wordt beoordeeld. Zo speelde er begin 2003 een meningsverschil over de inzet van een informant in een terrorismeonderzoek in samenwerking met een buitenlandse inlichtingendienst in Nederland. Die dienst vroeg in eerste instantie de AIVD om medewerking aan de operatie. Zonder die toestemming mag een buitenlandse dienst geen activiteiten ontplooiën in Nederland. Volgens de AIVD was de informant echter onbetrouwbaar. De samenwerking met de buitenlandse dienst ging niet door.

Toch bleek na een onderzoek van de Commissie van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten dat de informant actief was geweest in Nederland. De buitenlandse inlichtingendienst was na de afwijzing van de AIVD gaan shoppen bij de MIVD. Deze dienst kwam tot een andere conclusie: de informant was wél betrouwbaar. De MIVD zette een gezamenlijke operatie op met de zusterdienst. De Commissie van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten was behoorlijk verbaasd over dit verschil van inzicht. In haar onderzoeksverslag schrijft de commissie ‘het bijzonder te vinden dat de AIVD en de MIVD op het terrein van de betrouwbaarheid tot zulke verschillende conclusies zijn gekomen’. De commissie verwijst in haar verslag naar de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, waarin hoge eisen worden gesteld aan de inzet van informanten. Zij moeten aan strenge eisen van betrouwbaarheid voldoen.

CONTROLLEREN

De informatie van zelfs een betrouwbare informant die vaker betrouwbare informatie heeft afgeleverd zou ten allen tijde zorgvuldig gecontroleerd moeten worden. Het verkrijgen van betrouwbare informatie via een informant/infiltrant is namelijk niet de enige reden voor de AIVD om iemand in te zetten. Minstens zo

belangrijk is de sturende/controleerende rol die een infiltrant in een netwerk op zich zal kunnen nemen. Via een infiltrant kan de AIVD proberen het geweldsgebruik vanuit zo'n netwerk te controleren. In het verleden leidde dit nog tot veel kritiek over bijvoorbeeld kwesties als uitlokking. Hoe ver mag een infiltrant van de AIVD gaan bij zijn activiteiten?

Een voorbeeld van zo'n operatie is de uit Zaanstad afkomstige Lex Hester. Hij werd in 1978 geworven en zou meer dan twaalf jaar werken voor de Plaatselijke Inlichtingen Diest (PID), BVD en Centrale Recherche Informatiedienst (CRI). Hester moest vooral in de actiebewegingen infiltreren. Na zijn ontmaskering in 1990 werd bekend dat hij regelmatig leurrede met explosieven, tenminste zes keer probeerde hij mensen over te halen deze explosieven aan te schaffen. Hij maakte onder auspiciën van de BVD een eigen, zeer radicaal blad, *het Info*. *Het Info* vertaalde onder andere verklaringen en artikelen van links-radicalen en revolutionaire groepen.

Op een gegeven moment kwam Hester – die drugsgebruiker was en bekendstond als inbreker en brandstichter – na een veroordeling in de gevangenis terecht. Op verzoek van de inlichtingendienst stond de directie toe dat hij door een agent van de BVD werd opgehaald om belangrijke vergaderingen van groepen waarbinnen hij was geïnfiltrerd te kunnen bijwonen.

Een ander voorbeeld is dat van Cees Lieshout, spil in een BVD-operatie die uitgebreid is beschreven door OBIV uit Nijmegen in het boek *Operatie Homerus*. Van Lieshout had tot in 1981 in de Nijmeegse kraakscene gewerkt en was daar een van de hardliners. Hij speelde een hoofdrol in de plaatselijke Rood Verzetsfront-groep en heeft meerdere keren mensen aangezet tot levensgevaarlijke acties, zoals een poging tot een bomaanslag op een tent van een openbare tentoonstelling van de politie in 1979. Ook speelde hij even later een rol bij een actie tegen de vierdaagse waarbij een man op weg met een brandbom gepakt werd. Van Lieshout liep in de Nijmeegse kraakscene en de anti-kernenergiebeweging voortdurend te stoken omdat het allemaal niet radicaal genoeg zou zijn. Geweld moest er komen! Na 1981 ging hij vooral in criminele kringen verder.

Naast dit soort voorbeelden van uitlokking en provocatie, wil een veiligheidsdienst ook nog wel eens lang talmen met ingrijpen. In de jaren tachtig werden een aantal kleine bommetjes geplaatst door het Rood Revolutionair Front (RRF) uit Den Haag. De Rotterdamse politie kwam de groep op het spoor en zette een observatieteam in. Tot hun stomme verbazing struikelde het team in de bosjes

over een ander observatieteam: de BVD bleek de groepering al tijdenlang te observeren, en keek toe hoe bommetjes werden geplaatst en afgingen. Probeerde de BVD een betere informatiepositie op te bouwen? Vond men de tijd nog niet rijp om in te grijpen? Was men bang dat door in te grijpen een bron afgebrand zou worden? Of kwam het de dienst om andere redenen wel goed uit dat het RRF zijn gang kon gaan?

In de logica van een veiligheidsdienst zijn dit soort operaties gelegitimeerd: hoe kun je anders achterhalen wie in bepaalde kringen interesse tonen in meer gewelddadige actievormen? Maar de scheidslijn tussen infiltreren, informeren, uitlokken en provoceren is flinterdun. Wordt door het optreden van de veiligheidsdiensten niet juist het tegenovergestelde bereikt van wat men wil?

Uit het boek van Frits Hoekstra (*In dienst van de BVD*) wordt bijvoorbeeld duidelijk dat de Rode Jeugd, een organisatie die solidair was met de RAF in Duitsland, contacten onderhield en hand- en spandiensten verrichtte, verregaand door de dienst was geïnfiltrerd. Soms zaten in een cel van de Rode Jeugd vier leden waarvan er drie voor de dienst werkten. Hoekstra geeft in zijn boek blijk van de bijbehorende dilemma's: 'De omvangrijke infiltratie in de Rode Jeugd bracht enerzijds met zich mee dat er in de eerste helft van de jaren zeventig nauwelijks vrees hoefde te bestaan voor ongecontroleerde gewelddadigheden. De keerzijde van die ruime aanwezigheid betekende anderzijds dat de Rode Jeugd, zonder de actieve BVD-agenten, mogelijk als een kaartenhuis zou instorten en nog slechts uit hooguit een handjevol stadsguerrillero's zou bestaan. Zo leek de BVD haar eigen doel/object in stand te houden.'

REDOUAN AL-ISSAR EN NOUREDINE EL F.

Gaat een vergelijkbaar verhaal wellicht ook op voor het Hofstadnetwerk? De geestelijk leider van het netwerk, Redouan al-Issar, heeft immers erg lang ongestoord zijn werk kunnen doen in Nederland.

Nadat hij in oktober 2003 werd gearresteerd op verdenking van terrorisme (samen met Samir A.) werd hij uitgezet naar Duitsland, het land waar hij zijn eerste asielverzoek had ingediend. Redouan bleef echter ongestoord zijn vrouw in het Haagse Laakkwartier opzoeken. Nadat hierover uitgebreid verslag was gedaan in onder andere het *Utrechts Nieuwsblad* van 17 februari 2005, vroeg het Tweede-Kamerlid Geert Wilders minister Remkes waarom Redouan destijds niet is opgepakt.

Minister Remkes antwoordde dat in augustus 2004 de AIVD in de CT-infobox heeft ingebracht dat Redouan al-Issar weer illegaal in Nederland was. Daar hebben alle betrokken bekeken wat de mogelijkheden waren. Volgens Remkes was de conclusie dat 'in de praktijk zich geen omstandigheden hebben voorgedaan die een succesvolle en effectieve actie, strafrechtelijk dan wel vreemdelingenrechtelijk, tegen Redouan al-Issar mogelijk maakte'. Een opmerkelijke conclusie. De AIVD had bijvoorbeeld een ambtsbericht aan de IND kunnen verstrekken op basis waarvan Redouan al-Issar (net als na zijn arrestatie in oktober 2003) naar Duitsland uitgezet had kunnen worden. Dit gebeurde niet. De minister meldde dat 'de AIVD ondertussen al het nodige heeft gedaan om Redouan al-Issar zo veel als mogelijk inlichtingenmatig in de gaten te houden'.

De AIVD heeft Redouan al-Issar waarschijnlijk gebruikt om zicht te krijgen op het Hofstadnetwerk. Welke jongeren voelen zich aangesproken, wie neemt contact met hem op? Zeker na de arrestaties in oktober 2003, als de AIVD een belangrijke bron van informatie verliest, komt het de dienst goed uit als Redouan toch weer in Nederland kan verblijven en het netwerk enigszins structuur geeft.

Ook de positie van Nouredine el F. is bijzonder te noemen. Volgens de AIVD is hij immers wel al lang een belangrijk target, in tegenstelling tot Mohammed B. Nouredine el F. werd samen met twee andere leden van het Hofstadnetwerk op 11 juni 2004 in Portugal gearresteerd. De AIVD had de Portugezen geïnformeerd over het vertrek van de drie. Ze zouden mogelijk een aanslag voorbereiden op het aldaar te houden Europese kampioenschap voetbal. Als Nouredine el F. op 16 juni 2004 op Schiphol land wachten agenten van de AIVD en de Unit Terrorismebestrijding van de KLPD (UTBT) hem op. Ze verhoren hem en daar volgt zijn inmiddels overbekende verklaring over Mohammed B. Deze zou uiterst gevaarlijk zijn en aanhanger van de Takfir, een extremistische stroming binnen de islam. Nouredine verklaarde verder dat een testament dat in oktober 2003 in de woning van Mohammed B. was gevonden en door hem ondertekend was niet van hem, maar van Mohammed was. In de ogen van de AIVD zijn zijn verklaringen echter ongeloofwaardig. Hij zou door een ander zwart te maken zichzelf te willen vrijpleiten.

Opmerkelijk blijft vervolgens dat Nouredine el F. geen strobreed in de weg wordt gelegd. Hij mag, ondanks dat hij illegaal is, ondanks de inschatting van de AIVD dat hij een gevaar vormt, gewoon in Nederland blijven. Nouredine el F. wordt ook pas als een van de laatste leden van het Hofstadnetwerk gearresteerd na de moord op Theo van Gogh. Pas in juli 2005 wordt hij op het Amsterdamse NS-station Lelylaan in de boeien geslagen. Hij heeft dan een doorgeladen machinepistool bij zich.

In de controle op de AIVD zou aan dit specifieke onderdeel meer aandacht besteed moeten worden. Wat zijn de grenzen waaraan de dienst zich dient te houden? Hoe ver mogen operaties gaan? Zeker nu wetgeving meer mogelijkheden voor verstoring gaat geven verdient dit onderdeel meer aandacht.

ANALYSES

Na de val van de Muur is er binnen de AIVD een grote concentratie op analisten. Het aantal operators is in een tiental jaar ontzettend verminderd. De verhouding analisten/operators is momenteel nog steeds scheef, te veel analisten in vergelijking met operators, die de informanten/infiltranten runnen. Vooral in het Centrum Islamitisch Terrorisme en bij de directie Buitenland is er een gebrek aan operators. Gevolg is dat teams onderbezet zijn en dat er bijvoorbeeld geen zelfstandige agentenoperaties in het buitenland uitgevoerd kunnen worden.

Bovendien is het niet eenvoudig om operators op nieuwe zaken in te zetten. Oude zaken zijn niet à la minuut stop te zetten. Een infiltrant die jaren voor de dienst gewerkt heeft moet zorgvuldig afgebouwd worden, anders dreigt alsnog een groot afbreukrisico.

Een belangrijke conclusie van de commissie-Havermans en van de regering na de moord op Theo van Gogh is dat vooral de operationele slagkracht van de AIVD moet worden uitgebreid. De opleiding voor operators zal een nieuwe impuls moeten krijgen, ook omdat naast de instroom van 450 mensen er de komende jaren ook 200 mensen uitstromen. Op een dienst van 1000 mensen legt dat een groot beslag.

Uiteindelijk wordt de informatie veredeld tot analyses of ambtsberichten. Ministers Remkes en Donner worden maandelijks ingelicht over de terrorismedreiging in Nederland. Indien nodig, zoals bijvoorbeeld na de moord op Theo van Gogh, gebeurt dit frequenter.

In verhouding met andere functies beschikt de AIVD dus over veel analisten. In de jaren negentig is onder hen ook het aantal academici flink toegenomen. Maar heeft dat nu ook geleid tot betere analyses?

Een blik in het rapport over de radicale politieke islam, de scan over de islamitische scholen, de rekruteringsrapporten en het laatste rapport, *Van Dawa tot Jihad*, laten zien dat de dienst rapporten van kwalitatief hoog niveau kan fabriceren. De rapporten zijn waar mogelijk gedetailleerd, geven onderscheid aan waar mogelijk en dragen genuanceerde oplossingen aan.

Over de dreigings- en risicoanalyses kunnen wij weinig zeggen, maar de commissie-Havermans constateerde dat deze ‘dikwijls minder genuanceerd en verfijnd zijn, dan door de afnemers wordt verwacht’. Volgens de commissie-Havermans komt dat doordat het maar ten dele is gelukt om een centraal kwaliteitsbeleid te implementeren. ‘Het ontbreekt aan een regelmatige systematische doorlichting van de AIVD aangaande kwaliteitskenmerken’, aldus de commissie. De conclusie van de commissie-Havermans is hard: als het stelsel van kwaliteitszorg binnen de AIVD niet verbeterd wordt kan op langere termijn geen verbetering plaatsvinden van de organisatie en het functioneren van de AIVD.

Over de buitenlandrapportages van de AIVD zijn de afnemers negatief. ‘Zij ondervinden weinig meerwaarde aan de geleverde informatie’, merkte de commissie-Havermans op. Belangrijkste oorzaak is het gebrek aan personeel binnen deze directie. Een andere afnemer van AIVD-analyses is tegenwoordig de Nationale Coördinator Bewaken en Beveiligen (NCBB). Als uitkomst van de commissie-Van der Haak is een nieuw stelsel opgezet, waarbinnen de AIVD dreigingsmeldingen en dreigingsinschattingen levert. Er is een wetsvoorstel ingediend waarbij geregeld wordt dat de AIVD potentiële bedreigingen mag onderzoeken vanuit het perspectief van de bedreigde. De producten zullen dus wijzigen. De NCBB waardeert de kwaliteit van de dreigingsinschattingen wel steeds beter, maar worstelt met de bruikbaarheid ervan. Er is volgens de commissie-Havermans nog steeds discussie over de termen als ‘ernst’ en ‘waarschijnlijkheid’. Het spanningsveld zit hem vooral tussen een wetenschappelijke en analytische benadering en de operationele behoefte.

Dit spanningsveld tussen verwachtingen en de analyses komt veel voor in de omgeving van de AIVD. Bekend is de ontzetting van een aantal burgemeesters over gebrek aan informatie van de kant van de AIVD. Een commissie onder leiding van de heer Bakker is dit aan het onderzoeken. Maar ook andere partners hebben een negatief beeld over de AIVD.

De dienst wordt veelvuldig omschreven als ‘stofzuiger’, die wel langskomt om informatie binnen te halen, maar niet thuis geeft als er iets geleverd moet worden. Zo liep de samenwerking in de analytische cel (de voorloper van de CT-infobox) slecht en worden RID’s overvraagd door verschillende teams van de AIVD.

De kwaliteit van de AIVD-analyses valt zoals gezegd moeilijk te controleren. Onderzoek door Giliam de Valk laat zien dat er nog wel wat aan te sleutelen valt. In een recent verschenen onderzoek onderzocht De Valk een aantal goede en een aantal mindere analyses van de BVD.

De Valk weet niet precies of de situatie nu anders is, maar factoren die van belang

zijn voor de kwaliteit van analyses zijn volgens hem de mate van feedback die analisten krijgen, de politieke top die zich afzijdig dient te houden van de analyses, het opleidingsniveau van de analisten en de mate waarin misleiding werd toegepast. ‘Je ziet de kwaliteit omhoog schieten bij misleiding. Op zo’n moment worden er meer middelen ingezet en levert dat meer ‘geheime’ informatie op, waardoor de kwaliteit van de analyse stijgt’, aldus De Valk.

Het aantal fouten dat bij een analyse kan optreden is immers groot. Er kan verdraaiing optreden door onvolledige weergave of te veel fantasie. De analist kan zichzelf overschatten, of zit te veel ingebakken in de cultuur van de dienst. Er kan overdreven veiligheidsparanoia zijn, maar ook juist een geforceerde consensus. Er kan sprake zijn van een overvloed aan gegevens of juist een gebrek aan gegevens. Vaak wordt gezocht naar een bepaalde consistentie, dat wekt immers vertrouwen. Bovendien kan de inlichtingentaak vermengd worden met andere taken. Vooral de feedback is belangrijk volgens De Valk. ‘Eigenlijk zouden alle rapporten openbaar gemaakt moeten worden, dan kan je feedback krijgen van een hoop verschillende kanten.’

INTERNATIONALE SAMENWERKING

Steeds vaker roepen politici dat er nauwer samengewerkt moet worden tussen de (Europese) inlichtingendiensten. Na Madrid ontstond zelf het idee om één Europese inlichtingendienst op te richten, maar dit idee van de Belgische premier Verhofstad werd in Europa snel naar de prullenbak verwezen.

Internationaal samenwerken op het terrein van inlichtingen- en veiligheidsdiensten is geen sinecure. De problemen spreken eigenlijk voor zich, maar worden door politici te weinig onderkend.

In een studie van het Europese Institute for Security Studies (ISS), getiteld *For your eyes only*, wordt puntsgewijs uit de doeken gedaan waar de inlichtingsamenwerking in Europa mank aan gaat.

Inlichtingendiensten dienen bij uitstek het nationale staatsbelang. En in de politiek hybride Europese Unie is dat staatsbelang, als het er echt op aankomt, nog altijd springlevend. Geen enkele inlichtingendienst wil dat andere landen weten welke informatiepositie hij precies heeft, en over welke inlichtingenmethoden hij beschikt, al was het alleen maar omdat bevriende inlichtingendiensten op politiek en economisch gebied vaak weer elkaars concurrenten zijn. Inlichtingen – en vooral de uitwisseling ervan – zullen dan ook eerst stevig door de nationale zeef worden gehaald. Exclusieve inlichtingen zijn bijvoorbeeld handig om de positie

van een land in een coalitie te versterken. Wie op het juiste moment met cruciale inlichtingen komt heeft niet alleen een informatievoorsprong, maar kan ook het te voeren beleid naar zijn hand zetten.

Binnen de inlichtingenwereld geldt daarnaast het uitgangspunt van wederkerigheid: inlichtingen worden alleen uitgewisseld als er ook iets bruikbaar voor terugkomt. Landen die slecht in de eigen inlichtingen zitten, vissen achter het net. Een ander belangrijk obstakel is de vrees dat inlichtingen doorgegeven worden aan derde landen. Des te breder informatie verspreid wordt, des te groter de kans dat de inlichtingen uiteindelijk terechtkomen bij diensten waar ze wat betreft de oorspronkelijke 'eigenaar' van het inlichtingenproduct nooit hadden mogen terechtkomen. Daarom zijn bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk en Spanje nooit bereid geweest om hun intelligence over respectievelijk IRA en ETA met Europol te delen. Daarom laten de vijf grote EU-lidstaten nu al weten dat niet alle lidstaten toegang krijgen tot de keukengeheimen.

In de Europese context is de samenwerking met de VS daarbij van essentieel belang. In het rapport van het ISS wordt dit omschreven als de catch-22 van de Europese Unie. De VS zijn in de wereld de belangrijkste inlichtingennatie. Als binnen de EU de inlichtingendiensten meer informatie gaan uitwisselen, bestaat het risico dat de VS de inlichtingenkraan verder dichtdraaien, uit angst voor het weglekken van gevoelige informatie. De aanstaande uitbreiding van de EU met tien nieuwe lidstaten zal die Amerikaanse terughoudendheid alleen maar versterken. Europese landen zoals het Verenigd Koninkrijk zullen er nauwlettend op toezien dat plannen voor versterkte Europese inlichtingsamenwerking niet ten koste gaan van de exclusieve inlichtingenrelatie met de VS.

Tijdens een hoorzitting over terrorismebestrijding in de Tweede Kamer bevestigde Cees Wiebes van de Universiteit van Amsterdam dit beeld. Volgens Wiebes heeft de slechte samenwerking te maken met verschil in perceptie van de dreiging, afwijkende visies op de oorzaken van terrorisme, verschil in binnen- en buitenlandse politieke overwegingen en angst voor compromitteren van de eigen bronnen. Grote angst is er ook voor verliezen van de controle over eenmaal uitgewisselde informatie. Die angst is soms zo groot dat inlichtingendiensten hun taak daardoor eigenlijk verwaarlozen.

Wiebes noemde het voorbeeld van de Australische geheime dienst, die precies wist waar vijf Australische gijzelaars zaten in Indonesië, maar die de informatie niet deelde. De dienst wilde niet vrijgeven dat men het Indonesische berichtenverkeer kon meelesen.

Ook de Nederlandse AIVD bevindt zich in deze onmogelijke spagaat. Te weinig informatie delen levert scheve gezichten op, te veel delen levert een flink afbreuk-

risico op, ook een buitenlandse zusterdienst kan immers aan de haal gaan met de bron. Recent nog deelde de AIVD informatie met een zusterdienst in een terrorismeonderzoek. De informant was van groot belang in de AIVD-operatie. De zusterdienst heeft wekenlang gepuzzeld en geanalyseerd wie de bron zou kunnen zijn. Eenmaal geïdentificeerd nam de dienst de bron over van de AIVD.

MENSENRECHTEN

De AIVD heeft naast de principes (*need to know*, voor wat hoort wat en bescherming van de bron) ook principes op het gebied van standaarden waaraan een dienst moet voldoen waarmee wordt samengewerkt. Ze moeten democratisch ingebed zijn en mogen geen mensenrechten schenden. Als we echter kijken naar de gigantische hoeveelheid diensten (meer dan 100) waarmee tegenwoordig wordt samengewerkt dan blijkt dat die principes steeds vaker naar de achtergrond verdwijnen.

Sinds de aanslagen van 11 september 2001 zijn de diensten waarmee moet worden samengewerkt van een ander kaliber. Waar tot nu gold dat de samenwerking altijd binnen de wettelijke kaders moest plaatsvinden, zal de wens om terroristen op te sporen zegevieren. Geheel nieuw is dat overigens niet, want ondanks de mooie woorden van de AIVD en de wens van de Tweede Kamer om het mensenrechtenprincipe hoog te houden, ligt dat voor internationale samenwerking toch subtieler.

In antwoord op Kamervragen van Leoni Sipkes en Tara Singh Varma van Groen-Links op 18 juli 1995 stelde de minister van Binnenlandse Zaken destijds al dat 'de vraag of onrechtmatig handelen van de Turkse of een andere inlichtingendienst samenwerking met de BVD uitsluit niet zomaar te beantwoorden is'. De samenwerking moet in ieder geval voldoen aan het Nederlands recht, 'maar daarbij spelen meerdere factoren een rol', aldus toenmalig minister Dijkstal. 'Ook de gevolgen van niet-samenwerking zijn van belang, zo kan niet-samenwerken in verband met het voorkomen van terroristische activiteiten ook onrechtmatig zijn.' Met andere woorden: als het gaat om terreurbestrijding, hoeft de AIVD zich niets aan te trekken van de mensenrechtensituatie in een bepaald land.

Sinds 1998 richt de AIVD zich ook op samenwerking met inlichtingendiensten in Noord-Afrika. In dat jaar werden de banden aangehaald met Marokko en zijn er afspraken gemaakt om samen te werken tegen radicaal-fundamentalistische organisaties. Vanaf dat jaar zijn er regelmatig bijeenkomsten gehouden op expert-niveau. Op verzoek van Algerije zelf nam de BVD ook contact op met de dienst

aldaar. Was er in 1998 nog sprake van enige terughoudendheid (er zouden geen persoonsgegevens worden uitgewisseld), een jaar later spreekt de BVD al over 'nauwe samenwerking' met de diensten van landen in Noord-Afrika. Algerije, Tunesië, Marokko en Libië worden regelmatig bezocht door AIVD-delegaties. Het jaarverslag van 2002 meldt dat er dan al twee reizende liaisons zijn die regelmatig Noord-Afrika bezoeken. Aangekondigd wordt dat in 2003 een liaisonpost in de Verenigde Arabische Emiraten zal worden geopend. Een jaar later blijkt de oprekking al verder gaande te zijn: de AIVD gaat met name op het gebied van terrorismebestrijding ook *single issue*-relaties aan met diensten die tot voor kort niet in aanmerking zouden komen voor een samenwerkingsrelatie. In januari 2005 ontstaat er commotie in de pers omdat de AIVD aankondigt liaison posten te willen openen in Marokko, Saoedi-Arabië en Pakistan. In antwoord op vragen van het D66-Tweede-Kamerlid Van der Laan in oktober 2004 stelde minister Remkes dat de internationale samenwerking in principe is gebaseerd op het absolute verbod op folteren. 'Voordat de AIVD een samenwerkingsrelatie aangaat met een buitenlandse dienst bekijkt de AIVD de democratische inbedding, de taken, de professionaliteit en de betrouwbaarheid van die dienst', aldus minister Remkes. Daarnaast bepalen internationale verplichtingen (bijvoorbeeld verdragen) de mate van samenwerking. Volgens minister Remkes wordt aan de hand hiervan besloten wat de diepgang van de samenwerking is. Mocht er twijfel zijn over de mensenrechtenkwesitie, dan wordt minister Remkes zelf altijd betrokken bij het besluit om samen te gaan werken of niet. Remkes gaf in zijn antwoord ook aan dat, door het geheim houden van de bron, niet altijd valt te achterhalen of de informatie is verkregen door marteling. 'Bovendien zullen diensten nimmer stellen dat zij informatie door foltering hebben verkregen. Deze onzekerheid mag er echter niet toe leiden dat met bepaalde diensten elke vorm van samenwerking op voorhand volledig wordt uitgesloten. Dit zou in een situatie waarin een dergelijke dienst beschikt over informatie betreffende een onmiddellijk dreigende terroristische aanslag desastreuze gevolgen kunnen hebben. Voor acute levensbedreigende situaties dienen met daarvoor in aanmerking komende diensten dan ook altijd communicatiekanalen te worden opengehouden.'

MASSAVERNIEGINGSWAPENS IN IRAK

Een voorwaarde voor het effectief opereren van veiligheidsdiensten en inlichtingendiensten is uiteraard dat hun informatie klopt. Dat lijkt een open deur, maar in werkelijkheid is het een van de grootste problemen waar diensten mee kampen.

Het debacle rond de nooit gevonden massavernietigingswapens in Irak zal de meeste mensen nog wel scherp op het netvlies staan. De vermeende aanwezigheid van massavernietigingswapens in Irak was de belangrijkste legitimatie voor de door de Verenigde Staten geleide *coalition of the willing* om de aanval te openen. In een uiterste poging om steun van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties hield de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Colin Powell een indrukwekkende PowerPoint-presentatie. Inmiddels is duidelijk dat het door Powell getoonde ‘de-gelijke bewijsmateriaal’ in werkelijkheid op drijfzand beruiste. In een rapport van het Amerikaanse Congres werden naderhand vernietigende conclusies getrokken over de Amerikaanse inlichtingendiensten. In de rapporten die de Amerikaanse beleidsmakers bereikten werden verdergaande conclusies getrokken dan op basis van het onderliggende inlichtingenmateriaal mogelijk was. Nuances verdwenen, oppositionele geluiden van analisten verdwenen uit de rapporten, informatie die een ander licht op de zaak had kunnen werpen werd weggehoond, kritische voetnoten verdwenen op raadselachtige wijze uit rapporten en twijfels over de betrouwbaarheid van bepaalde bronnen bereikten de analisten niet.

Veel fouten die gemaakt werden tijdens het interpretatie- en analyseproces kwamen volgens het rapport van het Amerikaanse Congres voort uit groepsdenken en vooringenomenheid. De inlichtingendiensten gingen ervan uit dat Irak na de Eerste Golfoorlog was doorgestaan met de opbouw van een nucleair programma, en veel moeite deed om dit voor de buitenwereld te verhullen. Vervolgens werden alle brokjes informatie op die manier geanalyseerd: als onderbouwing van de veronderstelling. Ook vage informatie werd op die manier geherinterpreteerd als vaststaande feiten. Informatie die op het tegendeel wees werd terzijde geschoven. De vooringenomenheid bleek bijvoorbeeld uit de wijze waarop werd omgesprongen met rapportages van de VN-wapeninspecteurs. Als de inspecteurs constateerden dat in een bepaalde fabriek geen bewijs te vinden was van biologische of chemische activiteiten, werd dat door de analisten vooral als bewijs gezien voor hun uitgangspunt dat Irak op een bijzonder slimme manier wapenprogramma’s wist te verbergen. Het rapport constateert verbaasd dat allerlei interne controlemechanismen, juist bedoeld om vooringenomenheid en groepsdenken tegen te gaan, in dit geval niet hebben gewerkt, of zelfs helemaal niet werden gebruikt. Daar komt nog eens bij dat er veel mis ging in de vertaling van de – noodzakelijk vage – inlichtingenrapporten naar hapklare rapporten voor de beleidsmakers. De Inlichtingendiensten faalden in het aangeven van alle nuances, de grote gaten in hun kennis, en de twijfels rond de betrouwbaarheid van een aantal essentiële bronnen.

In de nasleep van de vernietigende rapporten – vergelijkbare conclusies werden overigens getrokken in evaluaties die in Engeland en Australië verschenen – zocht een aantal (oud-)werknemers van inlichtingendiensten de openbaarheid om de schade te beperken. Inlichtingenwerk is buitengewoon moeilijk, werd keer op keer herhaald. De favoriete metafoor is die van het puzzelen. Uit alle hoeken en gaten wordt informatie bij elkaar gesprokkeld: open bronnen worden van dag tot dag gevolgd, obscure blaadjes of internetsites worden gevolgd, ambassades leveren materiaal aan, afluistersatellieten ploegen het communicatieverkeer door, overlopers of infiltranten komen met informatie aanzetten en satellietbeelden worden geanalyseerd. De metafoor van puzzelen wordt graag door inlichtingen- en veiligheidsdiensten zelf aangedragen, om aan te geven hoe moeilijk hun werk is: met slechts een klein deel van de puzzelstukjes moet toch worden geprobeerd een dreigings- of risicoanalyse te maken, waarbij vaak niet eens van tevoren duidelijk is welke puzzel men nu precies probeert te leggen. En van veel puzzelstukjes is onduidelijk of ze nu in een hoek, of in het midden moeten komen te liggen, en of ze überhaupt wel bij deze puzzel behoren, en niet bij een andere. Dat bij dit ingewikkelde spel het een en ander mis kan gaan, moge duidelijk zijn.

Inlichtingenwerk is nu eenmaal geen exacte wetenschap, zo stelde de oud-voorzitter van het Britse Joint Intelligence Committee, sir Rodric Braithwaite, in een toespraak voor het Royal Institute of International Affairs. Het gaat immers uiteindelijk niet om de inlichtingen zélf, maar om de analyse van de inlichtingen en de conclusies die eruit getrokken worden. Daar bestaat geen simpel, direct verband tussen. ‘Analyseren is een gevaarlijke bezigheid, het is een kwestie van interpretatie en oordeel, het is geen exacte wetenschap. Inlichtingen zijn altijd diffuus, er zijn er nooit genoeg van en ze leiden vrijwel nooit tot onomstreden conclusies.’ Conclusie van Braithwaite: er bestaan nogal wat overspannen verwachtingen van wat inlichtingendiensten vermogen.

Een van de grootste misverstanden rond inlichtingen- en veiligheidsdiensten is dat ze het wel bij het rechte eind móeten hebben, omdat ze over geheime informatie beschikken. Het echt geheime werk van inlichtingendiensten draagt echter voor hoogstens 15 procent aan de informatiepositie bij; de rest komt gewoon uit open bronnen. De betonnen muur van geheimhouding rond inlichtingendiensten is alleen al daarom zwaar overdreven. Maar nog belangrijker: geheime informatie kan ook niet deugen. Die constatering is echter voor de meeste politici en journalisten nauwelijks verteerbaar. Wat inlichtingendiensten aandragen geldt vaak als onomstotelijk waar, juist omdat inlichtingendiensten van geheime bronnen en geheime methoden gebruik mogen maken. Inlichtingendiensten kunnen aan informatie komen waar anderen niet aan kunnen komen, dus móét

het wel kloppen, lijkt vaak de achterliggende gedachte. Onzin, zo stelde de al eerder aangehaalde oud-voorzitter van het Britse Joint Intelligence Committee: ‘Alleen omdat informatie met geheime middelen is verkregen, wil dat nog niet zeggen dat die informatie daarom waar, of bruikbaar is.’

Sterker nog: geheime informatie zou juist met extra argwaan bekeken moeten worden, omdat bedrog en manipulatie op de loer liggen. Ook op dat gebied is het rapport van het Amerikaanse Congres een leerzaam handwerk. De inlichtingendiensten leunden zwaar op informatie die werd aangedragen door leden van de ballingenorganisatie Iraaks Nationaal Congres (INC), die zeiden de informatie te krijgen van informanten in Irak. Maar het INC had een groot eigen belang in het aanwakken van de Amerikaanse oorlogsplannen. Hetzelfde geldt voor informatie die werd aangedragen door buitenlandse inlichtingendiensten: voor de Amerikanen niet direct te controleren, terwijl buitenlandse inlichtingendiensten zo hun eigen agenda zullen hebben gehad bij de beïnvloeding van de Amerikaanse politiek in het Midden-Oosten.

Neem de avonturen rond een Iraakse overloper, die onder de romantische naam Curve Ball opereerde, en de belangrijkste bron van informatie was over het vermeende Iraakse biologische-wapenprogramma. Curve Ball had zijn hart gelucht bij een buitenlandse inlichtingendienst, waardoor de Amerikanen hun bron nooit rechtstreeks konden controleren. Slechts één Amerikaanse agent mocht ooit het genoegen smaken Curve Ball direct te ontmoeten, en de schrik sloeg direct om zijn hart. Curve Ball bleek niet alleen een alcoholist te zijn, maar zijn uitspraken bleken bij nauwkeurige bestudering ook tal van inconsistenties te bevatten. De Amerikaanse agent liet intern menigmaal zijn twijfels blijken, maar vond geen gehoor bij zijn superieuren.

Volgens de Amerikaanse agent was de buitenlandse runner van Curve Ball zo ongeveer ‘verliefd’ geworden op zijn belangrijke bron, en geloofde alles wat hem werd voorgeschoteld. Pas later bleek dat ook bij andere onderdelen van de Amerikaanse inlichtingenwereld twijfels bestonden over de betrouwbaarheid van Curve Ball, wat uiteindelijk zelfs tot de officiële conclusie leidde dat Curve Ball onbetrouwbaar was en dat zijn informatie ‘gefabriceerd’ was. Maar andere onderdelen van de inlichtingendienst waren niet op de hoogte van deze twijfels (geheim!), waardoor analisten ervan uitgingen dat de van Curve Ball afkomstige informatie van a tot z klopte, en de hierop gebaseerde conclusies zelfs in de speech van Powell terecht kwamen.

Het is uiteraard het structurele en fundamentele probleem bij het werken met informanten en infiltranten. Zijn ze oprecht, zijn het dubbelspionnen, fantasten,

dikken ze hun informatie niet wat aan voor hun broodheer? Het probleem rond de betrouwbaarheid van informanten is zelfs zo groot, dat de in Den Haag gevestigde Europese politieorganisatie Europol een strikt geheime databank in het leven heeft geroepen, waarin de namen staan van notoir onbetrouwbare informanten, die overal in Europa hun diensten aanbieden. Maar slechts een paar Europese lidstaten werken mee aan deze databank. Een anonieme inlichtingenofficier meldde een *Trouw*-verslaggever dan ook: ‘Het beeld is dat wij alles kunnen. Maar dat is niet zo. Inlichtingen zijn doorgaans onjuist, onvolledig of vervalst. We weten zo veel niet.’

NEDERLAND

Beïnvloeding of selectief interpreteren hoeft niet altijd met de botte bijl te gebeuren. In een mooie reconstructie in het *NRC* legde redacteur Joost Oranje bloot hoe subtiel dit soort mechanismen kunnen zijn. Hij onderzocht hoe in Nederland nu precies de besluitvorming rond de Irak-oorlog was verlopen. De Nederlandse regering onderstreepte, naarmate duidelijk werd dat in Irak geen massavernietigingswapens waren, dat Nederland vooral om een ándere reden de oorlog had gesteund: Saddams voortdurende weigering te voldoen aan VN-resoluties. Dat was al een leugentje om bestwil, want opeenvolgende ministers hadden eerder andere uitspraken gedaan. ‘De legitimatie voor optreden van de internationale gemeenschap ligt voor mij nagelvast in de kwestie van de massavernietigingswapens’, zei minister van Buitenlandse Zaken De Hoop Scheffer in september 2002. ‘Als de massavernietigingswapens verdwijnen, hoeft in Irak niets te gebeuren. Er wordt dan niet aangevallen. De vlag kan dan in top’, meende Henk Kamp, minister van Defensie, nog op 12 februari 2003.

Daarnaast beklemtoonden de betrokken ministers dat Nederland zijn eigen zelfstandige afweging had gemaakt van het gevaar dat Saddam vormde. De regering toonde zich zeer onder de indruk van de PowerPoint-presentatie van minister Powell voor de VN – een presentatie die, zo is inmiddels bekend, bol van de fouten stond. ‘Dit is bewijsmateriaal’, aldus premier Balkenende. ‘Dat valt niet te ontkennen.’ Minister De Hoop Scheffer noemde het materiaal ‘overtuigend’ en ‘geheel in lijn met hetgeen uit Nederlandse inlichtingenbronnen is gebleken’.

Die Nederlandse inlichtingenbronnen bestonden echter vooral uit materiaal afkomstig van de Britse en Amerikaanse inlichtingendiensten. Maar de Nederlandse inlichtingendiensten wezen in vertrouwelijke memo’s op het feit dat inlichtingen één ding zijn, maar de conclusies die eruit getrokken worden een heel

andere. ‘Dezelfde informatie van onze Amerikaanse zusterdienst kan binnen de Amerikaanse en Nederlandse politiek tot verschillende conclusies leiden’, schreef de MIVD in een vertrouwelijke Defensienota van 23 juli 2003. ‘Andere belangen spelen hierbij een rol.’ En: ‘De MIVD is, ondanks het feit dat er beperkt andere bronnen voorhanden waren, regelmatig tot andere conclusies gekomen dan de Amerikaanse en Britse politieke leiders presenteerden.’

Bovendien blijkt uit de reconstructie van *NRC Handelsblad*, dat ook in Nederland de politiek de inlichtingenrapporten opportuun interpreteerde. Zo schreef De Hoop Scheffer dat er ‘geen twijfel is dat Irak na het vertrek van de VN-wapeninspecteurs is doorgestaan met de ontwikkeling van met name biologische en chemische wapens. De dreiging die daarvan uitgaat is reëel en wordt, naarmate de tijd verstrijkt, steeds ernstiger.’ Klopt niet, meende de MIVD: ‘Er is door ons niet in concrete bewoordingen gesteld dat Irak de productie van chemische en biologische middelen na het vertrek van UNSCOM in 1988 zou hebben hervat.’

Uit de reconstructie blijkt verder dat interne waarschuwingen over de rechtmatigheid van een aanval op Irak zonder toestemming van de Verenigde Naties niet aan de Kamer werden doorgespeeld. Want dat was een van de grote vragen: kan Nederland zich achter een eenzijdige aanval op Irak scharen zonder expliciete VN-resolutie. De VN-resolutie 1441 stelt dat als Irak een laatste kans voor ontwapening niet aangrijpt, dit ‘ernstige gevolgen’ zal hebben. Is dit voldoende legitimatie voor gewapenderhand ingrijpen, zonder nieuwe VN-resolutie? Volgens minister-president Balkenende wel: ‘Het is een sluitende juridische redenering’, aldus Balkenende. ‘Aan de rechtsgrond is voldaan volgens internationaal recht.’ Balkenende beroept zich daarbij op een net daarvoor door de Britse regering uitgebracht rapport, waarin op basis van een advies van lord Goldsmith wordt gesteld dat een mogelijke invasie geheel rechtmatig is. Opmerkelijk detail is dat diezelfde Goldsmith enkele weken daarvoor nog van mening was dat een invasie juist niet rechtmatig was. Volgens oud-minister Claire Short is Goldsmith door Blair onder druk gezet. Maar ook binnen het Nederlands ambtelijke apparaat bestaat twijfel over de ‘sluitende juridische redenering’. De directeur Juridische Zaken van het ministerie van Defensie stelt in een interne notitie dat de redenering van Goldsmith niet deugt. Alleen een nieuwe, expliciete resolutie van de Veiligheidsraad zou een legitieme grond voor gewapend optreden vormen. Op het ministerie van Buitenlandse Zaken leven ook twijfels. De redenering die Goldsmith hanteert biedt volgens de juristen van Buitenlandse Zaken ‘ruimte voor interpretatie, maar kan niet per definitie worden opgevat als een machtiging tot het gebruik van geweld’.

De reconstructie van het *NRC* laat zien hoe ook de Nederlandse politiek selectief winkelde in het inlichtingenmateriaal. De presentatie van Powell werd indrukwekkend en overtuigend genoemd, terwijl bekend was dat Nederlandse inlichtingendiensten regelmatig tot andere conclusies kwamen. Bevindingen van Nederlandse inlichtingendiensten werden met weglating van essentiële nuances gepresenteerd als harde feiten. Interne kritiek op de legitimiteit van de invasie werd verborgen gehouden.

Hoe de politiek vanuit eigen belangen selectief kan omgaan met informatie uit de inlichtingenwereld bleek ook tijdens de aanslag op 11 maart 2004 in Madrid, enkele dagen voor de algemene verkiezingen in Spanje. De conclusie van de regering-Aznar staat direct na de bloedige aanslagen op de forensentreinen vast: dit is het werk van de ETA. Aznar belde zelfs direct hoogstpersoonlijk de binnenlandse en buitenlandse pers om hen ervan te overtuigen dat de ETA verantwoordelijk was. De media die gelieerd zijn aan de conservatieve Partido Popular van Aznar brachten vervolgens braaf dit nieuws naar buiten. Ook buitenlandse correspondenten werden op die manier bewerkt. Daarnaast werden de Spaanse ambassades in stelling gebracht, om de boodschap over de hele wereld uit te dragen. ‘U moet elke gelegenheid aangrijpen om te bevestigen dat ETA verantwoordelijk is’, zo luidde het interne memo van de minister Ana Palacio van Buitenlandse Zaken aan de Spaanse diplomaten. Zelfs de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties werd op het verkeerde been gezet. Spanje diende een resolutie in waarin ETA werd veroordeeld. De Amerikaanse en Franse VN-ambassadeurs, die zich achter de resolutie scharden, verklaarden later dat zij volledig vertrouwd hadden op de informatie van de Spaanse regering. Aznar hield zo lang mogelijk vol dat de verantwoordelijkheid bij de ETA lag, tot het bewijs dat in moslimkringen gezocht moest worden te overtuigend werd.

Het politieke doel van de regering-Aznar lag voor de hand: een zware ETA-aanslag aan de vooravond van de verkiezingen zou gunstig voor de regerende Partido Popular uitpakken, die een nietsontziende bestrijding van de ETA voorstaat. Een aanslag van extremistische moslims zou echter verkeerd kunnen uitpakken: het zou de bevolking, die in meerderheid toch al gekant was tegen de onvoorwaardelijke Spaanse steun voor de Amerikaanse invasie in Irak, naar het kamp van de oppositie kunnen doen overlopen. Uiteindelijk gebeurde dat ook, waarschijnlijk vooral uit woede over de pogingen tot verkiezingsmanipulatie van de bloedige aanslagen die bijna tweehonderd mensen het leven kostten.

Uit reconstructies blijkt dat al vanaf de eerste uren sporen naar moslimextremisten leidden. De politie vond na een tip van een oplettende portier een wit bestelbusje vlakbij een van de stations. In het busje werd een bandje met Arabische muziek aangetroffen en dezelfde ontstekingsmechanismen die ook bij de aanslagen gebruikt waren. Ook werden snel twee hotels doorzocht, waar de daders van de aanslagen zich hadden opgehouden. De Spaanse inlichtingendienst concludeert op 11 maart al rond het middaguur dat het onderzoek zich moet richten op moslimextremisten. De regering blijft echter dwars liggen. Uit woede lekten de politie en inlichtingendiensten naar de media de ontdekking van het busje. De Spaanse regering blijft echter volhouden dat de ETA achter de aanslagen zit, en probeert de vondst van een videoband, waarop de aanslag wordt opgeëist door de woordvoerder van Al Qaida in Europa, zo lang mogelijk uit de pers te houden.

Het gevolg van de politiek van de Spaanse regering was niet alleen doelbewuste manipulatie van de verkiezingen, maar ook het op het verkeerde been zetten van de inlichtingen- en politiediensten van de andere EU-lidstaten. De Spaanse regering barstte zelfs in woede uit toen de directeur van Europol in een vroeg stadium het waagde te zeggen dat volgens hem de aanslagen de handtekening van moslimextremisten droegen. Het afgelopen jaar zijn er heel wat overuren gemaakt om de verstoorde verhoudingen binnen de Europese politie- en inlichtingenwereld weer te normaliseren.

In een interview met *De Staatscourant* erkende het plaatsvervangend hoofd van de AIVD Theo Bot onomwonden dat dergelijke manipulaties plaats hebben gevonden. Op de vraag of dat niet heeft geleid tot een vertrouwensbreuk tussen de Nederlandse en Spaanse dienst, zegt Bot: 'Het maakt je weer bewust van het feit dat er onder bepaalde omstandigheden nationale belangen kunnen zijn om een bepaald beeld te creëren. Evengoed als de Amerikanen en de Britten dat gedaan hebben in de aanloop naar Irak. Diensten kunnen worden gebruikt om een bepaald idee ingang te doen vinden dat de politiek op dat moment heeft. Dat is een *fact of life*. Maar ik heb niet het idee dat de diensten hier de primaire instrumenten waren om dat te bedenken en uit te voeren. Je spreekt elkaar daar wel op aan, maar gaat vervolgens weer verder. Dit gaf geen fundamentele vertrouwensbreuk.'

SPIEGELPALEIS

De feiten rond de aanslag van 11 maart 2004 in Madrid roepen echter nog meer vragen op. Op zaterdag 13 maart arresteerde de Spaanse politie vijf mannen, Jamal Z., Mohammed El Hadi C., Mohammed B., Vinay K. en Suresh K. naar aanlei-

ding van een niet-ontplofte bom die tussen de bagage uit een van de getroffen treinen was gekomen. De mobiele telefoon die diende om de bom op afstand tot ontploffing te brengen leidde naar de winkel in mobiele telefoons waar Jamal Z. werkt. Jamal Z. blijkt geen onbekende voor zowel de Spaanse geheime dienst als diverse inlichtingendiensten in de Europese Unie en Noord-Afrika. Hij wordt door Marokkaanse autoriteiten al sinds 1993 in verband gebracht met radicale islamitische bewegingen als The Group of Islamic Combatants of Morocco, Eternal Lions en the Moroccan Combatants, waarvan de namen van de leden onder Europese politie diensten circuleren. Ook zou Jamal Z. contacten hebben onderhouden met de mensen die de zelfmoordaanslagen in de Marokkaanse stad Casablanca hebben gepleegd. Deze aanslag wordt toegeschreven aan Salafija al-Djihadia, een groepering die niet op de lijst van terroristische organisatie van het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken voorkomt. Jamal Z. zou ook contacten onderhouden met Mohammed F., een van de spirituele leiders van Salafija al-Djihadia. Daarnaast lijken Jamal Z. en Mohammed El Hadi C. ook bekenden van Barakat Y., die door de Spaanse justitie wordt gezien als de leider van de Spaanse afdeling van Al Qaida en die al sinds 2001 met diverse medeverdachten in voorarrest in Spanje zit. Zij zijn ook bekenden van Amer El-A., die volgens een onderzoek van de Spaanse justitie uit 2003 en volgens verslagen van verhoren van gevangenen op Guantanamo Bay van begin 2005 een ondersteunende rol vervulde voor de aanslagen op 11 september 2001. Amer El-A. bevindt zich volgens de Spaanse politie, die zich baseert op tapverslagen, in gezelschap van Abu Musab Z., die door de Amerikanen wordt verdacht van diverse bomaanslagen in Irak. De contacten tussen Jamal Z. en Barakat Y. blijken uit tapverslagen van een onderzoek van de Spaanse rechter Baltasar Garzón naar Al Qaida in Spanje. Garzón zette Jamal Z. echter niet op de lijst van 35 mensen die van terroristische handelingen verdacht werden en in september 2003 in staat van beschuldiging werden gesteld. Tot slot wordt Z. er nog van verdacht de bomaanslagen in Casablanca mede te hebben voorbereid.

Op 18 maart 2004, zeven dagen na de aanslag, arresteerde de Spaanse politie nog vijf mannen. Een van de arrestanten zou volgens de politie een leidende rol hebben vervuld bij de aanslagen en zou ook betrokken zijn geweest bij de aanslagen in Casablanca (Marokko) in mei 2003. In het weekend van 20 en 21 maart werden er opnieuw vier mensen gearresteerd in Madrid. Tot slot werden er op 25 maart 2004 nog vijf mensen gearresteerd, waarvan drie verdachten bij de Duitse justitie gelden als 'gevaarlijke jihadstrijders'.

VOORGESCHIEDENIS

Uit het bovenstaande kan worden geconcludeerd dat Jamal Z. en diverse andere arrestanten al geruime tijd bekendstonden als sympathisanten van Al Qaida of aan Al Qaida gelieerde groeperingen. Het waren geen volslagen vreemden van politie en inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Hun telefoons werden blijkbaar wel afgeluisterd, want voor de aanslagen was er niets bijzonders vernomen, maar de verdachten werden niet uitgebreid in de gaten gehouden. Jamal Z. en zijn medeverdachten konden ongestoord 100 kilo explosieven verkrijgen en verwerken tot werkzame bommen in een huis in de buurt van Madrid en deze later in vier treinen plaatsen. ‘Ze kwamen sinds een maand of twee geregeld langs’, zegt een benzinepomphouder in de Spaanse krant *El País*. Waarom zijn deze mensen, die op diverse lijsten van Europese politiediensten voorkomen, niet in de gaten gehouden? Was Spanje niet in gevaar, waren er geen tekenen van een mogelijke aanslag? Nee, niets is minder waar.

Al sinds 1997 houden de Spaanse politie en geheime diensten mensen in de gaten die met Al Qaida sympathiseren. Ramzi B., die werd gearresteerd en nu gevangen zit op Guantanamo Bay, heeft tijdens zijn verhoor verklaard dat de mensen die de aanslag op 11 september 2001 uitvoerden in de zomer van 2001 bij elkaar zijn gekomen in de Spaanse stad Tarragona. Rolf Tophoven, een Duitse expert op het gebied van islamitisch terrorisme, verklaarde in het *NRC* dat ‘Spanje al voor de aanslagen in New York als een belangrijke vestigingsplaats van radicale moslim-extremisten in Europa gold’. Dat de Spaanse justitie uitgebreid onderzoek deed, werd duidelijk in november 2001, toen acht leden van de veronderstelde Spaanse Al Qaida-afdeling werden gearresteerd. Een van de arrestanten was Barakat Y. Volgens onderzoeksrechter Garzón bestond er in Spanje een stevige infrastructuur van Al Qaida, maar nog geen directe dreiging.

Deze werd voor het eerst duidelijk in oktober 2003 toen Osama bin Laden opriep om aanslagen te plegen in de landen die de Verenigde Staten steunden in Irak. Jorge Dezcallar, het hoofd van de Spaanse geheime dienst Centro Nacional de Inteligencia (CNI), had op een bijeenkomst van militaire inlichtingendiensten al laten weten dat hij aanslagen in Spanje vreesde in verband met de Spaanse bijdrage aan de bezetting van Irak. In december 2003 werd er een document onder inlichtingendiensten verspreid met de titel *Jihadi Iraq, Hopes and Dangers*. Het document was door onderzoekers van de Norwegian Defence Research Establishment (FFI) op internet gevonden en wordt toegeschreven aan Yusuf al-

Airi, een Al Qaida-lid dat propaganda voor de groepering maakte op internet. Het 42 pagina's tellende document beschrijft de mogelijkheden hoe de landen die Amerika in Irak steunen onder druk kunnen worden gezet om hun troepen terug te trekken. Een deel wordt specifiek gewijd aan Spanje; volgens de onderzoekers van het Noorse instituut kan worden opgemaakt dat Spanje door de daar aanwezige antioorlogsbeweging als mogelijke eerste doelwit wordt aangemerkt. Het document staat niet op zichzelf. In januari 2004 arresteerde de politie in Baskenland een man van Algerijnse komaf die dreigde dat 'over twee maanden een hoop mensen in Madrid zouden omkomen en dat het station bij Atocha met lijken zou worden gevuld'. De politie liet de man gaan, maar leek wel in hoogste staat van paraatheid. Elf dagen voor de aanslag werden er in en rond de hoofdstad wegblokkades opgezet om auto's te controleren op het vervoer van explosieven. Twee dagen voor de aanslag werd de controle op vliegvelden, treinstations, stations en overheidsgebouwen geïntensiveerd.

AANSLAGEN VOORKOMEN?

De aard van de voortekenen van de aanslag in Madrid kan men verschillend interpreteren. Deels lijkt het erop dat de Spaanse justitie ze wel serieus heeft genomen, maar zich blind heeft gestaard op een mogelijke ETA-aanslag. Of deze wel of niet gepland was is onduidelijk. De Spaanse politie zegt twee mannen en een grote hoeveelheid explosieven te hebben onderschept, maar dit nieuws kwam pas op de dag van de aanslag in het nieuws. Het ging om een aanhouding van een ETA-verdachte die onderweg was naar Madrid met 500 kilo dynamiet. De man kocht de dynamiet van dezelfde mijnwerker waarvan de plegers van de aanslag van 11 maart de explosieven kochten. Hij was op de dag dat hij aangehouden werd op weg naar Morata de Tajuña, waar de aanslagen werden voorbereid. Of dat ook zijn bedoeling was is onduidelijk.

De groep verdachten van de aanslag bleek te wemelen van de informanten van politie, Guardia Civil en inlichtingendiensten. Een van hen was de ex-mijnarbeider Suárez Trashorras, die voor 7000 euro en een hoeveelheid hasj de springstof voor de aanslagen stal en aan de terroristen verkocht. Een monster van de te leveren springstof werd door hem keurig aan de politie doorgespeeld. De politie deed niets.

De ook op 20 maart 2004 gearresteerde Marokkaan Zuheir werkte als informant voor de Guardia Civil. Ook hij was op de hoogte van de drugsdeal in ruil voor

springstof. De Spaanse politie, die heeft toegegeven dat beiden als informant werkten, gaf als excuus dat beide informanten alleen werden gerund om informatie over drugshandel door te geven. Daardoor zou de informatie over de springstof nooit de burelen van de inlichtingendienst en politie bereikt hebben, of niet op hun waarde ingeschat zijn. Inmiddels heeft het Spaanse Openbaar Ministerie moeten toegeven dat de informatie door de politie wel degelijk is doorgegeven, maar ‘informeel, bij een kopje koffie’. Daarom zou er geen verdere actie op ondernomen zijn.

Voor de Spaanse parlementaire onderzoekscommissie, die de gang van zaken rond de aanslagen in Madrid onderzoekt, verklaarde politiemans ‘Victor’ echter dat Zuheir hem had verteld dat een andere verdachte – Jamal Ahmidan, later omgekomen toen het gebouw dat door de politie werd belegerd door de verdachten werd opgeblazen – was gekomen met het plan om het Bernabeu-stadion van Real Madrid op te blazen, of een station in de lucht te laten vliegen.

Uit latere onthullingen bleek dat de politie quasi-live aanwezig was bij het transport van de springstoffen, via het tappen en volgen van de mobiele telefoons van de daders, maar niet ingreep. Sowieso stonden de meeste verdachten van de aanslag daarvoor al onder de tap, op last van de terreurofficier van justitie, Baltasar Garzón, en werd een aantal verdachten tot kort voor de aanslag geschaduwd.

In het schimmenspel figureert ook nog de zwager van Trashorras, Antonio Toro Castro, die in de gevangenis contacten probeerde aan te knopen met gedetineerde ETA-activisten en hen springstof te koop aanbood. De infiltrant Zuheir zat in dezelfde tijd in dezelfde gevangenis, en heeft over de activiteiten van Toro gerapporteerd. De vrouw van Toro werkte bovendien óók al voor de Spaanse politie als informant. Een opgedoken bandopname van getapte telefoongesprekken, die op raadselachtige wijze drie jaar lang kwijt was, ondersteunt de theorie van het schimmenspel nog meer. Weer een andere informant, Francisco Javier Villzón, vertelt in dat gesprek aan een politiebeambte dat Trashorras en Toro verweekeld zijn in een deal om springstof te verkopen. De ene informant – Trashorras – vertelt de andere informant – Villzón – dat hij aan tonnen springstof kan komen, levert een monster af, en vraagt tussen neus en lippen ook nog of Villzón toevallig iemand kent die in staat is mobiele telefoons om te bouwen tot ontstekers – precies zoals de aanslagen in Madrid gepleegd zijn. Villzón brieft dit allemaal netjes door aan zijn contactpersoon bij de politie.

Daarmee zijn de vele ongerijmdheden nog niet ten einde. Een lid van een speciale eenheid van de Guardia Civil, ‘Pedro’, zou wapens aan de terreurcel hebben geleverd. Informant Zuheir had ook dit feit weer netjes aan de autoriteiten door-

gegeven. De Spaanse krant *El Mundo* citeerde uit een afgeluisterd telefoongesprek tussen de vrouw van Toro Castro en de hoofdinspecteur van politie Rodríguez. ‘Manuel, ik denk dat we het totaal verpest hebben’, zegt Carmen Toro Castro op 11 maart tegen de politie-inspecteur. ‘Wees niet bang,’ antwoordde de inspecteur, ‘deze aanslagen komen op het conto van de ETA te staan.’

Het is niet uitgesloten dat de Spaanse politie en inlichtingendienst heeft geprobeerd via Toro Castro een infiltrant in de ETA te krijgen, en daarom niet heeft ingegrepen bij de springstofdeal. In deze theorie zouden de Spaanse diensten over het hoofd hebben gezien dat de springstof niet voor de ETA, maar voor een islamitische cel bedoeld was. Het is ook niet uitgesloten dat de inlichtingendiensten een minder zware aanslag verwachten, en doelbewust niet wilden ingrijpen omdat zo’n ETA-aanslag de zittende regering helemaal niet slecht uitkwam.

Ook heeft de Spaanse geheime dienst zich niets aangetrokken van de Marokkaanse justitie, die Spanje voor een aanslag waarschuwde. De Marokkaanse justitie heeft zelfs een lijst van 16 verdachten aan de Spaanse politie overhandigd, onder wie Jamal Z. *Aujourd’hui Le Maroc (Morocco Today*, een Marokkaanse krant) schrijft dat premier Aznar niet met de Marokkaanse geheime dienst wilde samenwerken. ‘De verdachten werden niet eens geschaduwd’, betoogt de krant, en ‘de Spaanse geheime dienst bespioneerde meer Marokko dan dat het met het land samenwerkte’. Een bron binnen de Europese inlichtingen wereld voegt daar in de *The Guardian* aan toe dat iedereen wist dat er een grote aanslag aan zat te komen.

De rol van de Marokkaanse geheime dienst is echter niet geheel duidelijk.

Mohammed H. is gesignaleerd in gezelschap van verschillende verdachten van de aanslagen in Casablanca en Madrid tijdens een ontmoeting in Istanbul in 2000. Dan duikt hij op bij getuigenverklaringen van de aanslagen van 11 maart 2004 die zeggen dat hij een van de mannen is die tassen in een van de treinen heeft gelegd. Na de aanslagen week hij uit naar Marokko, waar hij is gearresteerd en ondervraagd. Twee weken na zijn arrestatie wordt Mohammed H. vrijgelaten zonder dat de Spaanse autoriteiten op de hoogte zijn gesteld.

Diverse tekenen van een op handen zijnde bomaanslag gevoegd bij een lijst van bekende mensen die betrokken zijn bij Al Qaida of vergelijkbare groeperingen zou eigenlijk voldoende moeten zijn geweest om politie en justitie te alarmeren. In de maanden voor de aanslag wordt het aantal politie-eenheden dat verantwoordelijk is voor het in de gaten houden van mogelijke leden van Al Qaida tot de helft teruggebracht. Jamal Z. wordt dus niet meer geschaduwd, terwijl het moeilijk is hem af te luisteren omdat hij te veel mobiele telefoons bezit en regel-

matig wisselt. Spanje en Marokko waren verwickeld in een diplomatieke oorlog over het minuscule eiland Perejil, visrechten en immigratie. Honderd kilo explosieven verdween in de maanden voor de aanslag en in een land met een hoge paraatheid als het gaat om bomaanslagen is deze verdwijning onopgemerkt gebleven.

ENQUÊTECOMMISSIE 11-M

In juli 2004 is een parlementaire-enquêtecommissie begonnen met verhoren naar '11-M' en hoe de toenmalige regering-Aznar met de crisis is omgegaan. De commissie werd een politiek spel waarin vooral de grootste partijen elkaar de schuld geven. Ondanks dit politiek gekonkel wist de commissie toch enkele opzienbarende feiten boven tafel te krijgen.

Rafa Z., die voor zowel de Guardia Civil en de landelijke politie als informant werkte en de groep Marokkaanse mannen in contact had gebracht met de mannen in Asturias, had dit ook naar eigen zeggen aan de politie gemeld. Toen de mogelijke daders van de aanslagen van 11 maart 2004 eind februari 110 kilo explosieven in Asturias ophaalden werden zij aangehouden door twee agenten van de Guardia Civil. Het zou om een verkeerscontrole gaan, maar het is onduidelijk wat de overtreding is geweest. De agenten controleren het kenteken en dat blijkt in orde terwijl de auto wel gestolen is.

Tijdens de verhoren is ook duidelijk geworden dat hoewel Jamal Z. uiteindelijk niet meer geschaduwd is, dit wel is gebeurd met de Tunesiër Serhane F. Deze is tot de dag van de explosie in een appartement in Madrid, waarbij hij en zes anderen omkwamen, door de politie gevolgd. Dit betekent dat hij zowel bij de voorbereiding in het huis in Morata de Tajuña als op het moment van de aanslagen door de politie is gadeslagen. Dat betekent dat het huis waar de voorbereidingen voor de aanslag getroffen werden al lang bij de politie bekend was. Een achterdochtige buurman waarschuwde vier dagen voor de aanslag de politie. 'Maar door de hoge schutting konden we niets zien', luidt het politieverlag. Zonder huiszoekingsbevel konden ze niet binnentreden. De agenten noteerden wel de kentekennummers van de auto's die voor het huis geparkeerd stonden, waaronder de op 28 februari gestolen Renault Kangoo, de auto die gebruikt is om de bommen naar het treinstation Alcala de Henares te brengen.

Alsof de politie en inlichtingendiensten nog niet genoeg informatie hadden om een nader onderzoek in te stellen naar de groep publiceerde de Spaanse krant *El Mundo* geheime documenten van de Spaanse inlichtingendiensten. Het betrof een verslag van gesprekken met informant Abdelkader el F. Deze imam van een Madrileense moskee had nauwe contacten met radicale moslims. In september 2002 meldde hij zich als informant en werkte sindsdien voor 300 euro in de maand voor de Spaanse inlichtingendienst. Abdelkader el F. leverde de geheime dienst een lijst met namen van een groep moslims die hij bestempelde als gevaarlijk. Bij de lijst zaten zelfs de telefoonnummers en de auto's waarin ze reden, inclusief kentekennummers. Onder de mannen die op de lijst stond was ook Jamal Z., de eigenaar van de telefoonwinkel in de Madrileense wijk Lavapiés.

Het is helaas geen uniek verhaal. Het zou niet de eerste keer zijn dat inlichtingendiensten zó verstrikt raken in hun eigen spiegelgevecht, dat niet langer duidelijk is wie nu de 'goeden' en wie de 'kwaden' zijn. Niet lang geleden speelde een vergelijkbare affaire in Duitsland. Het Constitutionele Hof besloot dat de neo-nazi-partij de Nationaaldemocratische Partij Duitsland (NPD) niet kon worden verboden. De NPD bleek dermate vergeven van informanten en infiltranten, dat niet langer duidelijk was welke waarde aan het bewijsmateriaal kon worden gehecht. De infiltratie was zo succesvol dat zeker vijftien procent van de leidinggevende NPD'ers in feite op de loonlijst van de inlichtingendiensten stond. Het Hof kwam dan ook voor de vraag te staan of de staat wel een partij kan verbieden waar ze zelf grote invloed op heeft.

De aanslagen die in 1995 in Parijs werden uitgevoerd door de Algerijnse GIA blijken achteraf georkestreerd te zijn door de Algerijnse inlichtingendienst. In hun boek *Françalgérie: Crimes et mensonges d'états* beschrijven Lounis Aggoun en Jean-Baptiste Rivoire hoe de Algerijnse inlichtingendienst DRS vanaf 1992 systematisch groepen als de GIA infiltreerde. In 1994 wist de DRS er de volledige controle over te verkrijgen. Een van de infiltranten, Jamel Zitouni, werd zelfs benoemd tot leider van de GIA. In het voorjaar van 1995 werd Parijs opgeschrikt door een bommencampagne van de GIA. In het najaar werd één man gearresteerd en een ander tijdens zijn arrestatie gedood. Opvallend was dat de organisator, Ali Touchent, nooit gearresteerd is. Aggoun en Rivoire hebben daar een verklaring voor. Zij spraken met Mohammed Samraoui, een voormalig medewerker van de Algerijnse geheime dienst. Hij vertelde hen dat Touchent werkte voor de DRS. Touchent zette de groep in Chasse-sur-Rhône op, waarvan de leden de aanslagen in Parijs uitvoerden. Na de aanslagen is Touchent ontkomen naar Algerije, vol-

gens Aggoun en Rivoire heeft hij daar gewoond in een beveiligde wijk voor politieagenten in Algiers.

LESSEN

Politieke belangen, machtsstrijd tussen diensten, slecht functionerende diensten, gebrek aan capaciteit en oncontroleerbare operaties, termen waar we liever niet over praten, maar die bij de bestrijding van terrorisme een belangrijke rol spelen. De grotere rol van de inlichtingendiensten leidt ook tot meer aandacht, maar zou ook tot meer controle moeten leiden. De informatie van de AIVD zal op steeds meer plaatsen een beslissende rol krijgen, of het nu gaat om het strafrecht, bestuursrecht of vreemdelingenrecht. Ook versturende operaties van de dienst zullen na een wetswijziging vaker toegepast gaan worden.

Deze toenemende rol zal geflankeerd moeten worden door een toenemende controle. Uitbreiding van de commissie van toezicht lijkt evident, maar ook de Tweede Kamer zal zich moeten bezinnen op haar controlerende rol. Het kan toch niet zo blijven dat de overbezette fractievoorzitters de controlerende taak blijven uitvoeren. Actieve controle beoogt specialisten die bijna wekelijks worden ingelicht over de activiteiten van de dienst.

3 STAMMENTWISTEN

Veiligheidsdiensten en politiediensten hebben verschillende taken. Een veiligheidsdienst moet de nationale veiligheid bewaken. Daarvoor staat haar een groot aantal speciale bevoegdheden ter beschikking. Veiligheidsdiensten opereren strikt in het verborgene. Als het goed is merkt niemand iets van operaties van een veiligheidsdienst. Juist omdat de veiligheidsdienst beschikt over vergaande bevoegdheden, heeft het geen opsporingstaak. Dat is voorbehouden aan de politie, die weliswaar ook over speciale bevoegdheden beschikt en in het geheim kan opsporen, maar uiteindelijk in de rechtszaal in alle openbaarheid tekst en uitleg moet geven.

In praktijk zijn de beide circuits minder van elkaar geïsoleerd dan de theorie doet vermoeden. Want de AIVD stuit natuurlijk wel eens op strafbare feiten tijdens haar geheime naspeuringen. En politiediensten verrichten opsporingsonderzoeken naar verdachten van terroristische misdrijven. Dit spanningsveld staat al tientallen jaren garant voor flinke stammentwisten tussen beide organisaties.

In zijn boek *In dienst van de BVD* geeft oud-BVD'er Frits Hoekstra een aantal sailante voorbeelden van situaties waarin de veiligheidsdienst en de politie elkaar de hersens wel konden inslaan. 'Het is nauwelijks overdreven om te beweren dat de energie die bij de BVD besteed is aan het voeren van een strijd tegen de justitiële autoriteiten de inspanningen die besteed werden aan de echte tegenstander bij tijd en wijl evenaarde', begint Hoekstra vrolijk.

Bij elk politiekorps in Nederland zijn wat nu heet regionale inlichtingendiensten actief, de oude Politie Inlichtingendiensten (PID). Deze politieclubs hebben een dubbel karakter. Enerzijds werken ze in opdracht van de BVD. Anderzijds winnen ze informatie in namens de burgemeester, omdat die verantwoordelijk is voor de handhaving van de openbare orde. Daarnaast bestaan er nog criminele inlichtingendiensten bij de politie. De scheidslijnen tussen deze organisaties zijn uiteraard dun. Zo runde de PID Nijmegen voor de BVD informanten die inzicht moesten verschaffen over antimilitarisme en antikernenergie, maar als bewoners van kraakpanden tegelijkertijd de burgemeester van informatie voorzagen over mogelijke bedreigingen van de openbare orde door krakers. Er zaten uiteraard ook voordeelen in deze werkwijze. Omdat dezelfde agenten met diverse petten en onder verschillende wettelijke regimes opereerden, kwam er nog wel eens materiaal in de

kaartenbakken terecht die daar eigenlijk niet in had mogen komen. ‘Niet de toepassing van dwangmiddelen was het grensvervagende, maar wel de eenvoudige toegang tot justitiële informatie’, aldus Hoekstra. ‘Dat gold voor de bestanden van de vreemdelingendienst, maar ook de gegevens van bijvoorbeeld krakersrellen, en daarbij opgepakte jongelui waren handig om kandidaat-agenten uit te selecteren. Ook was het onvermijdelijk dat met BVD-middelen verkregen informatie af en toe terecht kwam in een crimineel dossier. Daarnaast bood de inzet van de PID-agenten voor taken van de BVD die zich op het grensvlak van criminaliteit en schending van de openbare orde en veiligheid bevonden, de gelegenheid een enorm mistgordijn op te trekken als het ging om het dragen van verantwoordelijkheid.’

Maar de samenwerking kende ook zijn problemen. De politie vond en vindt regelmatig dat de veiligheidsdienst taken uitvoert die eigenlijk aan de politie zijn voorbehouden. Want zaken als aantasting van de veiligheid van de staat zijn ook strafbare feiten die de politie mag en moet opsporen. Zodra bekend werd dat de Rode Jeugd zich in de jaren zeventig probeerde te bewapenen, vonden veel politiekorpsen dat het daarmee hun bevoegdheid was, waar de BVD zich niet actief mee mocht bemoeien. Het was de politie een doorn in het oog dat de BVD bepaalde hoe tegen deze groepering moest worden geopereerd en welke informatie aan Justitie werd doorgegeven. Omgekeerd weigerde Justitie om een regeling te maken die BVD-agenten tegen strafvervolgning beschermde als ze bijvoorbeeld werden aangehouden met wapens in hun bezit. ‘Die botte onwil aan politiezijde maakte de relatie er niet beter op’, schrijft Hoekstra.

De Rotterdamse PID beschikte zelfs over een speciaal stempel ‘NIET NAAR DE DIENST’. Dat stempel werd gezet op rapporten van PID/BVD-agenten waarvan de Rotterdamse politie vond dat ze niet naar Den Haag moesten. Soms namen de plaatselijke PID-afdelingen een informant van de BVD over, zonder dat de dienst dat wist. Een verbijsterde BVD-runner kreeg dan van zijn informant te horen dat hij niet langer voor de BVD werkte, maar voor de politie.

De stammenstrijd kwam pas echt goed op stoom toen het Landelijk Bijstandsteam Terrorisme (LBT) werd opgericht naar aanleiding van het opkomend fenomeen van mogelijke terreur uit Molukse en Palestijnse zijde. Het LBT ging later op in de Bijzondere Zaken Centrale van de CRI, onderdeel van het KLPD. De BVD vond dat de politie daarmee ‘inlichtingendienstje’ ging spelen. Zeker omdat het LBT zich toelegde op pro-actief rechercheren: onderzoek naar verdachten nog voordat die een delict hadden gepleegd. Dat was nu typisch iets waar de BVD voor was opgericht, vond de dienst. Bovendien meende de BVD dat de politie veel te

makkelijk en slordig omging met informatie van de BVD, en niet voldoende oog had voor de vele slagen om de arm die daar bij hoorden. De BVD hield dan ook steeds vaker informatie achter voor de politie. 'Eén slechte ervaring met justitiële onvoorzichtigheid deed de BVD weer besluiten informatie pas naar de CRI te exploiteren wanneer die uit andere bronnen werd verkregen en de informatie dus niet meer op die ene kwetsbare bron te herleiden was. Als de CRI dan begreep dat de BVD al lang over de bewuste inlichtingen had beschikt, had je de poppen weer aan het dansen', aldus Hoekstra.

Een groot conflict ontstond over het vredesactiekamp bij Woensdrecht, waar activisten protesteerden tegen de voorgenomen plaatsing van kruisraketten door regelmatig gebouwen op de vliegbasis te bezetten en het hekwerk te vernielen. Duidelijk gevalletje staatsveiligheid, vond de BVD: een overduidelijke bedreiging van de democratische rechtsorde, bedreiging van de veiligheid van de staat en van de bondgenootschappelijke belangen. De commandant van de rijkspolitie in Woensdrecht zag dat echter anders: dit was een kwestie van openbare orde. Hij verbood zijn agenten dan ook om op aanwijzing van de BVD in het kamp te infiltreren.

De opsporing van de actiegroep RaRa, die zich eerst met bomaanslagen richtte tegen Nederlandse bedrijven met belangen in Zuid-Afrika, waar destijds de apartheid nog heerste, en later het restrictieve Nederlandse asielbeleid onder vuur nam, leidde wederom tot grote aanvaringen tussen de BVD en de politie. De afspraak was dat de politie zich zou concentreren op de opsporing en vervolging van de daders, en de BVD zou proberen de actiegroep te infiltreren. De beide organisaties werkten samen in het Landelijk Coördinatie Team (LCT). Het LCT bestond uit Amsterdamse rechercheurs, de Bijzondere Zaken Centrale van de CRI, de BVD en PID'ers uit het hele land. Het wantrouwen binnen het team was gigantisch. De politie, die vermoedde dat de BVD informatie achterhield, ging zelfs zo ver dat er een val werd gezet voor de BVD. Via een informant die louter voor de BVD werkte en toegang had tot alle gegevens op politiebureaus lieten ze een tip geven dat een van de hoofdverdachten op een boot in de buurt van Warffum was gesignaleerd. Deze informatie had binnen 24 uur via de BVD-agent bij het LCT moeten binnenkomen, maar dat gebeurde niet. Ook andere informatie die in bepaalde circuits werd gebracht om de medewerking van de BVD te testen, kwam niet terecht bij het LCT.

Nadat het LCT-onderzoek op niets uitliep (van de acht arrestanten kwam er slechts één voor de rechter, en werd in hoger beroep vrijgesproken) werd een commissie onder leiding van de Groningse officier van justitie mr. J.A. Blok in-

gesteld om de verstoorde verhoudingen tussen de BVD en de CRI te herstellen. Door meer personeel uit te wisselen moesten de persoonlijke verhoudingen hersteld worden en wat meer onderling begrip gekweekt. Bovendien stelde de commissie officieel vast dat de CRI zich wel degelijk ook met terreurbestrijding mocht bezighouden. Het pro-actieve werk van de CRI (inlichtingen verzamelen zonder dat er sprake is van een concrete aanleiding of strafbaar feit) werd geformaliseerd, waardoor de CRI minder afhankelijk werd van informatie van de BVD.

Op deze basis startte de politie en de BVD het Bomenteam, dat de RaRa-aanslagen op het woonhuis van Aad Kosto, de verantwoordelijke staatssecretaris voor het asielbeleid, en het ministerie van Justitie moest zien op te lossen. De strijdbijl leek begraven, maar het onderzoek liep op niets uit, ondanks een budget van enkele miljoenen gulden en een geheime villa van waaruit een team van veertig rechercheurs opereerde. Een Haagse rechercheur deed later in de pers anoniem uit de doeken dat de werkverhoudingen nog steeds verstoord waren. 'Bij dat onderzoek naar de zaak-Kosto zijn we meer tegengewerkt door de BVD dan dat er sprake was van samenwerking. Wij kregen geen informatie van de BVD maar konden wel alles aan de dienst geven. De liefde kwam, zogezegd, van één kant. Dat was zeer frustrerend.'

De politiek had inmiddels de buik vol van de BVD. In 1993 sloeg RaRa weer toe, ditmaal met een bomaanslag op de Dienst Inspectie Arbeidsverhoudingen (DIA) van het ministerie van Sociale Zaken, dat verantwoordelijk was voor de opsporing van illegale arbeiders. Politici spraken openlijk van het falen van de dienst en hadden weinig vertrouwen in rechtstreekse deelname van de BVD in het opsporings-team. De BVD kreeg dan ook geen plekje in het 'DIA-team', waarin rechercheurs van de Haagse politie en de CRI in zaten. De BVD kreeg wel een plekje in het beleidsteam. Het DIA-team arresteerde na enige tijd twee journalisten van het journalistencollectief Opstand. Beide verdachten werden later vrijgelaten en het kwam nooit tot een rechtszaak omdat justitie geen snipper bewijs in handen had. BVD-agenten die in diezelfde tijd informanten probeerden te werven vertelden diverse malen aan hun gesprekspartners dat de Haagse politie 'natuurlijk' volledig fout zat met de arrestaties. Bij de BVD wisten ze wel beter.

De relatie tussen inlichtingen- en veiligheidsdiensten en de politie is in de achterliggende jaren nauwelijks verbeterd, zo blijkt uit het onderzoek dat de commissie-Havermans naar het functioneren van de BVD/AIVD verrichtte. Aan de vooravond van de aanslagen van 11 september 2001 was de AIVD niet heel erg bezorgd over de dreiging van islamitisch terrorisme in Nederland. Na de aanslagen werd binnen de directie Democratische Rechtsorde het Centrum Islamitisch Ter-

rorisme (CIT) opgericht. Naast het tijdig onderkennen en voorkomen van aanslagen, moest het CIT ook fenomenonderzoek doen: kennis en inzicht verwerven over radicalisering. Het CIT concentreerde zich vooral op het volgen van 'targets': zo'n honderd personen werden geselecteerd, die later bekend zouden worden als 'de lijst van 150 personen'. Het CIT kende een aantal problemen: zo is het aantal operateurs (die menselijke bronnen benaderen en runnen) en audiobewerkers (die tapverslagen bewerken en vertalen) te gering.

De politiek nam al snel het besluit dat operationele controle op de fluïde groep van ongeveer 150 potentiële terroristen essentieel is. De AIVD is daar zelf niet toe in staat; daarvoor is de groep domweg te groot. Daarom moet de AIVD veel intensiever gaan samenwerken met de politie. De AIVD moet aan het KLPD doorgeven welke risicopersonen door de AIVD niet zelf onder controle kunnen worden gehouden. Deze lijst werd vervolgens gekoppeld aan een lijst van 95 targets die de Unit Terrorismebestrijding (UTB) van de KLPD had opgesteld. Een Analytische Cel, bestaande uit analisten van de AIVD, de dienst Nationale Recherche Informatie van de KLPD en de UTB, analyseerden vervolgens de lijst, stelde persoonsdossiers samen en maakte dreigingsanalyses.

De Analytische Cel bleek echter niet te functioneren. Politie en justitie vonden dat de AIVD te beknopte informatie aanleverde. Onderliggende gegevens ontbraken en onduidelijk was over welke bronnen de AIVD beschikte. Bovendien konden tactische teams van de Nationale Recherche vaak niet aan de slag. Voordat de Nationale Recherche een onderzoek kan starten op het gebied van terrorisme, is toestemming nodig van de twee landelijke officieren van justitie die belast zijn met terreurbestrijding. In 2003 werd geen enkel projectvoorstel van de Nationale Recherche goedgekeurd door de officieren van justitie. 'Vermoedelijk betroffen deze voorstellen verdachten die ook targets van de AIVD waren', aldus de commissie-Havermans. 'De Nationale Recherche is voorstander van parallel onderzoek en vindt dat er nu te weinig gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheden die het KLPD biedt.'

Inmiddels is er wel een aantal parallelonderzoeken gestart. Ook is de informatie-uitwisseling tussen de AIVD en de KLPD beter geregeld door de oprichting van de Contraterrorisme-infobox (CT-infobox), waarin informatie intensief wordt uitgewisseld en gezamenlijk wordt besloten hoe tegen verdachten moet worden opgetreden: inlichtingenoperaties van de AIVD, opsporingsonderzoeken van de politie, vreemdelingenrechtelijke stappen van de IND. 'Tot op dat moment bleek de feitelijke operationele samenwerking tussen het KLPD en de AIVD zeer moeizaam tot stand te komen', constateert de commissie-Havermans. 'Er was de nodige politieke druk noodzakelijk voordat tot daadwerkelijke verdergaande operationele

samenwerking gekomen werd. De cultuurverschillen tussen het KLPD en de AIVD bleken groot. De weerstand bij beide organisaties om informatie te delen was groot. Het KLPD oordeelde tot voor kort negatief over de producten, de samenwerkingsmogelijkheden en de communicatie met de AIVD.⁷

De commissie boog zich ook over de samenwerking tussen de AIVD en de regionale inlichtingendiensten (RID), de opvolgers van de PID's. In het verleden was die relatie ook moeizaam en diffuus, zoals we hierboven schreven. Ook de regionale inlichtingendiensten verrichten zowel werkzaamheden voor de AIVD, als voor de burgemeester op het terrein van openbare orde. Volgens het rapport van de commissie voldoet de samenwerking nog steeds niet. Pogingen om de samenwerking te verbeteren hebben 'beperkt resultaat' opgeleverd. De dubbelrol van de RID'en levert in de praktijk verwarring op. Volgens de commissie is de constructie tussen de AIVD en de RID aan herziening toe.

In het *Recherche Magazine* van december 2004 wordt uit de doeken gedaan hoe ingewikkeld de samenwerking in de praktijk verloopt. Want stel, er komt bij de wijkagent een tip binnen van een buurtbewoner over een groepje verdachte mannen. Aan wie moet de wijkagent die informatie doorspelen? Als de informatie via de regionale inlichtingendienst naar de AIVD gaat, is de politie de informatie 'kwijt'. Pas als de AIVD via een ambtsbericht aan de landelijke officier van justitie de informatie terugleidt naar de politie, mag de politie een opsporingsonderzoek opstarten. Als de buurtagent de informatie doorspeelt aan de criminele-inlichtingeneenheid van de politie, blijft de informatie 'eigendom' van de politie, en kunnen rechercheurs direct aan de slag. De keuze waar informatie naar toe gaat, maakt dus nogal wat uit. Bij grote regiokorpsen worden daarom nu gezamenlijke informatieknooppunten ontwikkeld, waarin alle binnengekomen informatie wordt beoordeeld, naar analogie van de landelijke CT-infobox.

De keuze is dus steeds: gaat het hier om informatie op het gebied van de nationale veiligheid, of om strafrechtelijke zaken? Maar die grens is zeer onduidelijk geworden, voor zover hij al duidelijk was.

Het vervagen van de grens wordt onder meer veroorzaakt door een aantal wetswijzigingen van de afgelopen tijd. De kern daarvan is dat de politie sneller onderzoek mag doen naar verdachten van betrokkenheid bij terrorisme. Dat mag al als er 'aanwijzingen' zijn, in plaats van het tot voor kort geldende 'concrete vermoedens en feiten'. Ook moet de politie zich meer gaan richten op het verrichten van onderzoek naar voorbereidingshandelingen en samenspanning. In een vorig hoofdstuk beschreven we al dat deskundigen concluderen dat door deze

wetswijzigingen de KLPD in feite een soort schaduw geheime dienst wordt: de politie mag op het terrein van terreurbestrijding vrijwel hetzelfde gaan doen als nu de AIVD al doet. Het onderscheid tussen de beide diensten wordt steeds kleiner. Dat betekent dat het inherente spanningsveld tussen de KLPD en de AIVD eerder groter dan kleiner wordt.

De politie vindt dat de AIVD te weinig, en te weinig concrete informatie doorspeelt. Daarom gaat de politie liever zelf aan de slag, en met de wetswijzigingen in de hand kunnen ze dat ook. De afhankelijkheid van de AIVD neemt daardoor af. Want de AIVD blijft informatie die van belang kan zijn voor opsporingsactiviteiten als ‘bijvangst’ beschouwen: mooi als dat eens plaatsvindt, maar het is niet waar het de dienst om van doen is.

De AIVD voelt de hete adem van de politiek in de nek: het moet sneller en meer informatie aan de politie doorspelen, en het moet AIVD-informatie voor rechtszaken aanleveren. Beide wensen staan op gespannen voet met de wens van de AIVD om haar bronnen en werkwijzen geheim te houden, en zelf keuzes te maken in haar operaties. Waar de politie wil ingrijpen, opsporen en verdachten voor de rechter slepen, wil de AIVD informatieposities opbouwen, netwerken blootleggen, infiltranten afschermen, stoken in groeperingen, desinformatie verspreiden en andere, typische inlichtingenoperaties draaien. Beide diensten vissen steeds verwonder in dezelfde vijver. Samenwerking is geboden, maar de belangen die op het spel staan zijn groot. Voor de AIVD is de zaak bijvoorbeeld afgedaan als in het kader van een versturende operatie de politie wordt getipt om ergens een inval te doen. Verdachten worden enige tijd weggetrokken en een mogelijke terreurdaad wordt voorkomen. Voor politie en justitie begint het dan pas eigenlijk: de verdachten moeten veroordeeld worden. De politie en het Openbaar Ministerie staan iedere keer te kijk als een rechtbank verdachten laat lopen omdat er onvoldoende bewijs is. De AIVD heeft daar minder last van: zij hebben hun werk gedaan.

De AIVD probeert in ieder geval publiekelijk de verwachtingen te temperen dat de dienst zich plotsklaps meer gaat interesseren voor de strafrechtelijke besognes van politie, justitie en politiek. ‘Onze kernfunctie is signaleren. Informatie wordt niet primair door ons verzameld met het oog op de straf- of bestuursrechter’, zegt plaatsvervangend hoofd Theo Bot in de *Staatscourant*. ‘Het is uiteraard mooi als we soms als bijvangst iets hebben dat bruikbaar is. Maar dat veronderstelt dat je je bronnen kenbaar maakt, terwijl bronbescherming nu juist het fundament is waarop de meerwaarde van de AIVD berust. Juist daardoor kunnen we vroegtijdig signaleren. Als je dat weghaalt, dan kun je de dienst net zo goed afschaffen.’

4 HET IS EEN VREEMDELING ZEKER

Vreemdelingen staan sinds 11 september in het brandpunt van de overheidsbe-langstelling. De kapers van de vliegende bommen kwamen immers van buiten, al dan niet na een lange tijd ongehinderd in Europese landen te hebben vertoefd. De vijand is onder ons, concludeerden de smaakmakers in het publieke debat. Met het wegvallen van de grenzen in Europa valt het steeds moeilijker te contro-leren wie ons land binnenkomt. Een nationale veiligheidstoets op vreemdelingen moet uitkomst bieden, en het moet makkelijker worden om vreemdelingen uit te zetten, desnoods naar landen waar men het met de mensenrechten niet zo nauw neemt.

Na de aanslagen van 11 september onderzocht politiek Den Haag hoe een bete-re controle op vreemdelingen vorm kon krijgen. De aandacht ging vooral uit naar mogelijkheden om potentiële terroristen die ons land proberen binnen te komen in een vroeg stadium de toegang te ontzeggen. Daarvoor werd onder meer het Mobiel Toezicht Vreemdelingen uitgebreid, de vliegende brigades van de Koninklijke Marechaussee die Schiphol, de Rotterdamse haven en de grenzen met België en Duitsland bewaken. In de Europese Unie stonden al snel maatregelen op de politieke agenda om het visumbeleid aan te scherpen. Daarvoor moeten onder andere biometrische kenmerken worden opgenomen van visumaanvragers, die centraal geregistreerd worden in een nog op te richten Visum Informatiesys-teem. Biometrie zou een betere controle mogelijk maken, identiteitsfraude te-gengaan en het volgen van de reisbewegingen van vreemdelingen vergemakkelij-ken.

Een belangrijke rol in dit geheel is weggelegd voor de Immigratie en Naturalisa-tie Dienst (IND). Vanuit de gedachte dat vreemdelingen zijn te beschouwen als terroristen, en dat ze voor hun reizen afhankelijk zijn van mensensmokkelaars, werden de unit oorlogsmisdrijven en de unit mensensmokkel uitgebreid. Ook ging de IND nauwer samenwerken met de inlichtingendienst. Een vreemdeling kan immers toegang tot Nederland geweigerd of ontzegd worden als deze een gevaar vormt voor de openbare orde of nationale veiligheid. In juni 2003 is een apart convenant gesloten tussen de IND en de AIVD waarin de nauwere samen-

werking werd geregeld. Afgesproken werd dat de diensten elkaar informatie geven die van belang is voor hun taak en dat er op nader te bepalen onderwerpen uitvoeringsplannen gemaakt konden gaan worden.

In mei 2003 kwam de Adviescommissie Vreemdelingenzaken (ACVZ) met een beleidsadvies (*Vreemdelingenbeleid en terrorismebestrijding*) waarin voorstellen stonden om intensiever gebruik te maken van de controlemogelijkheden van het vreemdelingenbeleid in het kader van terrorismebestrijding. De ACVZ onderzocht het beleid in de VS en Canada en keek naar de mogelijkheden in Nederland.

Uitkomst was dat het beleid over een andere boeg moest. Daar waar de regering zich tot dan toe richtte op betere grensbewaking, vond de ACVZ dat een zinloze bezigheid. Er zou juist op momenten dat vreemdelingen in contact treden met de overheid voor het verkrijgen of verlengen van verblijfsvergunningen een strengere controle op betrokkenheid bij terrorisme plaats moeten vinden. De controles moesten met andere woorden niet langer alleen bij de buitengrenzen plaatsvinden, maar ook in het binnenland.

Uitgangspunt van het advies van de ACVZ is de Veiligheidsresolutie 1373 van 28 september 2001, een resolutie die verplichtend doorwerkt naar de lidstaten van de VN. Deze resolutie vermeldt nadrukkelijk dat niet alleen terroristen zelf, maar ook personen die terrorisme ondersteunen moeten vallen onder maatregelen die genomen worden ter bestrijding van terrorisme. De VN bepaalden in deze resolutie onder andere dat landen geen vrijhaven mogen zijn voor (vermeende) terroristen. Over vluchtelingen meldt de resolutie bovendien dat (vermeende) terroristen van een vluchtelingenstatus moeten worden uitgesloten. Voordat een besluit valt iemand een vluchtelingenstatus te geven, moet onderzocht worden of iemand schuldig is aan terrorisme of aan de ondersteuning ervan.

Deze brede VN-definitie heeft uiteraard gevolgen voor het toelatings- en verwijderingsbeleid. Het kan voor veel vluchtelingen betekenen dat ze een status wordt onthouden op grond van artikel 1(F) van het Vluchtelingenverdrag. In deze bepaling worden oorlogsmisdadigers uitgesloten van bescherming. Deze bepaling wordt door de IND veelvuldig toegepast om asielzoekers af te wijzen. Nu dit artikel ook ingezet gaat worden om vermeende terroristen van de asielprocedure uit te sluiten, kunnen de consequenties vergaand zijn. Fatma Ozgümüs, directeur van Vluchtelingenzelforganisaties Nederland, noemt het voorstel zorgwekkend. ‘Als je kijkt naar de achtergronden van vluchtelingen dan worden heel veel van hen als terrorist bestempeld in hun landen van herkomst’, aldus Ozgümüs. ‘Ik zelf ook. Kijk bijvoorbeeld naar Turkije. Daar gaat het niet om het gebruik van

geweld, maar om politieke voorkeur. En wat is het resultaat? De PKK was in Nederland zo legaal als maar kon. Nu zijn ze plotseling internationale terroristen en raken ze geïsoleerd. Dat komt de vrede niet ten goede.’

De aanscherping van het beleid zou vorm moeten krijgen in de opzet van een nationale veiligheidstoets. Het idee borduurt voort op het Canadese systeem van concentrische grensbewaking. Na 11 september 2001 heeft de Canadese inlichtingendienst een belangrijke screenende rol gekregen bij het toelaten of verwijderen van vreemdelingen. Canadese immigratieautoriteiten werken intensief samen met verschillende veiligheidsdiensten, met name met de Canadian Security Intelligence Service (CSIS). In principe wordt de aanvraag van elke volwassen migrant gecheckt op een mogelijke bedreiging van de nationale veiligheid. Dit gebeurt deels door samenwerking tussen ambtenaren van immigratie- en veiligheidsdiensten op buitenlandse posten en deels door zending van de persoonsgegevens naar Canada, waar nader onderzoek wordt gedaan. Hierbij wordt gebruikgemaakt van risicoprofielen om de capaciteit zo veel mogelijk te concentreren. Een deel van de vreemdelingen, die voor een kort bezoek naar Canada willen reizen, wordt op gelijke wijze gescreend. Daarnaast ontvangt elke immigratieambtenaar een training door medewerkers van de CSIS. De laatste jaren worden op deze wijze jaarlijks 200 tot 300 personen geweigerd op grond van bedreiging van de openbare orde of de nationale veiligheid.

KRUISDATABANK

Ook in de Nederlandse plannen zou de AIVD een hoofdrol krijgen. Bij de AIVD zou een kruisdatabank moeten worden opgezet met alle beschikbare informatie over vreemdelingen. Dat kan dus gaan om informatie van de IND, de vreemdelingenpolitie, KMAR, Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA), politie en inlichtingendiensten zelf. Deze kruisdatabank wordt het hart van een nieuw controlesysteem, de concentrische grensbewaking. Elke keer als iemand een verblijfs- of asielvergunning aanvraagt of verlengt, vindt raadpleging van de kruisdatabank plaats om te controleren of iemand betrokken is bij terrorisme.

De eerste hobbel zou al in het buitenland moeten liggen, voor diegenen die een visum- of MVV-aanvraag indienen bij een Nederlandse ambassade. Ook de tweede hobbel zou nog in het buitenland moeten liggen. Bij aanvang van de reis naar Nederland worden ter plekke vaak de papieren gecontroleerd door de Marechaussee of IND, de zogenaamde instapcontroles. Ook hier zou eerst gekeken moeten worden wat er over iemand bekend is in de kruisdatabank. Eenzelfde contro-

le zou vervolgens bij aankomst in Nederland uitgevoerd moeten worden, op Schiphol, in de haven van Rotterdam of door het Mobiel Vreemdelingen Toezicht. De laatste cirkels voor controle liggen in Nederland zelf. Deze zou plaats moeten vinden door de vreemdelingendienst of IND bij het verlenen van vergunningen voor (on)bepaalde tijd, de verlenging van die vergunning, de naturalisatie en bij het reguliere vreemdelingentoezicht.

In zo'n systeem draait het vooral om de informatie die in de kruisdatabank over vreemdelingen van de AIVD zit. Dat zal de basis vormen van beslissingen om iemand wel of niet toe te laten tot Nederland of iemand uit te zetten. Dergelijke databases bestaan al wel in de Verenigde Staten en in Canada, maar nog niet in Nederland.

Minister Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie oarmde het idee van de ACVZ in november 2003 en meldde de Tweede Kamer dat ze de opzet van een nationale veiligheidstoets verder wilde onderzoeken. Volgens haar waren er wel twee problemen. Nederland maakt onderdeel uit van de Schengen Uitvoeringsovereenkomst (SUO) en maatregelen kunnen volgens Verdonk pas echt effectief worden uitgevoerd als ze in Schengenverband worden genomen. Ook het opstellen van risicoprofielen is volgens Verdonk niet eenvoudig en vereist veel onderzoek. In haar brief aan de Tweede Kamer schrijft Verdonk dat 'bestudering van de aanslagen die de afgelopen jaren hebben plaatsgevonden duidelijk maakt dat het steeds moeilijker wordt om dergelijke profielen op te stellen. De relevante categorie wordt namelijk steeds ruimer. Ook het achterhalen en hanteren van effectieve en efficiënte onderscheidende indicatoren om personen te herkennen die mogelijk betrokken zijn bij de ondersteuning of uitvoering van terroristische activiteiten, is moeilijk en vereist veel onderzoek.' Bovendien is Verdonk bang dat risicoprofielen juist tot blikvernauwing leiden.

In dezelfde brief kondigde Verdonk aan dat ze een projectgroep ging instellen om te kijken of zo'n nationale veiligheidstoets in het vreemdelingenbeleid haalbaar is. Lange tijd bleef onduidelijk wat die projectgroep nu onderzocht. Een tussenrapportage werd intern in december 2004 behandeld. De stand van zaken werd uiteindelijk duidelijk uit het rapport van de commissie-Havermans (Bestuurlijke Commissie Evaluatie AIVD), 'De AIVD in verandering'. Uit het rapport van de commissie-Havermans bleek dat er diverse plannen zijn gemaakt en concrete projecten zijn gestart. Welke vermeldt de commissie niet. De resultaten waren echter matig. Volgens de commissie-Havermans was er onder andere een probleem met de informatiehuishouding. 'Het grootste probleem is dat persoonskaarten niet worden ingevuld, niet volledig of op onjuiste wijze worden in-

gevuld en/of niet worden geactualiseerd. Geautomatiseerde naslag of handmatige naslag zijn daardoor altijd onbetrouwbaar maar bovendien zorgen onvolledige en niet actuele persoonskaarten ervoor dat het opstellen van betrouwbare risicoprofielen bijna onmogelijk is.’

Binnen de AIVD is een werkgroep ingesteld die de informatiehuishouding moet verbeteren, zodat automatische naslag beter mogelijk wordt en risico-indicatoren kunnen worden opgesteld. De commissie-Havermans concludeerde op basis van deze feiten dat een nationale veiligheidstoets voorlopig niet uitvoerbaar is. Er zullen enkele drastische veranderingen binnen de AIVD doorgevoerd moeten worden om de voorstellen van de Adviescommissie Vreemdelingenzaken op het terrein van de nationale veiligheidstoets in de vreemdelingenketen uit te kunnen voeren. Uit de tweede voortgangsrapportage terrorismebestrijding van juni 2005 blijkt dat de nationale veiligheidstoets waarschijnlijk een project van lange adem wordt. In de bijlage wordt gemeld dat ‘inmiddels duidelijk is geworden dat het ontwikkelen van betrouwbare en valide risico-indicatoren zeer moeilijk is. Met de vs wordt op dit punt samengewerkt.’ In mei en juni verbleef een aantal ambtenaren van de afdeling van Joustra hiervoor in de vs. Het opzetten van de kruisdatabank wordt nu bekeken in het licht van de CT-infobox.

De nationale veiligheidstoets is voorlopig dus niet uitvoerbaar. Maar de overheid treft wel de voorbereidingen om het in de toekomst mogelijk te maken. De intensieve deelname van de IND aan de CT-infobox maakt een doorgroei naar een kruisdatabank wel mogelijk. Afhankelijk van de technische en juridische oplossingen zal het een aantal jaar duren, maar dan zal de nationale veiligheidstoets in het vreemdelingenbeleid een gangbare procedure worden. Gegevens van de AIVD zullen dan vaker bepalend worden voor de vraag wie wel en niet in Nederland mogen verblijven.

CONTRATERRORISME-INFOBOX

Ondertussen is de uitwisseling van informatie tussen de IND en de AIVD in een stroomversnelling terechtgekomen. Na de aanslagen in Madrid in maart 2004 werd in eerste instantie een nauw samenwerkingsverband opgezet tussen de KLPD en de AIVD om ‘personen die op enigerlei wijze in verband te brengen zijn met terroristische activiteiten of ondersteuning daarvan met verhoogde inzet in het oog te houden’. Deze ‘analytische cel’ werd in juli 2004 omgedoopt in de Contraterrorisme-infobox, waarbij naast het KLPD ook de IND en de MIVD werden betrokken. De diensten combineren in de CT-infobox de informatie uit hun eigen

bestanden, ze vergelijken de informatie over netwerken en personen die mogelijk betrokken zijn bij terrorisme. Op basis hiervan wordt een analyse gemaakt welke maatregelen wenselijk of mogelijk zijn. Dat kan strafrechtelijk, inlichtingenmatig, of vreemdelingenrechtelijk zijn, of in de sfeer van verstoring liggen.

De nauwere betrokkenheid van de IND bij terrorismebestrijding heeft ertoe geleid dat er binnen de dienst en bij ketenpartners, zoals de KMAR, meer informatieverzameling en -uitwisseling plaatsvindt over personen die mogelijk betrokken zijn bij terrorisme. De IND heeft om te beginnen een eigen unit terrorismebestrijding opgericht, waar zo'n 13 medewerkers aan de slag gaan. Het team wordt verantwoordelijk voor het integreren van de terrorismebestrijding binnen de IND. Op jaarbasis verwacht de IND 500 dossiers te gaan onderzoeken. Ook verwacht de dienst dat het vaker maatregelen zal gaan nemen op basis van de analyses die worden gemaakt in de CT-infobox, waarin nu tussen de 100 en 200 personen worden gemonitord. Daarnaast gaat de IND de samenwerking met de KMAR en de Dienst Zeehaven Politie (ZHP) intensiveren. Beide diensten gaan aan de hand van risicoanalyses de grenscontrole intensiveren. De KMAR wordt uitgebreid en zal vooral inzetten op het verhogen van haar informatiepositie. De nauwere samenwerking zal ertoe moeten leiden dat verdachte aanvragen voor asiel of verblijfsvergunningen door de diensten ter plekke direct moeten worden afgedaan.

De samenwerking in de CT-infobox heeft al tot een aantal beslissingen geleid, waarbij niet altijd even duidelijk is of het doel wordt bereikt. In november 2004 werd bijvoorbeeld de Algerijn Abdelhamid B. het land uit gezet. Abdelhamid B. was een van de verdachten in de terrorismezaak-Eik. Alle verdachten werden destijds vrijgesproken. Politie en Openbaar Ministerie hadden volgens de rechtbank 'broddelwerk' afgeleverd en konden de verdenking (ronselen voor de vijand in oorlogstijd) niet hard maken. Abdelhamid B. werd, na overleg in de CT-infobox, direct het land uit gezet naar Spanje, waar hij een verblijfsvergunning heeft. Het vreemde geval doet zich hier voor dat iemand in het ene Europese land als 'gevaar voor de nationale veiligheid' te boek staat en uitgewezen wordt naar een ander EU-land waar hij blijkbaar gewoon zijn dagelijkse leven kan leiden. Abdelhamid B. is vrijgesproken in Nederland en wordt dus niet op grond van een strafrechtelijke sanctie uitgezet. De uitzetting vond zuiver en alleen plaats op basis van informatie van de AIVD. Minister Verdonk denkt wellicht: liever in Spanje dan hier. Wat het uiteindelijk bijdraagt aan terrorismebestrijding is wel de vraag.

Een andere beslissing van de CT-infobox die onder politici veel vragen oproep was de beslissing om de Syriër Redouan al-Issar niet uit te zetten. De Syriër Redouan al-Issar wordt algemeen gezien als de geestelijk leider van het Hofstadnetwerk,

waar ook Samir A. en Mohammed B. deel van uitmaken. In februari 2005 schreef het *Utrechts Nieuwsblad* dat Redouan al-Issar, nadat hij in oktober 2003 naar Duitsland was uitgezet, in de periode voor de moord op Theo van Gogh was gesignaleerd in Den Haag, waar zijn vrouw woonde. Op Kamervragen van Geert Wilders antwoordde de minister van Justitie, Piet Hein Donner, dat de AIVD in augustus 2004 in de CT-infobox inbracht dat Redouan al-Issar al enige tijd weer als illegaal in Nederland gesignaleerd werd. De beoordeling in de CT-infobox leidde ertoe dat er geen concrete strafrechtelijke of vreemdelingenrechtelijke stappen werden ondernomen tegen Redouan al-Issar. Wel hield de AIVD hem zo veel mogelijk in de gaten.

In een reactie in *Het Parool* van 31 maart 2005 noemden experts op het vlak van vreemdelingenrecht de uitleg van de minister ongeloofwaardig. Aangezien de Syriër eerder als illegaal het land uit gezet was, kon hij op het moment dat hij zich toch weer in Nederland vertoonde gewoon worden opgepakt. ‘Het is heel vreemd dat Donner iets anders beweert’, zegt hoogleraar vreemdelingenrecht Anton Kalmthout. ‘Het zal wel bedoeld zijn om Kamerleden met een kluitje het riet in te sturen.’ Ook Piet Boeles, hoogleraar Europees migratierecht, zegt dat ‘de normale handeling zou zijn geweest de man op te pakken en weer uit te zetten’.

BESMETTE INLICHTINGEN

Informatie van inlichtingendiensten zal veel vaker dan in het verleden een grote rol gaan spelen bij de vraag of iemand in Nederland mag verblijven. Daarbij komt direct weer de aloude vraag naar boven: hoe betrouwbaar is de informatie van de AIVD, hoe zijn ze er aan gekomen, en wie controleert het? De reden om mensen toegang tot het land te weigeren, een asielaanvraag te weigeren of mensen het land uit te zetten ligt immers niet bij bijvoorbeeld strafrechtelijke vergrijpen, die relatief eenvoudig hard te maken zijn, maar bij vagere beschuldigingen als betrokkenheid bij, of ondersteuning van terrorisme. Terrorisme is, net als vrijheidsstrijd of politiek activisme, vooral een politiek begrip. Het ANC werd in Zuid-Afrika als een terroristische organisatie gezien, terwijl westerse landen – uiteindelijk – de strijd van het ANC als legitieme bevrijdingsstrijd zagen. De PKK is in de ogen van de Turkse overheid een terreurorganisatie, terwijl de organisatie – tot voor kort – in veel Europese landen legaal kon opereren. De Kosovaarse afscheidingsbeweging UCK stond lang te boek als terreurorganisatie, tot het om geopolitieke overwegingen plotseling tot legitieme bevrijdingsbeweging werd gebombardeerd

door het Westen. Sinds 11 september is het begrip ‘terrorisme’ aanzienlijk uitgebreid en wordt het etiket te pas en te onpas op oppositiegroeperingen geplakt door overheden die hun kans schoon zien in de *war on terror*.

Vaak zal informatie over de vermeende terroristische betrokkenheid van personen afkomstig zijn van buitenlandse inlichtingendiensten. Hoe zou de AIVD anders moeten weten dat iemand uit pakweg Tsjetsjenië, Oezbekistan, Pakistan of Jemen wel of niet vermeende terroristische connecties heeft? Turkije zal informatie leveren over vermeende PKK-leden, Marokko over mogelijke extremistische moslims, Oezbekistan over de oppositie aldaar, waarvan iemand wellicht naar Nederland is gevlucht. Dat er in dit soort landen gemarteld wordt, valt jaarlijks na te slaan in de rapporten van Amnesty International en Human Rights Watch. Diezelfde informatie kan vervolgens toch weer opduiken in de procedure waarbij een vreemdeling Nederland uit gezet wordt of de toegang geweigerd.

De antwoorden op vragen van het Tweede-Kamerlid Lousewies van der Laan (D66) over het gebruik van *intelligence* verkregen door marteling maken duidelijk dat er geen banvloek ligt op samenwerking met bijvoorbeeld Oezbekistan. De mate van samenwerking vindt volgens minister Johan Remkes van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties plaats binnen wettelijke kaders en met inachtneming van het Nederlandse buitenlandse beleid, waaronder dat op het gebied van de mensenrechten. Afhankelijk van de democratische inbedding, de taken, de professionaliteit en de betrouwbaarheid van de dienst wordt bepaald hoe nauw wordt samengewerkt met een buitenlandse dienst.

‘Voor deze gevarieerde aanpak is onder meer gekozen omdat in concrete gevallen niet te achterhalen valt of van een buitenlandse inlichtingen- of veiligheidsdienst ontvangen informatie wellicht door foltering is verkregen’, aldus Remkes. ‘Diensten zullen nimmer stellen dat zij informatie door foltering hebben verkregen. Deze onzekerheid mag er echter niet toe leiden dat met bepaalde diensten elke vorm van samenwerking op voorhand volledig wordt uitgesloten. Dit zou in een situatie waarin een dergelijke dienst beschikt over informatie betreffende een onmiddellijk dreigende terroristische aanslag desastreuze gevolgen kunnen hebben. Voor acute levensbedreigende situaties dienen met daarvoor in aanmerking komende diensten dan ook altijd communicatiekanalen te worden opengehouden.’

Informatie over ‘acute levensbedreigende situaties’ mag dus worden uitgewisseld. Hoe ver deze uitwisseling gaat, die immers ook via bevriende diensten kan lopen, is hiermee nog onduidelijk.

Wat dat betreft liet oud-minister van Binnenlandse Zaken Hans Dijkstal in juli 1995 duidelijker zien waar de grens ligt. In antwoord op Kamervragen van Leoni Sipkes en Tara Singh Varma van GroenLinks op 18 juli 1995 stelde de minister van Binnenlandse Zaken destijds al dat ‘de vraag of onrechtmatig handelen van de Turkse of een andere inlichtingendienst samenwerking met de BVD uitsluit niet zomaar te beantwoorden is’. De samenwerking moet in ieder geval voldoen aan het Nederlands recht, ‘maar daarbij spelen meerdere factoren een rol’, aldus Dijkstal. ‘Ook de gevolgen van niet-samenwerking zijn van belang, zo kan niet-samenwerken in verband met het voorkomen van terroristische activiteiten ook onrechtmatig zijn.’ Met andere woorden: als het gaat om terreurbestrijding, hoeft de AIVD zich niets aan te trekken van de mensenrechtensituatie in een bepaald land.

DE GEHEIME PROCEDURE

Personen die de toegang wordt geweigerd, of het land uit gezet worden, krijgen geen inzage in het van de inlichtingendiensten afkomstig materiaal. Net als bij strafzaken wil de dienst niet dat de achterliggende informatie openbaar wordt. Het enige dat de rechter te zien krijgt is het ambtsbericht van de AIVD, waarin staat dat de dienst over betrouwbare en belangrijke informatie beschikt die wijzen op een gevaar voor de openbare orde en nationale veiligheid. De achterliggende informatie valt niet te controleren. En daar zit uiteraard het probleem. De noodzaak van zo’n controle is er namelijk wel, niet alleen om principiële redenen, maar ook omdat een aantal voorbeelden uit het verleden erop wijst dat de dienst de plank nog wel eens mislaat.

Ten tijde van de Golfoorlog liep er een naturalisatieprocedure van Al Baz. Vlak voor het einde van de termijn, waarin de beslissing moest vallen, verklaarde justitie Al Baz plotseling tot ongewenst burger. Uit geheime BVD-informatie zou blijken dat hij ‘heimelijke activiteiten ontplooit die voortvloeien uit zijn functie van vertegenwoordiger van de Palestijnse organisatie Al Fatah’. Verbaasd over deze inschatting van zijn activiteiten zocht Al Baz de openbaarheid. Hij had zijn politieke activiteiten ten bate van de Palestijnse kwestie immers nooit onder stoelen of banken gestoken.

Zowel procedureel als inhoudelijk bleek de zaak aan alle kanten te rammelen. Het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM) kritiseerde het gebruik van geheime BVD-informatie bij de ongewenstverklaring. ‘De onmogelijkheid voor betrokken persoon om hierin inzage te verkrijgen is een aanzienlijke beperking in

zijn procedurele rechten.’ Inhoudelijk werd zijn zaak aan de orde gesteld door tal van maatschappelijke organisaties, die geschokt waren door de inbreuk op de rechten van migranten. Onder grote druk trok staatssecretaris van Justitie Aad Kosto het besluit op 29 november 1991 uiteindelijk weer in: er blijkt bij nader onderzoek te weinig grond te zijn om Al Baz tot ongewenst persoon te verklaren. Terugkijkend op de hele kwestie gaf de toenmalige BVD-chef Arthur Docters van Leeuwen toe dat er inderdaad wel eens fouten worden gemaakt. ‘De Raad van State zei: u komt hier met informatie die drie jaar oud is, waarom heeft u er toen niets mee gedaan, is dat niet wat laat? En het was niet meer zo, wij hadden er te lang over gedaan. De Raad van State had gelijk, we hadden er toen op moeten zitten. Ja, misschien zijn er fouten gemaakt. Soms kijk je te lang naar iets. Je weet zoiets niet van tevoren. Afsluiten is moeilijk’, aldus Docters van Leeuwen in een interview met *Vrij Nederland* op 21 december 1991. Of het werkelijk een kwestie van te lang laten liggen is blijft natuurlijk de vraag. Is het niet veel eerder zo dat de BVD onder druk van de omstandigheden – de Golfoorlog – een daad wilde stellen? Wilde de BVD niet al te graag laten zien op zijn taken voorbereid te zijn?

Dat controle op deze ambtsberichten noodzakelijk is laat ook een voorbeeld uit Engeland zien. Daar is al direct na 11 september een maatregel geïntroduceerd die het mogelijk maakte om vreemdelingen onbeperkt gevangen te houden als het vermoeden bestaat dat ze bij terrorisme betrokken zijn. Aan de basis van de verdenking lag informatie afkomstig van de Britse inlichtingendiensten. De Engelse krant de *The Independent* onderzocht de beschuldigingen en concludeerde in januari 2005 dat er sprake was van ‘*flawed and inaccurate intelligence*’ van de kant van MI5. Zo werd een analyserapport teruggetrokken, waarbij geconcludeerd werd dat een groep moslims Dorset had bezocht om daar een ‘terrorist-leider’ te kiezen. Nadere bestudering had opgeleverd dat de mannen een week-endje weg wilden bij hun vrouwen. Ten onrechte werd in een ander rapport geconstateerd dat er een wapen was gevonden in een islamitische boekhandel. Ook moest de *Home Secretary* toegeven dat beschuldigingen over een bepaalde verdachte (hij zou geld inzamelen voor terroristische activiteiten) niet klopte. Hij bleek geld in te zamelen voor een weeshuis in Afghanistan. In een ander geval werden twee artikelen uit de kranten *The Guardian* en *La Stampa* gebruikt als bewijs. Toen in 2004 een van de verdachten vrijkwam, concludeerde de Britse immigratiedienst de Special Immigration Appeals Commission (SIAC), die de zaak behandelde, dat ‘een aantal van de beschuldigingen duidelijk misleidend is. De brondocumenten geven er geen aanleiding voor. Sommige beschuldigingen kunnen slechts worden waargemaakt als met de meest slechte blik naar de verdachte wordt gekeken.’

Er is blijkbaar met een zeer beperkte diepgang naar de verdenkingen gekeken. De SIAC concludeerde dat ‘onvoldoende pogingen zijn ondernomen om de zekerheid van de feiten vanuit een afstandelijker niveau te bekijken, zeker omdat nu blijkt dat nader onderzoek aantoont dat de feiten niet zo zeker waren’.

HELIKOPTERBLIK

Dat afstandelijkheid, die helikopterblik, lijkt ook in Nederland af en toe te ontbreken. Slechts weinig ambtsberichten halen de openbaarheid, maar dat gebeurde wel met het ambtsbericht dat ten grondslag lag aan het ontslag in 1992 van de toenmalige minderhedencoördinator van de Amsterdamse politie, Eric Sinister. Sinister was in opspraak gekomen, nadat berichten verschenen dat hij voor de toenmalige Surinaamse legerleiding (Desi Bouterse) zou infiltreren in het Amsterdamse politiekorps.

Sinister openbaarde zelf zijn ambtsbericht in een procedure voor de Nationale Ombudsman, waar hij klaagde over de handelwijze van de BVD. Het ambtsbericht bleek zeer onnauwkeurig, en de Ombudsman concludeerde dat de gedragingen van de BVD in deze niet behoorlijk waren geweest.

Het ambtsbericht meldde bijvoorbeeld dat Sinister ‘enige malen uit eigener beweging contact zocht met de Surinaamse legerleider Bouterse. Aangenomen kan worden dat er ook feitelijke contacten hebben plaatsgevonden. Van 28 juni tot 25 juli 1990 heeft E. Sinister een bezoek gebracht aan Suriname waar hij Bouterse persoonlijk ontmoet zou hebben. Er zouden hem toen functies aangeboden zijn bij de politie en bij het leger.’ Sinister heeft Bouterse wel ontmoet, maar ‘dat was ter gelegenheid van een verjaarspartijtje waar ik aanwezig was en waar ook Bouterse bleek te zijn’.

Ook zou Sinister tijdens zijn verblijf in Suriname lezingen hebben gehouden voor de politie en voor het leger. Sinister schreef de Ombudsman inderdaad op verzoek een lezing voor de politie te hebben gehouden, in het kader van het 95-jarig bestaan van het Korps Politie Suriname. Daar heeft hij echter geen geheim van gemaakt: Er zijn van die lezing video-opnamen gemaakt die hij, ook in Nederland, heeft vertoond.

De BVD had daarnaast vastgesteld dat er daadwerkelijk contacten hebben plaatsgevonden tussen Sinister en de Bouterse-gezinde voormalige eerste minister Wijdenbosch. Sinister meldde de Ombudsman dat hij Wijdenbosch al van jongs af aan kent. Wijdenbosch heeft zitting gehad in diverse commissies, is voorzitter van de Amsterdams-Surinaamse voetbalclub Real Sranang en voorzitter van de wel-

zijnsstichting BEST (Bouw een Surinaams tehuis), en heeft tot zijn vertrek naar Suriname gewerkt als ambtenaar in dienst van de gemeente Amsterdam. De contacten gaan overigens nog verder: de vader van Wijdenbosch gaf les op de middelbare school en op de politie school waar ook Sinister onderwijs heeft genoten. Suriname is een relatief klein en dunbevolkt land en (net als in Nederland) is het ook daar ‘ons kent ons’. Sinisters advocaat schreef dat zijn cliënt het feitelijk hem ten laste gelegde daarom ook niet ontkent, maar wil zich nadrukkelijk distantiëren van de suggestie die in deze alinea ligt besloten, namelijk dat zijn (overigens niet zeer frequente) contacten met Wijdenbosch zouden inhouden dat hij zou sympathiseren met diens politieke standpunten en opvattingen. Je hoeft het immers niet met iemand eens te zijn om toch persoonlijk met hem te kunnen opschieten.

Er liggen dus beperkte mogelijkheden, zowel bij de bestuursrechter als bij de Ombudsman, om de ambtsberichten kwalitatief en inhoudelijke aan de orde te stellen. De betrokkene kan slechts over het ambtsbericht beschikken en dus niet over het volledige achterliggende rapport c.q. onderzoek. Volgens de regering is dit echter voldoende, en verwijst daarbij naar de jurisprudentie van de Raad van State. Het is overigens opmerkelijk dat de Adviescommissie Vreemdelingenzaken (ACVZ), die met het idee van een nationale veiligheidstoets op de proppen kwam, daar juist wel vraagtekens bij zet. In haar advies haalt de commissie een uitspraak aan van het Europese Hof van de Rechten van de Mens uit 2002. In die uitspraak stelt het Hof dat in gevallen waarin het gaat om ‘classified information the independent authority must be able to react in cases that concept has no reasonable basis in the facts or reveals an interpretation of national security that is unlawful or contrary to the common sense and arbitrary...’ De ACVZ betwijfelt of de procedure, zoals die nu via de bestuursrechter verloopt, wel voldoende procedurele garanties biedt.

Ondertussen is het eerste resultaat van de intensivering van uitzettingen op grond van gevaar voor de nationale veiligheid zichtbaar. Op 3 februari 2005 maakte minister Rita Verdonk bekend dat drie imams van de Eindhovense Fourkan-moskee op basis van een ambtsbericht van de AIVD worden uitgezet. Uit het ambtsbericht van de AIVD zou blijken dat de imams ‘willens en wetens’ bijdragen aan ‘radicalisering van moslims in Nederland’. Ook zouden ze tolereren dat in de moskee jongeren worden gerekruteerd voor de jihad. Volgens de AIVD zouden de imams in hun preken en bijeenkomsten met jongeren duidelijk hun afkeuring hebben laten blijken van de Nederlandse samenleving. Zij preken ‘vergaande afzondering

en mijding van andersgezinden'. Daarmee zetten ze, aldus de AIVD, moslims aan zich van de Nederlandse maatschappij te isoleren. Bovendien stellen ze de sharia (de islamitische wetgeving) boven de grondwet.

UITGEZET NAAR DE MARTELKAMERS

Het is al flink donker als op 18 december 2001, een uur voordat het vliegveld van Bromma in Stockholm sluit, een klein onbekend vliegtuig landt. Het is een Gulfstream v Turbojet met het nummer N379P op de staart. Binnen een uur is de Gulfstream weer vertrokken richting Caïro met aan boord twee geboeide Egyptenaren. Paul Forrel, een Zweedse politieman die al jaren op het vliegveld van Bromma werkt, vertelde aan het actualiteitenprogramma *Kalla Fakta* dat hij die avond zijn ogen bijna niet geloofde: 'Die avond verscheen plotseling de Zweedse Veiligheidsdienst op het vliegveld. Zo'n tien minuten later doken er ook twee Amerikanen op, ik geloof dat ze van de Amerikaanse ambassade waren.' Ongeveer twintig minuten later reden een paar auto's van de Zweedse veiligheidspolitie het vliegveld op. Ze parkeerden bij het politiebureau en stapten uit. Twee geboeide mannen werden naar binnen gebracht gevolgd door een stuk of acht Amerikanen met kappen voor hun gezicht. 'Het was een vreemd gezicht', vertelde Forrel. 'De geboeide mannen moesten in de kleedruimte gaan staan en de Amerikanen knipten daar hun kleren los. Ze werden tot in hun anus doorzocht.' De twee mannen kregen vervolgens een overall aan en werden afgevoerd naar de gereedstaande Gulfstream. Om 21.49 uur vertrekt het vliegtuig. Aan boord zijn dan twee Egyptenaren, ongeveer acht Amerikanen en twee Zweedse veiligheidsagenten.

18 december eindigde voor de twee Egyptische asielzoekers in Zweden, Ahmed Agazi en Mohammed Al-Zari, heel anders dan ze ooit hadden kunnen bedenken. Agazi liep die middag nog nietsvermoedend door zijn woonplaats Karlstad, op weg naar huis van een cursus Zweeds. Uit het niets verscheen er een arrestatieteam en nam hem mee. Ongeveer tegelijkertijd arresteerde de Säpo (de Zweedse veiligheidspolitie) Mohammed al-Zari, die op dat moment aan het winkelen was in Stockholm. Binnen een paar uur zaten ze in het vliegtuig naar Egypte, waar ze om twee uur 's nachts aankwamen.

Ahmed Agazi en Mohammed al-Zari zijn beiden gevlucht uit Egypte. Agazi vroeg in 2000 asiel aan in Zweden, al-Zari al in 1999. De Zweedse migratiedienst oordeelde dat beiden in aanmerking kwamen voor asiel. De situatie in Egypte, waarbij leden van islamitische organisaties blootstaan aan willekeurige vervolging

en marteling, was de belangrijkste reden hen asiel te verlenen. Toch worden Agazi en al-Zari die achttiende december 2001 in een soort van ontvoering uitgezet naar Egypte.

Kjell Jönsson was destijds de advocaat van Mohammed al-Zari. Aan *Kalla Fakta* legt hij uit wat er die dag gebeurde. ‘Om kwart voor twaalf die middag kwam de regering onder leiding van toenmalig premier Göran Persson bij elkaar. Op de agenda stond de verwijdering van Agazi en Al-Zari naar Egypte. Op basis van geheime informatie van de Säpo en de Egyptische overheid besloot de regering binnen één minuut beide asielzoekers te verwijderen. Die informatie zou erop wijzen dat beiden betrokken zijn bij terrorisme.’

De verwijdering blijkt grondig te zijn voorbereid. ‘Ze werden al dezelfde middag gearresteerd en toen al-Zari me belde werd de verbinding verbroken’, aldus advocaat Jönsson. Jönsson probeerde nog betrokken ambtenaren van het ministerie van Buitenlandse Zaken te bellen, maar niemand nam op. ‘Twee dagen later kreeg ik de brieven over de uitzetting van mijn cliënt. Toen zat hij allang in een staatsgevangenis in Caïro.’

De geheime informatie, op basis waarvan de Zweedse regering besloot Agazi en al-Zari uit te zetten, blijkt vooral afkomstig te zijn uit Egypte. Volgens de Egyptische geheime dienst zou Agazi contacten onderhouden met een hoge Al Qaida-leider, de Egyptenaar Ayman al Zawahiri. Agazi kende inderdaad deze tweede man van Al Qaida. Beiden waren begin jaren negentig in Egypte actief in radicaal-islamitische organisaties. Bovendien hebben ze elkaar halverwege de jaren negentig ontmoet in Pakistan. Maar de Säpo heeft geen rapporten over contacten van latere datum. Agazi heeft in de jaren daarna publiekelijk diverse keren afstand genomen van de ideologie van al Zawahiri. In 1999 is Agazi, samen met 104 anderen, veroordeeld (terwijl hij dus gevlucht was) door een militaire rechtbank in Caïro voor lidmaatschap van Talal al-Fatah, een illegale organisatie. Het proces duurde 20 minuten. Als de Säpo deze informatie in december 2001 doorgeeft aan de regering vermeldt de dienst dat ‘we geen enkele reden hebben om aan te nemen dat deze informatie niet klopt. We hebben veel vertrouwen in inlichtingendiensten en als we informatie krijgen kunnen we die meestal vertrouwen.’

Op basis van deze informatie heeft de Zweedse regering Agazi en al-Zari uitgezet naar Egypte, ondanks de problematische mensenrechtensituatie in Egypte. Folteringen, martelingen en andere mensenrechtenschendingen vinden volgens Amnesty International en Human Rights Watch regelmatig plaats. Gun-Britt Anersson, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, bedacht echter een oplossing en onderhandelde met de Egyptische autoriteiten om een garantie te krijgen over

een goede behandeling en eerlijk proces. Egypte beloofde de mannen overeenkomstig de internationale verdragen te behandelen. Bovendien mocht Zweden de gevangenhouding en het proces van de mannen monitoren. Ze zouden niet tot de doodstraf veroordeeld worden, geen slechte behandeling krijgen en niet gemarteld worden. Ook zouden ze een eerlijk proces krijgen. Agazi, die door een militaire rechtbank bij verstek in 1999 veroordeeld was, zou een nieuw proces krijgen.

Human Rights Watch onderzocht in 2002 hoe het verder gelopen is met de beide mannen. Uit het Human Rights Watch-rapport (http://hrw.org/reports/2004/un0404/5.htm#_ftn127) blijkt dat Agazi en al-Zari de eerste vijf weken in isolatie geplaatst werden. De Zweedse regering bezocht de mannen niet in die periode. Later bezochten vertegenwoordigers van de Zweedse ambassade de mannen, min of meer op maandelijkse basis. De delegatie werd echter altijd begeleid door de gevangenisautoriteiten en nooit alleen gelaten met de mannen. Agazi en al-Zari werden slechts bezocht in het kantoor van de gevangenisdirecteur, nooit in hun cellen, die mochten de Zweden niet bezoeken. Bovendien werd elke keer enkele dagen van tevoren aangekondigd dat de Zweden op bezoek kwamen.

Al-Zari werd in oktober 2003, na bijna twee jaar gevangenschap zonder aanklacht, vrijgelaten. Wel bleef hij onder toezicht van de Egyptische veiligheidsdienst. Hij moet zich regelmatig melden.

Ook heeft Zweden weinig moeite gedaan om voor Agazi een eerlijk proces mogelijk te maken. In maart 2004 kreeg hij een nieuw proces, maar weer voor een militaire rechtbank. Op 27 april 2004 veroordeelde de militaire rechtbank hem tot 25 jaar wegens lidmaatschap van een organisatie die de het doel heeft de regering omver te werpen.

Agazi getuigde dat hij was gemarteld, maar mocht alleen door een gevangenisarts worden onderzocht. Hoewel deze wel constateerde dat Agazi fysieke wonden had, weigerde de rechtbank het verzoek van de advocaten om een onafhankelijk onderzoek. Agazi verklaarde ook dat hij, nadat hij een klacht had ingediend tegen de Mazra 't Tora-gevangenis, werd overgeplaatst naar een andere gevangenis (Abu Za'bal), waar hij als straf in isolatie werd geplaatst.

Human Rights Watch, dat bij alle vier de sessies aanwezig is geweest, verklaarde dat Agazi's recht op een eerlijke behandeling van zijn zaak was geschonden. Ook het recht op verdediging was volgens Human Rights Watch geschonden. Agazi had onvoldoende toegang tot zijn verdediging, waardoor de voorbereiding van zijn verdediging slecht was. Zo had zijn advocaat onvoldoende toegang tot de dossierstukken en kregen ze voor elke sessie slechts 10 tot 15 minuten de tijd om te overleggen. Ook werden er geen getuigen toegelaten die ontlastende verkla-

ringen wilden afleggen. Bovendien gebruikten de Egyptische autoriteiten geheim bewijsmateriaal, dat niet toegankelijk voor Agazi's verdediging. Ten slotte kon hij niet in hoger beroep gaan bij een onafhankelijke rechtbank. Human Rights Watch constateerde ook dat de Zweedse diplomaten de eerste twee zittingen van het proces niet mochten bijwonen.

NIEUWE WEGEN

De uitzetting van Ahmed Agazi en Mohammed al-Zari was vóór september 2001 bijna onmogelijk geweest. Uitzetten naar landen waar gemarteld en gefolterd wordt was simpelweg *not done* en verboden door internationale verdragen. Toch zijn er steeds meer landen in Europa die plannen ontwikkelen om dit soort uitzettingen wel mogelijk te maken. Nederland is er een van. Ook dit voorstel is gelanceerd door de ACVZ. De ACVZ stelde in haar advies over Vreemdelingenbeleid en Terrorismebestrijding voor om (liefst in EU-verband) afspraken te maken met landen van herkomst, waarnaar nu vanwege het EVRM of het anti-folterverdrag niet kan worden uitgezet in het geval iemand op grond van betrokkenheid bij (het ondersteunen van) terrorisme Nederland moet worden uitgezet. Er zouden afspraken moeten worden gemaakt over een rechtmatige rechtsgang bij berechting, een behandeling in overeenstemming met het EVRM en met toegang tot het proces door EU-waarnemers. Deze waarnemers zouden ook de tenuitvoerlegging van de opgelegde (gevangenis)straf van de uitgezette of uitgeleverde personen moeten kunnen monitoren. In de afspraken moet ook zijn vastgelegd dat de doodstraf of andere wrede of onmenselijke straf niet mag worden opgelegd. Zolang zulke afspraken niet in EU-verband zijn vastgelegd zou Nederland ze zelfstandig moeten maken.

In de brief over terrorismemaatregelen van 10 november 2004 na de moord op Van Gogh herhaalde de regering dat 'tegen personen die als katalysator optreden en waarop de vreemdelingenwet van toepassing is, in voorkomende gevallen de mogelijkheden van verblijfsbeëindiging en uitzettingen ten volle zullen worden benut'. Minister Rita Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie had in november 2003 ook al positief op de voorstellen van de ACVZ gereageerd. Als zich in Nederland zo'n geval aandient zou gepoogd moeten worden dergelijke afspraken te maken. Verdonk merkte wel op dat het met landen die artikel 3 EVRM schenden (Verbod van foltering – niemand mag worden onderworpen aan folteringen of aan onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen)

moelijk afspraken maken is. Als mensen in zo'n situatie niet kunnen worden uitgezet, stelt Verdonk voor om te kijken of iemand aangemerkt kan worden als ongewenste vreemdeling. Als iemand dan toch in Nederland blijft wordt het een misdrijf en kan iemand zes maanden worden vastgezet.

De Tweede Kamer debatteerde op 26 maart 2004 over de voorstellen van de ACVZ en de reactie van minister Verdonk. Het CDA vond dat de minister eigenlijk niet ver genoeg ging. CDA-parlementariër Van Fessem vroeg zich af of 'er daadwerkelijk zoveel barbaarse landen zijn of dat iets meer vertrouwen op z'n plaats is. Met andere woorden, is er toch niet meer mogelijk dan gedacht wordt?' Ook Nebahat Albayrak (PvdA) omarmdde het voorstel. Wel vroeg zij waarom het toch zo slecht lukt om oorlogsmisdadigers (onder welke categorie ook terroristen vallen) te veroordelen. Marijke Vos (GroenLinks) vond dat de minister op deze manier lastige zaken op het bordje van andere landen schoof. 'Het klinkt natuurlijk mooi, maar is het ook haalbaar in de praktijk? Waarom wordt niet geprobeerd om in Nederland in meer gevallen tot vervolging over te gaan? In ieder geval moet voorkomen worden dat 1F-mensen in Nederland in de illegaliteit belanden.'

Het monitoren van uitgezette vreemdelingen is een heikel punt. We beschreven de extreme uitzetting van twee Egyptenaren uit Zweden, waarbij de Zweedse regering het schromelijk liet af weten op het punt van het monitoren van de rechtsgang in Egypte. Human Rights Watch bracht in april 2004 een rapport uit dat ingaat op vergelijkbare voorbeelden uit Groot-Brittannië, Duitsland, Turkije en Oostenrijk (*Empty Promises, Diplomatic Assurances No Safeguard against Torture*, HRW, april 2004 Vol. 16 No. 4). Human Rights Watch komt tot de conclusie dat in geen van de onderzochte voorbeelden de diplomatieke garanties ertoe leidden dat de rechten van de uitgezette vreemdelingen waren gewaarborgd.

Met de verscherpingen van het terrorismebeleid na de moord op Theo van Gogh komt er meer nadruk te liggen op het mogelijk uitzetten van ongewenst vreemdelingen. Een van de landen waarnaar dat mogelijk zal gaan gebeuren is net als in het Zweedse voorbeeld Egypte. Al sinds september 2001 wordt er door Tweede Kamer op aangedrongen om een aantal Egyptische asielzoekers, die in Egypte veroordeeld zouden zijn, uit te leveren. De uitleveringsverzoeken van Egypte waren in 1998 afgewezen, omdat er geen uitleveringsverdrag is met Egypte en ook geen andere verdragsbasis zou zijn voor uitlevering. De asielverzoeken van de betrokken asielzoekers zijn afgewezen op grond van artikel 1(F), maar voorlopig worden betrokkenen niet uitgezet omdat er een reëel risico bestaat van schending van artikel 3 EVRM. Nederland onderhandelt niet met Egypte over een uitleveringsverdrag. Wel wordt er onderhandeld over een allesomvattend VN-ver-

drag dat een basis moet bieden voor uitlevering van personen die van terrorisme worden verdacht.

Een ander land waarvoor een vergelijkbare situatie geldt is Turkije. Bij uitleveringen speelt ook hier het feit dat er nog steeds gemarteld wordt in Turkije, zeker als het om (prominente) PKK-leiders gaat is dit probleem reëel aanwezig. In januari 2005 oordeelde het Gerechtshof in Den Haag over een uitleveringsverzoek van Nuria Kesbir, een prominente PKK-leider. Het hof was van oordeel dat Kesbir als vrouw en als prominent PKK-lid een verhoogd risico liep om tijdens haar detentie in Turkije te worden gemarteld. Wel prees het Hof Turkije voor zijn recente inspanningen om de mensenrechtensituatie in Turkije te verbeteren, alleen komen martelingen toch nog steeds voor. ‘Kennelijk bestaat nog discrepantie tussen hetgeen de regering in Turkije wil en wat op lager niveau in de gevangenissen en de politiebureaus gebeurt’, aldus het Hof. ‘Het aldus voor Kesbir bestaande risico zou kunnen worden weggenomen indien de Turkse regering concrete garanties geeft dat zij erop zal toezien dat Kesbir niet zal worden gemarteld. Er is geen reden om garanties van de Turkse regering te wantrouwen. De toezeggingen die Turkije tot nu toe heeft gedaan zijn echter te algemeen en te weinig concreet om het risico op marteling uit te sluiten.’ De Nederlandse rechter zou dus wel akkoord gaan als er concrete toezeggingen worden gedaan.

DE ZAAK-KREKAR

Rechtsregels worden in Nederland soms gemakkelijk aan de kant gezet als het gaat om vreemdelingen met een mogelijke betrokkenheid bij terrorisme. Op 12 december 2002 werd op Schiphol Mullah Krekar aangehouden. Door de Amerikanen werd hij verdacht van betrokkenheid bij Al Qaida via zijn organisatie Ansar al-islam. De marechaussee was getipt dat Jordanië op zoek was naar Krekar in verband met vermeende heroïnehandel. Niet veel later ploft er dan ook een officieel Jordaans uitleveringsverzoek op de deurmat. Krekar woont met een vluchtelingenstatus al geruime tijd in Noorwegen. Direct vond hoog overleg plaats tussen de Nederlandse justitie en inlichtingendiensten en Amerikaanse inlichtingendiensten.

Krekar zit vier maanden in de gevangenis als hij onverwacht vlak vóórdat het uitleveringsverzoek door de rechter behandeld zal worden, op het vliegtuig naar Noorwegen gezet wordt. Zelfs zijn advocaten horen het pas op het laatste moment. Het asiilverzoek dat Krekar op het vliegveld doet wordt door de Marechaussee direct en op onduidelijke gronden – zo zal later de rechter oordelen –

afgevoerd en het vliegtuig vertrekt. Zijn advocaten worden nog een paar uur in de cel gegooid vanwege hindering van het bevoegd gezag. Minister Donner verklaart die avond dat de ‘Noorse autoriteiten de Nederlandse regering hebben verzekerd dat Krekar in hechtenis genomen zal worden’. Maar op het vliegveld in Noorwegen staat geen politie – wel tientallen journalisten.

Later wordt echter duidelijk dat Krekar óók door Jordanië wordt gezocht in verband met mogelijke betrokkenheid bij bomaanslagen in Jordanië op 28 februari 2002, op het hoofd van de afdeling Contraterrorisme van de Jordaanse veiligheidsdienst GID. Maar het ambtsbericht van de AIVD van 13 september, waarin dat staat, wordt buiten het uitleveringsdossier gehouden. De advocaat van Krekar, Victor Koppe, die vermoedt dat er meer aan de hand is, vraagt in een brief aan minister Donner van 28 november expliciet of de bewindsman ‘dan wel enig andere Nederlandse overheidsinstantie wetenschap heeft over een verdenking jegens mijn cliënt in Jordanië van andere feiten dan de feiten waarvoor thans zijn uitlevering wordt gevraagd’. Het antwoord laat niets te raden over: nee. Ook tijdens de eerste behandeling van het uitleveringsverzoek is noch de verdediging, noch het Openbaar Ministerie, noch de rechter op de hoogte van de AIVD-informatie. Iedereen is dus door het ministerie van Justitie doelbewust misleid. Als het nieuws via *NRC Handelsblad* uitlekt, geven minister Donner en premier Balkenende onomwonden toe dat ze de AIVD-informatie doelbewust hebben achterhouden. Koppe schetst twee mogelijke scenario’s die achter de arrestatie van Krekar kunnen zitten. Het zou een opzetje kunnen zijn om Krekar naar Jordanië te krijgen, waar hij vervolgens door de Jordaanse en/of Amerikaanse geheime dienst aan de tand zou kunnen worden gevoeld over de connectie tussen Ansar al-islam en Al Qaida. Volgens de Amerikaanse rechtspraak zijn Amerikaanse agenten die in het buitenland opereren namelijk niet gebonden aan Amerikaanse wetten. Bovendien citeerde de *Washington Post* anonieme Amerikaanse diplomaten die stelden dat het een bewuste tactiek was om vermeende terroristen niet in Amerika te krijgen, maar in bevriende landen met een wat ruimere opvatting over verhoormethoden. ‘We can get information from terrorists in a way we can’t do on US soil’, aldus deze diplomaat.

Maar het kan ook zijn dat de Amerikanen Krekar vooral monddood wilden maken aan de vooravond van de aanval op Irak. Krekar heeft vier maanden in detentie in Nederland gezeten. Toen Krekar op 13 februari 2003 naar Oslo werd uitgezet werd hij na aankomst met rust gelaten, de Noorse politie arresteerde hem niet. De Noorse regering ontkende dat er een deal was gesloten met de Nederlandse regering. Volgens de Noorse ambassadeur in Nederland had Noorwegen alle tijd, Krekar zou voorlopig niet worden opgepakt. De Noorse televisie meld-

de echter dat de vs ‘not amused’ was over het vrijlaten van Krekar. Ze overwogen een uitleveringsverzoek bij de Noren in te dienen. De minister van Buitenlandse Zaken van Amerika, Colin Powell, sprak met zijn Noorse collega Jan Petersen. Powell stelde dat de vs niet wilde dat verdachten van terroristische activiteiten ‘het land uit konden om deel te nemen aan nieuwe acties’.

In Nederland bepaalde de Hoge Raad op 1 februari 2003 dat de uitzetting van Krekar illegaal was en dat het asielverzoek dat Krekar op Schiphol indiende een betere behandeling vergde dan de 20 minuten die nu waren genomen om een negatieve beslissing te nemen. De rechter vroeg zich af waarom Krekar en zijn advocaat na vier maanden opsluiting in de streng beveiligde EBI te Vught niet ingelicht waren over de uitzetting en waarom minister Donner persoonlijk tot deze uitzetting had besloten. Ook vroeg hij zich af waarom in deze zaak niet de normale regels waren gevolgd. Terugkeer naar Nederland was volgens de rechtbank echter niet aan de orde. In Noorwegen was Krekar immers ook veilig.

Diverse rechters maakten zich achteraf bijzonder kwaad over de handelwijze van Donner. De uitzetting van Krekar naar Noorwegen was immers een verkapte uitlevering: Donner wist, en ging er zelfs prat op, dat Krekar door de Noorse autoriteiten aangehouden zou worden. Dat is zo ongeveer een doodzonde in het uitleveringsrecht.

RASTERFAHDUNG

Een heel andere maatregel op het gebied van terrorismebestrijding die diep kan gaan ingrijpen in de privacy van vreemdelingen is de invoering van geautomatiseerde data-analyse (*Rasterfahndung*) die de regering na 11 maart 2004 voorstelde. Het principe is simpel: je doorzoekt zo veel mogelijk databestanden aan de hand van een van tevoren vastgelegd profiel. Stel je belt regelmatig via het net geopende Internet Phone Centre, je huurt je videofilms bij Videocenter Kahn, je stort je maandelijkse bijdrage aan je ouders via een *hawala* tussenpersoon, je bezoekt af en toe de Arrahmane-moskee in de Amsterdamse Pijp en in de bibliotheek leen je af en toe een boek over Nederlandse architectuur. Dikke kans dat zo’n profiel in de Rasterfahndung opvalt en dat de betrokkene bezoek krijgt van de AIVD of de politie. De AIVD zal toegang gaan krijgen tot zo veel mogelijk databestanden in Nederland. De banken, de IND, de internetproviders, telecomaanschaapen, ledenadministraties, beleggingsfondsen, bibliotheken, reisorganisaties, vliegtuigmaatschaapen en alles binnen de overheid zelf natuurlijk. Een bijna oneindige rij van registraties.

Rasterfahndung wordt in Duitsland al sinds de jaren zeventig ingezet. Echt succesvol in de strijd tegen de RAF is de Rasterfahndung echter niet geweest. Slechts eenmaal leidde de inspanningen tot een arrestatie. In 1979 zocht het Bundes Kriminal Amt (BKA), de landelijke politie in Duitsland, de ontvoerders van werkgeversvoorzitter Schleyer. Men vermoedde op grond van politiegegevens dat een aantal van hen in de omgeving van Frankfurt verbleef. Het BKA vroeg vervolgens de betalingen aan de energiebedrijven op en filterde de contant betalende klanten uit het bestand. Het vermoeden was dat de RAF-leden op deze manier hun rekening betaalden. Dit bestand werd weer gekoppeld aan de bestanden van woningbouwverenigingen, de kinderbijslag, de kentekenregistratie en de rijbewijsadministratie. Het resultaat was een flinke rij drugsdealers en één conspiratieve woning van de RAF. Daar werd het RAF-lid Rudolf Heissler gearresteerd.

De uit Duitsland afkomstige advocate Britta Böhrer, van het Amsterdamse kantoor Böhrer, Franken, Koppe & Wijngaarden, weet nog goed dat de Rasterfahndung weinig succes had. ‘Dit ene succes was ook eigenlijk het resultaat van duidelijke concrete aanwijzingen: de RAF-leden zaten in de omgeving van Frankfurt, ze zaten ondergedoken en betaalden zo veel mogelijk contant. Alle algemenere Rasterfahndungen leverden niets op, behalve een grimmige sfeer van verdachtmakingen van alles wat links was. Je kunt je met recht afvragen of zo’n verre-gaande maatregel wel proportioneel is.’

Toen direct na 11 september 2001 bleek dat een aantal van de kapers, onder wie Mohammed Atta, lange tijd in Hamburg had gewoond, werd in Duitsland het systeem van Rasterfahndung direct weer uit de kast getrokken. Een wetswijziging in de jaren tachtig had het daarvoor in feite illegale doorzoeken van de computerbestanden gelegaliseerd. In gevallen van acute dreiging mag de BKA Rasterfahndung gebruiken.

De criteria waarmee de BKA in september 2001 aan de slag ging waren ruim geformuleerd. Gezocht werd naar mensen afkomstig uit Afghanistan, Saoedi-Arabië, Algerije, Libië, Irak, Iran, Jordanië, Syrië, Egypte, Koeweit, Verenigde Arabische Emiraten, Libanon, Jemen, Sudan en Pakistan. Later kwamen daar Bosnië, Israël en Frankrijk bij. Het profiel bestond verder uit de volgende kenmerken: man, betrokkenheid bij islamitische geloofsovertuiging, legaal verblijf in Duitsland, geen eigen kinderen, student, meertalig, geen criminele antecedenten, veel reisgedrag vertonend, visumaanvragen, financieel onafhankelijk.

Vooraf op de Duitse Universiteiten leidde de maatregel tot veel onrust. ‘Een Rasterfahndung die als centraal kenmerk voor verdenking de afkomst uit een bepaald land neemt, leidt tot verscherping van racisme’, aldus een persbericht van de stu-

dentebond in Berlijn. Niet alleen in Berlijn kwamen de studenten in verzet. Ook in andere delen van het land deelden studenten de zorg over de toename van racisme en de controle door de staat.

Al vrij snel liep het BKA tegen het probleem op dat het profiel dat opgesteld was te specifiek was. Er bleek geen enkele treffer te zijn die voldeed aan het profiel. Bovendien waren veel dataleveranciers niet in staat alle gevraagde gegevens te leveren, simpelweg omdat ze niet geregistreerd werden. Eind september al werden de zoekcriteria verruimd. Uiteindelijk werden alleen al in Berlijn de persoonsgegevens van 58.000 mensen verzameld. 109 voldeden aan het opgestelde profiel. Daarvan noteerde de politie er 77 als relevant. Tegen geen van deze mensen bleek een verdenking gerechtvaardigd. Landelijk verzamelden de oosterburen 8 miljoen gegevens, die leidden tot 11.000 twijfelgevallen. Deze werden allemaal onderzocht, maar geen enkel onderzoek leidde tot een strafvervolgning of verdenking.

Thilo Weichert, voorzitter van de Datenschutz-vereniging in Duitsland, verklaarde destijds dat door de Rasterfahndung buitenlanders in Duitsland veel onzekerder zijn geworden. 'Er kwamen mensen bij ons die zich permanent bespioneerden, met deels traumatische gevolgen', aldus Weichert.

In een artikel in de Duitse *Panorama* van 8 april 2005 schetst Wilfried Albishausen van de Bund Deutscher Kriminalbeamter dan ook een ontvullend beeld van de resultaten van de Rasterfahndung. 'Het heeft helemaal niks opgeleverd, behalve dat heel veel politiemensen van hun dagelijkse werk werden afgehouden. Alleen al in Nordrhein-Westfalen zijn 600 agenten een paar maanden voor de Rasterfahndung ingezet. Resultaat was een flinke toename van roofovervallen, woninginbraken en autodiefstal. Vooral dus criminaliteit die de gewone burgers treft.' Ook de minister-president van Nedersaksen constateerde in *Panorama* dat het resultaat ontvullend was. 'We moeten open en eerlijk met zulke thema's omgaan. Ik denk dat Otto Schily zich verkeken heeft op het effect van Rasterfahndung.'

Terwijl in kringen van Duitse terrorismebestrijders de twijfel dus groeide over het nut van Rasterfahndung, kwam de Nederlandse minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Remkes juist met een voorstel om het systeem in Nederland in te gaan voeren. In de eerste reactie van 31 maart 2004 op de aanslagen in Madrid schreef Remkes in een brief aan de Kamer dat de aandacht van de politie en inlichtingen zich moest gaan uitbreiden richting onverdachte personen. 'Waar daders en organisaties zich verschuilen onder hun potentiële slachtoffers en schuil gaan achter een patroon van ogenschijnlijk normale maatschappelijke activiteiten, zullen ook het speuren naar informatie, de bewaking en eventuele onderzoeken

en controles minder gericht kunnen zijn', aldus Remkes. Met het koppelen van bestanden zouden verdachte afwijkingen gevonden moeten worden.

Opmerkelijk is dat minister Remkes zijn analyse (minder gericht op bepaalde verdachten meer op iedereen) al klaar had op 31 maart, nog geen twintig dagen na de aanslag in Madrid. Op dat moment was het onderzoek nog in volle gang.

Wie de situatie van de daders van de aanslag in Madrid bekijkt zal zich toch achter de oren krabben bij het niveau van Remkes' analyse. Al vrij snel na de aanslag in Madrid werd duidelijk dat een groot deel van de verdachten langere tijd de aandacht van diverse inlichtingendiensten had getrokken. Er waren banden geconstateerd met eerdere verdachten van de aanslag in Casablanca, connecties met Al Qaida-leiders in Spanje en de leveranciers van de springstof werkten zelfs als informant voor politie en justitie. De vraag is of Remkes wel een degelijke analyse heeft gemaakt van de feiten en omstandigheden die hebben geleid tot de aanslag in Madrid. Op basis van dit soort openbare informatie valt eerder een aantal specifieke maatregelen in de richting van bepaalde netwerken te verwachten, dan een algemene maatregel zoals Rasterfahndung.

Toch ging Remkes door op de ingeslagen weg. Half juli 2004 liet hij de Tweede Kamer weten dat hij zou komen met 'nieuwe vormen van geautomatiseerde data-analyse, zoals het zoeken aan de hand van profielen en het opsporen van bepaalde patronen met behulp van datamining'. Als het aan de minister ligt krijgt de AIVD zelfs rechtstreekse toegang tot gegevens die derden geautomatiseerd ter beschikking kunnen stellen. Als het om overheidsbestanden gaat moet er volgens Remkes een verplichting komen deze beschikbaar te stellen aan de AIVD.

Een aantal koppelingen is in voorbereiding. Zo zal de AIVD toegang krijgen tot het gegevensbestand Basisvoorziening Vreemdelingen. Er wordt gewerkt aan het vormen van de eerder genoemde kruisdatabank met gegevens van vreemdelingen. Ook onderzoekt een gezamenlijke werkgroep van de AIVD en het KLPD de mogelijkheden om informatie van de politie direct door te sluizen naar de AIVD. Men wil in ieder geval het Verwijsindex Rechercheonderzoeken (VROS), waarin alle lopende rechercheonderzoeken zijn opgenomen) toegankelijk maken voor de AIVD.

Bij de AIVD is men voorzichtig over de mogelijkheden van Rasterfahndung. Waar het in de jaren zeventig nog relatief eenvoudig was om een profiel van een *home grown* RAF-terrorist te maken is dat tegenwoordig veel ingewikkelder. Niet alleen omdat zo'n profiel wordt samengesteld aan de hand van geregistreerde gegevens, ook omdat het uitgangspunt heel anders is. Bovendien stelt de AIVD terecht de vraag wat de rechtsgevolgen zouden zijn en hoe effectief zo'n systeem nu eigen-

lijk is. Rasterfahndung past wel in de strategie van de AIVD om te streven naar een reductie van de ‘ongekende’ parallele samenleving.

Deskundigen tonen zich zeer kritisch over Rasterfahndung. Jan Holvast, *privacy-watcher* van het eerste uur, verbaast zich in toenemende mate over de paniekmaatregelen die de regering voorstelt. ‘Er lijkt wel sprake van een ontzettend grote machteloosheid en gebrek aan organisatievermogen en dat terwijl de inzet van Rasterfahndung veel gevolgen heeft. Je graaft als overheid ongemerkt heel diep in het persoonlijke leven van mensen. Het grootste probleem vind ik dat je met zo’n systeem in feite de bewijslast omdraait. Iedereen die door het systeem als mogelijke terrorist wordt gescand, moet toch zelf weer aantonen dat er niks met hem of haar mis is.’ Volgens Holvast is dit een schier onoplosbaar probleem. ‘De eerste stap bij Rasterfahndung is het maken een profiel met kenmerken waarop je gaat zoeken. Je moet wel een erg goede definitie hebben van een mogelijke terrorist, anders komen er erg veel *lookalikes* uitrollen.’

Die mening lijkt ook te worden geventileerd in het kabinet zelf, onder de ministers is niet iedereen even overtuigd van het nut van het gebruik van profielen van terroristen. Minister van Vreemdelingenzaken en Integratie Rita Verdonk schreef in november 2003 aan de Tweede Kamer dat ‘bestudering van de aanslagen die de afgelopen jaren hebben plaatsgevonden duidelijk maakt dat het steeds moeilijker wordt om dergelijke profielen op te stellen. De relevante categorie wordt namelijk steeds ruimer. Ook het achterhalen en hanteren van effectieve en efficiënte onderscheidende indicatoren om personen te herkennen die mogelijk betrokken zijn bij de ondersteuning of uitvoering van terroristische activiteiten, is moeilijk en vereist veel onderzoek. Daarnaast bestaat het risico dat risicoprofielen en indicatoren kunnen leiden tot een blikvernuwing bij degenen die ze hantieren.’

Britta Böhler ziet in het zogenaamde *profiling* een flinke aantasting van de burgerrechten. ‘Binnen elk opgesteld profiel vallen essentiële burgerrechten, die door die profilering in een verdacht kader worden geplaatst. Neem het recht op vrijheid van meningsuiting, de vrijheid om te gaan en staan waar je wilt, in vrijheid te kunnen surfen op internet. Rasterfahndung vereist heel erg nauwkeurige vraagstelling. Iedereen die zelf iets zoekt op internet, bijvoorbeeld een bepaalde film met een bepaalde actrice erin, weet hoeveel onzin er uitrolt als je niet de juiste vraag stelt.’ Volgens Böhler is er momenteel te weinig concrete informatie en een groot gebrek aan deskundigheid om Rasterfahndung succesvol in te kunnen zetten. ‘Er is gewoon te weinig bekend over mogelijke terroristen. Men valt dan automatisch terug op algemeenheden zoals gebruikt in Duitsland: land van her-

komst, geloof, reisgedrag, etc. Daar komt bij dat profiling in Europa maar sporadisch wordt toegepast. In de VS bijvoorbeeld is het wel als specialisme binnen de FBI ontwikkeld.’

Maar zelfs al zou de expertise verbeterd worden dan nog ziet Böhler te veel negatieve kanten aan de Rasterfahndung. ‘Het punt is dat de grens weer een stapje verder opschuift. Het onderscheid tussen mensen die verdacht worden en mensen die nergens van verdacht worden vervaagd met Rasterfahndung. Iedereen die binnen het profiel valt wordt onderzocht. Het redelijk vermoeden van verdinking vervalt.’

Professor Corien Prins van het Tilburgse onderzoekscentrum voor Recht, Technologie en Samenleving (TILT) noemt de maatregel disproportioneel. ‘Het is de zoveelste stap die een aantasting van de privacy oplevert. De belangrijkste vraag, of deze stap op deze manier wel nodig en nuttig is, wordt overgeslagen. Het is een glijdende schaal, die hoofdzakelijk bepaald wordt door angst.’ Volgens Prins wordt er te weinig aandacht besteed aan de rechten van de burgers, wier identiteit immers steeds virtueel wordt. ‘Privacywetgeving beperkt zich tot inzagerecht in enkelvoudige registraties. Sta ik bijvoorbeeld goed geregistreerd in politiebesteden, bij de kredietregistratie. Tegenwoordig wordt een identiteit samengesteld uit verschillende puzzelstukjes, zoals in Remkes’ voorstel bijvoorbeeld op basis van bepaalde patronen. Deze nieuwe vormen van gegevensverzamelingen, patronen en ook de wijze waarop de totale puzzel tot stand komt kennen te weinig controle. Juist ook de achterliggende processen zouden veel transparanter, toetsbaarder en controleerbaarder moeten zijn.’

Gert Onne Klashorst, woordvoerder van het College Bescherming Persoonsgegevens, raakte met zijn commentaar in *NRC Handelsblad* van dinsdag 14 september misschien wel de kern van de zaak. ‘Dit raakt het hart van de samenleving. En we moeten ons afvragen wat voor samenleving we willen. Nu hebben we een maatschappij waarin we de macht kunnen controleren. Het lijkt erop alsof de macht straks de burger controleert. Waar hebben we dat eerder gezien? Singapore, China, Oost-Duitsland. Toen de Muur viel, wist iedereen precies hoe het zat. Balkenende noemt respect een belangrijke Europese waarde. Een overheid die de burger volgt, lijkt me van weinig respect getuigen.’

5 AFKNIJPEN

In de strijd tegen het terrorisme neemt de strijd tegen terreurgeld een belangrijke rol in. De achterliggende gedachte is simpel: wie de terroristen kan droogleggen, bant het terrorisme uit. Elke aanslag kost geld voor voorbereidingen, reis- en verblijfskosten, wapens, munitie, explosief materiaal en andere benodigdheden. Het is niet al te moeilijk een boodschappenlijst voor een gemiddelde terrorist op te stellen. Het blijft echter moeilijk een exacte raming te maken van de gemaakte kosten van een terreurdaad. Over de aanslagen van 11 september lopen de ramingen uiteen van enkele honderdduizenden tot enkele miljoenen dollars. Bij de aanslagen op vier forensentreinen in Madrid waren deskundigen het eens dat deze ‘slechts’ enkele tienduizenden euro’s hadden gekost. In rapporten van de Europese Unie wordt er dan ook op gewezen dat vooral kleinere, zelfstandig opererende cellen geen gebruik hoeven te maken van ingewikkelde, internationale financiële webben. Dit soort cellen zijn ook op financieel gebied zelfvoorzienend: baantjes en kleine criminaliteit zorgen voor het benodigde geld.

Al voor de aanslagen van 11 september werden door de VN financiële sancties opgelegd aan het Talibanbewind in Afghanistan en het netwerk rond Osama bin Laden. Sancties zijn internationale maatregelen die door de internationale gemeenschap worden opgelegd om een bewind tot politieke veranderingen te dwingen: het stopzetten van een bezetting, ophouden bevolkingsgroepen te vervolgen, of niet langer steun verlenen aan verzetsbewegingen. Bekend voorbeeld van een sanctiemaatregel is het totale embargo dat aan Irak werd opgelegd na de invasie van Koeweit. Irak is ook een goed voorbeeld omdat het liet zien dat het instrument van sancties nogal bot is: meestal ondervindt de bevolking de gevolgen van de sancties terwijl de politieke elite zich zorgeloos kan blijven wentelen in weelde. Daarom werd de afgelopen jaren al geprobeerd *smart sanctions* specifiek op de politieke leiders te richten, zoals bijvoorbeeld Charles Taylor in Liberia ondervond. De sancties zijn bedoeld om een beleidswijziging af te dwingen, en kunnen dan ook weer opgeheven worden als dat doel bereikt is. Bekend voorbeeld is het schrappen van de sancties tegen Libië.

De sancties die de Veiligheidsraad op 15 oktober 1999 Afghanistan oplegde hadden tot doel het Talibanbewind te dwingen Osama bin Laden uit te leveren. De Taliban wezen deze eis af en stelden, niet geheel onbegrijpelijk, dat het eerst be-

wijzen wilde zien voor de betrokkenheid van Osama bin Laden bij het internationale terrorisme. Het sanctiecomité, dat toeziet op naleving van de resolutie van de Veiligheidsraad (naar het nummer van de resolutie bekend als het 1267-sanctiecomité), stelde een lijst op van personen en organisaties waarvan werd aangenomen dat ze banden onderhielden met de Taliban en Al Qaida en waarvoor de financiële sanctiemaatregelen ook golden.

Na de aanslagen van 11 september werd naast het bestaande 1267-comité, dat in wezen alleen van toepassing was op de Taliban en Al Qaida, een nieuw comité in het leven geroepen door resolutie 1373. Dit Counter Terrorism Committee (CTC) moet meer in het algemeen erop toezien dat de lidstaten van de Verenigde Naties maatregelen gericht tegen terrorisme ook daadwerkelijk uitvoeren. Het gaat daarbij om verplichtingen die door de Veiligheidsraad zijn opgelegd, waaronder het bevrozen van terreurgelden en het tegengaan van witwassen. Overigens is in deze resolutie geen definitie te vinden van 'terrorisme'. De onderhandelingen over een VN-verdrag waarin terrorisme gedefinieerd zou moeten worden zitten al jarenlang muurvast.

De instelling van het CTC was een novum binnen de VN. De praktijk van de Veiligheidsraad tot dan toe was om maatregelen te nemen met betrekking tot een hele specifieke situatie die als een bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid werd gezien. Nu legde de Veiligheidsraad de VN-lidstaten echter de verplichting op om tot bepaalde wetgeving te komen tegen terrorisme. Dat was nog niet eerder vertoond. Bovendien richten de maatregelen zich heel algemeen tegen 'het internationaal terrorisme': waar zich dat precies bevindt, hoe dat moet worden bestreden en hoelang dat gaat duren is onduidelijk.

'Het CTC is inmiddels een heel instituut aan het worden', stelt universitair docent Bibi van Ginkel, verbonden aan de sectie internationaal en Europees institutioneel recht van de rechtenfaculteit Utrecht. Ze verricht promotieonderzoek naar de rol van de VN bij terrorismebestrijding en bezocht in 2004 New York om onderzoek te verrichten naar het CTC. 'Indertijd was er wel het bewustzijn onder lidstaten dat hier unieke stappen werden gezet, maar niemand had het lef te protesteren. Het was de tijd van: als u niet voor ons bent, dan bent u tegen ons. Daarom werd de resolutie, en daarmee de instelling van het CTC zonder enig protest aangenomen, ook al kon niemand de volle omvang van het besluit overzien.' Het CTC monitort hoe de lidstaten van de VN hun verplichtingen op antiterrorismegebied nakomen. Lidstaten dienen rapporten in, het CTC schrijft een reactie, inventariseert wat voor hulp lidstaten kunnen gebruiken, maar levert ook kritiek op staten die hun verplichtingen niet nakomen, omdat ze het niet kunnen, of

omdat ze het niet willen. In sommige gevallen is het een combinatie van beide. Groot kritiekpunt op het CTC is dat er in het geheel geen aandacht bestaat voor de mensenrechten. Want enkele staten zien hun kans schoon om, onder verwijzing naar de verplichting opgelegd door de VN om maatregelen te nemen tegen terrorisme, allerlei binnenlandse oppositiebewegingen dwars te zitten. 'Je wilt niet weten hoeveel schotten er bestaan binnen de VN', zegt Van Ginkel. 'Het CTC zegt: wij houden ons alleen bezig met de controle op de contraterorismemaatregelen. Respect voor de mensenrechten is iets voor de Hoge Commissaris voor de Mensenrechten. Die moet daar maar op letten. Terwijl het toch veel effectiever zou zijn om daar vanaf het begin geïntegreerd beleid van te maken. Maar iedereen is vooral bezig zijn eigen winkeltje te bewaken. Ik heb de directeur van de New York office van de Hoge Commissaris wel eens gevraagd wat zij doen met het gebrek aan beroepsprocedures bij het sanctiecomité. Van dat probleem was hij überhaupt niet op de hoogte. Ik viel bijna van mijn stoel.'

DE ZWARTE LIJST

Hoe wordt eigenlijk bepaald welke personen en organisaties op de zwarte lijst van de VN komen te staan? Staten kunnen een organisatie of persoon voordragen voor plaatsing op de lijst. Het sanctiecomité, waarin de vijftien lidstaten zitten die ook in de Veiligheidsraad zitten, moet unaniem over de voordracht beslissen. Als niet binnen 48 uur een veto wordt uitgesproken, is de plaatsing een feit. De hele procedure is geheim. Als immers van tevoren wordt aangekondigd dat een persoon of organisatie voor de lijst wordt genomineerd bestaat het risico dat er een dag later niets meer te bevrozen valt.

Het vereiste van unaniteit zet echter de deur open voor allerlei politieke machts-spelletjes. In internationale fora is het heel gewoon om koehandel met dossiers te plegen: een staat blokkeert een bepaald dossier omdat het een concessie in de wacht wil slepen op een heel ander dossier. Ook binnen het sanctiecomité vindt deze koehandel plaats. 'Ik sprak een Amerikaanse diplomaat', zegt Van Ginkel. 'Amerika had op dat moment een aantal nominaties gedaan voor de zwarte lijst. Maar China lag dwars, omdat het op een totaal ander internationaal dossier een Amerikaanse concessie wilde. Dat wordt dan gewoon als drukmiddel ingezet. Zo werkt dat nu eenmaal in de internationale politiek, maar het geeft wel de zwakte van het systeem aan. Het is een politieke marktplaats. Bepaalde zaken worden geregeld door investeringen te beloven of juist in te trekken. Het is politiek en machtsgestuurde besluitvorming. Als individu ben je aan de leeuwen overgeleverd.'

Voor plaatsing op de zwarte lijst bestaan geen criteria. Direct na 11 september droegen de Amerikanen een enorme hoeveelheid namen aan. 'Dat proces was absoluut onzorgvuldig', zegt Van Ginkel. 'Dat geven de Amerikanen inmiddels ook ruiterslijk toe. Die hebben zich ook gerealiseerd dat als je tien keer de naam Ali Mohammed opvoert, zonder verdere gegevens, je niet echt ver komt. Dan worden er lukraak allerlei tegoeden bevroren en wordt het hele systeem ongeloofwaardig.' Inmiddels is er een iets zorgvuldiger procedure als het gaat om persoonsgegevens en is er een deskundigencomité in het leven geroepen dat daar toezicht op houdt. Het is de bedoeling zo nauwkeurig mogelijke gegevens over een individu aan te dragen: aliasen, geboortedatum en -plaats, paspoortnummers, voor- en achternamen.

Een groter probleem ligt bij de inhoudelijke criteria? Welk bewijs is voldoende om een persoon of organisatie op de lijst te plaatsen? Die criteria bestaan in feite niet. In 2002 ontdekte een drietal Zweedse Somaliërs dat hun pinpassen niet meer werkten. Na een lange tocht door de Zweedse bureaucratie kwam het hoge woord eruit: de rekeningen van het drietal waren geblokkeerd, omdat ze op de zwarte lijst van de VN waren geplaatst. De Zweedse regering was verplicht om het besluit van de Veiligheidsraad uit te voeren, dus ze kon niets anders doen dan de Zweedse financiële instellingen opdragen de bankrekeningen van het drietal te bevriezen. Het drietal hield bij hoog en laag vol niets te maken te hebben met terrorisme. De zaak kreeg een hoop aandacht in Zweden, onder meer omdat een van de drie kandidaat was voor het Zweedse Parlement.

Na lang aandringen stapte de Zweedse regering naar het sanctiecomité van de VN om tekst en uitleg te vragen, maar kreeg nul op rekest. Het sanctiecomité kon geen enkele uitspraak doen over het onderliggende dossier en verwees Zweden door naar de Amerikanen, die het Zweedse drietal voorgedragen had. 'Geen gedetailleerde informatie was gegeven en geen discussie gevoerd voor of na de beslissing', schreef het Zweedse ministerie van Buitenlandse Zaken achteraf.

De Amerikanen weigerden in eerste instantie inzicht te geven in het dossier. Men vond dat het geen verantwoording hoefde af te leggen. De Amerikanen waren gepikeerd over de actie van de Zweedse regering. 'Wij zullen niet akkoord gaan met het verwijderen van de drie van de lijst', vertelde een anonieme Amerikaanse diplomaat aan persbureau Reuters. 'Wij zijn bereid om eventuele problemen te verhelpen, maar zullen geen gevoelige informatie prijsgeven of een terrorist van de lijst halen.' De Colombiaanse voorzitter van het sanctiecomité liet zich in vergelijkbare bewoordingen uit. 'We zullen kijken of er wellicht nieuwe richtlijnen moeten worden ingevoerd, maar die moeten niet te complex zijn zodat terroristen ervan kunnen profiteren.'

Na lang aandringen en oplopende diplomatieke spanningen tussen Zweden en de VS werd uiteindelijk inzage gegeven in het bewijsmateriaal. Het blijkt dat de Somaliërs ervan verdacht worden als vertegenwoordigers op te treden van de Somaliëse bank Al Barakaat. Deze bank zou Al Qaida financieren. De Zweedse regering en de Zweedse veiligheidsdienst concluderen dat er geen aanwijzingen waren dat het drietal betrokken is bij de financiering van terrorisme. Er bleek zelfs geen concreet bewijs tegen de hoofdkantoren van Al Barakaat in Dubai en Mogadishu te zijn, noch tegen vertegenwoordigers in Europa en Noord-Amerika. Een aanvullende aanklacht van de Amerikaanse inlichtingendiensten, dat een van de mannen gevangen had gezeten op verdenking van het in het bezit hebben van verdachte goederen, bleek na onderzoek van een Zweedse politieke partij ongegrond, omdat de drie zich in de bedoelde periode in Zweden bevonden.

In de maanden die volgen ontwikkelt er zich een bizar diplomatiek steekspel rond de drie Zweedse inwoners. De Amerikaanse ambassadeur in Zweden brengt op 20 maart 2002 een verklaring naar buiten waarin hij opnieuw wijst op de zorgvuldigheid en grondigheid van de procedure waarmee mensen worden aangewezen als bankiers van het terrorisme. Tevens wijst hij op de gevoeligheid van veel informatie die daarom niet naar buiten gebracht kan worden en dat mensen in beroep kunnen gaan. Het blijft een moeilijke aangelegenheid. In het geval van de drie Zweedse burgers lijkt vooral de steun van de Zweedse overheid gewicht in de schaal te leggen. In juni stellen de Amerikanen een nieuwe terroristenlijst voor waarop wel diverse namen zijn geschrapt, omdat die overleden bleken te zijn, maar de drie Zweden nog steeds onderdeel uitmaken van het internationale terrorisme. Op 22 augustus 2002 meldt de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken Anna Lindh dat ze een overeenkomst heeft gesloten met de Amerikanen om in ieder geval twee van de drie Zweedse burgers van de lijst te halen en dat over de derde nog onderhandeld wordt. Deze derde persoon is later ook van de lijst gehaald.

Voor Duitsland, dat in die tijd in de Veiligheidsraad zit, zijn de gerezen problemen aanleiding om de procedures van het sanctiecomité tegen het licht te houden. Om het goede voorbeeld te geven levert Duitsland bij een eigen nominatie een indrukwekkend stapel dossiers in om te staven waarom zij de voorgedragen personen gevaarlijk acht. De andere leden konden de Duitse poging wel waarderen. Zo wordt tenminste wat duidelijker waarom personen of organisaties op de zwarte lijst worden geplaatst. 'Behalve de Amerikanen', zegt Van Ginkel. 'Die leveren verreweg de meeste van de namen aan en waren bang dat hiervan een precedentwerking zou uitgaan.'

BEROEPSPROCEDURE OF ZOETHOUDERTJE

De problemen rond de drie Zweedse Somaliërs wezen, naast het ontbreken van inhoudelijke criteria, op nog een zwakke plek: er bestond geen enkele procedure om personen en organisaties weer van de lijst af te krijgen. Duitsland stelde voor om een individuele klachtenprocedure in het leven te roepen. Dat voorstel werd direct van tafel geveegd. Er is wel een aanbeveling aangenomen waarin staten werden opgeroepen om onderdanen die op de lijst terecht zijn gekomen te informeren en aan te geven wat de consequenties zijn. Maar nog geen enkele staat heeft die aanbeveling overgenomen. Strikt genomen bestond de *delisting*-procedure al op het moment dat Duitsland zijn voorstel doet. Het was toen dus al duidelijk dat de *delisting*-procedure onvoldoende waarborgen biedt. De aanbeveling aan de lidstaten om individuen van de plaatsing op de lijst op de hoogte te stellen is dus een doekje voor het bloeden.

Na lang soebatten werd uiteindelijk een *delisting*-procedure aangenomen. Als iemand meent ten onrechte op de lijst te zijn geplaatst, moet hij het land waarvan hij ingezetene is vragen namens hem een verzoek tot *delisting* in te dienen. ‘Je zult maar Tsjetsjeen zijn en in Moskou moeten aankloppen’, schetst Van Ginkel het probleem met de procedure. ‘Ze zien je al aankomen. Bovendien is de kans groot dat Moskou jou op die lijst heeft gezet.’ Volgens de procedure moet het land, als het zich tenminste hard wil maken voor jouw zaak, vervolgens contact opnemen met het land dat de persoon op de lijst heeft gezet. De beide landen moeten bilateraal tot overeenstemming zien te komen. Hiervoor bestaat geen formele procedure en evenmin zijn er juridische criteria, en de onderhandelingen vinden buiten het VN-kader plaats. Als de beide landen al overeenstemming weten te bereiken over *delisting*, moet vervolgens het sanctiecomité unaniem over het verzoek tot *delisting* besluiten. Wat de weg weer opent voor allerlei politieke machtsspelletjes.

‘Die *delisting*-procedure is echt een lachertje’, oordeelt Van Ginkel. ‘Het is een puur politiek mechanisme. Je krijgt geen inzage in het bewijs dat tegen jou zou bestaan, er is geen sprake van *equality of arms* of *presumption of innocence*. Het is puur *windowdressing*. Echt, een ander woord kan ik er niet voor geven.’

Van Ginkel voerde tijdens haar bezoek aan New York heel wat discussies met Amerikaanse diplomaten over het reilen en zeilen van het sanctiecomité. In eerste instantie leek ze het gelijk van de wereld te krijgen. Natuurlijk, verzekerden de Amerikanen haar, het is ook in ons belang om de procedure zuiver te voeren. Anders staat de geloofwaardigheid van het hele sanctiesysteem op de tocht. Daarom werken we ook heel zorgvuldig. ‘Maar als je begint over juridische en procedure-

le waarborgen ontstaat een ander beeld', zegt Van Ginkel. 'Ze beroepen zich erop dat het allemaal heel snel moet gebeuren, ze wijzen er op dat het internationale terrorisme een nieuw type dreiging is, ze stellen dat dit nu eenmaal een zaak is van de Veiligheidsraad en de leden daarvan. Uiteindelijk hebben ze geen boodschap aan al die mooie principes. En dat weten ze in hele mooie bewoordingen te vertellen, ze charmeren je zo onder tafel. Maar uiteindelijk zeggen ze: *trust us*. Persoonlijk gaan daar mijn haren altijd van overeind staan. Zo zit een rechtsstaat niet in elkaar. Ik wil absoluut het gevaar van terrorisme niet bagatelliseren. Er moet ook worden opgetreden. Maar wel met respect voor een aantal essentiële principes van de democratische rechtsstaat. Het respect voor die beginselen druipt er echter niet af, om het netjes te zeggen. De Veiligheidsraad treedt in feite als een quasi-rechter op. Zonder dat daar de garanties bij zijn ingebouwd die daar normaal gesproken bijhoren. Dat is een kwalijke ontwikkeling. Het is een misverstand om te denken dat er een spanningsveld bestaat tussen terrorismebestrijding en respect voor mensenrechten. Binnen het mensenrechtenregime zijn er voldoende controleerbare wijzen om af te wijken van de meest strikte toepassing van mensenrechten. Het belangrijkste is dat deze afwijking controleerbaar is. Bovendien dreigt men nu met het badwater het kind weg te gooien. Immers, dat wat terrorisme bedreigt, namelijk de beginselen van een vrije en democratische rechtsstaat, moeten we niet in onze strijd tegen dit gevaar zelf vernietigen door geen respect voor die beginselen te tonen.'

EUROPESE AFKNIJPLIJST

De Europese Unie (EU) hanteert ook afknijplijsten. Een van die lijsten is een rechtstreekse kopie van de lijst die door het sanctiecomité van de VN is opgesteld. Op die manier vervullen de Europese lidstaten hun internationaal-rechtelijke verplichting om besluiten van de Veiligheidsraad uit te voeren. Om als persoon of organisatie van deze VN-lijst af te komen vereist een afdaling in de kafkaëske krochten van de internationale politiek, zoals we hierboven hebben gezien. Het heeft waarschijnlijk geen enkele zin om naar een nationale of Europese rechter te stappen. Besluiten van de Veiligheidsraad van de VN zijn te beschouwen als de hoogste internationaal-rechtelijke normen. Een lagere rechter zal niet snel zeggen: volgens mij hebben de VN een fout gemaakt, u had niet op die lijst behoren te staan. Een nationale of Europese rechter kan de internationaal-rechtelijke verplichting van staten om VN-besluiten uit te voeren niet overrulen. De namen die op de twee andere Europese afknijplijsten staan zijn echter door de

EU zelf aangedragen. Het gaat hier om de vertaling van resolutie 1373 van de Verenigde Naties, die de lidstaten oproept om maatregelen tegen het terrorisme te nemen, waaronder de bevrozing van fondsen. In deze VN-resolutie worden echter geen namen van personen of organisaties genoemd. Van Ginkel: 'De resolutie geeft ook geen definitie van terrorisme en laat het dus aan lidstaten of andere internationale organisaties over om daar verder invulling aan te geven. In het geval van de EU heeft men een eigen definitie opgesteld. Daar kan men ook kritiek op hebben, maar het is beter dan niets, want op deze manier is tenminste wel duidelijk en controleerbaar wat er met terrorisme wordt bedoeld. Dat is niet overal het geval.' De EU heeft hierop twee lijsten gecreëerd: de 'externe' lijst bevat namen van personen en organisaties van buiten de Europese Unie, de 'interne' lijst bevat de namen van personen en organisaties van binnen de Europese Unie. De 25 Europese lidstaten besluiten unaniem over de namen op de lijst. Welke criteria worden gehanteerd zijn onduidelijk. Het bewijs moet 'overtuigend' zijn volgens de bijbehorende EG-verordening, maar wat dat precies inhoudt weet niemand. Is het mogelijk om tegen plaatsing op de externe en interne EU-lijst bezwaar aan te tekenen?

De financiële sancties die genomen moeten worden tegen personen en organisaties die op de 'externe EU-lijst' staan, zijn vastgelegd in een EG-verordening. Tegen een dergelijke verordening kan beroep worden ingesteld bij het Europese Hof van Justitie in Luxemburg. De weg naar een rechter staat dus in principe open. Een aantal organisaties en personen is die weg ook opgegaan. Het probleem is echter dat de procedure ontzettend lang duurt. De eerste procedure is gestart in 2001, en daar is nog steeds geen uitspraak op gekomen. Dat is van belang, omdat pas uit deze uitspraken zal blijken óf de weg naar de Europese rechter wel volledig openstaat. 'De vraag is hoe indringend het Hof gaat toetsen of iemand terecht op die lijst is geplaatst', stelt Mielle Bulterman, universitair hoofddocent Europees en economisch recht aan de Rechtenfaculteit in Leiden. 'Het gaat hierbij om zowel een gemeenschappelijk standpunt als een verordening. De plaatsing op de lijst gebeurt via een gemeenschappelijk standpunt, dat valt onder de zogenaamde tweede pijler van de Europese Unie, het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid van de Unie. Over Tweede-Pijlerbesluiten heeft het Hof eigenlijk niets te zeggen. Maar de sancties zélf zijn vastgelegd in een verordening en daar heeft het Hof wel wat over te zeggen. In de verordening wordt weer verwezen naar het gemeenschappelijke standpunt. Hoe het Hof hier precies mee omgaat, moet nog blijken. Het is niet uit te sluiten dat het Hof op allerlei principiële rechtsvragen geen antwoord zal geven.'

Een ander onduidelijk punt is of het Hof, als het zich volledig bevoegd verklaart, wel de beschikking krijgt over het onderliggende bewijsmateriaal dat de Europese lidstaten ertoe heeft gebracht de personen en organisaties op de lijst te plaatsen. En: krijgen de klagers ook inzage in dit bewijsmateriaal? Want het merendeel van de belastende informatie zal afkomstig zijn van inlichtingendiensten, en diensten geven nu eenmaal hun materiaal niet aan de openbaarheid vrij om bronnen en werkwijzen niet in gevaar te brengen. Omgekeerd kunnen klagers zich nauwelijks verweren tegen het brandmerk van terrorisme, als ze niet weten waar ze zich tegen moeten verweren. Het is nog volstrekt onduidelijk hoe het Europese Hof met dit dilemma zal omgaan. Zal het de lidstaten dwingen het materiaal openbaar te maken? Wordt het materiaal alleen aan de rechters voorgelegd? En wat betekent dit voor noties als *fair trial*?

In Nederland bestaat een precedent op dit gebied. Nederland wilde de stichting Al Aqsa op de Europese lijst geplaatst krijgen. Omdat dit echter enige tijd zou duren, vaardigde het Nederlandse ministerie van Financiën een tijdelijke sanctie-maatregel tegen Al Aqsa uit, in afwachting van de plaatsing op de EU-lijst. Al Aqsa bestaat sinds 1993 en stelt financiële en humanitaire ondersteuning te bieden aan het Palestijnse volk. De stichting kwam al enkele malen in opspraak. Zo werden er in 1999 in een e-mail-discussielijst antisemitische en racistische opmerkingen geplaatst. Een woordvoerder van Al Aqsa stelde echter de schrijver van de tekst niet te kennen en distantieerde zich van de inhoud.

In december 2000 vertoonden enkele leerkrachten van de islamitische basisschool Bilal in Amersfoort de video *Geschiedenis van een volk*. In de film komen erg aangrijpende beelden voor van doodgeschoten Palestijnen en wordt Israël beschuldigd van het gebruik van nazi-methoden. De film zou verspreid zijn door de stichting Al Aqsa. Andere leerkrachten grijpen in, de onderwijsinspectie doet onderzoek en het Openbaar Ministerie in Utrecht start een strafrechtelijk onderzoek naar de film. De leerkrachten krijgen een berisping, de school wordt niet aangemerkt als een fundamentalistische school en het onderzoek leidt niet tot een vervolging van Al Aqsa.

Na 11 september 2001 wordt de stichting regelmatig in het rijtje ‘terreurfondsen’ genoemd waar ook Stichting Muwaffaq en anderen onderdeel van uitmaken. Het *Algemeen Dagblad* weet te melden dat de BVD, politie en justitie Al Aqsa al jaren in de gaten houden en dat zij volgens de BVD geld inzamelen voor Hamas. Een strafrechtelijk onderzoek blijft uit aangezien ‘het een groot probleem is vast te stellen of het geld ook daadwerkelijk naar terroristen gaat’, aldus onderzoeker B. Jongman van de Universiteit Leiden, gespecialiseerd in terrorisme.

Duitsland verbiedt de Duitse tak van Al Aqsa op 31 juli 2002, beviest de tegoeden, voert huiszoekingen uit bij de Duitse stichting en de woonhuizen van haar bestuursleden en neemt documenten en computers in beslag. Dit verbod wordt een maand later opgeschort door de rechtbank in Leipzig. Eind 2004 heeft het gerecht nog steeds geen oordeel geveld in de zaak. Het Openbaar Ministerie heeft wel nieuw bewijsmateriaal aangeleverd tegen de voorzitter van de Duitse Al Aqsa, M. Amr, maar het verbod is nog steeds opgeschort. Bronnen binnen de Duitse justitie melden dat de beschuldigingen tegen Al Aqsa vooral zijn gebaseerd op inschattingen van de geheime dienst, niet op basis van feiten. In december 2004 oordeelt de federale rechtbank in Leipzig dat Al Aqsa geen donaties meer mag verzamelen en dat de tegoeden bevroren blijven. De beslissing was gebaseerd op materiaal dat de Duitse geheime dienst tijdens de rechtszaak had gepubliceerd, dit was ook een eis van de rechtbank. In de uitspraak wordt verwezen naar het feit dat Al Aqsa enkele organisaties had ondersteund die onderdeel uitmaakten van het Hamas netwerk, dat door de rechtbank wordt gezien als een terroristische organisatie. Het bewijs van de geheime dienst was een overzicht van de structuur van het netwerk waarin vier organisaties voorkwamen die door Al Aqsa waren ondersteund. Het verweer van Al Aqsa dat zij niet in staat waren het Hamas netwerk te doorgronden werd verworpen. Al Aqsa gaat niet in beroep tegen de uitspraak ook niet op Europees niveau omdat uitspraken van het Europese Hof alleen met betrekking tot het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens de Duitse rechtspraak overrulen. In alle andere gevallen niet. De Duitse Justitie heeft geen vervolging ingesteld tegen Al Aqsa, haar bestuur en haar leden.

De bevroering van de tegoeden van de Stichting Al Aqsa in Nederland op 8 april wordt gevolgd door een kort geding van de stichting tegen de Staat op 6 mei 2003 waarbij de rechter opmerkt dat hij op basis van het ambtsbericht van de AIVD van 17 april 2003 niet echt tot een toetsing kan komen van de maatregel. De Haagse rechtbank besluit dan in te gaan op het aanbod van de landsadvocaat, J. van Wijk, om het 'gedegen – maar geheime – onderzoeksrapport' van de AIVD in te zien. Het bestuur van de stichting Al Aqsa gaat daarmee akkoord. Op 3 juni 2003 komt rechter Paris tot het oordeel dat het ministerie van Buitenlandse zaken juist heeft gehandeld. Om tot deze conclusie te komen, heeft de rechter het dossier op het AIVD-kantoor in Leidschendam één uur mogen inzien. Op advies van de nieuwe advocaat tekent de stichting geen hoger beroep aan en besluit in april 2004 direct naar het Europese Hof van Justitie te gaan. Een strafrechtelijk onderzoek naar de stichting wordt nooit gestart door het Openbaar Ministerie. De stichting leeft voort op internet en haar activiteiten lijken inmiddels te zijn

overgenomen door een andere stichting, waar geen strafrechtelijk onderzoek naar ingesteld is.

De Haagse rechter geeft in zijn vonnis blijk van het juridische dilemma. ‘Vertrouwelijke inzage van de rechter lijkt op gespannen voet te staan met een essentieel uitgangspunt van het procesrecht, namelijk hoor en wederhoor, en daardoor zal uit de motivering van het eindvonnis na vertrouwelijke kennisneming niet blijken van datgene waar vertrouwelijk inzage in is gegeven, zodat in zoverre de te geven motivering niet rechtstreeks controleerbaar is. Niettemin is denkbaar dat vanuit overwegingen van openbare orde op eerder genoemd hoofdbeginsel een uitzondering wordt gemaakt. Een dergelijke situatie doet zich thans voor.’ Hoe de Europese rechter met dit dilemma zal omgaan is dus nog ongewis.

Mielle Bulterman kan zich het dilemma wel voorstellen waar de overheid zich voor geplaagd ziet. Inzage in het onderliggende inlichtingenmateriaal kan de bronnen en werkwijzen van de veiligheidsdienst schaden. Maar nu is het voor Al Aqsa moeilijk zich tegen het materiaal te verweren. Een door de AIVD gemaakte analyse, die overtuigend op een rechter kan overkomen, zou natuurlijk door de tegenpartij weerlegd kunnen worden met feiten. Maar dan moet je wel weten wat het materiaal inhoudt. ‘Het blijft een probleem van fair trial als een partij niet alles kan inzien en proberen te weerleggen wat de andere partij inbrengt’, zegt Bulterman. ‘Als iemand echt een terrorist is, dan geloof ik dat er wel een belang bij is om niet alle informatie openbaar te maken op grond waarvan men kan bewijzen dat iemand terrorist is. Aan de andere kant creëer je wel een groot probleem met betrekking tot de openbaarheid, transparantie en toetsbaarheid van het systeem. Doordat de informatie geheim is kan je het niet weerleggen. Er is geen discussie mogelijk, noch over de informatie die in het dossier staat, noch over de wijze waarop de rechter daarover oordeelt. Ik kan me voorstellen dat het in het gros van de gevallen zo zal zijn dat als de rechter inzage heeft in de stukken, dat hij dan tot een goede uitspraak komt. Toch blijft het een principiële probleem, zoals door de rechter in de zaak-Al Aqsa ook is onderkend, dat bij de rechterlijke toetsing van zo’n ingrijpend besluit als een financiële sanctie niet alle rechten van verdediging volledig kunnen worden nageleefd.’

ZWART GAT

Voor personen en organisaties die op de interne EU-lijst staan lijken de juridische valkuilen nog groter. Dit besluit is namelijk als gemeenschappelijk standpunt

onder de Derde Pijler van de Europese Unie genomen, waarin het politie- en justitiebeleid vorm krijgt. Het Europese Hof heeft over besluiten van de Derde Pijler niet zo vreselijk veel te zeggen. Een individu kan niet naar het Europese Hof stappen om een besluit van de ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken onder de Derde Pijler aan te vechten. Die weg staat alleen open voor de Europese Commissie of de EU-lidstaten. Een nationale rechter kan het Hof wel de zogenaamde prejudiciële vraag stellen hoe een bepaalde Europese wet uitgelegd moet worden. Maar dit kan alleen bij kaderbesluiten, niet bij gemeenschappelijke standpunten. Voor personen of organisaties die op de interne EU-lijst staan, lijkt er dus geen effectief rechtsmiddel te bestaan om plaatsing op de lijst aan te vechten.

Het Europese Hof van Justitie heeft inmiddels in een uitspraak op dit vacuüm gewezen. De zaak was aangespannen door de Baskische jongerenorganisatie Segi, die volgens de Spaanse regering in feite de jongerenbeweging van de ETA is en de kraamkamer voor ETA-activisten. Spanje droeg Segi voor om op de interne EU-lijst geplaatst te krijgen. Segi spande daarop een schadevergoedingsprocedure aan bij het Europese Hof in Luxemburg. Het is immers juridisch niet mogelijk om bij het Europese Hof te vragen om van de lijst te worden gehaald. Op deze manier probeerde Segi op een indirecte manier toch een rechterlijk oordeel te krijgen over haar plaatsing op de lijst. Maar het Hof achtte zich ook niet bevoegd om over een schadevergoedingsactie te oordelen.

‘Het is nodig om op te merken dat de verzoekers waarschijnlijk over geen enkel effectief rechtsmiddel beschikken, of dat nu is voor de nationale of Europese rechter, voor wat betreft de inschrijving op de lijst. In tegenstelling tot wat de Raad beweert hebben verzoekers er niets aan om de individuele aansprakelijkheid van de lidstaten aan te vechten omdat dat niets verandert aan hun plaatsing op de EU-lijst. Elke mogelijkheid van verzoekers om de inschrijving op de EU-lijst voor de nationale rechter aan te vechten door een prejudiciële procedure is onmogelijk gemaakt door de keuze om de lijst te aanvaarden op basis van een gemeenschappelijk standpunt.’

Segi stapte vervolgens naar het Europese Hof voor de Mensenrechten in Straatsburg, maar kreeg ook daar nul op het rekest. Het Hof oordeelde dat plaatsing op de lijst op zichzelf geen schending van een mensenrecht zou kunnen funderen. De tenuitvoerlegging van de sanctiemaatregel zou eventueel wél een mensenrechtenschending kunnen opleveren, maar plaatsing op de lijst zelf niet. ‘Daar speelt echter nog een juridisch probleem’, zegt Mielle Bulterman. ‘Het is namelijk nog geen uitgemaakte zaak of je bij het Hof in Straatsburg kunt klagen over

de tenuitvoerlegging van een besluit van de Europese Unie. Daar heeft het Hof nu geen uitspraak over gedaan. Ook het Hof in Straatsburg blijkt dus heel terughoudend in het verlenen van rechtsbescherming.’

De financiële sanctiemaatregelen zijn juridisch een vreemde eend in de bijt. Van oorsprong zijn het internationale maatregelen om een staat, of het politiek leiderschap, te dwingen iets wel of niet te doen. Als daar eenmaal gehoor aan is gegeven, worden de sancties ingetrokken. Bij de huidige sancties is het doel niet duidelijk. Moet een organisatie stoppen met de financiering van terrorisme om van de sanctielijsten af te komen? En hoe moet dat worden bewezen en gecontroleerd?

‘Een financiële sanctiemaatregel is geen strafrechtelijke maatregel’, zegt Bulterman. ‘Het feit dat een organisatie getroffen is door financiële sancties wil nog niet zeggen dat die organisatie daarmee verboden is. Of dat de persoon strafrechtelijk vervolgd gaat worden. Maar het effect voor individuen en organisaties is eigenlijk wel te vergelijken met een strafrechtelijke sanctie. Het is eigenlijk een strafrechtelijke sanctie zonder strafrechtelijk vooronderzoek, daarom ontbreken ook de specifieke waarborgen die je als verdachte in een strafrechtelijk onderzoek wél hebt.’ Van Ginkel schaarst zich achter deze kritiek. ‘Als je verdachte bent heb je bijvoorbeeld het recht om te weten welk bewijsmateriaal er tegen je bestaat. Bij de sancties geldt dat niet. Als er maatregelen tegen individuen of organisaties worden genomen, moeten de *checks and balances* meegroeien.’

Het zou niet onlogisch zijn als organisaties waarvan de financiële tegoeden worden bevroren, ook strafrechtelijk worden vervolgd. Het gaat immers om de financiering van terrorisme, en dat is strafbaar. Toch gebeurt dat lang niet altijd, zoals bijvoorbeeld de zaak rond Al Qaqa laat zien.

Bij andere organisaties waarvan de tegoeden worden bevroren liepen wel tegelijkertijd strafrechtelijke onderzoeken. De Belgische minister van Financiën Didier Reynders heeft eind januari 2003 de persoonlijke rekeningen van Patricia Vinck en haar man Nabil Sayadi (van origine Libanees) laten blokkeren op last van de Verenigde Naties. Volgens het VN-sanctiecomité onderhouden zij banden met Al Qaida of met de Taliban van Afghanistan. ‘Onze zoon is lid van de katholieke scouts. Zo extremistisch zullen we dan wel niet zijn zeker’, zegt Patricia Vinck cynisch in het *Nieuwsblad* van 3 februari 2003. Het sanctiecomité had hun namen aan de lijst van ‘personen en entiteiten die met het Al Qaida-netwerk verbonden zijn’ toegevoegd. In november 2002 was al de rekening van Stichting Wereldhulp geblokkeerd. Dit gebeurde nadat het sanctiecomité de Global Relief Foundation op de zwarte lijst had geplaatst.

Stichting Wereldhulp is in 1995 opgezet door Nabil Sayadi en zamelde geld en hulpgoederen in voor vluchtelingen op de Balkan. De stichting kreeg in 2002 nog een officiële erkenning van dezelfde minister van Financiën Didier Reynders nadat hun volledige boekhouding was gecontroleerd. Stichting Wereldhulp werkt nauw samen met het Amerikaanse Global Relief Foundation die in dertig landen en gebieden zoals Afghanistan, Pakistan en Tsjetsjenië actief is. De FBI verdenkt Global Relief van het doorsluizen van gelden naar terroristen.

Het bewijs tegen Wereldhulp draait om Mohammed Z., een Syrische man die in Spanje gevangenzit op verdenking van financiering van terroristische aanslagen. Mohammed Z. heeft regelmatig geld geschonken aan de stichting, 'zoals een goede moslim hoort te doen', voegt Nabil Sayadi daaraan toe. Het geld van Z. zou volgens de aanklacht zijn gebruikt voor de aankoop van wapens. Het bewijs daarvoor is aangeleverd door de US Department of Treasury.

In het dossier worden contacten vermeld tussen de stichting en Rabih Haddad, de oprichter van de Global Relief Foundation, die sinds 14 december 2001 in de VS vastzit. Ook Wahid El-Hage komt in het dossier voor die in de Verenigde Staten tot levenslang is veroordeeld voor betrokkenheid bij de aanslagen op de Amerikaanse ambassades in Kenia en Tanzania. Daarnaast komt Nabil Sayadi in het Spaanse onderzoek van Baltasar Garzón voor. Garzón verdenkt Sayadi ervan bankier te hebben gespeeld voor de Spaanse Al Qaida-cel.

Het strafrechtelijk onderzoek naar de stichting gaat terug tot eind 2001 toen bij medewerkers in Kosovo, Albanië en Bosnië invallen werden gedaan, waarbij de politie dossiers, beeldmateriaal en een computer in beslag namen. In oktober 2002 volgde een huiszoeking bij de familie Sayadi zelf in Putte, provincie Antwerpen, nadat ze al maanden geschaduwd waren volgens Patricia Vinck. Naast de Stichting Wereldhulp wordt Nabil Sayadi ook genoemd in relatie tot Fondation Secours Mondial, een organisatie die ook op de VN-lijst is geplaatst. Sayadi is de directeur van de Belgische tak van deze organisatie.

In februari 2003 meldde justitie in Brussel dat het strafrechtelijk onderzoek dat sinds 2002 tegen de Global Relief Foundation, Stichting Wereldhulp en het echtpaar Sayadi-Vinck loopt, nog geen concrete verdachten en bewijzen had opgeleverd. In augustus 2004 concludeerde de Amerikaanse commissie die de aanslagen van 11 september 2001 onderzocht dat er geen bewijzen waren dat de Stichting Wereldhulp, de Global Relief Foundation en het echtpaar terrorisme financierden. Ook de Belgische onderzoeksrechter Damien Vandermeersch van het federale parket in Brussel moest dit onderkennen. De bankrekeningen van het echtpaar en de stichting werden echter nog niet gedeblokkeerd en de stichting staat nog steeds op de VN-lijst.

AUTOMATISCH VERBOD

Wel bevroren bankrekeningen, geen strafrechtelijk onderzoek. Of bevroren bankrekeningen ondanks op niets uitlopende strafrechtelijke onderzoeken. De wereld van de financiële sancties blijkt nogal schimmig.

Minister Donner van Justitie doet daar nog een schepje bovenop. Donner wil dat alle organisaties die op de EU-lijsten staan van rechtswege verboden worden. Dat betekent dat er geen inhoudelijke rechterlijke toets komt of een organisatie inderdaad zo staatsgevaarlijk is als de overheid denkt. Bovendien wordt het strafbaar om voor de organisatie nog handelingen te verrichten. Zo krijgen de van oorsprong financiële sancties een steeds verdergaande doorwerking: het leidt niet alleen tot bevroren bankrekeningen, maar ook tot automatische verbodsbepalingen en strafrechtelijke sancties.

Volgens Donner volstaat een verbodsverklaring van rechtswege, omdat plaatsing op de EU-lijsten ‘op basis van consensus binnen de 25 EU-lidstaten na zorgvuldige afweging plaatsvindt’. Daarmee zegt Donner in feite: als 25 regeringen naar een dossier hebben gekeken, is het niet nodig een onafhankelijke rechter dat ook nog eens te laten doen. Dat is op zichzelf al een kwalijke redenering.

Donner maakt het echter nog een stukje bonter, door te stellen dat ‘tegen vermelding op de EU-lijst elke belanghebbende bij het Europese Hof in Luxemburg bezwaar kan aantekenen.’

Dat is dus niet waar. Tegen plaatsing op de VN-lijst – die door de EU in een eigen lijst is overgenomen – staat geen gang naar een nationale of Europese rechter open, alleen een schimmige delisting-procedure op politiek-statelijk niveau. Tegen plaatsing op de externe EU-lijst staat de gang naar het Europese Hof van Justitie in principe open, maar omdat in geen enkel geval nog een uitspraak is geweest, is het nog te vroeg om te zeggen óf deze weg inderdaad geheel openstaat, of het Hof tot een volledige inhoudelijke toetsing komt en welke principiële rechtsvragen zullen spelen. Tegen plaatsing op de interne EU-lijst staat geen beroep open, noch bij de nationale, noch bij de Europese rechter.

Dat betekent dat als Donners wetsvoorstel wordt aangenomen, organisaties worden verboden en personen strafrechtelijke sancties riskeren zonder dat in het hele traject ooit een onafhankelijke rechter zich heeft kunnen uitspreken. Daarmee wordt een van de basisprincipes van de rechtsstaat onderuitgehaald. Terrorisbestrijding uit naam van bescherming van de fundamenteën van de democratische rechtsstaat blijkt weer eens aan diezelfde fundamenteën te knagen. Osama bin Laden kan in zijn schuilgrot opgelucht ademhalen. Met zulke vrienden heb je geen vijanden meer nodig.

6 NOODTOESTAND

Crisisalarm! In Groningen stond een Europese ministerraad over het vreemdelingenbeleid op de agenda. Demonstranten hadden de stad op zijn kop gezet en tegelijkertijd speelde er een bezettingsactie in Rijswijk. Op vliegveld Eelde hadden demonstranten luchtballonnen opgelaten zodat vliegverkeer daar onmogelijk was. Hoe kon het ongehinderd invliegen van die ministers nog doorgang vinden? Kon dat vanaf Schiphol of een ander vliegveld? En hoe moest tegelijkertijd worden opgetreden tegen die bezetters in Rijswijk?

Tot voor kort konden de bovenstaande gebeurtenissen het resultaat zijn van een dagje ‘axie’ voeren en zouden de verantwoordelijke politieofficieren binnen niet al te lange tijd in onderling overleg met de plaatselijke autoriteiten ‘oplossingen’ voor deze openbare-ordeproblemen hebben gevonden. Maar inmiddels is dit een geloofwaardig scenario geworden voor een geënceneerde ramp waarbij de ministerraad met spoed bij elkaar wordt geroepen om zich te bezinnen op noodmaatregelen. Het scenario werd beschreven in *NRC Handelsblad* (21 juni 2004) en maakte onderdeel uit van een crisistraining voor ministers en staatssecretarissen. Minister van Binnenlandse Zaken Remkes wil deze oefeningen twee keer per jaar organiseren. In april was er een heel grote in Amsterdam. Code Bonfire, zoals deze exercitie heette, was geen grapje meer. De oefening, waaraan duizenden mensen deelnamen, onder wie een rampenstaf met burgemeester Cohen en een crisiskabinet met Balkenende ging uit van fictieve terroristische aanslagen op een ‘soft target’, een plaats met veel publiek zoals het voetbalstadion Arena gevuld met aanhangers van rapper Ali B., in combinatie met de vondst van een raketwerper in de Rotterdamse haven, een antraxdreiging en een gewelddadige gijzeling.

NRC Handelsblad vermeldde de eerdere Groningse oefening als voorbeeld ter gelegenheid van het uitbrengen van het *Beleidsplan Crisisbeheersing 2004-2007* in juni 2004. Het plan van Remkes kondigt een aanzienlijke verscherping en centralisering aan van het instrumentarium aan crisis- en noodmaatregelen waarover de regering beschikt. Het is het resultaat van door de ambtenarij verwerkte schokkende ervaringen zoals 11 september, de Irak-oorlog, het bioterrorisme, de vogelpest, SARS, de stroomstoringen en ICT-incidenten. Remkes en de top van

Binnenlandse Zaken hebben uit al deze rampen de conclusie getrokken dat herziening van het stelsel van noodmaatregelen noodzakelijk is. De huidige werkwijze is 'onvoldoende voorbereid op nieuwe dreigingen', aldus de minister. 'Het gaat over de vraag in hoeverre medewerking van iedereen op korte termijn kan worden afgedwongen.'

Een opmerkelijke gang van zaken. Het van kracht zijnde stelsel van crisis- en noodmaatregelen is bepaald geen stoffig relict uit de Koude Oorlog. In de tweede helft van de jaren negentig is de hele wetgeving op dit punt grondig herzien, waarbij met name de rol van de militairen tijdens de verschillende vormen van noodtoestand is teruggedrongen, verwijzingen naar oorlogssituaties geschrapt zijn en de mogelijkheid is geïntroduceerd om sectorgewijs noodmaatregelen te nemen. Bij deze Coördinatiewet Uitzonderingstoestanden zijn de staat van beleg en de staat van oorlog afgeschaft. Er bleven nog twee noodtoestanden over, in opklimmende zwaarte de beperkte en de algemene noodtoestand. De noodtoestanden kunnen worden ingesteld bij Koninklijk Besluit, een besluit van de regering, dat genomen wordt in de ministerraad. De noodtoestand kan weer worden opgeheven of in duur beperkt door een gecombineerde vergadering van de Staten-Generaal, dus een vergadering van Eerste en Tweede Kamer samen, of doordat de regering een nieuw Koninklijk Besluit afkondigt. Beide noodtoestanden openen de mogelijkheid voor de regering om een reeks noodartikelen uit zeer diverse wetten (respectievelijk Lijst A en Lijst B) te activeren. De te nemen maatregelen kunnen zeker in het geval van de algemene noodtoestand zeer ver gaan: tot aan vordering van eigendommen, evacuatie op grote schaal, censuur en internering van onwelgevallige elementen uit de bevolking.

Alle procedurele aspecten rond het uitroepen van noodtoestanden zijn van bijzonder groot belang. De noodtoestand is namelijk een vorm van legale dictatuur waarbij aanzienlijke inbreuken kunnen worden gemaakt op het grondwettelijk evenwicht tussen de verschillende machten en de grondrechten van burgers. Bovendien wordt de parlementaire controle tijdelijk opgeschort. In de woorden van een bekend handboek over het staatsrecht, dat van Van der Pot en Donner, is 'het uitroepen van een noodtoestand een dramatische gebeurtenis (...) die zelf weer een escalerende werking kan hebben, en die men daarom zo lang mogelijk zal willen vermijden'.

OPZISCHUIVEN

Wat willen Remkes en zijn staf nu gaan veranderen? Allereerst gaat het om een centralisatie van de doorzettingsmacht, zoals dat tegenwoordig wordt genoemd, in allerlei crisissituaties (dus niet alleen tijdens een noodtoestand). Momenteel speelt de burgemeester van de gemeente waar een ramp of crisis zich afspeelt nog een grote rol. Maar in de toekomst zal er een Regionaal Crisisbestuur (RCB) komen bestaande uit politie, brandweer en korpsbeheerders met als voorzitter een door het kabinet aan te wijzen burgemeester (meestal die van een grote stad). Het RCB krijgt een verregaand mandaat om besluitvorming over alle deelnemende gemeenten af te dwingen. De ambtelijke term hiervoor is 'opschaling', het gaat echter duidelijk om centralisatie van de macht in crisissituaties. De nota spreekt van een 'opperbevelhebbersrol' voor de voorzitter van het RCB. De minister van Binnenlandse Zaken krijgt op zijn beurt de bevoegdheid om tijdens crisissituaties deze voorzitter dwingende aanwijzingen te geven. 'Als die er helemaal een potje van maakt, moet de minister het gezag aan de commissaris van de koningin kunnen overdragen,' aldus Remkes. Het komt er dus op neer dat bij terreur en andere grote rampen de minister de mogelijkheid krijgt om de lokale autoriteiten opzij te schuiven. Van bijzonder belang omdat na de moord op Theo van Gogh er al grote ruzie is geweest met de burgemeesters van Amsterdam en Den Haag. Vervolgens moet het afkondigen van de noodtoestand eenvoudiger worden gemaakt. Volgens Remkes is de huidige noodwetgeving gebaseerd op oorlogswetgeving. Zoals we zagen is dit een dubieus argument omdat dit aspect er nu juist tijdens de wetswijziging van de jaren negentig uit is gehaald. De minister is echter van mening: 'Tussen het normale bestuurlijke instrumentarium en die op oorlogswetgeving gebaseerde noodtoestand moet iets komen dat bestuurlijk ingrijpen eenvoudiger maakt.'

Het middel daartoe wordt het instellen van Ministeriële Beleidsteams (MBT), van vakministers op wier terrein het crisis is en met als voorzitter meestal de minister van Binnenlandse Zaken. De voorzitter van het MBT zal gemachtigd worden om sectorspecifiek noodwetgeving gecoördineerd in werking te kunnen stellen. De voordracht hiervoor gaat lopen via de minister-president. Het verschil met de huidige situatie is dus dat de ministerraad als geheel wordt omzeild bij het nemen van de cruciale beslissing. Op de juridische uitwerking hiervan wordt nog gestudeerd. Het zal wel een vorm van mandatering worden, een manier die ook bij het regelen van de activiteiten van geheime diensten uiterst populair is geworden. Om allerlei sectorale en regionale autoriteiten tijdig op de hoogte te stellen van de geldende fase in de noodtoestand en de daarbij behorende maatregelen zal

een alerteringsstelsel worden ontwikkeld. Ook het bedrijfsleven zal daarbij worden ingeschakeld. Dit stelsel zal worden afgestemd op het NATO Crisis Response System (NCRS).

Voor de 'doorzetting' op lokaal niveau valt men in geval van nood terug op een fossiel uit de zwartste tijd van de Koude Oorlog, namelijk het Instituut van de Rijksheren. De Rijksheren waren plaatselijke notabelen, zoals de directeur van de Kamer van Koophandel, de voedselcommissaris, de hoofdgenieur van Rijkswaterstaat, de regionaal militair commandant en de hoofdofficier van justitie. De oorspronkelijke bedoeling van het instituut was dat de Rijksheren geactiveerd zouden worden als het contact met de regering verloren was gegaan, bijvoorbeeld als gevolg van een kernoorlog of een militaire bezetting. Maar in de plannen worden ze voor heel iets anders gebruikt, ze zullen geactiveerd worden na (alweer!) een machtiging van de betrokken vakminister. De nota *Crisisbeheersing* stelt: 'Tijdens de Koude Oorlog vormde het overleg van Rijksheren het decentrale forum onder leiding van de commissaris van de koningin voor maatregelen in het kader van civiele verdediging. Het overleg bestaat formeel nog steeds. In het recente wetsontwerp inzake modernisering van de noodwetgeving van de ministeries van Verkeer en Waterstaat en van EZ wordt de Rijksheren opnieuw gepositioneerd en oefent hij volgens mandaat de bevoegdheden uit die op grond van noodwetgeving aan een minister zijn toegekend.'

Buiten de ambtelijke sfeer zullen maar weinig mensen weet hebben gehad van het bestaan van dit instituut. Nu krijgen de Rijksheren hun eigen plannen en bevoegdheden en de bovengenoemde plaatselijke crisiscomités RCB's zullen een afstemmingsplicht krijgen ten aanzien van deze figuren.

DERDE RIJK

De hoofdredacteur van *Het Friesch Dagblad* gaf op de plannen een fel commentaar.

'De nieuwe wetten om het terrorisme te bestrijden betekenen niet alleen dat de overheid vaker dan vroeger iets zal willen weten van de activiteiten, gangen en contacten van burgers. Ook zeer wezenlijke grondrechten kunnen tijdelijk buiten werking worden gesteld. Als het nieuwe waarschuwingssysteem dat er volgend jaar komt de hoogste staat van paraatheid aangeeft, kan de overheid besluiten dat de vrijheid van betoging, van meningsuiting of de bewegingsvrijheid worden beperkt. Feitelijk komt het erop neer dat gedurende zo'n periode de regering, met aan het hoofd de nationale coördinator veiligheid [de heer Joustra, een soort ter-

rorisme-tsaar die zowel onder de minister van Justitie als onder die van Binnenlandse Zaken valt], over dictatoriale bevoegdheden beschikt.’

‘Het in noodsituaties verlenen van dictatoriale bevoegdheden aan bewindslieden kent grote gevaren. De geschiedenis van de vestiging van het Derde Rijk in Duitsland voor de Tweede Wereldoorlog levert voor deze stelling een huiveringwekkende onderbouwing. Hitler gebruikte instrumenten die de democratie hem bood om de democratie buiten werking te stellen. Een dag na de Rijksdagbrand van 27 februari 1933 – die werd gekenschetst als een daad van communistisch terrorisme – werd een noodwet aangenomen, die opschorting van grondrechten inhield. In het kielzog van de noodwet werd op 24 maart 1933 een *Ermachtigungsgesetz* aangenomen, dat de regering volmachten gaf om in geval van nood buiten het parlement om maatregelen te nemen. Zo werd het Derde Rijk twaalf jaar lang op een permanente uitzonderingstoestand gegrondvest.’

(...)

‘Als de hoogste staat van paraatheid in het nieuwe waarschuwingssysteem wordt bereikt, zullen de uitzonderlijke bevoegdheden ongetwijfeld in veilige handen zijn bij een overtuigd democraat en verdediger van de rechtsstaat als minister Donner is. Maar wat gebeurt er als er ooit – misschien over vele tientallen jaren – mensen aan het bewind zijn die andere gedachten koesteren over het nut van sommige grondrechten?’

De Tweede Kamer heeft tot nu toe uiterst laconiek gereageerd op deze ontwikkelingen.

7 POLITIEK EN TERRORISME-BESTRIJDING

‘Het lijkt wel of er steeds minder interesse is in achtergronden, politici luisteren bijna niet meer naar de verhalen die we ze willen vertellen.’ Aan het woord is Cees Wiebes, deskundige op het gebied van inlichtingendiensten, tijdens een rondetafelgesprek over de bestrijding van terrorisme dat we in mei 2005 organiseerden. Ook de andere aanwezigen, en wijzelf, lopen vaak tegen hetzelfde gebrek aan diepgang aan bij veel politici.

Dit hoofdstuk gaat over politici. Aan de hand van uitspraken in kranten en in debatten in de Tweede Kamer bekijken we de kennis over en het vermogen om op te treden tegen terrorisme van een aantal politici. We leggen ons hierbij wel een aantal beperkingen op, want hét Tweede-Kamerlid bestaat niet en ook is het onmogelijk om alle uitspraken en debatten te ontleden. We beperken ons om te beginnen tot de kopstukken, de fractieleiders en woordvoerders, en dan ook niet allemaal. De tweede beperking is het tijdsbestek. Specifiek hebben we gekeken naar de periode half maart – half april 2004, de periode vlak na de aanslag in Madrid. Daarnaast hebben we een aantal belangwekkende ontwikkelingen onder de loep genomen. Bijvoorbeeld debatten over het verbieden van organisaties en de standpunten over het AIVD-rapport *Rekrutering voor de jihad*. Een volledig beeld van hoe politici omgaan met het terrorismedebat pretenderen we hier dan ook niet te geven, wel inzicht in een aantal mechanismen.

VISIE OP DE AIVD

Na de val van het communisme, toen de historische vijand van het Westen verdween, richtte de AIVD zich op de radicale islam. In een van de eerste openbare rapporten stelde de AIVD dat ‘een mogelijk neveneffect van migratie uit Zuid-Europese en Noord-Afrikaanse landen waar verdergaande radicalisering of fundamentalisering van moslimgemeenschappen plaatsvindt, zijn weerslag kan hebben op de verhoudingen tussen deze migrantengroepen in Nederland en hun houding ten opzichte van de Nederlandse samenleving.’ (uit *Ontwikkelingen op het gebied van de binnenlandse veiligheid*, 11-2-1992)

De AIVD nam de mogelijke dreiging serieus. In opeenvolgende jaren constateerde de dienst dat in Nederland kleine groepen militante islamitische fundamentalisten actief waren. Zorg was er over de gevolgen voor de integratie en voor de mogelijkheid dat moslimactivisten zich zouden (laten) inzetten voor buitenlandse mogendheden. Ook was er aandacht voor de vooroordelen in de Nederlandse maatschappij ten aanzien van de islam. ‘Berichten over aanslagen van islamitische terreurgroepen in het buitenland hebben een uitermate stigmatiserend effect op de totale islamitische gemeenschap in Nederland. Dit heeft schadelijke gevolgen voor het integratiebeleid’, schreef de AIVD in het jaarverslag over 1995.

Politici zwegen. Jaarlijks werd een uur besteedt aan het jaarverslag. Maar ondanks de toch nieuwe mogelijkheid de AIVD eens te bevragen bleef het heel erg stil in de bankjes van de Tweede Kamer. Ook toen de AIVD in 1998 met het rapport *De politieke islam* uitkwam werd er geen aandacht aan besteed. Slechts twee uurtjes de tijd namen de Tweede-Kamerleden voor het rapport dat tegelijk met het jaarverslag over 1997 werd behandeld. De toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, Bram Peper, toonde zich tijdens dat algemeen overleg opgelucht: ‘Inhoudelijk gezien levert het rapport de voor Nederland geruststellende gedachte op, dat de gevaarzetting vanuit de politieke islam, van een zeer bescheiden groep afkomstig is.’ (TK 26279 nr 2, AO 9 december 1998) Beleidsmatige consequenties zijn er niet genomen. De door de AIVD geuite waarschuwing dat ‘in een voortgaande marginalisering van groepen moslimmigranten op langere termijn het gevaar schuilt dat hun aanhang zal groeien’, werd door niemand destijds serieus genomen. De dienst voorspelde dat ‘ideologische polarisering tussen moslims en de hun omringende samenleving dan het gevolg zal zijn, met alle schadelijke gevolgen van dien voor het integratieproces en het vreedzaam en democratisch samenleven van verschillende culturen’.

Eenzelfde stilzwijgen van de regering en Tweede Kamer zou nog veel vaker volgen. Ook toen de AIVD in december 2002 de nota *Rekrutering in Nederland voor de jihad* publiceerde. Het is dan inmiddels al na de fatale aanslagen van 11 september 2001 in de vs, maar de politiek toont zich opnieuw van haar slechtste kant.

In het rapport beschreef de AIVD in bedekte termen de dreiging waaraan Nederland blootstond. Het rapport geeft een overzicht van profielen van rekruten en rekruteurs, behandelt het proces van rekrutering en bekijkt de rekrutering in de context van de veranderde wereld van 11 september 2001. De AIVD waarschuwt voor het toenemen van rekrutering. De dienst beschikte ‘over duidelijke aanwijzingen dat vanuit in Nederland gevestigde kringen van rekruteurs en rekruten op

meer professionele wijze initiatieven worden ontplooid om het aantal rekruterings in Nederland ten behoeve van de jihad uit te breiden en de begeleiding van rekruten naar paramilitaire trainingskampen of islamistische strijdtonelen te optimaliseren.’

Er waren enkele tientallen jongeren in een rekruteringsfase. Het betrof jongeren tussen de 18 en 32 jaar, autochtonen, pas geïmmigreerde jongeren en (de grootste groep) tweede of derde generatie allochtone jongeren. De AIVD constateerde onder andere ‘een tweede of derde generatie problematiek, die zich reeds langer op andere terreinen in de Nederlandse samenleving manifesteert, het meest expliciet ten aanzien van Marokkaanse jongeren. De betreffende jongeren zijn vaak zoekende naar hun identiteit. Zij verwijten de Nederlandse samenleving dat zij onvoldoende respect heeft jegens hun etnische en religieuze gemeenschap en niet in de laatste plaats jegens hun ouders en henzelf.’ Ook waarschuwde de dienst voor een toenemende mondiale polarisatie, aanslagen als die van 11 september zijn in die zin ook een vorm van geslaagde provocatie, waarbij in reacties te vaak gegeneraliseerd wordt. Als voedingsbodem voor radicalisering ziet de AIVD stagnerende integratie en ontoereikende acceptatie van Moslims. ‘Voor alles moet voorkomen worden dat er in de samenleving een diepe etnisch-religieuze kloof ontstaat tussen moslims en niet-moslims’, aldus de dienst. Slotconclusie van de AIVD was dat de overheid samen met de gematigde krachten binnen de Nederlandse samenleving, moslims en niet-moslims, vervreemding van moslims moet zien te voorkomen.

Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Johan Remkes, schreef dat ‘de inzet van de AIVD op dit terrein veel nieuwe informatie heeft opgeleverd over de risico’s van het verschijnsel rekruterings als een vroege fase van een proces dat kan uitmonden in terrorisme’.

Volgens Remkes werd de trend van radicalisering duidelijk zichtbaar. Hij vond dat er in een vroegtijdig stadium ingegrepen moest worden. ‘Daartoe wordt rekruteurs momenteel met justitiële middelen waar mogelijk een halt toegevoegd, wordt gepoogd gerekruteerden terug te halen van hun heilloze weg, worden inspirators ter verantwoording geroepen en radicaal-islamitische netwerken ontmanteld’, aldus Remkes. Ook kondigde de minister aan ‘dat de integratie van minderheden met een moslimachtergrond in de Nederlandse samenleving met kracht moeten worden voortgezet. Dit is een onmisbaar complement van een strenge aanpak van de rekruteringsactiviteiten.’

Interessant is vervolgens om te zien wat er daarna met dit rapport gebeurt. Nu mag je verwachten dat er, gezien het gewicht dat de politiek aan de inlichtingen-

dienst heeft gegeven sinds 11 september, serieus met de inhoud van dit soort rapporten wordt omgegaan. Dit keer wordt er in ieder geval wel een apart Kamerdebat (op 17 december 2002) aan besteed. Tragisch is het echter om nog eens na te lezen wat politici nu daadwerkelijk oppikken van zo'n rapport.

De toenmalige regeringspartijen wonden er geen doekjes om. De LPF koppelde de nota aan het failliete integratiebeleid. De LPF-woordvoerder Eerdmans stelde dat ondanks de miljarden die zijn uitgegeven aan de integratie van minderheden de regeringen er niet in zijn geslaagd het ontstaan van een fundamentalistische islamitische voedingsbodem te voorkomen. Zijn conclusie is dat het roer van het integratiebeleid 180 graden om moet. 'Het moet afgelopen zijn met het van overheidswege ondersteunen van integratieprojecten die zuiver gericht zijn op allochtonen', aldus Eerdmans.

Geert Wilders (destijds nog VVD) haalt uit het rapport dat 'steeds meer strijders voor de jihad zich vestigen in Nederland'. Dat terwijl de AIVD in het rapport beschrijft dat juist begin jaren negentig radicale moslims vanuit Afghanistan uitzwermden over de hele wereld. Ook benadrukt hij het failliet van het integratiebeleid. 'Het feit dat rekrutering voor jihadstrijders niet meer incidenteel, maar trendmatig plaatsvindt, onder eerste maar vooral tweede en derde generatie immigranten, toont het failliet van het integratiebeleid aan, nu toch steeds meer immigranten zich blijkbaar afkeren van de Nederlandse samenleving.' Wilders gaat daarna voornamelijk in op antwoorden van Kamervragen die hij stelde over de financiering van bepaalde moskeeën door Saoedi-Arabië. In de nota over rekrutering meldt de AIVD dat de rekrutering inderdaad ook plaatsvindt in orthodoxe moskeeën in Nederland. 'Het vinden van potentiële rekruten is daarmee voor moedjahedien relatief eenvoudig. Zij hoeven slechts aan te haken bij de gebeden, gesprekken en activiteiten om met deze jongeren in contact te komen', aldus de AIVD. Maar de AIVD schrijft ook dat 'het spotten' zeker niet alleen in de moskee gebeurt. Islamitische centra, koffiehuisen en vooral ook gevangenissen blijken eveneens geschikte locaties te zijn om de eerste contacten te leggen en de islamitische strijd te bediscussiëren.

Ella Kalsbeek van de PvdA relativeerde het belang dat door de regering en een deel van de Tweede Kamer werd gehecht aan integratie. Het was haar opgevallen dat de AIVD meldt dat 'de jongeren die in Nederland worden gerekruteerd, Nederlands van nationaliteit zijn en vaak Marokkaans van herkomst, en dat zij noch in opleidingsniveau, noch in de mate van orthodoxie te onderscheiden zijn van andere Nederlands-Marokkaanse jongeren'. 'Het zijn niet de slecht geïntegreerden die vatbaar zijn voor rekrutering', aldus Kalsbeek. Ook wijst ze naar de constatering van de AIVD dat de betrokken islamisten juist terdege besef hebben van de

‘gunstige’ polariserende werking van islamitisch geïnspireerde geweldsactiviteiten. Deze bevorderen weer de vooroordelen van de Nederlandse bevolking tegen alle moslims, waardoor onder hen ook vervreemding van de Nederlandse samenleving groeit. Kalsbeek constateert dat het tegengaan van vervreemding ‘verdamp’t is en dat ‘juist alles gezegd mag worden.’ ‘En dat gebeurt dan ook, inclusief het in een kwaad daglicht stellen van hele bevolkingsgroepen’, aldus Kalsbeek. De PvdA vraagt om een uitgebreidere visie van het kabinet dan het nu heeft gegeven.

Het CDA wierp zich bij monde van woordvoerder Eurlings met alle macht op het falende integratiebeleid dat de komende jaren met straffe hand zal moeten worden aangepakt. ‘Als nieuwkomers onze taal niet leren en geen idee hebben hoe onze samenleving in elkaar zit, dan is de kans dat hun kinderen tussen het wal en het schip terechtkomen levensgroot.’ Ook wenst het CDA een juridische aanpak van de rekrutering, net als een verbod. Eurlings stelde vooral over het laatste een aantal vragen aan de regering.

D66 leek zich iets meer verdiept te hebben in het rapport en wees op het probleem van de vervreemding en het perspectief dat jongeren geboden moet worden in onze maatschappij. Boris Dittrich stelde dat de ontwikkeling gekeerd moet worden door de ronselaars op te sporen en te vervolgen, maar dat het even belangrijk is dat jongeren die hiervoor gevoelig zijn een ander perspectief krijgen. De regering zelf zocht overdadig veel oplossingen in de juridische hoek. Ze kondigde een uitbreiding van de Wet Terroristische Misdrijven aan. Het werven voor een terroristische organisatie en het rekruteren voor de gewapende strijd zou strafbaar worden gesteld. Wel nam de minister van Binnenlandse Zaken, Johan Remkes, flinke afstand van het beeld dat de regeringspartijen schetsten over het integratiebeleid. ‘Ik denk dat dit een verkeerde positionering is, die ook niet gestaafd wordt door de bewijsvoering in de AIVD-nota. Wat wel moet worden vastgesteld is dat een aantal accentverschuivingen, verduidelijkingen en aanscherpingen in het integratiebeleid plaats moet vinden. Dat is iets ander dan het afroepen van het failliet van het beleid.’

Waar de AIVD vooral ingaat op het rekruteringsproces en de internationale context missen vooral de regeringspartijen diepgang en nuance. Nu valt het achteraf misschien gemakkelijker praten dan in december 2002, maar het lijkt er wel erg op dat een belangrijke waarschuwing van de AIVD verzandt in een debat waarin stokpaardjes (integratie, verbieden organisaties en sluiten moskeeën) de bovenaan voeren. Het is niet de eerste keer dat dit gebeurt, wie de verslagen van bijvoorbeeld de debatten over de jaarverslagen van de AIVD erop naleest, ziet een Tweede Kamer die vooral in de waan van de dag haar stokpaardjes hanteert.

In een openhartig interview in *NRC Handelsblad* van 31 december 2004 zei het hoofd van de AIVD, Sybrand van Hulst, dat hij nooit onder stoelen of banken had gestoken dat het heel dom zou zijn de waarschuwingen van de AIVD in vrijwel elk jaarverslag te negeren. ‘Wat is makkelijker dan terugkijken? Maar ik denk dat de politiek zich inmiddels in toenemende mate realiseert dat wellicht eerder dingen hadden moeten worden veranderd. Mij heeft altijd verbaasd dat politici niet echt aan de bel trokken naar aanleiding van onze jaarverslagen. Al voor de aanslagen in New York, in 2000, wezen we uitdrukkelijk op een toename van terroristische dreigingen. Ook voor 2001 spraken we over Osama bin Laden. In 2000 stelden wij vast in ons jaarverslag dat onze samenleving onder toenemende druk stond. Dat is een heel harde uitspraak. Maar: geen woord van de politiek. Het verbaasde me uitdrukkelijk’, aldus Van Hulst in het *NRC*.

WAAN VAN DE DAG

De jarenlange windstille is omgeslagen naar een harde storm. In heftige golven van verontwaardiging spuien steeds meer politici hun onbeheerste taal. Maxime Verhagen, de fractievoorzitter van het CDA, neemt bijvoorbeeld nog amper het woord ‘terroristen’ in de mond. Sinds een jaar of drie heeft hij het over ‘al het tuig in de wereld’. Als Geert Wilders het heeft over het uitzetten van imams naar hun herkomstland, zegt hij dat ze moeten worden teruggestuurd naar hun hol.

Een blik op het doen en laten van een aantal politici in de maand maart 2004 laat zien dat vooral het politiek spel, het elkaar aftroeven, de hoofdtoon voert. Verdomd weinig wordt er nagedacht over zin en effect van bepaalde maatregelen tegen terrorisme.

Op 11 maart 2004 wordt Madrid opgeschrikt door een aantal gruwelijke aanslagen. Een aantal dagen voor de Spaanse verkiezingen richtte de conservatieve regering van Aznar zich in eerste instantie volledig op de ETA. Al snel bleek echter dat de aanslagen vanuit de moslimfundamentalistische hoek kwamen. In de week erna werden tientallen verdachten aangehouden, de eerste vijf al binnen twee dagen. Allen zouden deel uitmaken van de Groupe Islamic Combatants. Van een aantal verdachten was ook snel bekend dat ze al eerder in beeld kwamen bij onderzoeken naar Al Qaida in Spanje en bij het onderzoek naar de bomaanslagen in Casablanca.

In Nederland werd er terecht vol afschuw gereageerd de gebeurtenissen in Spanje. Unaniem werd de aanslag veroordeeld. De schok kwam vooral door het feit

dat nu ook Europa geconfronteerd werd met deze vorm van terrorisme. Wel werden er heel snel conclusies getrokken. Daar waar je zou verwachten dat medeleven voldoende zou zijn, hebben politici de neiging direct conclusies te trekken en maatregelen aan te kondigen.

PvdA-Kamerlid Bert Koenders vond dat 'nu opnieuw is gebleken dat de samenwerking tussen inlichtingendiensten tekort schiet, ze verplicht moeten worden informatie over terrorisme met elkaar te delen'. De Belgische premier Verhofstadt, op bezoek in Nederland, deed het voorstel om één Europese veiligheidsdienst te vormen. De ene na de andere Nederlandse politicus omarmde klakkeloos dit idee. VVD-Kamerlid Wilders noemde de bestaande samenwerking tussen de nationale diensten 'middeleeuws'. Camiel Eurlings (CDA) vond het streven naar een Europese inlichtingendienst 'heel wenselijk'. Volgens PvdA-Kamerlid Albayrak was 'iedere dag wachten op meer samenwerking er een te veel'.

Nu moeten Tweede-Kamerleden natuurlijk reageren, kritiek uiten, beleid bedenken en liefst toepasselijke voorstellen doen. Alleen, en dat ontbreekt hier heel erg, dan wel op basis van bekende feiten. Deze reacties waren niet alleen voorbarig, ze ontberen ook maar enige ruimschoots aanwezige kennis. Voorbarig, omdat zeker die eerste dagen na de aanslag de conclusie dat er Europees slecht is samengewerkt niet valt te trekken. De snelle arrestaties zouden eerder op het tegendeel wijzen, maar in eerste oogopslag bewogen de verdachten zich binnen Spanje en/of Marokko.

Ook zijn de kwalificaties voor de samenwerking tussen de Europese inlichtingen nogal aanmatigend voor politici die in de jaren voorafgaand op geen enkele wijze bij overleggen over het AIVD-jaarverslag of over de Raden van Justitie en Binnenlandse Zaken aandacht hebben besteed aan die samenwerking. Zeker de AIVD-jaarverslagen, maar ook studies van bijvoorbeeld het European Union Institute for Security Studies laten zien hoe er wordt samengewerkt en wat de problemen zijn. Ook diende zich al vrij snel het vraagstuk aan hoe het kon dat de Spaanse politie de aanslagen niet had voorkomen. Verschillende diensten bleken informanten te runnen die op de hoogte waren van de aankoop van explosieven. Disfunctioneerde de Spaanse politie? Een vraag die verder niet gesteld is, maar die gezien het belang van degelijke samenwerking wel van belang is.

Ook de reactie van de regering lijkt gebaseerd op drijfzand. In een brief aan de Tweede Kamer van 31 maart 2004 beschrijft de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties de noodzaak van nieuwe maatregelen. Op dat moment is het onderzoek in Spanje nog in volle gang, maar duidelijk is wel dat de verdachten bijna allemaal banden hadden met de Groupe Islamic Combatants.

Toch schrijft Remkes in de brief dat ‘de aanslagen in Madrid lijken te wijzen op een veel diffusere werkwijze bij de organisatie en voorbereiding. Waar daders en organisaties zich verschuilen onder hun potentiële slachtoffers en schuilgaan achter een patroon van ogenschijnlijk normale maatschappelijke activiteiten, zullen ook het speuren naar informatie, de bewaking en eventuele onderzoeken en controles minder gericht kunnen zijn. Dat betekent dat meer dan voorheen door uitwisseling van informatie tussen uiteenlopende overheidsdiensten, door koppeling van gegevensbestanden en door uitwisseling en coördinatie van informatie getracht zal moeten worden om de “verdachte afwijking” te vinden. Dit geldt niet alleen op nationaal niveau, maar vooral ook op internationaal niveau, gegeven het grensoverschrijdend karakter van zowel de dreiging als de voorbereiding. Daarvoor zal de uitwisseling en samenwerking tussen inlichtingen- en opsporingsdiensten worden geïntensiveerd en zal de synergie tussen verschillende bestanden verbeterd moeten worden.’

Op basis van de feiten uit Spanje, (deels) bekende verdachten (later zou blijken dat er nog meer informatie van informanten aanwezig was, zie hoofdstuk over de AIVD), verbonden aan extremistische fundamentalistische moslimorganisaties, zou je verwachten dat juist capaciteit wordt vrijgemaakt voor doelgerichte opsporing of toezicht. Het Spaanse dossier wijst met geen enkele vinger naar daders die ‘zich verschuilen onder hun potentiële slachtoffers en schuilgaan achter een patroon van ogenschijnlijk normale maatschappelijke activiteiten’. Pas na de aanslag in Londen van 7 juli 2005 zou een dergelijke conclusie getrokken kunnen worden. Bij die aanslag zwijgt de regering hierover echter totaal.

Wie er een beetje literatuur op naslaat, ziet dat profiling nog in de kinderschoenen staat. Niet alleen vanwege de nog enorme technische problemen, maar ook omdat het schier onmogelijk lijkt goede profielen op te stellen.

De AIVD ziet data-analyse wel als een optie, maar noemt inderdaad juist het samenstellen van de profielen als groot probleem. Niet alleen is een profiel van ‘moslimterroristen’ moeilijk samen te stellen, ook duikt het probleem op dat bij profiling slechts gebruikgemaakt kan worden van geregistreerde gegevens. De AIVD spreekt dan ook van mythevorming onder politici en laakt het gebrek aan consultatie. De AIVD waarschuwt voor overspannen verwachtingen op dit terrein. In alle debatten die er over terrorismebestrijding zijn geweest heeft ook nog geen Tweede-Kamerlid aandacht geschonken aan dit onderdeel.

OPINIEMAKERS EN OPINIELEIDERS

Maart 2004 was een bijzondere maand. Vlak voor de aanslagen in Madrid stuurde Remkes een nieuw rapport van de AIVD over rekrutering naar de Tweede Kamer. De nota gaf kort aan wat de nieuwe inzichten waren op het terrein van rekrutering. In vergelijking met de in december 2002 verschenen nota valt vooral op dat de AIVD constateert dat ‘de politiek radicale islam in zekere mate een autonoom draagvlak onder Nederlandse moslimjongeren heeft gekregen. Een aantal politiek radicale moslims wendt zich tot de gewelddadige jihad. Dit vindt plaats binnen een Europese vorm van politiek radicale islam. Jongeren worden gedreven door zowel de buitenlandse context als binnenlandse ontwikkelingen.’

De binnenlandse ontwikkelingen die de AIVD benoemt, veroorzaakten veel ophef. De dienst meldde dat ‘te constateren valt dat een groeiend aantal moslims zich door opiniemakers en opinieleiders in het maatschappelijk verkeer onheus bejegend voelt. Hierbij komt dat in hun ogen de overheid zich niet – of onvoldoende – als onpartijdige arbiter opstelt. Deze gedachte leeft onder de kleine groep van politiek radicale moslims maar ook binnen een groot deel van moslims dat zich wel verbonden voelt met – en gebonden acht aan – de principes van de democratische rechtsstaat. Vooral jongeren uit de groep van de tweede of derde generatie immigranten lijken de vermeende verwijdering tussen de samenleving en moslimburgers zwaar op te nemen. De groep van de zich onheus bejegend voelende jongeren vormt een voorname vijver van voor radicalisering en eventueel rekrutering ontvankelijke personen.’

Met deze constatering dacht de AIVD wellicht een debat te ontlokken over de wijze waarop opiniemakers en opinieleiders met de islam omgaan. Er gebeurt echter iets heel anders: opiniemakers en columnisten voelen zich volledig in de hoek gezet door de AIVD. ‘Het is de wereld op z’n kop’, zei bijvoorbeeld Geert Wilders (destijds nog VVD) in het *Algemeen Dagblad*. ‘Ik weet zeker dat bij niemand hier in de Kamer het uiteendrijven van bevolkingsgroepen op de agenda staat. Als ik kritiek heb op Marokkaanse jongeren, dan spreek ik over criminele Marokkaanse jongeren, niet over de gehele allochtone bevolking. Het is niet mijn verantwoordelijkheid dat mensen met een half oor luisteren en vervolgens foute conclusies trekken’, aldus Wilders. Ook Joost Eerdmans (LPE) zegt in het *AD* geen aanleiding te zien zijn uitspraken te nuanceren. ‘Integendeel, ik blijf duidelijk verkondigen wat de risico’s zijn van radicale moslims. Een verontrustende conclusie van de AIVD. De boodschappers zijn de boeman.’

Arendo Joustra, hoofdredacteur van weekblad *Elsevier*, zei niets te kunnen met de conclusies van de AIVD. ‘Als een journalist zich afvraagt wat het effect is van

wat hij schrijft, houdt hij op journalist te zijn. Als je bij alles wat je zegt moet bedenken dat een jonge moslim zich er wel eens aan kan storen, waar zijn we dan mee bezig?’

In *Het Parool* zei hoogleraar en columnist Paul Cliteur een gevaarlijke tendens te zien in de AIVD-‘constatering’. ‘Als er niet meer over politieke opvattingen en godsdienst gedebatteerd kan worden, is dat het einde van het debat.’ Volgens Cliteur sluit de AIVD zich aan bij de opvattingen van Paul Rosenmöller, Hans Dijkstal en Job Cohen, die volgens hem vinden dat het debat over integratie te veel is verhard, waardoor groepen tegenover elkaar komen te staan. ‘Ligt het probleem bij die jongeren of bij de autochtone linkse elite? Moet Cohen niet veel krachtiger voor de critici van het integratiebeleid gaan staan? De politieke elite staat niet pal voor de grondrechten.’ Volgens Cliteur ‘proberen Cohen en de zijnen, en nu ook de AIVD, bepaalde mensen uit te sluiten uit het debat’. Ook *NRC*-columnist Afshin Ellian noemt de redenering van de AIVD in *Het Parool* onzinnig. ‘Als mensen zich aangetrokken voelen tot de jihad is dat een individuele beslissing.’ Volgens hem maakt de AIVD hiermee een politieke opmerking, en geen veiligheidsanalyse. ‘Een kleine meerderheid van de moslims wordt als maatstaf genomen.’ Voor de uit Iran afkomstige jurist is het bewijs temeer dat Nederland moeizaam omgaat met de vrijheid van meningsuiting.

Linkse Kamerleden zijn dit keer zeer te spreken over de analyse van de AIVD, volgens *Het Parool*. ‘Mensen die als vijand bejegend worden, gaan zich ook als vijand gedragen. Mijn vertrouwen in de AIVD stijgt’, zegt GroenLinks-Kamerlid Farah Karimi. Ook PvdA-Kamerlid Ella Kalsbeek vindt de constatering voor de hand liggen. Verharding van het debat is volgens haar onmiskenbaar.

NRC Handelsblad legt het oor te luisteren bij een aantal mensen uit migrantenorganisaties en hoort ook daar waardering voor de AIVD-analyse.

Haci Karacaer, directeur van de Turkse moskeeorganisatie Milli Görüs, noemt de reactie van columnisten frappant. ‘Als de inlichtingendienst AIVD in negatieve zin melding maakt van de islam, is de dienst een betrouwbare bron. Politici en andere opiniemakers stellen die informatie dan niet ter discussie. Nu de AIVD zegt: dames en heren, kan het niet een toontje lager, met uw uitspraken drijft u allochtone jongeren in de armen van de jihad, vinden ze dat de AIVD de wereld op zijn kop zet’, aldus Karacaer. Door de islam voortdurend te kritiseren voelen moslimjongeren zich buitengesloten, denkt Karacaer. ‘Daardoor krijgen ze steeds minder vertrouwen in Nederlandse samenleving. Dat geldt ook voor de jongeren met een opleiding. En de gematigde stroming, die er gelukkig ook nog steeds is in Nederland, wordt niet gehoord. Daarom kunnen ze die aanvallen op hun geloof niet relativeren. Ze krijgen het idee dat iedereen zo over hen en de islam denkt.’

Ook Sadik Harchaoui, directeur van het centrum voor multiculturele ontwikkeling Forum, constateert in *NRC Handelsblad* een toenemend wij-zij-gevoel. ‘Bruggebouwers zijn uit, de nadruk ligt op de religieuze verschillen, waardoor allochtone jongeren een individuele identiteit wordt ontzegd. Uiteindelijk zijn ze toch altijd weer die achterlijke moslim. Dat leidt ertoe dat deze jongeren het gevoel hebben dat ze nergens thuishoren. En dat maakt hen ontvankelijk voor de radicale islam.’

De columnisten en politici lijken echter meer in hun eigen positie geïnteresseerd te zijn dan dat het debat gezocht wordt. Tijdens een partijraad op 12 maart 2005 hekelde VVD-fractie leider Van Aartsen de suggestie uit het AIVD-rapport. ‘Minister, let op uw dienst.’ Net als Geert Wilders vond Van Aartsen dat de AIVD ‘de wereld op haar kop zet’ door in een rapport te stellen ‘dat er in Nederland steeds meer jihad-strijders geworven worden omdat opiniemakers de moslimgemeenschap onheus bejegenen’.

De columnist Paul Cliteur gaat zelfs zo ver om zich terug te trekken uit het publieke debat. Hij vindt dat hij door andere columnisten te veel in de hoek van de foute opvattingen wordt geplaatst. ‘Ik ervaar het debatklimaat in Nederland als bedreigend. Je mag onvriendelijke dingen over mij zeggen, maar niet dat ik een nazi ben, of een fascist, of dat ik de vreemdeling stigmatiseer. Dat bedreigt mijn reputatie als integer wetenschapper’, zegt Cliteur in een interview met *de Volkskrant* van 26 maart 2005. ‘Daar komt zo’n AIVD-rapport overheen. Ik blaas kennelijk wind in de zeilen van jihad-krijgers. Dan denk je: moet ik me misschien anders gaan uitlaten over de islam? Ik vind dat een probleem, want ik leef als columnist van het vrije debat. Door Reformatie, door Verlichting is de wereld verder gekomen. Maar de politiek laat zo’n AIVD-notitie zomaar passeren. Men dringt aan op matiging van uitspraken over alles wat met de islam te maken heeft. Maar niemand die pal gaat staan voor de vrijheid van meningsuiting.’

Een verkeerde ophef over de simpele constatering van de AIVD ‘dat een groeiend aantal moslims zich door opiniemakers en opinieleiders in het maatschappelijk verkeer onheus bejegend voelt’. Het gros van de opinieleiders betoogt immers altijd slechts kritiek te hebben op een klein radicaal deel van de moslims. Zou het dan niet logisch zijn de hand in eigen boezem te steken en de spiegel voor te houden? Komt de kritiek misschien toch te algemeen over, en levert dat dan niet inderdaad een bijdrage aan het wij-zij-gevoel? Opiniërend Nederland is echter slechts verbolgen over een door hen zelf gezien spook: de aantasting van het vrije woord. Zelfs de AIVD voelt zich uiteindelijk geroepen om in te grijpen. Het hoofd van de dienst, Sybrand van Hulst, schrijft in een ingezonden stuk in *NRC Handelsblad*

van 26 maart 2005 dat ‘geconstateerd moet worden dat zij (een reeks opiniemakers) voorbijgaan aan de feitelijk gedane mededelingen en aan de signalerende taak van de AIVD’. Van Hulst herhaalt nog eens de feitelijke constatering om vervolgens duidelijk te maken dat de AIVD niet zegt dat moslims gelijk hebben als zij zich verongelikt voelen door uitlatingen in het Nederlandse publieke debat over de islam. ‘De dienst neemt slechts waar dat veel moslims zich verongelikt voelen. De vrijheid voor opiniemakers om te zeggen en te schrijven wat zij willen, wordt in de notitie op geen enkele manier ter discussie gesteld. Sterker, de AIVD is juist een van de verdedigers van een grondwet die dat recht garandeert.’ Van Hulst legt verder uit dat doel van de notitie dan ook is om politiek, beleidsmakers en samenleving inzicht te geven in veiligheidsrelevante ontwikkelingen, om hen in staat te stellen zich teweer te stellen tegen dreigende gevaren. ‘Het zou verkeerd zijn om in deze analyse van relevante feitelijke waarnemingen de minder gemakkelijke achterwege te laten’, aldus Van Hulst.

Minister Remkes meldt in *Het Parool* van 9 april 2004 dat hij de beruchte zin een aantal keren heeft overgelezen. ‘Er is niets mis mee. De AIVD signaleert iets en geeft geen mening. Ik vraag me af hoeveel mensen de feitelijke zin gelezen hebben. Achteraf kun je zeggen dat ik er in de begeleidende brief misschien een zin over had moeten opnemen. Maar het beeld is ontstaan, en dat heb ik niet met vreugde waargenomen.’

Volgens prof. dr. A. Verhagen, hoogleraar Nederlandse taalkunde, maakt het nogal wat uit of je schrijft: ‘Opinieleiders bejegenen moslims onheus’ of ‘Moslims voelen zich door opiniemakers onheus bejegend’. ‘Het eerste legt de verantwoordelijkheid van het gebeuren bij de opinieleiders, het tweede op zijn minst ten dele bij de moslims zelf. In dat laatste geval is de onheuse bejegening “ingebied” in het perspectief van de moslims. Als iemand zich onheus bejegend voelt, is er alle ruimte voor de vraag of dat gevoelen terecht is, anders dan wanneer je onheus bejegend wordt. Als de AIVD het laatste geschreven zou hebben, dan zou Cliteur gelijk hebben als hij zich (als opiniemaker of opinieleider) aangesproken voelt. Maar de daadwerkelijke formulering levert een magere rechtvaardiging voor de verontwaardiging.’

Verhagen verbaasde zich erover dat niet de rest van de tekst erbij gehaald is. ‘Welnu, er staat: “...Vooraf jongeren uit de groep van de tweede of derde generatie immigranten lijken de vermeende verwijdering tussen de samenleving en moslimburgers zwaar op te nemen. De groep van de zich onheus bejegend voelende jongeren vormt een voornamelijk vijver van voor radicalisering en eventueel rekrutering ontvankelijke personen.” Nota bene: “vermeende verwijdering”’, aldus Verhagen.

Bovendien constateert Verhagen dat in feite een eerder geuite mening van het kabinet-Balkenende in een notitie over terrorismebestrijding van 24 juni 2003 herhaald wordt. ‘Minister van Justitie Donner schrijft daarin over de gevolgen van de aanslagen van 11 september 2001: “Minstens zo schadelijk was het groeiende wantrouwen van de bevolking in de westerse samenlevingen jegens de in hun samenleving woonachtige moslims. Het gaf veel moslims het gevoel dat zij niet welkom zijn in het Westen, en heeft een deel van hen in de richting van radicaal-islamitische groeperingen gedreven.” Uitspraken dus waarvoor de verantwoordelijkheid genomen is door leden van de regering, die moeilijk van overdreven multiculturalistische neigingen verdacht kunnen worden.’

‘LAKS EN NAÏEF’

De VVD-fractievoorzitter Jozias van Aartsen neemt die maand een aantal bijzondere uitspraken voor zijn rekening. Tijdens een spreekbeurt in Sneek betitelde Van Aartsen het kabinetsbeleid als ‘laks en naïef’. *NRC Handelsblad* van 16 maart 2004 meldde dat Van Aartsen de minister verwijt een rookgordijn op te trekken om zijn ‘lakse houding’ te verhullen. In plaats van ‘rookgordijnen op te trekken’ zou Donner juist een ‘Churchilliaanse visie’ moeten hebben op de strijd tegen het terrorisme, ‘die een lange strijd gaat worden’, aldus Van Aartsen. ‘Zeker na de aanslagen in Madrid van vorige week is het tijd laksheid en twijfel af te leggen en stappen te nemen.’

Van Aartsen doelde vooral op het door de VVD zo vurig gewenste optreden tegen moskeeën. Ook zou Donner de wens van de Tweede Kamer negeren om de financiering van fundamentalistische geloofsgenootschappen aan de kaak te stellen en wil Donner het Burgerlijk Wetboek niet aanpassen om kerkelijke organisaties ook civiel en strafrechtelijk te kunnen vervolgen.

In *NRC Handelsblad* van 20 maart verheft de VVD haar aanval op het terrorismebeleid van de regering. In een ingezonden opinieartikel stelden Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders (toen nog VVD) dat het kabinet slecht reageerde op dreiging van terreur. In een stevig aangezet artikel schreven ze dat het kabinet, de minister van Justitie voorop, niet om kan gaan met de realiteit na 11 september 2001. ‘Wie zou denken dat 11 maart 2004 het kabinet uit zijn dogmatische slaap zou wekken, vergist zich. Het kabinet toont geen gevoel van urgentie, onvoldoende politieke wil en vooral een gebrek aan bestuurlijke daadkracht als het gaat om de nationale veiligheid.’ Gebrek aan gevoel voor urgentie zou volgens Hirsi Ali en Wilders blijken uit het feit dat er in Nederland, in tegenstelling tot bijvoorbeeld

Groot-Brittannië of Frankrijk, geen extra maatregelen zijn getroffen om de Nederlandse burger te beschermen tegen de dreiging van terrorisme. Ook zou het kabinet niet voldoende onderkennen dat de terroristische dreiging in het Westen grotendeels voor rekening komt van een zeer klein deel van de moslims, de radicale moslims. ‘De politieke correctheid van Paars II is nu gevolgd door een christelijk-politieke vermijdcultuur’, aldus Ali en Wilders. Beide Kamerleden eindigen met een oproep aan premier Balkenende om niet te zwichten voor diegenen ‘die zeggen dat wanneer je de vijand met naam en toenaam noemt, of wanneer veiligheidsmaatregelen daadwerkelijk worden ingevoerd, Nederland juist een doelwit zal worden van terroristische acties. De minister van Justitie verwijt ons dat wij, omdat we het gevaar van de radicale islam benoemen, een godsdienstoorlog ontketenen. De AIVD suggereert dat opinieleiders in Nederland jonge moslims in de armen van de jihadisten drijven.’

Het is een vreemd verwijt dat de VVD die dagen spuit. Een maand eerder debatteerde de Tweede Kamer over de financiering van imams door de ambassade van Saoedi-Arabië. Tijdens dat debat was ook minister Remkes voor een strenge aanpak van Saoedi-Arabië. De AIVD volgt volgens Remkes nauwgezet de zendingsactiviteiten vanuit Saoedi-Arabië. Het zaaien van haat of antiwesterse prediking is niet geconstateerd, maar, vervolgde Remkes, ‘mochten hiervoor wel onomstotelijke bewijzen worden gevonden, dan verzeker ik u dat justitie onverwijld wordt ingeschakeld’. Ook kondigde Remkes een rapport aan over dit onderwerp door de AIVD.

Minister Donner had al in september 2003 aangegeven waar volgens hem onderscheid zat bij de aanpak: extremisme of terrorisme? ‘Het terrorisme heeft meer betrekking op de methodes. Extremisme betreft de radicalisering in de samenleving, waarvan een aantal elementen aangepakt kunnen worden via het strafrecht, zoals opruiing, belediging, rassendiscriminatie en het zaaien van haat’, aldus Donner. ‘Als er in moskeeën sprake is van strafbare feiten of uitingen kunnen de personen of het bestuur die het aangaat aangepakt worden, hetgeen in voorkomende gevallen tot nu toe ook gebeurt. In het Burgerlijk Wetboek wordt gesproken over de mogelijkheid van het verbieden en ontbinden van burgerrechtelijke organisaties en is een uitzonderingsbepaling opgenomen ten aanzien van kerkgenootschappen.’

Laksheid en twijfel blijken op dat moment eigenlijk ook niet uit andere dossiers die lopen. Er wordt in die maanden gewerkt aan de verbetering van de uitwisseling van informatie, het advies van de ACVZ over vreemdelingenbeleid en terrorismebestrijding wordt in de Kamer behandeld, er is eind februari een *quick scan*

naar terrorismefinanciering en non-profit organisaties gepubliceerd en de tweede AIVD-nota over rekrutering is dan net verschenen. De door de VVD zo benadrukte aanpak van moskeeën vormt eigenlijk maar een klein onderdeel van het totaalpakket. De VVD fixeert zich hier juist extreem op en laat andere punten weer helemaal liggen.

Het andere punt, de naïviteit van het kabinet, stelde Van Aartsen vooral aan de orde in een interview met *Elsevier* en tijdens het debat van 14 april 2004 over de maatregelen van de Spaanse regering.

In het interview met *Elsevier* van 10 april reageerde Van Aartsen op een vraag van het blad over het optreden van premier Balkenende na de Europese top van die week. Balkenende had er bij zijn Europese collega's op aangedrongen de islamistische terreur niet alleen met politieoptreden tegemoet te treden, maar ook door een dialoog met moslims en ontwikkelingshulp, aldus *Elsevier*. Van Aartsen vond dat als een tang op een varken slaan. 'De analyse van Balkenende deugt niet. Er is nou eenmaal islamo-fascisme, zoals het weekblad *Die Zeit* het noemt. Met dialoog en ontwikkelingshulp heeft het geen klap te maken, evenmin als de aanslagen op het WTC in New York zijn gepleegd door doodarme Congolezen of West-Afrikanen die al jarenlang in ellende leven, maar door rijke Saoedi's. Net zoals alles erop wijst dat de aanslag in Madrid is gepleegd door Marokkanen die het helemaal niet slecht hadden.' Een paar dagen later, tijdens het debat over Madrid, deed Van Aartsen er nog een schep bovenop.

Tijdens dit debat verweet Van Aartsen het kabinet terrorisme te vergoelijken door te veel aandacht te schenken aan de voedingsbodem van terrorisme. 'Het kabinet moet niet de fout maken om het terrorisme min of meer te vergoelijken door te zeggen dat de armoede in de Derde Wereld enigszins vergoelijkt wat er in de wereld gebeurt. Wij verwerpen de theorie van de voedingsbodem. Ik kan daar een heel helder antwoord op geven. Ik noem dat een gevaarlijke redenering', aldus Van Aartsen. Premier Balkenende reageerde gepikeerd en vroeg Van Aartsen man en paard te noemen. Deze legde daarop uit dat het ging om de persconferentie waarbij de Duitse Bondskanselier deze theorie had aangehangen. 'Ik heb gezien dat u tijdens de persconferentie na de Europese Raad exact dezelfde bewoordingen hebt gebruikt', aldus Van Aartsen. Balkenende herhaalde zijn woorden van de persconferentie ('Trying to understand why people commit these types of hostile acts and addressing those factors may never be an excuse for inaction and lack of commitment of resources for the fight against terrorism') en meldde geïrriteerd dat 'ik nimmer, maar dan ook nimmer, iets gedaan heb in de sfeer van vergoelijken. Ik neem het de heer Van Aartsen kwalijk dat hij dat zo zegt.' Van Aart-

sen nam daarop zijn woorden terug. ‘Als dit ook de bewoordingen zijn geweest die de minister-president heeft gebruikt na de Europese Raad, is er tussen de minister-president en mij geen enkel verschil van mening.’

Maar bedoelde Van Aartsen nu eigenlijk dat iedere discussie over de achtergronden en voedingsbodem van terrorisme vergoelijking is of niet? Dat wilde ook Rouvoet (Christen Unie) graag weten. ‘Ik zou het wel op prijs stellen indien hij erkende dat er wel een verschil is tussen het zoeken naar verklarende factoren, die een rol kunnen spelen in beleid dat daarbij aanhaakt, en het toch wel gemakkelijk in de mond nemen van het woord “vergoelijken”. Ik vind dat daarmee het debat nodeloos op scherp wordt gezet en een suggestie wordt gewekt die de heer Van Aartsen niet zou moeten willen wekken’, aldus Rouvoet. Van Aartsen meldt dan dat ‘de VVD totaal wil separeren het verhaal van de voedingsbodem en wat zich heeft voorgedaan in Madrid, New York en Washington en zich nog dagelijks in andere delen van de wereld voordoet, als die verbinding op een of andere manier wel wordt gelegd, als dit wordt gezien als verklarende factor, beginnen wij toch met een proces van min of meer goedpraten. Dat willen wij niet.’

In een redactioneel commentaar van 15 april 2005 constateerde *NRC Handelsblad* dat ‘Van Aartsen weer optrad in zijn rol als horzel in de pels van de premier. Waar hij meestal echter zijn opmerkingen sierlijk als met een floret plaatst, had zijn bijdrage nu meer het karakter van een doffe dreun: hij verweet het kabinet niet alleen “laks en naïef” te zijn bij de aanpak van terrorisme, maar beschuldigde ook de premier persoonlijk ervan terreur te vergoelijken. Balkenende had eerder opmerkingen gemaakt over de “voedingsbodem” voor terrorisme. Van Aartsen ging duidelijk over de schreef, en hij beseftte dat ook, getuige het feit dat hij zijn karakterisering schielijk introk nadat Balkenende op zijn ponteneur was gaan staan.’

Hoe diep dat besef nu werkelijk zit is maar zeer de vraag. In juni 2005 haalt Van Aartsen toch weer zijn oude stokpaard van stal. Hij legt aan de verslaggevers van *Vrij Nederland* uit waarom hij nog steeds vindt dat hij toen gelijk had. ‘Balkenende was naïef omdat hij te veel de nadruk legde op oorzaken van het terrorisme als de armoede in de derde wereld.’ Van Aartsen: ‘Ik heb heldere taal gesproken over de noodzaak om het terrorisme te bestrijden en dat werd me niet in dank afgenomen. Ik werd neergezet als een alarmist. Er bestond toen toch nog een beetje een sfeer van: er is zoveel honger en armoede in de wereld en dan moet je er niet raar van opkijken dat zulke dingen gebeuren. Terwijl ik denk: de armen in Afrikaanse dorpen en Indiase sloppenwijken grijpen helemaal niet naar semtex en bommen. Het gevaar komt van goedopgeleide jongens, intelligente mensen die

ontzaglijk goed weten wat ze doen. Het zijn helemaal geen zielenpieten. Ik maakte me toen al grote zorgen over een kleine minderheid van moslims in Nederland die onder invloed staat van buitenlandse geestelijken. De VVD heeft voortdurend gezegd: dit is een probleem en daar moet je je tegen wapenen. Het heeft ons Nederlanders grote moeite gekost om te erkennen dat ons de oorlog is verklaard, dat we een vijand hebben. Dat muntje is traag gevallen.'

Uitermate gechargeerd zet Van Aartsen na ruim een jaar het beeld neer dat ver weg staat van de werkelijkheid en, waarbij hij opnieuw het kabinet te kijk zet, dat toch nog steeds in allerlei brieven aan de Tweede Kamer meldt wel degelijk aandacht te willen besteden aan de voedingsbodem van terrorisme. Van Aartsen speelt in wezen een gevaarlijk politiek spelletje, dat hoofdzakelijk bedoeld voor de media die ook met open ogen in zijn val lopen. Gevaarlijk in die zin dat het elke openlijke discussie over voedingsbodem van terrorisme wel degelijk blokkeert.

ONBEKENDHEID EN ONDUIDELIJKE STRATEGIE

De onbekendheid met de aanpak van het terrorisme leidt soms ook tot moeizame en soms onverklaarbare keuzes. Een voorbeeld hiervan is de verbodenverklaring van organisaties die op de financiële bevroezingslijst van de Europese Unie staan. In het hoofdstuk Afknippen gaan we uitgebreid in op deze lijsten. Nederland werkte braaf mee met de bevroezingslijsten van de VN en de EU. In de EU werd zelfs af en toe flink tegengestribbeld, bijvoorbeeld toen andere landen erop aandrongen om de Koerdische Arbeiderspartij (PKK) op de lijst te krijgen. Onder politici was er in eerste instantie een hoop onduidelijkheid over de status van de lijsten. Kunnen organisaties die erop staan nu verboden worden verklaard of gaat het echt alleen om het afknippen van de financiële tegoeden? Toen bleek dat de lijsten inderdaad het bevrozen van de financiën betrof, kwam de fractievoorzitter van het CDA, Maxime Verhagen, in september 2002 met een motie, die door de Tweede Kamer werd aangenomen. Verhagen riep de regering op met voorstellen te komen om de organisaties die op de EU-lijst stonden ook daadwerkelijk te verbieden.

De minister van justitie, Piet Hein Donner, reageerde in november 2002 met een zeer uitgebreide brief (strafrechtelijke bestrijding van terroristische organisaties TK 28666, nr. 1). Hij legde de status van de lijsten uit, gaf aan welke mogelijkheden het strafrecht al bood en concludeerde dat het verbieden eigenlijk alleen maar negatieve gevolgen had. Donner voorzag onder andere als probleem dat

slechts het vermeld staan op een lijst voldoende zou worden voor een verbodsverklaring. Donners voorzichtigheid om de lijst te gebruiken als basis voor een verbodsverklaring komt door het feit dat niet een rechterlijke beslissing bepaalt of een organisatie op die lijst komt, maar ‘ook gegevens uit de inlichtingen- of opsporingsfeer, die niet in de vorm van een rechterlijk vonnis als bewezen zijn verklaard’. Bovendien was Donner van mening dat met andere wetgeving (art 140 en 140a) iedere bijdrage aan een terroristische organisatie al strafbaar is.

Vanuit de handhaving bekeken betwijfelde Donner of het wel zinvol is om te gaan verbieden. Met het verbieden van een organisatie houden immers de activiteiten niet op. ‘Een wettelijk verbod zal op de inlichtingen- en opsporingspraktijk meer negatieve dan positieve invloed uitoefenen. Wettelijk verboden organisaties zullen ondergronds gaan met als risico dat elk zicht erop verloren gaat’, aldus Donner.

Het antwoord zint de Tweede Kamer niet en bij de behandeling van het Europees Verdrag inzake de erkenning van de rechtspersoonlijkheid van Internationale niet-gouvernementele organisaties (TK 28764) brengt de VVD-fractie de verbodenverklaring weer in. De VVD vraagt zich af of Nederland een exportland wordt van de erkenning van terroristische organisaties. ‘Het is de leden er alles aan gelegen om effectief op te treden tegen terroristische organisaties. Het kan toch niet zo zijn dat Al Qaida-achtige organisaties in Nederland erkend worden omdat de Wet Conflictenrecht Corporaties uitgaat van een ruime incorporatieleer en omdat de openbare orde-exceptie slechts zeer spaarzaam wordt gehanteerd?’

In juni 2003, als de Belgische Arabische Europese Liga aankondigt zich ook in Nederland te gaan vestigen, suggereert het destijds nog CDA-Kamerlid Camiel Eurlings dat de organisatie preventief verboden zou moeten worden, nog een stap verder dan het verbieden van organisaties op de lijsten.

Die stap lijkt de regering dan inmiddels wel genomen te hebben. Op 24 juni 2003 komt de regering, voor het eerst, met een uitgebreidere visie op de bestrijding van terrorisme. Veel nieuwe maatregelen worden aangekondigd. Daaronder ook een opmerkelijke: ‘In het Burgerlijk Wetboek zal de verbodenverklaring van terroristische rechtspersonen die op de zogenaamde beviezingslijsten geplaatst zijn, worden opgenomen. Uitgangspunt daarbij is dat voldoende is dat de betreffende rechtspersoon op de beviezingslijst is geplaatst.’ Deze wending in de gedachte over het nut van de verbodenverklaring nam niet meer dan één alinea in de nota in beslag. In het algemeen overleg van de commissie van justitie van 30 oktober 2003 stond de nota van de regering op de agenda. Geen woord besteden de commissieleden aan de wending in het standpunt van minister Donner. Zelfs de oppositiepartij-en houden hun mond.

Op 10 september van dat jaar stuurt de regering een nieuwe brief over terrorismebestrijding naar de Tweede Kamer. Onder andere naar aanleiding van de aanslag in Madrid en de verhoogde terrorismedreiging in Nederland na de arrestatie van Samir A., de moord op Theo van Gogh heeft dan immers nog niet plaatsgevonden, komt de regering met een aantal voorstellen om de bestrijding van terrorisme te intensiveren. Een gedeelte van de brief betreft voorstellen om rechtspersonen aan te pakken die terroristische activiteiten ondersteunen. Het Financiële Expertise Centrum (FEC) had in een rapport geconstateerd dat er weinig mogelijkheden zijn om stichtingen te controleren. Wel waren er maar drie stichtingen waarvan in 2003 werd geconstateerd dat ze betrokken waren bij de financiering van terrorisme. De regering stelde in de brief voor de controlemogelijkheden te verbeteren.

Opnieuw wordt aangekondigd dat het Openbaar Ministerie gebruik zal maken 'haar civielrechtelijke bevoegdheid ten aanzien van rechtspersonen', wat niet minder betekent dan het inzetten van de verbodsverklaring. Het Openbaar Ministerie bleek een pilot te zijn gestart waarbij bekeken werd wat de mogelijkheden op dit terrein zijn. Volgens de brief zou het gaan om bijvoorbeeld een vordering bij de rechtbank tot ontbinding van een rechtspersoon, een verzoek tot verbodenverklaring, en dergelijke.

Op 21 december 2004 reageert minister Donner uiteindelijk op de kritiek van de VVD en het CDA. 'Met deze leden is de regering er alles aan gelegen om effectief op te treden tegen terroristische organisaties', verklaart hij plechtig in de brief aan de commissie van justitie. Vervolgens kondigt hij een nota van wijzigingen aan waarin hij meldt dat 'het Openbaar Ministerie de rechtbank te Utrecht kan verzoeken om een verklaring voor recht af te geven die inhoudt dat het doel of de werkzaamheid van een buitenlandse corporatie in strijd is met de openbare orde in de zin van artikel 2:20 BW'.

Op zich een logische wijziging, omdat hiermee gelijkheid wordt verkregen met de mogelijkheid om Nederlandse rechtspersonen op grond van artikel 2:20 BW te verbieden. Bovendien laat Donner toch opnemen dat de EU-lijst de bijzondere regeling krijgt. 'Voor zowel Nederlandse als buitenlandse organisaties op een terrorismelijst wordt via de nota van wijziging bepaald dat zij van rechtswege verboden zijn en niet langer bevoegd tot het verrichten van rechtshandelingen.'

De nota van wijzigingen werd dezelfde dag naar de Tweede Kamer gestuurd. Hierin verklaard Donner dat 'de regeling een aanvulling vormt op het sanctiestelsel dat voortvloeit uit de Europese bevroezingsverordeningen. Die verordeningen beperken zich tot de bevrozing van het vermogen. De voorgestelde regeling is noodzakelijk om ook de niet-vermogensrechtelijke activiteiten stil te leggen. Het

gaat daarbij bijvoorbeeld om het verbieden van ledenwerving, het benoemen van nieuwe bestuurders (om te kunnen stellen dat men de wapens heeft neergelegd) en het oprichten van een nieuwe organisatie (zodat het spel opnieuw kan beginnen). De ervaring leert dat het in het algemeen niet goed begrepen wordt indien een organisatie waarvan de financiële tegoeden bevroren zijn omdat zij op een terroristelijst voorkomt, overigens wel handelend kan optreden en eventueel nog manifestaties kan organiseren.’

We schreven het al in hoofdstuk Afknijpen maar volgens Donner volstaat een verbodsverklaring van rechtswege, omdat plaatsing op de EU-lijsten ‘op basis van consensus binnen de 25 EU-lidstaten na zorgvuldige afweging plaatsvindt.’

Binnen twee jaar heeft de minister van Justitie zijn mening drastisch gewijzigd. In 2002 noemde minister Donner een verbod nog ‘bezwaarlijk’ omdat er geen rechterlijke uitspraak aan de basis ligt, de informatie vaak afkomstig is van inlichtingendiensten en de maatregel ‘eerder afbreuk doet aan de mogelijkheden tot daadwerkelijke voorkoming en opsporing van terroristische misdrijven dan dat zij daaraan een bijdrage leveren.’ Twee jaar later is het een ‘zorgvuldig afgewogen procedure.’ Het werkelijke debat over nut, noodzaak en effect van deze maatregel gaat iedereen uit de weg.

AIVD-WET AFGESCHERMDE GETUIGEN

Politieke druk speelt een grote rol in het gebrek aan ontwikkelen van visie op de bestrijding van terrorisme. Hét voorbeeld daarvan is de druk die de Tweede Kamer zette op de regering om snel na het mislukken van het tweede terrorismeproses in Rotterdam te komen met een wetsvoorstel om AIVD-informatie toe te laten als bewijs in rechtszaken.

De minister van Justitie en het Openbaar Ministerie hadden zich al groot voorstander van nieuwe wetgeving getoond. Gezien het ingrijpend karakter van het voorstel stond minister Donner echter wel op een degelijke voorbereiding. In de in juni 2003 uitgebrachte notitie *Terrorisme en de bescherming van de samenleving* noemde de regering nadrukkelijk dat het punt van AIVD-informatie nog onder de rechter was, maar dat de noodzaak van nieuwe wetgeving niet moest worden uitgesloten. Tijdens het Algemeen Overleg van 30 september over de nota vroeg de Tweede Kamer aan minister Donner te komen met een notitie over het gebruik van AIVD-informatie in strafzaken. Donner gaf opnieuw aan de rechtszaken af te willen wachten, voordat hij een samenhangende notitie over dit onderwerp de Kamer zou doen toekomen. Wel zond hij op verzoek een overzicht

van de punten die aan de orde zouden komen in die notitie. In het debat van begin december 2003 over het wetsvoorstel Terroristische misdrijven werd de druk op minister Donner om snel een wetsvoorstel in te dienen over het gebruik van AIVD-informatie in strafprocessen verhoogd. Op initiatief van Geert Wilders, destijds nog VVD, werd een motie aangenomen waarbij de Tweede Kamer binnen zes weken een wetsvoorstel over het gebruik van AIVD-informatie ingediend wilde zien worden. Gevolg van deze versnelling was dat de beloofde notitie, waarin onder andere een vergelijking gemaakt zou worden met het buitenland, definitief van de baan was. Uiteindelijke sneuvelde ook alle normale consultatierondes met organisatie binnen het strafrecht, zoals de Nederlandse Vereniging van Rechteren, de Orde van Advocaten en de procureurs-generaal. Reden was de extra politieke druk die een aantal fracties in het debat over de aanslagen in Madrid van 14 april 2004 uitoefenden om nu snel met wetgeving op dit terrein te komen. Het wetsvoorstel dan ook in september 2004 ingediend zonder de gebruikelijke consultatierondes.

Opmerkelijk is dat er in de commissie voor justitie van de Tweede Kamer er bij de behandeling weer kritiek komt op het overslaan van de consultatieronde. Ook het CDA oppert de vraag of een snelle consultatie toch niet mogelijk was geweest. Toen tijdens een hoorzitting onder andere kritiek werd geuit door professor Ybo Buruma op het wetsvoorstel, verzocht de commissie voor justitie de minister van Justitie alsnog advies te vragen aan de procureurs-generaal over het voorliggende wetsvoorstel. Toen had Donner er echter geen trek meer in: na eerst opgejaagd te zijn door de Kamer, handelde hij het nu formeel af. Adviezen zijn belangrijk bij de vormgeving van wetsvoorstellen, niet meer op het moment dat de Tweede Kamer het wetsvoorstel al in behandeling heeft. De Tweede Kamer doorbrak met deze handelwijze een essentiële publieke discussie over het voorstel om AIVD-informatie als bewijs in rechtszaken toe te passen. Hoe diep het zichzelf daarmee in de vingers sneed bleek toen niet alleen van advocaten en wetenschappers kritiek kwam op het wetsvoorstel, maar dat ook de Nederlandse Vereniging van Rechtspraak en het College van procureurs-generaal er ernstige bezwaren tegen maakten. In het hoofdstuk 'Intentiestrafrecht' zijn we hier al op ingegaan.

De druk van de Tweede Kamer om na het mislukken van de eerste twee terrorismeprocessen met wetgeving te komen heeft een essentiële discussie om zeep geholpen. De vraag is namelijk niet alleen of en hoe AIVD-informatie als bewijsmateriaal gebruikt mag gaan worden, de achterliggende vraag is of de AIVD daartoe wel de juist geëquipeerde dienst is. Ook de verhouding ten aanzien de politie en het Openbaar Ministerie is door deze haast niet in essentie bediscussieerd.

VERHOUDING

In Nederland is de verhouding tussen de veiligheidsdienst en de politiek niet al te gladjes. Frits Hoekstra geeft daar in zijn boek *In dienst van de BVD* een aantal sail-lante voorbeelden van. Jarenlang was er ‘blind vertrouwen’ bij de politieke leiding van het departement van Binnenlandse Zaken in de dienst. ‘Zo kon de dienst jarenlang vrijwel ongestoord door de politiek haar gang gaan’, aldus Hoekstra. Pas toen Ed van Thijn aantrad als minister in 1981 verslechterde de relatie. Van Thijn en het toenmalig diensthoofd Pieter de Haan konden nauwelijks samen door de deur. Van Thijn verbood het de BVD ook om nog langer over de CPN inlichtingen te verzamelen en te registreren, behalve dan in de zogenaamde ‘aspectenbenadering’ die we eerder beschreven. De opvolger van Ed van Thijn, D66’er Max Rood, draaide in 1982 het besluit van Van Thijn echter weer deels terug. De Kamer had dit echter niet goed in de gaten, alhoewel de vaste Kamercommissie voor de inlichtingendiensten wel door Rood op de hoogte was gebracht. De BVD, die problemen voorzag, waarschuwde het departement een aantal keren dat het parlement een verkeerde indruk had van wat de BVD ten aanzien van de CPN nog deed. Maar opeenvolgende ministers negeerden de waarschuwingen uit angst voor politieke complicaties. Pas in de jaren negentig kwam deze kwestie in de openbaarheid.

Uit het rapport van de commissie-Havermans blijkt dat de politieke aansturing van de BVD/AIVD nog steeds problematisch is. Havermans neemt de lezer meer in een indrukwekkende *tour d’horizon* van Nederland coördinatieland. De AIVD beschikt uiteraard over een zelfstandige ruimte om keuzes te maken in de prioriteiten. Maar de algemene lijnen worden door de politiek uitgezet en er is veelvuldig overleg tussen politieke beleidsmakers en de AIVD over de te volgen lijn. Maar echt goed verloopt die politieke aansturing niet, aldus de commissie. Tot het voorjaar van 2004 werden AIVD-aangelegenheden besproken in de Raad voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, een onderraad van de ministerraad, en voorbereid door het ambtelijk Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland (CVIN). Sinds voorjaar 2004 worden de zaken echter besproken in de Raad voor de Nationale Veiligheid. Daarnaast bestaat ook nog een andere onderraad van de ministerraad, de Raad voor de Veiligheid en de Rechtsorde, die zich ook buigt over terrorismebestrijding en inlichtingenwerk. Daarnaast bestaat er nog een Coördinator voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (de secretaris-generaal van Algemene Zaken) en is sinds maart 2004 Nederland ook een Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding (NCTB) rijker, die beschikt over een eigen een-

heid terrorismebestrijding, en beheersmatig valt onder het ministerie van Justitie, maar onder de politieke verantwoordelijkheid van zowel de minister van Justitie als van Binnenlandse Zaken valt.

De coördinator voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten ontbeert echter de mogelijkheden om coördinatie tot stand te brengen, constateert de commissie. 'Van coördinatie kan nauwelijks sprake zijn.' De ministers van Binnenlandse Zaken en Defensie zijn immers primair verantwoordelijk voor de MIVD en de AIVD, en een coördinerend ambtenaar van het ministerie van Algemene Zaken is dan een vreemde eend in de bijt. De coördinator heeft geen doorzettingsmacht of andere middelen om de diensten in de gewenste richting te sturen. 'Feitelijk is dan ook nauwelijks van coördinatie door de coördinator sprake geweest.'

De nieuwe figuur van de NCTB heeft de verhoudingen nog complexer gemaakt. Deze NCTB moet de samenwerking tussen de betrokken diensten en departementen coördineren en bewaken en is voorzitter van het Gezamenlijk Comité Terrorismebestrijding (GCT). Dit comité richt zich op strategie en beleid en bestaat uit ministeries, diensten, politie en Openbaar Ministerie. De operationele samenwerking tussen alle diensten wordt weer gecoördineerd in het Coördinerend Overleg Terrorismebestrijding (COTB).

Vanaf januari 2005 moet er een opnieuw gestroomlijnde organisatie bestaan. De NCTB gaat dan leiding geven aan organisatorische eenheid waarin de werkzaamheden van Binnenlandse Zaken en Justitie worden samengebracht. Beheersmatig valt dit onder het ministerie van Justitie, maar de ministeriële verantwoordelijkheid wordt weer gedeeld door de ministers van Binnenlandse Zaken en Justitie. De NCTB wordt verantwoordelijk voor de voorbereiding van het algemene beleid op het terrein van terreurbestrijding, gaat afstemmen, informatie van de diensten 'samenvoegen en beleidsmatig doorvertalen', dreigingsanalyses vervaardigen, maar mag zich nadrukkelijk niet bemoeien met het volgen van personen. Dat blijft de exclusieve bevoegdheid van het samenwerkingsverband tussen AIVD, KLPD, Openbaar Ministerie en IND. De commissie concludeert voorzichtig dat er nogal wat onduidelijkheden bestaan in deze nieuwe opzet.

In de dagelijkse praktijk is de secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken het eerste aanspreekpunt voor de AIVD. De secretaris-generaal beschikt echter niet over voldoende ambtelijke ondersteuning om zijn sturing van de AIVD vorm te geven, aldus het rapport. De secretaris-generaal en de minister van Binnenlandse Zaken worden door middel van driemaandelijke rapportages ingelicht over het wel en wee van de AIVD, waarin een totaalbeeld wordt gepre-

senteerd van de dreigingen, risico's, lopende onderzoeken en ambtsberichten. Sinds Madrid stuurt de AIVD een wekelijks overzicht van ontwikkelingen rond terrorisme op. Deze overzichten worden slechts in zeer kleine kring verspreid.

Volgens de commissie geven de secretaris-generaal en de minister slechts op hoofdlijnen sturing aan de AIVD. Er is geen directe bemoeienis met operationele zaken en de bewindspersoon heeft ook geen weet van directiejaarplannen of teamopdrachten. De commissie vindt dan ook dat de minister zijn sturende rol wat meer inhoud moet geven, waardoor het onder meer noodzakelijk is meer informatie van de AIVD te krijgen.

De minister van Justitie kreeg tot voor kort geen inzage in de driemaandelijkse rapportages of andere AIVD-informatie. Dat is nu veranderd, maar volgens de commissie moeten zowel de AIVD als het ministerie nog wennen aan de nieuwe situatie. Het merkwaardige is ook dat de minister van Justitie officieel de coördinerend bewindspersoon is voor terrorismebestrijding, maar feitelijk de AIVD niet kan aansturen, slechts gedeeltelijk op de hoogte is van operationele aangelegenheden van de AIVD en niet gaat over de inzet van bijzondere bevoegdheden. Sturing kan eigenlijk alleen via de minister van Binnenlandse Zaken, en daarvoor is vooral intensief overleg nodig tussen beide ministeries.

Volgens de commissie-Havermans verwacht de politiek te veel van de AIVD, omdat men niet goed op de hoogte is van het reilen en zeilen van de dienst, de mogelijkheden van de dienst onderschat en het ontbreekt aan een realistisch dreigingsbeeld. 'De AIVD is te veel aan zichzelf overgelaten', aldus de commissie. 'Sturing laat te wensen over in een bestuurlijk te complexe en drukke omgeving (...) Niettegenstaande de verantwoordelijkheid van de minister van Binnenlandse Zaken, ontbreekt het aan een heldere structuur om de relevante verwachtingen te selecteren, te prioriteren en als eenduidige opdracht aan de AIVD te geven. De AIVD bepaalt nu grotendeels zelf de prioriteiten en posterioriteiten. Hoewel de AIVD hier verantwoordelijk mee omgaat, acht de commissie dit een ongewenste situatie.'

CONCLUSIE

Er is een groot gebrek aan kennis van de achtergronden, de oorzaken en de bestrijding van terrorisme. De AIVD-rapporten zijn jarenlang terzijde geschoven en nu wordt er plotseling van alles verwacht van de dienst. Achtergronden en oorzaken van terrorisme zijn wat een aantal politici betreft taboe en daarmee blokkeren ze elk debat wat ook maar die kant op dreigt te gaan. En waarom? Is zoe-

ken naar oorzaken nu echt hetzelfde als het vergoelijken? Is het benoemen van processen (de manier waarop columnisten schrijven, de oorlog in Irak) hetzelfde als begrip kweken?

Door niet te discussiëren, polemiseren, of zelfs te ageren ontnemt de politiek zichzelf de mogelijkheid om het proces van terrorisme te onderzoeken. En onderzoek is nodig om in te kunnen grijpen.

Onderzoek op meerdere fronten, ook naar effectiviteit van bepaalde maatregelen, die blijft immers moeilijk in te schatten. Maar ook onderzoek naar de werkwijze en het functioneren van inlichtingendiensten en politie. Veel energie stopt de Tweede Kamer in wetgevende activiteiten terwijl de controlerende taak blijft liggen. Toen er na de processen in Rotterdam voldoende aanleiding was eens flink te kijken naar het functioneren van de politie en het Openbaar Ministerie, werd er gegrepen naar nieuwe wetgeving. Waarom wordt in Duitsland controle wel uitgebreid en laat de Tweede Kamer de constatering dat het hier marginaal geregeld is liggen?

Te vaak reageren politici vanuit eenmaal ingenomen posities. Er wordt weinig tijd genomen voor analyse en, ook in tijden van crisis, gereageerd vanuit het eigen opgebouwde beeld. Zelden of nooit wordt dit beeld bijgesteld, meestal benadrukt men in de media het eigen gelijk. Verwachtingen van politici sluiten ook niet altijd aan op de praktijk. Soms worden er daardoor oplossingen bedacht die moeilijk of niet uitvoerbaar zijn. Men zou iets meer moeite moeten doen, even nadenken en ademhalen, en dan pas antwoorden.

8 GEWAPENDE STRIJD IN DE 21STE EEUW

Terrorisme en terrorismebestrijding zijn nauw verbonden met het proces dat ertoe leidt dat iemand besluit zich op te blazen in een overvolle trein. Analisten bij de AIVD doen naarstige pogingen om te duiden wie de stap tot gewapend verzet neemt en wie er over filosofeert, denkt en praat. In de wetenschap en in de media komen ook regelmatig publicisten, columnisten en andere zelf benoemde deskundigen aan het woord die pogen het proces tot radicalisering, zoals dat vaak genoemd wordt, te duiden en te verklaren. Uitgangspunt is eigenlijk altijd dat radicaal denken fout of problematisch is en automatisch leidt tot gewelddadige actie. In deze gedachte zou het niet passen de gewapende strijd van de Tsjetsjeense rebellen onder leiding van guerrillaleider Basajev te ondersteunen, video's ervan te bekijken en daarover in het hele land lezingen te geven in achterafzaaltjes. Ook de uitspraak van Abdul-Jabbar van der Ven dat hij niet rouwig zou zijn om de dood van Tweede-Kamerlid Geert Wilders, wordt in dit perspectief als radicaal beschouwd. Terwijl anderzijds het volstrekt niet problematisch is dat minister van Financiën Zalm de Pakistaanse president Musharaff publiekelijk feliciteert met de buitenrechtelijk executie van een van terrorisme verdachte persoon, met de nadruk op verdachte, want van enige normale rechtsgang is in Pakistan geen sprake. In alle gevallen gaat het om de verheerlijking van geweld, hoewel de bewoordingen van Abdul-Jabbar van der Ven eigenlijk zedig zijn in vergelijking met de twee andere voorbeelden.

Radicaal-links, zoals dat in de jaren tachtig werd genoemd, deed niets anders. Guerrillabewegingen in met name Latijns-Amerika werden gesteund, zelfs met campagnes als 'Wapens voor El Salvador'. Regelmatig reisde er een commandant, betrokkene of sympathisant door Europa om steun te vragen voor de beweging in Guatemala, El Salvador, Nicaragua, Mexico. Benefietfeesten en campagnes werden op touw gezet om de betreffende bewegingen financieel en moreel te steunen. 'Informatie'-brigades vertrokken naar de gebieden, lesmateriaal werd vervaardigd en op 5 mei stonden bij de kraampjes van de diverse comités mensen folders uit te delen aan het Nederlandse publiek over de mensenrechtenschendingen in de landen waar die guerrillagroepen vandaan kwamen. Deze comités zouden vandaag de dag al snel als radicaal worden bestempeld; de rondreizende

commandanten en sympathisanten als rekruteurs en de activisten die de landen gingen bezoeken als rekruten of mogelijk terroristen.

De tijd gaat misschien snel, maar van enig historisch gevoel lijkt er in het terrorismedebat geen sprake te zijn. Niet dat processen van radicalisering niet serieus genomen moeten worden. Het bestempelen van deze processen als problematisch of ze zien als opmaat voor gewelddadige acties neemt ze echter niet serieus, maar bekijkt ze vanuit een strafrechtelijk perspectief. Radicale visies over onrecht in de wereld zijn belangrijk en verdienen meer aandacht dan justitiële alleen.

Aan de processen van radicalisering hangen persoonlijke en gemeenschapsgerelateerde elementen. Daarnaast spelen bij de discussie over terrorisme vanuit islamitische hoek ook religieuze aspecten een rol. Het hoofdstuk wordt besloten met het politieke aspect. Wij pretenderen niet de wijsheid in pacht te hebben de processen op alle niveaus te kunnen duiden en ook met elkaar nog eens in verband te brengen. Radicale visies, gedachten en soms daden zijn geen terrorisme, maar politieke realiteiten die een antwoord vormen of proberen te geven op de voortschrijdende uniformisering en vervlakking van de samenleving. Nederland kenmerkt zich door het buiten de deur houden van vluchtelingen, uitkeringsgerechtigden als criminelen te behandelen, dak- en thuislozen voor twee jaar achter de tralies te stoppen, religieuze minderheden met minachting te benaderen en iedereen die van de norm afwijkt te marginaliseren en te criminaliseren. In de wereld om ons heen zijn de conflicten, oorlogen en droogten vergeten of hitsig gebracht in programma's als *Netwerk* en *Twee Vandaag*. Plotseling realiseert iedereen zich dat Oezbekistan eigenlijk een dictatuur is, terwijl president Karimov drie jaar lang door kon martelen in de schaduw van de medialuwte. Als een Oezbeek, islamitisch of niet, met een auto vol explosieven het kantoor van *de Volkskrant* zou binnenrijden, is de pavlovreactie van de Nederlandse politiek en media eenvoudig voor te stellen. Enige zelfreflectie op de rol van de westerse politiek en media in deze geglobaliseerde wereld lijkt ver weg, terwijl dezelfde Oezbeek bijna lijkt te schreeuwen: dit wilden jullie toch. Tegelijk met de terugkeer naar de moederschoot en een herbeleving van de Nederlandse geschiedenis, waar nog steeds de rotte delen netjes zijn uitgesneden, per slot van rekening was Jan Pieterszoon Coen een held en geen massamoordenaar, wordt niet gerealiseerd dat de leuke visie van de wereld als *global village* waarheid is geworden en niet meer is terug te draaien. In wezen rijdt de betreffende Oezbeek het gebouw van het ministerie van Defensie in Tasjkent in bij zijn gang naar het gebouw van *de Volkskrant*.

WIL DE ECHTE TERRORIST OPSTAAN?

De samenleving is veranderd sinds de jaren tachtig. De uniformiteit is groter geworden. Dezelfde supermarkten, kledingwinkels en winkelcentra rijzen op in de gehele Europese Unie. De uniformiteit is ook zichtbaar binnen de politiek. Tijdens de campagne rond de Europese grondwet streden PvdA en GroenLinks zij aan zij met CDA en VVD in het ja-kamp. Schaalvergroting zou volgens hen zowel een waarborg zijn voor vrede en veiligheid en een tegenwicht tegen andere grootmachten. Het tegengeluid kwam vooral van de zijde van Geert Wilders en de SP. Hun antwoord was kort gezegd: 'Nederland verdwijnt.' Benjamin Barber had niet kunnen vermoeden dat de tegenstelling tussen jihad en McWorld zich zo scherp zou ontwikkelen. 'Een dreigende balkanisering van nationale staten waarin culturen tegen culturen, mensen tegen mensen en stammen tegen stammen worden uitgespeeld. Een jihad in naam van honderd letterlijk geïnterpreteerde religieuze systemen tegen alles wat zweemt naar onderlinge afhankelijkheid, vrijwillige georganiseerde sociale samenwerking en gemeenschappelijkheid, tegen de populaire cultuur, tegen de geïntegreerde markten, tegen het moderne leven zelf en tegen de toekomst waarin het zich zal ontwikkelen', schrijft Barber in 1995. De tekst moet niet al te letterlijk worden genomen, maar in wezen verwijst Barber naar diversiteit en eigenheid als hij het over jihad heeft en bedoelt hij eenvormigheid en ontworteldheid als hij het over McWorld heeft. 'Het tweede scenario schildert die toekomst, in oplichtende pastelkleuren, als een dynamisch portret van voortsnellende economische, technologische en ecologische krachten die integratie en uniformiteit vereisen, die volkeren overal ter wereld hypnotiseren met snelle muziek, snelle computers en een snelle hap en die naties aansporen tot een enkel homogeen en mondiaal themapark, tot een McWorld, verenigd door communicatie, informatie, entertainment en commercie.'

Wat Barber poogt is in de huidige tijd ondenkbaar. Hij verbreedt het woord 'jihad' tot een soort alles omvattend begrip. Bij het terrorisme debat lijkt elke notie tot duiding in rook te zijn opgegaan. Wie probeert een genuanceerde definitie van terrorisme en radicalisering te formuleren, kan beter deze begrippen overboord zetten. Ze zijn ontdaan van elke lading of betekenis die ze hebben. Als basisschoolleerlingen al radicaliseren en als rondhangende jongeren al terreur bedrijven, dan is wild plassen een terroristische aanslag op het milieu. Dit is niet een absurdistische benadering, want als we in vogelvucht de teksten in de media scannen, dan valt op dat politici en journalisten vrolijk goochelen met combinaties van bijvoeglijke naamwoorden en terreurwoorden. Wat te denken van de

‘vrijgesproken terrorist’ of de ‘terroristen die vrijuit gaan’. Geen verdachten, maar terroristen van beroep. Of, zoals *NOVA* het in 2003 uitlegde: potentiële illegale terroristen. Terreur en de islamitische cultuur zijn diep met elkaar verbonden, ‘islamitische (terreur)organisaties’, ‘een nest van extremistische islamitische terreur’, en ‘islamitische terroristische netwerken’ zijn enkele van de benamingen die aan zogenaamd fundamentalistische moskeeën worden gegeven. Of zoals *NRC Handelsblad* zo pakkend weet te verwoorden: de terroristische islam. Alle denkbare combinaties lijken geoorloofd en uitgeprobeerd. ‘Militante Arabische moslimextremisten’, ‘radicaal Arabisch (moslim)extremisme’, ‘extreme moslims’, ‘fundamentalistisch barbaarse interpretaties’ en ‘geïmporteerd islamitisch radicalisme’.

Misschien is het een zwaktebod dat hier geen poging wordt gedaan radicalisering en terrorisme te definiëren, maar zoals Martijn de Koning, antropoloog aan de Universiteit van Leiden, placht te zeggen: als kleuters al radicaliseren, dan is het begrip onbruikbaar geworden. Wel kan er een poging gedaan worden radicalisering te duiden, dat levert dan ook enig inzicht op in het woord ‘terrorisme’. Is radicalisme terrorisme? Of leidt het altijd tot terrorisme? Of is radicalisering een proces en fundamentalisme de uitkomst? Is daarmee fundamentalisme gelijk aan terrorisme? En hoe verhoudt radicalisme zich tot extremisme? Zijn extremisten terroristen of zijn radicalen extremisten? Of is het woord fanatisme handzamer? Ahmed Rashid maakt in zijn boek *Jihad* gehakt van de woorden. De scheiding is niet zo zuiver te trekken. Fanatici, extremisten en fundamentalisten zijn niet per definitie terroristen of vrijheidstrijders. Neem het voorbeeld van de Hizb ut-Tahrir. In Nederland ontstond er ophef over de organisatie van een bijeenkomst van deze beweging op 6 maart 2004. De organisatie zou fundamentalistisch zijn, volgens de AIVD een internationale radicaal-islamitische beweging en Duitsland heeft de beweging al tot staatsgevaarlijk bestempeld. Hier wordt er van uitgegaan dat de beschuldigingen dat de organisatie antisemitisch zou zijn, gebaseerd zijn op aanwijzingen en feiten en dat de organisatie daarvoor vervolgd gaat worden. Is de organisatie fundamentalistisch, omdat zij antisemitisch is? Is zij extremistisch, omdat zij antisemitisch is of, zoals *De Telegraaf* schrijft, de vernietiging van Israël voorstaat? Zij is zonder meer strafbaar als zij zoals in Denemarken is gebeurd oproept om joodse mensen om te brengen. Daar is de voorzitter van de beweging ook voor veroordeeld. Is zij echter daarom terroristisch? Laten we er van uitgaan dat de leden van Hizb ut-Tahrir antidemocratisch zijn. Zijn zij daarom fundamentalistisch, extremistisch, radicaal of terroristisch? *Elsevier* schreef een jaar eerder nog dat Hizb ut-Tahrir fundamentalistisch was en een ‘naar het schijnt vreedzame beweging’ waarvan ‘zesduizend vermeende leden waren gedetineerd,

doodgemarteld of geëxecuteerd' door het regime van de democratisch gekozen dictator Karimov van Oezbekistan. Aangenomen dat zij streng gelovig zijn, zijn zij dan ook fundamentalistisch of extremistisch? Het blijven moeilijke begrippen. Ahmed Rashid vergelijkt de Hizb ut-Tahrir met de Islamitische Beweging van Oezbekistan, die wel een gewapende strijd voert tegen het regime van Karimov. Vergeleken met die laatste groepering is Hizb ut-Tahrir iets minder terroristisch, maar religieus misschien wel meer fundamentalistisch.

Het labelen van radicaal en terroristisch lijkt in een handomdraai te gebeuren, vandaar dat de Tsjetsjeen Shamil Basajev in zijn interview met *ABC Nightline* alvast aangeeft dat hij een terrorist is, want over de inhoud van zijn boodschap gaat het allang niet meer.

A KILLER IS BORN?

Op de trap bij de Centrale Bibliotheek in Amsterdam kwam ik een verwilderde kennis tegen die mij aanklampte. Weet je wie er net vermoord is? Ik keek hem meewarig aan en schudde mijn hoofd, ik zou het niet weten. 'Theo van Gogh', zei hij hijgerig alsof hij het laatste nieuws nog aan de redactie moest doorbellen. 'En weet je door wie?' volgde direct op zijn antwoord. Alweer moest ik me verontschuldigen, ik was niet continu online. 'Een Marokkaan', fluisterde hij. En nadat hij mij nog eens doordringend had aangekeken, rende hij verder. Hetzelfde verhaal had kunnen gelden voor de moord op Pim Fortuyn, want iedereen had dat verwacht. Het leek bijna of de moord op Fortuyn minder erg was want het was geen Marokkaan.

Na de moord op Van Gogh werd al snel duidelijk dat de dader, Mohammed B., een erg religieuze man was. Zijn kleding en de teksten die hij op het lichaam had achtergelaten wezen daarop. 'Nu zijn die kut-Marokkanen echt te ver gegaan' en 'geef racisme geen kans' leken de twee hoofdstromingen van de reactie. Er leek zich een kleine burgeroorlog te ontwikkelen. Moskeeën, islamitische scholen, kerken en andere religieuze symbolen moesten het ontgelden. De 'kut-Marokkaan' werd moslim en stond plots symbool voor een volledige bevolkingsgroep. Stadsgesprekken, kringgesprekken, burenonthoeningen en andere activiteiten moesten de plots herontdekte kloof overbruggen. Eén individu werd symbool van een mislukte integratie, een ontspoorde bevolkingsgroep en excuusmoslim voor harde woorden en maatregelen. Eigenlijk is het dan ook niet vreemd dat Mohammed B. plotseling een soort cultstatus krijgt onder basisschoolleerlingen in Amsterdam.

Die mislukte integratie zorgde echter ook voor verwarring, want zo mislukt was die integratie van Mohammed B. nou ook weer niet. Hij had zijn havo afgemaakt en was doorgestroomd naar de Hogeschool Holland in Diemen, en al had hij geen papiertje gehaald, hij was niet in het criminele circuit beland en hij vond werk in het wijkopbouwwerk. Duidelijk iemand die betrokkenheid toonde bij de samenleving en opkwam voor de positie van Marokkaanse jongeren in de buurt. Aan de andere kant was hij ook weer geen model Marokkaan geweest en wordt er gezegd dat hij onderdeel uitmaakte van de Marokkaanse jongeren in Nieuw West die Rob Oudkerk de bijnaam ‘kut-Marokkanen’ gaf. Hij schijnt betrokken te zijn geweest bij een vechtpartij in café de Kooi in Diemen na de overwinning van Nederland op Frankrijk tijdens het wereldkampioenschap voetbal in Nederland en België. In 2001 is hij veroordeeld tot twaalf weken gevangenisstraf wegens het met een mes bedreigen van een politieagent. Tegen de uitspraak van de rechter is hij in hoger beroep gegaan. Hoewel sommige media het beeld schetsen van een zwaar criminele Marokkaan, is het algemene beeld eerder ‘een voorbeeldige jongeman’ (W. Knol, voormalig voorzitter van buurtorganisatie Eigen Wijks in *Netwerk*). In *de Volkskrant* zegt een oud-buurman dat Mohammed hulp bood aan probleemjongeren. ‘Dan zei hij tegen jongens die bijeen op een hoekje stonden: “Je kunt beter uit elkaar gaan, want je trekt te veel aandacht.” Hij vond het ook heel leuk dat het goed met mij ging. Dat ik niet met de politie in aanraking was gekomen en dat ik mijn diploma’s voor rij-instructeur had gehaald.’

Was Mohammed B. in de war? Leed hij aan een psychische ziekte? Het zou zo eenvoudig zijn als dat het geval was. Met de verwijzing naar zijn ‘gewelddadig verleden’ doen psychiaters volgens het DSM IV-model uitspraken over de mate en de soort van de psychiatrische stoornis die hij zou hebben gehad, zonder een woord met hem gewisseld te hebben. Het gekke is dat Mohammed B. gewoon Nederlander is. Een individualist, daar zou zijn daad zelfs op wijzen al verdenkt het Openbaar Ministerie hem ervan deel te hebben genomen aan een terroristische organisatie. Een individualist, assertief, bekend met de Nederlandse overleg- en poldersamenleving, maar ook Marokkaan en later moslim.

Frank Buijs, sociaal-wetenschappelijk onderzoeker bij het Instituut voor Migratie en Etnische Studies (Imes) van de Universiteit van Amsterdam, doet onderzoek naar radicalisme in brede zin en zoekt de verklaring meer in het individualisme en religie. ‘In zekere zin is Mohammed B. een prototype. Hij was helemaal niet opgesloten in een parallelle etnisch-religieuze gemeenschap, maar had er juist afstand van genomen. Hij had individuele keuzes gemaakt, was goed geïntegreerd,

schreef in een wijkkrant en probeerde geld te werven voor projecten voor allochtone jongeren. En paradoxaal genoeg was juist het individualisme dat hem in staat stelde om actief te zijn in het maatschappelijke veld, ook de grondslag van zijn latere radicalisering’, schrijft Buijs in *Socialisme & Democratie* van februari 2005. Het individualisme dat in het Westen zo sterk wordt gepropageerd en wordt uitgedragen lijkt naadloos aan te sluiten op de ideologie van de radicale islam.

‘Eerst vindt er een verschuiving plaats van nationale identiteit naar religieuze identiteit. De jongeren voelen zich niet meer primair Marokkaan maar moslim. Die verschuiving loopt parallel met processen van individualisering die ze doormaken. Dat is heel essentieel, want het islamitisch radicalisme verschilt van de hoofdstroom van de islam juist op het punt van de nadruk op individuele besluitvorming. Als je alle islamitisch radicale klassiekers leest dan zeggen ze dat de jihad een individuele plicht oftewel je beslissing moet je nemen los van je ouders los van de *oelama*, in die zin is het radicalisme zoiets als het protestantisme’, verduidelijkt Buijs zijn standpunt. Martijn de Koning preciseert dit standpunt naar aanleiding van zijn onderzoek onder Marokkaanse jongeren in Gouda in een interview in *De Gelderlander*: ‘Het geloof beschouwen de moslimjongeren als iets “tussen mij en Allah”. Individualistischer kun je het niet hebben. Er is niet één essentie in de islam. Het is een repertoire aan keuzemogelijkheden dat door de jongeren telkens anders wordt samengesteld. Maar dat wil niet zeggen dat het vrijblijvend is. Het is aan de ene kant een knip-en-plak-islam, maar wel gebaseerd op bronnen.’

Mohammed B. was volstrekt geen gemiddelde Nederlander of Nederlandse Marokkaan voor 2 november 2004. Hij was betrokken bij de buurt en hoewel iedere misstap in iemands verleden opgeblazen kan worden tot een waar strafblad, poogde hij wel jongeren op het rechte pad te houden. Zijn sterke hang naar het geloof kan daar ook mee in verband gebracht worden en levert een positiever beeld. Die terugkeer naar het geloof is iets dat Martijn de Koning in zijn onderzoek onder Marokkaanse jongeren in Gouda ook veelvuldig heeft gezien. ‘In de puberteit zijn de meisjes belangrijk. Uitgaan, rondhangen, soms een beetje over de streep, misschien door de samenleving gezien als ‘kut-Marokkanen’, maar dat is de puberteit. Op het moment dat ze een diploma hebben van middelbare school betreden ze een nieuwe fase in hun leven. Studeren, werken. Veel jongens worden dan serieuzer. We hebben het over de leeftijd tussen de 16 en de 18 jaar. Dat is ook het moment dat men zich gaat verdiepen in de islam. Dat ze moslim zijn is vanzelfsprekend, maar hoe je dat invult is een ander verhaal. Hoe de ouders

het doen is op zijn Marokkaans, dat kan niet, dat is niet op zijn islamitisch. Met deze afwijzing van het Marokkaanse kun je niet in de moskee terecht. Daarnaast weet de imam vaak niet waar een jongere mee bezig is. Het opeisen van hun rechten doen deze jongeren op zijn Nederlands. De reactie van de leden van de moskee is ook typisch Nederlands: “Hoezo wil je iets te zeggen hebben? Je betaalt geen contributie, dus heb je niets te zeggen.”

In je puberteit botsen met je ouders en de samenleving is niet zo verrassend. Dat de jongeren zich richten tot de islam is eigenlijk ook niet vreemd. Het maakt onderdeel uit van hun jeugd en de traditie waarin zij zijn opgegroeid. Daarnaast is Nederland Turkije, Algerije of Marokko niet en is de meerderheid van de jongeren van de tweede en derde generatie hier geboren. Soms Nederlandser in hun assertiviteit en de aanspraak op rechten dan autochtonen. Frank Buijs interpreteert dit in *Muslims in Nederland* uit december 2004 als een bijna onvermijdelijk proces dat slechts lijkt te kunnen uitmonden in een geïsoleerde groep. ‘Ze [jongeren] gaan neerkijken op hun ouders, omdat die een maatschappelijk ondergeschikte positie innemen en daarin berusten, en omdat ze hen zien als routine-muslims en niet als echt vrome, volledig aan het geloof toegewijde, mensen. Deze jonge moslims verwerpen de conservatieve hoofdstroom van de islam als niet-consequent, en ver verwijderd van het oorspronkelijke ideaal van zuiverheid. De cultuur van het land van hun ouders zien ze niet als een bron van trots en identificatie. De Nederlandse samenleving ervaren ze als decadent, arrogant en discriminerend... Uiteindelijk dient een geglobaliseerde islam, losgemaakt van het land van herkomst en verwijzend naar de *Umma*, zich aan als brandpunt van een nieuwe identiteit.’ (Roy, 2003)

Oliver Roy is in *Justitiële Verkenningen* (jrg. 31 nr. 2 2005) nog explicieter: ‘Feitelijk zijn de meeste terroristische acties in het Westen gepleegd door westerse moslims, of althans door in Westen wonende moslims, waar we ook nog vele bekeerlingen bij moeten tellen. De meeste acties vonden plaats in naam van de “verdediging” van de islam of om het westerse imperialisme te bestrijden, slechts enkele vertoonden een direct verband met een specifiek conflict in het Midden-Oosten (in het verleden door Palestijnen gepleegde terroristische acties). De situatie in het Midden-Oosten is geen verklaring voor de radicalisering van jonge moslims in Europa: het is een sui generis-verschijnsel, een gevolg van zowel de globalisering als de verwesterlijking en houdt tevens verband met een generatiekloof.’

Einde exercitie. De Mohammed B.'s en Samir A.'s en andere verdachten van terroristische handelingen zijn gewoon geïntegreerde Nederlanders die in het menselijk proces van identiteitsontwikkeling verstrikt raken tussen twee culturen. Zij komen in een soort vacuüm, waar zich dan de 'radicale islam' of 'euro-islam' volgens Roy aandient die hen een passende identiteit aanbiedt. De lokalisering van het probleem kon niet eenvoudiger. De rekruten van de 'radicale islam' zijn gelokaliseerd en kunnen in de gaten worden gehouden door inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Misschien dat ze niet allemaal de stap naar het gewelddadige verzet maken, maar de potentie is wel degelijk aanwezig. Het bizarre van deze analyse is dat deze jongeren bijna worden gediagnostiseerd als psychiatrische gevallen. Ze hebben een identiteitsprobleem en komen daarom uit bij de 'radicale islam', die dan slechts gezien kan worden als kwaal, als gezwel waarvan ze genezen dienen te worden. Martijn de Koning is het niet met Roy eens, want: 'Roy zegt dat er een soort deculturalisering plaatsvindt. Religie wordt uit de traditie gehaald. Ik ben het niet met hem eens. Ten eerste zitten ze niet in een cultureel vacuüm, dat is antropologisch gezien onzin. Je maakt altijd deel uit van een cultuur, of je nu wilt of niet. Hij geeft als voorbeeld *halal fastfood*. Dat is gewoon een teken van iets nieuws maar wel op basis van oude dingen. Ook die claim van een zuivere islam is deels om zich af te zetten tegen de ouders en als een soort cultuurkritiek naar de Nederlandse samenleving, maar dat is niet hetzelfde als breken met de ouders of breken met de Nederlandse cultuur.'

Na 11 september 2001 is het aantal aanslagen in Europa op één hand te tellen. Nu is dat geen maat voor de dreiging en kan het ook liggen aan de effectiviteit van de inlichtingen- en opsporingsdiensten, maar als de identiteitsontwikkeling van tweede en derde generatie moslims spaak loopt en we ervan uitgaan dat de rekruten ruwweg een leeftijd tussen de 15 en 35 jaar hebben, dan staat een onzichtbaar leger van 'radicale moslimstrijders' klaar om Europa te veroveren. Minister Zalm heeft dan zeker gelijk met zijn opmerking na de moord op Theo van Gogh dat wij in oorlog zijn. Toch een vreemde gedachte dat er tienduizenden jongeren klaar staan om hun ongelovige burens, collegae, vrienden en kennissen de keel door te snijden. Het lijkt slechts een kwestie van tijd, maar het moment nadert. Misschien is het een overdrijving en een cynisch commentaar op Roy en Buijs, maar de pathologisering/psychiatrisering van deze jongeren en het diagnosticeren van de 'radicale islam' als een probleem *an sich* roept eerder de vraag op of men niet zelf bang is dan dat deze jongeren serieus worden genomen. Die angst wordt nog pertinenter als de conclusie van het proces van die identiteitsontwikkeling wordt gedefinieerd in termen van radicalisering.

Mocht je überhaupt hun identiteitsworsteling willen zien als probleem, dan liggen de oorzaken en genezing in de diagnose dat deze jongeren geen thuis vinden in de Nederlandse samenleving en ook niet in hun migrantengemeenschap. Deze benadering is echter te pervers om vol te houden. Jongeren, migrant of niet, komen in hun puberteit en adolescentie in meer of mindere mate de gevestigde orde tegen. Daar is niets mis mee, dat is niet ziekelijk. Ook niet het besluit om moslim te worden. In wezen zijn deze jongeren de nieuwe *global citizens*. Ze hebben geen nationale identiteit, zowel niet van het land van aankomst als van het land van herkomst. Dat deze zogenaamde ‘euro-islam’ die mondiale identiteit wel verschaft en niet het begrip ‘global citizen’ zegt meer over de zwakte van het niet-religieuze concept dan over het gevaar van de religieuze identiteit.

DE GEMEENSCHAP

In zijn bijdrage aan de *Justitiële Verkenningen*-special ‘radicalisering en jihad’ zegt Rob de Wijk, directeur van het Clingendael Centrum voor Strategische Studies: ‘Het debat over terrorisme is sinds de moord op Theo van Gogh verengd tot de sociaal-economische achterstand van minderheden, het mislukken van de integratie en de aard van de islam... In het debat wordt te weinig onderscheid gemaakt tussen oorzaken en katalysatoren... De oorzaken zijn van buitenlandse oorsprong; de katalysatoren zowel van buiten- als binnenlandse oorsprong. Dat betekent dat Nederland nauwelijks greep op het terrorisme kan krijgen.’ Aan de oorzaken wijdt hij één pagina, waarover volgens hem in de wetenschappelijke kringen consensus bestaat. Bij de oorzaken speelt het Westen een inferieure rol. De maatschappelijke ontwikkeling in de Arabische wereld wordt gekenmerkt door ‘onervaren en onbekwame leiders’. Het resultaat is een ontwrichtte samenleving waarin jongeren, vooral hoogopgeleide, houvast zoeken. Volgens De Wijk kan dat op twee manieren: teruggrijpen op vertrouwde uitgangspunten of een alternatieve ideologie ontwikkelen. Het eerste is gebeurd in de Arabische wereld en het tweede in het Westen. De conclusie lijkt evident. Moslims overal ter wereld zoeken houvast en die vinden ze in de ‘zuivere islam’. Alleen beïnvloeding van de katalysatoren kan het inferno afwenden, en daar dient de Nederlandse overheid zich op te richten.

Als in wetenschappelijke kringen daadwerkelijk consensus over deze analyse bestaat, dan wordt eigenlijk een totale bevolkingsgroep afgeschreven. De *hearts and minds* van de gematigde moslims moeten nog wel gewonnen worden, schrijft De

Wijk poëtisch, maar de anderen zijn reeds afgeschreven. De Wijk trekt in wezen een parallel met de identiteitsontwikkeling bij jonge moslims op dit moment in Nederland. De traditionele levenshouding van hun ouders, de eerste generatie migranten, is te vergelijken met het teruggrijpen op vertrouwde uitgangspunten in de Arabische wereld die eerder op de traditionele stamverhoudingen zijn terug te voeren dan op de ‘zuivere islam’. Een alternatieve ideologie ontwikkelen staat dan gelijk aan het neoliberale beleid dat Nederland in zijn wurggreep heeft. In beide gevallen zijn hoogopgeleide jongeren de weg kwijt en zoeken houvast. Dat houvast hadden jongeren in de Arabische wereld ook kunnen vinden in mensen als Mohammed Mossadegh, democraat in hart en nieren, die de twijfelachtige eer heeft de eerste democratisch gekozen regering te hebben aangevoerd die door de Amerikanen omver is geworden in 1953 ten behoeve van de ‘moderne’ dictatuur van de sjah. Het cynische aan Mossadegh is dat hij ook nog eens de democratisch gekozen premier van Iran was, een land dat nu wordt afgeschilderd als in de greep van het religieuze fanatisme.

De Wijks analyse van de oorzaken laat direct een leemte zien die in het islamdebat regelmatig terugkeert. De jongeren worden gezien vanuit een visie van daar (Arabische wereld) en zij, en niet hier (de Nederlandse samenleving) en wij. Er heerst een superioriteitsdenken, een arrogantie die ervan uitgaat dat wat wij hebben beter is dan wat zij hebben, willen of nastreven. Zij zoeken houvast, voelen zich onmachtig en die onmacht wordt omgezet in geweld. Geen politiek geweld, maar onredelijk religieus geweld. Door overal ‘radicaal’ voor te zetten, lijkt een werkelijk gesprek met deze mensen niet mogelijk. De enige weg die ons open staat is een strafrechtelijke.

POLARISATIE

Dat de Nederlandse samenleving de afgelopen jaren gepolariseerd is, is te merken aan de scherpte van het debat. Die polarisering is echter niet dezelfde polarisering die er voor veel moslim jongeren is. Hoewel zij ongetwijfeld meer binding hebben met hun eigen gemeenschap, zetten zij zich ook tegen hen af. Martijn de Koning: ‘Je ziet dat de generatie van twintigers en dertigers zich aan het slachtoffer gevoel van hun ouders proberen te ontworstelen. Zij verwijten de eerste generatie allochtonen dat slachtoffer gevoel te cultiveren en schelden ze uit voor beroepsallochtoon, subsidiehoer, of erger nog, NSB’ers. De nieuwe generaties zitten nu op een leeftijd waarin ze een eigen stem kunnen laten horen die zoden aan de

dijk zet omdat ze met een behoorlijk aantal mensen zijn. Voorbeelden zijn koerswijziging.nl en benjebangvoormij.nl.’

Dit verhaal sluit naadloos aan bij zijn eerdere opmerking dat veel jongeren niet meer bij hun eigen moskee terecht kunnen. ‘Wat die jongeren (16-18 jaar) over de koran weten is minimaal... Ze zijn op zoek naar handzame boekjes over wat er wel en niet in de koran staat. Internetsites die de fatwa’s uitspugen zijn een stuk eenvoudiger dan dat je een imam in Saoedie-Arabië moet bellen. Vaak willen ze de meest gangbare dingen weten, zoals: mag ik omgaan met Nederlandse jongens of meisjes? Mag ik ze als vrienden hebben? Een gemiddelde imam weet daar geen raad mee. Omdat die geen Nederlands spreken en weet hoe de Nederlandse samenleving in elkaar zit. De jongeren vinden dan ook snel geen aansluiting bij hun eigen moskee.’

Aan de andere kant van eigenlijk hetzelfde spectrum zitten het establishment, de onderbuikgevoelens en de bestaande en ontluikende intolerantie. De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Remkes schrijft in de nota *Bestrijding internationaal terrorisme* op 9 maart 2004: ‘Te constateren valt dat een groeiend aantal moslims zich door opiniemakers en opinieleiders in het maatschappelijk verkeer onheus bejegend voelt. Hierbij komt dat in hun ogen de overheid zich niet – of onvoldoende – als onpartijdige arbiter opstelt. Deze gedachte leeft onder de kleine groep van politiek radicale moslims maar ook binnen een groot deel van moslims dat zich wel verbonden voelt met – en gebonden acht aan – de principes van de democratische rechtsstaat.’

Verhoudingen hebben zich erg verhard na 11 september 2001. Martijn de Koning signaleert dat de trend eerder al was ingezet. ‘We hebben het natuurlijk altijd over 11 september, maar als ik met moslim jongeren spreek die tussen de twintig en de dertig zijn, die hebben het ook over 11 september, maar die beginnen bijna allemaal eerst bij de El-Moumni-affaire van mei 2001. *NOVA* lijkt bewust de uitspraak van de imam, dat hij persoonlijk geweld afkeurt en geweld ook niet volgens de islam toestaat, uit de uitzending te hebben geknipt. Dat voelt men als dolksteek in de rug. Eerdere dingen als het multiculturele drama van Paul Scheffer en de uitlatingen van Bolkestein speelden niet echt. Maar goed, in die periode waren ze een stuk jonger. Zo’n El-Moumni-affaire komt op een moment dat het politieke bewustzijn begint te groeien in zo’n groep. Na 11 september was er iedere drie maanden wel iets. Dan had je de islamitische basisscholen, El Tawheed, de imams bij *NOVA* die allerlei domme uitspraken deden. Of het allemaal terecht was of niet, op een gegeven moment hebben ze wel een soort lawine over zich heen gekregen.’

De polarisatie waarin moslimjongeren geraken is niet eenvoudig te definiëren als tweepolig. Na 11 september 2001 werden moslims in het algemeen aangesproken om hun afschuw of afkeuring uit te spreken over de aanslagen op het World Trade Center en het Pentagon. Daders en medeplichtigen waren al vastgesteld voordat de rook was opgetrokken. Eigenlijk herhaalt zich deze stoelendans keer op keer na een aanslag. De polarisering lijkt daardoor te verscherpen, want het goede antwoord is niet te geven. Dit zit namelijk niet in de woorden ‘het is heel erg’ of ‘wij keuren het af’, maar in de constellatie van hoe de samenleving is ingericht. De eerste generatie migranten die zich in het maatschappelijk middenveld heeft gevestigd doet verwoede pogingen bij de Nederlandse samenleving te behoren door steunbetuigingen aan het adres van het Westen te sturen. Daarmee ondergraven zij hun positie ten opzicht van moslimjongeren die zich toch al niet thuis voelen in eigen kringen. Zij analyseren 11 september 2001 vanuit een geheel ander perspectief, het ‘eigen schuld dikke bult’-perspectief. ‘Veel mensen vonden dat Amerika een koekje van eigen deeg kreeg. Los van die onschuldige burgerslachtoffers van 11 september. Dat het Pentagon was aangevallen, daar hadden heel veel mensen helemaal geen problemen mee. Dat is een militair doel’, licht Martijn de Koning toe.

De zogenaamde Nederlandse pool wordt gekenmerkt door een overheid die steeds strenger optreedt, diverse politici en opiniemakers die vinden dat zij hun nek uitsteken en dat de overheid niets aan het probleem doet. De polarisatie is compleet met een groep jongeren die juicht bij elke moskee of islamitische school die in de brand staat. De maatregelen die de ministers Remkes en Donner naar de Kamer sturen zijn niet meer bij te houden, maar als de AIVD een bespiegelende brief over de achterliggende oorzaken van radicalisering naar de Kamer stuurt, lijkt het landje te klein. Als door een wesp gestoken reageren diverse publicisten en politici. ‘De AIVD, die het woord “onderbouwen” nog moet uitvinden, geeft geen cijfers en geen details. Wel wijst deze dienst de hoofdverantwoordelijken aan van deze door mist omgeven gewelddadige bekering tot de jihad. De schuldigen zijn opiniemakers en -leiders, lees: publicisten en politici. De politiek correcte gemeente, zowel binnen als buiten de Kamer, kan zijn geluk niet op en omarmt plots de door hen doorgaans zo verfoeide lange jassen’, schrijft Sylvain Ephimenco in zijn column in *Trouw*. VVD-fractieleider Van Aartsen geeft de inlichtingendienst nog even een veeg uit de pan op een partijraad in Den Haag. ‘De AIVD moet zich niet bemoeien met de meningsvorming in ons land.’ Ondertussen worden de jongeren die veroordeeld zijn voor de brandstichting in de islamitische basisschool Bedir in Uden geëerd als verzetsstrijders en verdienen zij een lintje volgens de bezoekers van websites als Holland hardcore.

Dat het debat verscherpt is dan nogal wiesdes. ‘Nee, anti-westers, anti-Amerikaans, maar dat anti-Nederlands is specifiek voor het laatste jaar. Voorheen was men anti-Amerikaans, antiwesters, dat was allemaal hetzelfde, daar hoorde anti-Nederlands ook bij, maar dat was niet echt specifiek gericht op Nederland’, zegt Martijn de Koning. ‘Maar met figuren als Ayaan Hirsi Ali, Geert Wilders en ook Van Gogh, werd het anti-Nederlands wel steeds sterker en ook het idee dat men in de hoek zit waar de klappen vallen en dat veel jongeren met een bepaalde gekleurde bril naar de werkelijkheid kijken, dat gebeurt altijd wel, maar dat Theo van Gogh ook een film kan maken met Marokkaanse rotjochies wordt niet opgepikt. Dat Hirsi Ali af en toe nuanceringsen aanbrengrt in haar uitspraken wordt helemaal niet opgepikt. En als iemand als Naema Tahir een opmerking maakt over hoe moslims omgaan met seksualiteit en met name mannen met seksualiteit van vrouwen, dan wordt ze meteen in de hoek van Hirsi Ali gedrukt, dan is meteen ieder gevoel voor nuance weg.’

De nuance is zoek. Iedere moslim is een terrorist en dient zich te verantwoorden voor een zelfmoordaanslag waar ook ter wereld en iedere Nederlander die kritiek heeft op de islam is eigenlijk ook een terrorist, maar dan vanuit het tegenovergestelde perspectief bekeken. De columnisten die zich nu verontwaardigd uitlaten over moslimjongeren die iedereen en alles met de dood bedreigen, krijgen een antwoord van de straat op hun scherpe taal en literaire beledigingen. Dat is geen verontschuldiging voor het gedrag van deze jongeren en ook geen aanklacht tegen de harde taal van opiniemakers, het toont alleen aan dat zij die geen toegang hebben tot de massamedia zich vooral op internet zijn gaan bedienen van de taal van de confrontatie. Het is nu hard tegen hard.

SUPERIORITEIT

Zowel bij moslims die streven naar een samenleving die gebaseerd is op de zuivere islam, als bij verwoede predikers van het democratische bestel zit een vorm van superioriteit met betrekking tot de heilstaat. Bij de zuivere islam wordt deze gedefinieerd door de koran en bij de democratie door verkiezingen en een neoliberaal economisch systeem. Bij de koran lijkt het evident. Als je leeft volgens de letter van de geschriften, dan ben je een beter mens, en aangezien dit aardse bestaan eigenlijk van generlei waarde is, lijkt het logisch de wetten van de profeet te eerbiedigen om zo de ideale samenleving te creëren. De ware vrijheid zit hem in de wet van de profeet.

Dat liberale denken is ook het uitgangspunt voor vele democratische fundamentalisten, zoals de fanatieke aanhangers van de Verlichting soms worden genoemd. Volg de Verlichting en het komt allemaal wel goed lijken mensen als Paul Cliteur te zeggen. In het *NRC* zet hij deze heilstaat af tegen de islam met de woorden ‘de reëel bestaande islam is niet liberaal maar fundamentalistisch’. Cliteur gaat zeker niet zo ver dat hij voorstander is om overal te vuur en te zwaard de democratie te brengen, zoals de Amerikaanse president Bush op dit moment wel voor staat. Deze lijkt er zelfs deels in te slagen, gezien de ontwikkelingen in Afghanistan, Georgië, Oekraïne, Kirgizië, Libanon en misschien volgt zelfs Irak. Ook Iran en China lijken langzaam ‘onze’ kant te kiezen.

Centraal staat niet zozeer het gelijk van een van beide kampen, maar meer het superioriteitsgevoel dat ervan uitstraalt. De ‘radicale moslims’ blazen zonder blikken of blozen treinstations en forensentreinen op in Spanje en de Amerikanen bombarderen een trouwfeest in Afghanistan. De Amerikanen noemen het *collateral damage* in een oorlog tegen het terrorisme. De aanslagen in Madrid werden opgeëist door de Abu Hafs Al-Masri Brigades of Al Qaida met de woorden: ‘Now we say it clearly, hoping that you [Aznar] will understand it this time. We at the Abu Hafs Al-Masri Brigades are not sorry for the deaths of so-called civilians. Are they permitted to kill our children, our women, our elderly, and our youth in Afghanistan, Iraq, Palestine, and Kashmir, and we are forbidden from killing them? Allah, may He be praised, said: “Whoever attacks you, attack him in the same way that he attacked you” [Qur’an 2:194].’ (De authenticiteit van de verklaring van deze groep die in de krant *Al-Quds Al-Arabi* werd gepubliceerd, wordt wel in twijfel getrokken.) Geen *collateral damage* als deel van een precisiebombardement, maar een ongerichtte aanslag op alles wat geraakt kan worden, soldaten of niet.

Beide partijen tonen een grote minachting voor het leven. De zogenaamde jihadstrijders willen de oorlog tegen het terrorisme en de geweldsescalatie in het Midden-Oosten en andere delen van de wereld vooral exporteren naar het Westen. Wie ze raken interesseert ze in wezen niet. De geallieerden idem dito. De slag om Fallujah toont die arrogantie ten volle aan. Hoeveel weten wij wat daar heeft plaatsgevonden? Slechts de dappere stap van een cameraman van CBS die zijn ruwe beelden aan de wereld toonde over de standrechtelijke executie van een gewonde man van wie wordt gezegd dat het een strijder is, licht een tipje van de sluier op van wat daar heeft plaatsgevonden. Stierven daar ook honderden slachtoffers, omdat ‘zij’ ons hebben aangevallen? Staan ‘wij’ in ons recht om daar ‘democratie’ en ‘vrijheid’ te brengen en moet dan alles maar wijken zoals de zogenaamde ‘terroristen’ ook menen te kunnen doen?

Het superioriteitsgevoel van beide partijen is verscherpt. De een graaft zich in met de koran en de ander met Socrates of Voltaire. De stelligheid waarmee moslimjongeren hun gelijk uitdragen wordt als radicaliserend omschreven en maakt hen in de ogen van de AIVD en vele wetenschappers potentiële rekruten. ‘Men vindt het spannend en fascinerend en velen bewonderen Bin Laden zeker omdat hij zich tegen de VS verzet, maar onschuldige burgerslachtoffers, dat vindt men wel een stap te ver gaan. Dat is iets waar men op zijn minst heel veel moeite mee heeft, in de zin dat men zegt die kant moeten we niet op. Ook Mohammed B. is voor een deel een held, maar aan de andere kant vraagt men zich af wie er met de gebakken peren zit? De andere moslims. Een soort fascinatie, spanning. Het is te vergelijken met de Che Guevara-verheerlijking. Een vergelijkbaar mechanisme zie je bij de zelfmoordaanlagen in Israël waar men sowieso gemengde gevoelens bij had. Is dat nu de manier? Het is wel gerechtvaardigd om een Israëlische soldaat naar de hemel of de hel te helpen, maar kinderen? Deze onderwerpen komen keer op keer ter sprake als Nederland mee gaat doen in Irak of commando’s stuurt naar Afghanistan. Men snapt dat Nederland meedoet, maar men is er wel heel cynisch over. Nederland wordt gezien als de loopjongen van de Amerikanen’, zegt Martijn de Koning.

Thijl Sunier, antropoloog aan de Universiteit van Amsterdam, ziet aan de andere kant dat ‘het Westen meer dan ooit overtuigd is van het grote gelijk. Wat je ziet gebeuren is dat na 11 september maar ook Madrid en Van Gogh in heel veel landen in het Westen de muren omhoog zijn opgetrokken. Poorten dicht en binnen zoeken of er nog ergens ratten zitten en die flikker je er dan uit. Dan heb je het probleem opgelost. Het is een beetje simpel voorgesteld. Een nog strenger immigratiebeleid als antwoord zal ik maar zeggen. In Nederland komt er ook een andere dimensie bij van een soort beschavingsoffensief. Je zegt je kunt niet iedereen er meer uitgooien op grond van wat voor kenmerken dan ook dus wij moeten werken aan een soort beschaving, de waarden en normen discussie, meedoen, participatie. Op het moment dat ze onze geschiedenis kennen, zullen ze ons ook begrijpen en krijgen ze meer waardering voor ons.’

ONMACHT

De Wijk refereert in zijn artikel aan de wetenschappelijke consensus ten aanzien van de ontwrichtte samenleving en het houvast dat jongeren, vooral hoogopgeleide, zoeken. Hij bedoelt hier vooral jongeren in de Arabische wereld, maar sinds 11 september 2001 kijkt de Nederlandse overheid ook met enige argwaan naar migrantenjongeren in het binnenland en dit is na de dood van Theo van

Gogh toegenomen. De houvast lijkt de islam en dan vooral de ‘zuivere’ islam te zijn. Hoewel daar blijkens Martijn de Koning veel op af te dingen is, gaat het niet alleen om de vraag waar zij houvast vinden, maar ook waarom zij zich ontredder voelen. Want eigenlijk is het vreemd dat jongeren met een opleidingsniveau van hbo en w.o. zich wenden tot een godsdienst die hun leven dusdanig structureert dat het weinig ruimte overlaat voor eigen invulling. De spirituele verrijking die de koran en ander geschriften biedt kan dit niet afdoende verklaren. Khaled Al-Berry schrijft in zijn boek *De aarde is mooier dan het paradijs* over zijn tijd in de Egyptische moslimorganisatie Al-Jama’a al-islamiyya, waar ook Mohammed Atta toe behoorde. Het is een van de weinige boeken van een ex-lid van een strenge moslimorganisatie. Het boek is erg oppervlakkig en geeft niet echt een inkijk in de organisatie. De indruk die je van Al-Berry krijgt is dat van een gelovige fanaticke jongen die in een soort scoutingclub probeert op te klimmen. Al-Jama’a al-islamiyya lijkt veel invloed en ook weer niet op hem te hebben. Hij beschrijft de perversiteit van hoe de moslimjongeren naar meisjes kijken, maar dat verschilt niet veel van jongeren van die leeftijd die niet gelovig zijn. Eén aspect, hoewel ook niet echt uitgewerkt, geeft misschien inzicht in waarom hoogopgeleide moslimjongeren zich aangetrokken voelen tot dit soort organisaties. Het groepsgevoel, het behoren bij. Deze jongeren vinden binnen de zogenaamde ‘zuivere’ islam hun vrienden. Vervreemd van de Nederlandse samenleving en de eigen migranten gemeenschap, onmachtig om aan het maatschappelijk leven deel te nemen, drijven zij verder af. Dat wordt dan bestempeld als isoleren en daar kan dan meteen weer een link gemaakt worden met de radicale islam. Frank Buijs verklaarde eerder al: ‘Als je alle islamitisch radicale klassiekers leest, dan zeggen ze dat de jihad een individuele plicht is, oftewel: je beslissing moet je nemen los van je ouders, los van de *oelema*, in die zin is het radicalisme zoiets als het protestantisme.’ Uiteindelijk hoeft binnen deze redenering niets meer geduid te worden. Het gaat er alleen nog maar om de laatste stap de directe stap naar gewelddadige handelingen om die in kaart te brengen. Daarin spelen rekruteurs een rol, internet of het groepsproces. Wederom lijkt het erop dat deze jongeren afgeschreven zijn en eigenlijk niet serieus worden genomen.

Joeri van den Steenhoven en Farid Tabarki doen dat in een artikel op *science-guide* wel. ‘Uit onderzoek door onderzoeksbureau Signs of the Times naar in Nederland woonachtige jongeren met ouders afkomstig uit onder andere Marokko blijkt ook de boosheid die er heerst onder deze groep jongeren. Niet alleen voelen ze zich geschoffeerd omdat respectloos met hun ouders wordt omgegaan. Talentvolle jongeren willen nu vooral eens op hun eigen kracht aangesproken

worden. Want na een razendsnelle emancipatie van deze groep, zoals die blijkt uit hun forse aanwezigheid op hbo en w.o., willen ze nu aan de slag op de Nederlandse arbeidsmarkt. Een baan op hun niveau vinden ze echter zelden. Ook afgelopen voorjaar bij de echo Award, een wedstrijd voor talentvolle allochtone studenten, was dit soort verhalen zeker geen uitzondering. Studenten met hoge cijfers, vol ambitie en plannen om het in de Nederlandse samenleving te gaan maken. Maar zij konden geen stageplek krijgen, of nog erger, geen baan.'

Thijl Sunier gaat nog een stap verder: 'Tijdens de Rushdie-affaire waren mensen heel kwaad. Net zoals ze nu na 11 september zijn. Zo van, zijn ze nu helemaal gek geworden. Maar om nu Khomeiny af te zetten als een soort wereldvreemde islamitische geleerde is volgens mij een verkeerde inschatting van wat er aan de hand is. Hij wist donders goed dat hij met de fatwa die hij tegen Salman Rushdie uitvaardigde het hart raakte van wat wij vinden dat niet aangetast mag worden, namelijk de vrijheid van meningsuiting. Met Theo van Gogh speelt dat nu ook. Met Mohammed B. was het ook niet zo dat hij er niets van snapte, nee, hij wist het donders goed. Daarmee plaats je hem meer in de samenleving dan dat je hem weergeeft als een soort wereldvreemde kracht die er van buitenaf op inwerkt. Wil je het begrijpen, dan moet je veel meer een analyse maken van de omstandigheden hier ter plaatse dan dat je zegt dat het te maken heeft met het feit dat moslims geen aansluiting bij de samenleving vinden.'

Ik bedoel dat je de vraag stelt hoe het komt dat bepaalde groepen worden uitgesloten in de samenleving en dat je in ieder geval de samenleving ziet door de bril van een soort ongelijkheidsvertoog. Dat betekent dat je het meer van binnenuit moet begrijpen dan als iets dat van buitenaf komt. Dat laatste is een beetje de tendens op dit moment hier. Trek die muren op.'

Van den Steenhoven en Tabarki besluiten met: 'Als goed opgeleide allochtone jongeren zich gemarginaliseerd en gediscrimineerd blijven voelen, blijft dat een voedingsbodem voor radicalisering. Zelfs als dit maar met een zeer beperkte groep daadwerkelijk gebeurt, kunnen de gevolgen daarvan verwoestend zijn. De geschiedenis leert dat ons ook. De studentenrevoltes in de jaren zestig, de Rote Armee Fraktion, Brigade Rosse, Black Panther Movement, het waren allemaal bewegingen van radicaliserende, meestal hoger opgeleide jongeren die in verzet kwamen tegen de samenleving, waarin ze woonden maar niet konden of wilden participeren. Samir A. en Mohamed B. zijn daar een wrang, hedendaags voorbeeld van. Dit is een enorm destabiliserend gevaar dat niet enkel valt op te lossen met het uitbreiden van de AIVD of het aan veroordeelde terroristen ontnemen van de Nederlandse nationaliteit. Dit is symboolpolitiek die het gevoel van vervreemding en marginalisering bij deze jongeren alleen maar zal versterken.'

De laatste woorden klinken onheilspellend, even onheilspellend als de definiëring dat de gevolgen van de identiteitsontwikkeling van deze moslimjongeren gelegen ligt in hun breuk met hun eigen gemeenschap en de Nederlandse samenleving. Van den Steenhoven en Tabarki zien in de moord op Theo van Gogh 'hoe diep het integratieprobleem echt zit'. Is er echter sprake van een integratieprobleem? Veel van de jongeren zijn super-Nederlands, constateert ook Martijn de Koning. Deze hoogopgeleide moslim jongeren hebben in de puberteit zich de Nederlandse taal en gewoonten op straat, op school en in buurtcentra eigen gemaakt. 'Het opeisen van hun rechten doen deze jongeren op zijn Nederlands', zegt De Koning, dus dat zit wel goed. Zit het dan in 'onze geschiedenis', zoals Thijl Sunier placht te zeggen, dat als ze die 'kennen dan zullen ze ons ook begrijpen en krijgen ze meer waardering voor ons'. Dat dit niet aannemelijk is mag duidelijk zijn, want ondanks dat veel moslimjongeren goed zijn geïntegreerd en evenveel geschiedeniskennis als de gemiddelde Nederlandse jongere hebben, blijft de radicale islam aantrekkelijk.

JIHAD IS COOL

Die hang naar de geschiedenis laat iets absurds zien. De jongeren willen terugkeren naar de 'zuivere islam' zoals dat genoemd wordt. Via moderne technologische middelen communiceren zij over de terugkeer naar diverse eeuwen geleden, om de oude glorie tijden van de islam in ere te herstellen. Op basis van een boek, een verhaal dat eeuwen lijkt te hebben stilgestaan. In die geschiedenis vinden zij een rechtvaardiging voor het geweld dat zij anderen mogen aandoen. De anderen zijn dan de 'ongelovigen' of worden als zodanig geïnterpreteerd. Mohammed Benzakour trekt in *De Groene Amsterdammer* een analogie met de verering van Lotte door haar vriend Werther in het boek *Die Leiden des Jungen Werthers* van Goethe. Daar waar de jonge Werther zich het leven benam voor de onbereikbare Lotte en symbool werd voor de Romantiek, staan de radicale moslimjongeren symbool voor een hernieuwde ervaring van de Romantiek nu. 'Nu, twee eeuwen later, beschouwen we de Romantiek als een mooi maar afgesloten tijdperk... Tenminste, dat dachten we. De vraag is gerechtvaardigd of er niet te midden van alle modernismen en postmodernismen een stille maar onmiskenbare heropleving van de Romantiek gaande is.' Benzakour schrijft dat 'in de tijd het hemelse licht zich nog niet aan hen had openbaard, zwierven velen doelloos rond (...), tot op zeker ogenblik iets hun donkere pad kruiste. Dat iets bleek schoon en zuiver te zijn, paradijselijk.' En '...de ware moslim-Werther, met al zijn Sturm

und Drang, is een offeraar, en zijn Lotte heet voor eens en altijd Allah'. Hier eindigt Benzakours vergelijking, want die 'radicale' moslim die 'onschuldigen doodt uit naam van een religie is een terrorist, een monster'. Maar is de moslim jongere die zich aangetrokken voelt tot de 'zuivere islam' een romanticus eerste klas en zou hij zich van het leven beroven als hij daar de kans voor had? Volgens de islam, beweren islamologen, mag dat niet en wilde Mohammed B. daarom een heroïsche dood sterven in een vuurgevecht met de politie. Maar wilde hij wel dood? De verdachten van de aanslagen van Madrid hebben zichzelf ook niet opgeblazen, ook al was Lotte misschien Allah voor hen. Het aardse leven bezat toch meer aantrekkingskracht dan de onzekerheid van het paradijselijk bestaan.

Benzakour heeft wel gelijk dat er één ding is dat binnen het islamdebat regelmatig gebeurt, namelijk de romantisering van de radicale islam. Niet romantisering in positieve zin, maar de historische duiding alsof de 'radicale islam' de terugkeer naar de 'zuiver islam' predikt. Of de 'radicale islam' streeft naar een terugkeer van de hoogtijdagen van de islam, waarin het imperium tot in Spanje reikte.

Frank Buijs zegt bij de presentatie van het boek *Democratie en terreur. De uitdaging van het islamitisch extremisme*: 'Het fundamentalisme is een religieuze stroming die streeft naar herleving van de geïdealiseerde ontstaansperiode van de islam, toepassing van de klassieke islamitische wetten en onderschikking van het individu aan hun specifieke interpretatie van de wil van het opperwezen. Het fundamentalisme meent dat vrijwel alle machthebbers van moslimlanden in gebreke blijven bij de toepassing van islamitische wetten en dat veranderingen in de samenleving noodzakelijk zijn.' En Hans Jansen in zijn oratie aan de universiteit van Utrecht 'De radicaal-islamitische ideologie: van Ibn Taymiyya tot Osama ben Laden' zegt: 'Hoewel de hedendaagse radicale activisten in hun pamfletten regelmatig uitgebreid Ibn Taymiyya citeren, is er natuurlijk geen sprake van een organisatorische continuïteit tussen Ibn Taymiyya en hedendaagse radicale moslimse bewegingen. Er is pas iets van organisatorische continuïteit ontstaan in de jaren tachtig van de negentiende eeuw. Een zekere Gamal al-Din al-Afghani weet in die jaren in Caïro een groep discipelen om zich heen te verzamelen die hij weet te overtuigen van de noodzaak de oude glorie van de islam te doen herleven.' Jansen beschrijft dat Al-Afghani drie wegen zag waarvan: 'de derde weg de duidelijkste was, en die heeft dan ook de meeste aanhang weten te verkrijgen: zoals bekend, zeker binnen de islamitische wereld, zijn de moslims van de zevende tot de zeventiende eeuw wereldwijd superieur geweest. Waardoor zijn de moslims die traditionele superioriteit kwijt geraakt? Dat kon maar één reden voor zijn: doordat ze hun traditionele wetten en voorschriften, neergelegd in hun sharia,

veronachtzaamd hebben. Herinvoering en toepassing van deze voorschriften, die uit tientallen handboeken goed bekend zijn, zou de islam en de moslims als het ware vanzelf de hen toekomende plaats in deze wereld teruggeven. Het is deze stroming die, bij gebrek aan een beter woord, als het islamitische “fundamentalisme” bekend is komen te staan.’

Goed geïntegreerde, hoogopgeleide moslimjongeren die zich bevinden in een periode van hun leven waarin ze ‘houvast’ zoeken, bekeren zich tot een religie die zijn wortels, zijn fantasie en zijn oorsprong vindt ergens in de vroege Middeleeuwen. Zonder twijfel is dit romantisch en toont het gelijkenis met de vergoelijking van geweld tijdens de oorlog in voormalig Joegoslavië door de verschillende bevolkingsgroepen. De Serven, Kroaten en andere bevolkingsgroepen waren sterren in historische lessen over slachtingen, glorieuze overwinningen, verraad en andere gebeurtenissen uit het verleden die hedendaagse wreedheden moesten verklaren, goedpraten of uitleggen. Sommige moslimjongeren die nu aangemerkt worden als ‘radicaal’ en op internet actief zijn, zijn ook erg bedreven in hun kennis van islamitische bronnen en gebruiken die om bepaald gedrag te prijzen of te veroordelen. Martijn de Koning komt dat op internet ook tegen, maar dan in positieve zin: ‘Op die MSN-groepen waar ik op zit, zitten mensen die zeggen dat ze 16 zijn en die behoorlijke radicale taal uitkramen, helaas nog zinnig ook. Er wordt geprobeerd om het goed te onderbouwen. Ze maken er werk van zonder achter de kudde aan te lopen.’ Dit laatste werpt een ander licht op de achtergronden van de ‘radicale islam’ waar die jongeren zich toe keren. Deze jongeren lijken niet zomaar te roepen wat ene Sayyid Qutb vijftig of zestig jaar geleden heeft geschreven of gezegd. Er is een religieuze component bij zogenaamde ‘radicale moslimjongeren’, maar deze is wel gerelateerd aan het heden, hun eigen situatie en de wereldpolitiek. In die zin is ‘radicalisme’ misschien wel *cool*, omdat het op dit moment ergens bijhoren betekent. ‘Een jongen zei: “Jihad is cool”, en de manier waarop hij begon over mensen als Bin Laden en Al-Zarqawi is bijna een soort heldenverering. En wat in Amsterdam op de basisscholen zou leven is analoog daaraan. Het probleem is dat wat er op de basisscholen gebeurt meteen als radicalisme wordt gelabeld en op de basisschool zitten ook kleuters. Hebben we het hier nu over radicale kleuters? De vraag is of het gewoon stoer puberaal gedrag is of dat het echt radicalisering is. Wat is radicalisering? Radicalisering in de zin van een sterke anti-Nederlandse houding, dat is er zeker’, licht Martijn de Koning het minder historische perspectief toe.

Jihad is cool, de verering van Bin Laden, de bewondering uitspreken over 11 september en de reactie daarop, die lijkt op een soort gedachtepolitie, zeggen meer over de maatschappelijke verhoudingen dan de hang van deze moslimjongeren naar de geschiedenis. Thijs Sunier probeert aan te geven dat je de islam ook als *lifestyle* kunt zien. Misschien vindt dat niet op hele grote schaal plaats, maar het plaats radicalisering in een andere context, evenals Martijn de Koning doet met de vraag 'is die verering gewoon stoer puberaal gedrag'. 'Op het moment dat het Surinaamse of Nederlandse vriendinnetje van een moslima een hoofddoek gaat dragen wordt het wel heel postmodern. Ik zag een student van mij in het blad *Contrast* die had een hoofddoek op tijdens een antiracisme demonstratie en dan zie je dat de "lifestyle" zich niet beperkt tot de grenzen van het moslim-zijn. Daar waar traditioneel de hoofddoek werd gedragen uit gewoonte of omdat het binnen de gemeenschap zo hoorde, is het dragen als "lifestyle"-element wel een breuk met het verleden. Het probleem is niet zozeer de hoofddoek, maar wel dat die hoofddoek een symbool is en een symbool voor beide partijen.' Sunier gaat zelfs een stap verder door de historische banden van de religie van deze jongeren door te knippen en te wijzen op de plaats die zij middels de islam willen verovering in de openbare ruimte. 'Er vindt een fragmentering, een diversificatie van opvattingen plaats. Dat gaat van heel radicaal tot heel triviaal. Het kan veel verschillende kanten opgaan en het verwarrende van de huidige discussie is dat veel mensen het totalitaire wereldbeeld (lees fundamentalistische) als het "ware" beschouwen. Dat is het meest islamitische, het meest traditionele, het meest radicale en op een bepaalde manier is dat wel zo, maar het is ook een wereldbeeld. Het is niet een uiting van diepe religiositeit, maar het is een uiting van de inzet van religie in de publieke ruimte.' De geschiedenis als ijkpunt voor radicalisering. Hoe meer je afdaalt in het historische verleden van de islam, hoe radicaler je bent, lijkt het devies. Opnieuw dringt zich de gedachte op dat deze jongeren niet serieus worden genomen en zijn afgeschreven.

Vreemd eigenlijk, want de Paul Cliteurs kunnen in kranten en tijdschriften lange verhandelingen houden over de Verlichting en zelfs dieper afzakken in de geschiedenis tot aan Socrates toe. Deze mensen worden niet afgeserveerd, maar lijken in het publieke debat meer ruimte te verkrijgen, omdat zij 'onze waarden en normen' zouden verdedigen. Carel Peeters schrijft in *Vrij Nederland* het artikel 'Voltaire, verlichtingsrelativist'. Hij doet een voorzichtige poging om aan te geven dat Voltaire volstrekt geen gesloten wereldbeeld had wat betreft religieuze uitingen. 'Hoe ver ging Voltaire in het bestrijden van bigotterie en fanatisme? Heel ver, maar tot de aanvechting om iets te verbieden, kwam het nooit. In *Ga-*

limatias dramatique laat hij een jansenist, een moslim, lutheraan, een jood en een jezuïet met elkaar discussiëren terwijl een Chinees gebiologeerd naar hen luistert. Wanneer ze allemaal aan het woord zijn geweest, concludeert de Chinees dat ze stuk voor stuk in het gekkenhuis thuishoren. Toch wilde dat niet zeggen dat Voltaire al deze religieuze denominaties onzinnig vond. Hij bestreed ze wel en schreef er satirisch over, maar aan het recht op hun al dan niet fanatieke bestaan kwam hij niet. Voltaire wijst op een nuance die het fanatisme in een ander licht plaatst. ‘... maar voor een samenleving was een christelijke cultuur een functionele leidraad voor het leven. “Als God niet bestond, zou men hem moeten uitvinden”, zei hij (Voltaire)’, schrijft Peeters. Is het een vergoelijking van het geloof of doet hij een poging het te begrijpen. Natuurlijk zegt dit niets over zijn denkbeelden ten aanzien van radicale stromingen binnen welke godsdienst dan ook, maar het zegt wel iets over een openheid die er bij hem aanwezig is. In tegenstelling tot die nuance binnen de Verlichting wordt vaak gezegd dat binnen de islam een dergelijke tweeslachtigheid niet aanwezig is. Kritische en/of liberale denkers hebben geen voet aan de grond gekregen binnen de islam.

Kan die duik in de geschiedenis de radicalisering verklaren? Het geeft in ieder geval aan dat deze jongeren hun heil hebben gezocht in een geloof of ideologie dat honderden jaren oud is. De terugkeer naar de begintijd van de islam is in die zin te interpreteren als een stap terug of een stap vooruit, een utopisch idee. Het is oorlog en beide zijden van het slagveld zoeken hun gelijk in het verleden. Is ‘ons’ standpunt meer waard dan hun standpunt. Of herleeft de oude rivaliteit van eeuwen geleden op een nieuw slagveld? Het lijkt er wel op als je de ingezonden artikelen in de kranten volgt. Ewald Vervaet, natuurkundige en ontwikkelingspsycholoog werkzaam bij de Stichting Histos, schrijft in *de Volkskrant*: ‘De fundamentalistische islam is dus geen ontspoorde, principieel andere islam dan de meer gezonde orthodoxe islam – fundamentalisten zijn slechts heviger orthodox. Dat verklaart waarom niet-fundamentalisten (hanifieten, malikieten en sjafieten) over de door niet-moslims afgekeurde daden van fundamentalisten (hanbaliëten) bij voorkeur zwijgen. Ze zijn namelijk allemaal tegen een niet-islamitische staatsinrichting, maar de eersten dulden haar vooralsnog lijdzaam, terwijl de laatsten haar in woord (dawa) of in daad (jihad) bestrijden. Daarin erkennen ze elkaar als goed moslim omdat ieder op zijn manier Gods wil uitvoert – “islam” betekent “overgave”, aan Gods wil: niet-fundamentalisten ondergaan de niet-islamitische staat als een beproeving door God, precies zoals fundamentalisten zich daartegen verzetten omdat God hen daartoe roept.

Ook kan een moslim op elk ogenblik naar een andere rechtsschool overstappen. Een gematigde moslim (hanifiet, malikiet of sjafiet) kan dus ineens fundamentalist (hanbaliet) zijn. Iets dergelijks moet bij de “goed geïntegreerde” Mohammed B. zijn gebeurd.’ De conclusie luidt dat in iedere moslim een fundamentalist schuilt, maar hij of zij weet het zelf nog niet.

BEGRIIP VOOR ‘TERRORISTEN’

Blijkbaar spitst de geschiedenis zich toe op de religie en het geloof is het verleden. Het heden komt er niet meer aan te pas. In hun verklaringen doen de verdachten van aanslagen in Europa daar ook driftig aan mee. Geen doorwrochte maatschappijanalyses, maar citaten uit de koran als statement. Pogingen om deze teksten te duiden leveren steevast verklaringen in de richting van religieus terrorisme op. ‘When you punish, punish them in the way they have punished you.’ (Qur’an 16:126) ‘Kill them wherever you find them, and drive them out from where they have driven you out; for internal strife [Fitna] is worse than killing.’ (Qur’an 2:191) ‘Whoever attacks you, attack him in the same way that he attacked you, and trust Allah and know that Allah is with those who put their trust [in Him].’ (Qur’an 2:194) Dat zijn de drie koranteksten waarmee de Abu Hafs Al-Masri Brigades hun verklaring over de bomaanslagen in Madrid openden (het is onduidelijk of deze verklaring waarheidsgetrouw is). Mohammed B. begint zijn open brief aan Ayaan Hirsi Ali met ‘In Naam van Allah de Barmhartige, de Genadevolle’, en ‘Vrede en zegeningen op de Emir van de moedjahedien, de lachende doder Mohammed Rasoeloe Allah (Sala Allaho alaihie wa Sallam), zijn familie en metgezellen en degenen die hen oprecht volgen tot aan de Dag des Oordeels.’

Bij de moord op Theo van Gogh, maar eigenlijk sinds 11 september 2001 staat binnen de discussie over terrorisme de islam centraal. Zonder te generaliseren is te teneur van het debat religieus getint.

Lees de analyses van de AIVD, artikelen over de achtergronden van de verdachten en de ‘radicale islam’ komt ter sprake.

Zonder enige twijfel zijn de jonge mannen en ook vrouwen erg religieus, pogen te leven naar de letter van de koran en doen studies naar de bronnen en geschriften die hen dieper in het geloof doen afdalen. Is dat dan ook de reden waarom ‘zij’ zich tegen ‘ons’ keren? Zij zijn moslims, maar zijn het ook moslimterroristen, oftewel strijders uit naam van Allah. Een Tsjetsjeense vrouw die zich opblaast

in een Russisch theater is misschien wel moslim, maar ook Tsjetsjeen. Zij wordt echter direct bestempeld als jihadstrijdster.

Jessica Durlacher reageert in *de Volkskrant* naar aanleiding van een artikel over de Egyptische schrijfster Nawal el-Sadawi: ‘Ook koestert ze [Nawal el-Sadawi] sympathie voor vrouwelijke zelfmoordenaars. In een andere krant zei ze kort geleden: “Israël en het Westen noemen verzetsoperaties ‘terrorisme’. Het Iraakse verzet is in terrorisme veranderd, net als het Palestijnse verzet. Moeten wij degenen veroordelen die vechten met hun blote handen en zo ten onder gingen? Moeten wij een vrouw bekritisieren die zichzelf met explosieven behangt, zichzelf opblaast en sterft? Moeten wij haar veroordelen omdat ze zichzelf heeft opgeblazen, nadat ze haar vader en broers heeft zien vermoorden? Als ik in haar plaats was, zou ik mezelf volhangen met dynamiet, zou ik mezelf opblazen... Hoe kan ik het slachtoffer veroordelen? Er zijn mensen die vragen waarom martelaren zichzelf niet opblazen op legerbases – in plaats van tussen onschuldige burgers. Maar veel van hen bliezen zichzelf inderdaad op bij checkpoints en deden zo hun uiterste best om iets waardevols bij te dragen. Ik bekritisier het slachtoffer niet, ik heb kritiek op de echte misdadiger...”’

Voor Durlacher is de conclusie duidelijk. Eigenlijk roept el-Sadawi op tot jihad. ‘Ook wordt de indruk gewekt dat het De Balie’ (Nawal el-Sadawi sprak in De Balie) ‘niet zoveel uitmaakt dat deze politiek geëngageerde gast in haar vrije tijd haar volk oproept militair ten strijde te trekken tegen Israël en de vs’, besluit ze haar artikel. Als Sadawi al wordt veroordeeld voor haar medeleven met het slachtoffer van geweld dat geweld pleegt, dan blijft er van de vrouw die daadwerkelijk het dynamiet omhangt weinig over. Die is jihadstrijdster pur sang. Einde discussie.

BUSH BLAIR BIN LADEN

Het interessante aan Durlachers standpunt is dat ze het woord ‘religieus’ niet uitdrukkelijk gebruikt, maar dat ze eigenlijk absurd vindt dat De Balie iemand het woord geeft die de strijd tegen Israël en de Verenigde Staten goedpraat. In haar ogen zijn deze strijders niet alleen terroristen, maar religieuze fanatici waar geen woord mee gewisseld moet worden. Uri Rosenthal van het Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement BV (COT) in Den Haag hangt een vergelijkbaar gedachtegoed aan. Het zoeken naar het waarom achter de aanslagen is per defini-

tie een goedkeuring ervan. Hij lijkt bijna te zeggen dat religieuze fanatici standrechtelijk moeten worden geëxecuteerd, iets dat door mensen als minister Zalm van Financiën wordt gedeeld.

De centrale rol die het geloof speelt klinkt in elk betoog door. *NRC Handelsblad* heeft het bij monde van Carolien Roelants al over de terroristische islam. Beweren dat die islam een ondergeschikte rol speelt, lijkt volstrekt onzinnig. Zelfs tegenstanders van de harde lijn proberen met de koran in de hand het ongelijk van de ander aan te tonen. Nee, het geloof staat centraal.

Thijl Sunier ziet veeleer de herboren moslims als een nieuwe generatie assertieve migranten en de koran dient veeleer als een legitimatie van geweld of juist van vrede. 'Je kunt geweld altijd legitimeren met een beroep op wat voor bronnen dan ook, maar je kunt het omgekeerde ook. Als je alleen maar kijkt naar de directe relatie tussen die bronnen en het gedrag en dus de vertaalslag helemaal weglaat, dan begrijp je er naar mijn mening weinig van.' Martijn de Koning gaat nog een stap verder: 'Je hebt bij *NOVA* ook die uitzending gehad met die chatlogs van Abdul Jabbar van der Ven met Jason W. Mijn indruk was dat als Abdul Jabbar met een liedje uit *Sesamstraat* was gekomen, dan had onze Jason daar nog steeds een fatwa uit gehaald waarin hij de ongelovige mocht bestelen. Die wilde dat gewoon doen, dat was gewoon overduidelijk uit die chat. Terwijl de moordopdracht of de goedkeuring van de moord mij nog niet helemaal duidelijk is.' Directe relaties tussen de islam en geweld of tussen een preek van een imam en geweld zijn niet alleen moeilijk te leggen, vaak zijn ze ook niet aanwezig. De zaak van El-Moumni laat dit onomstotelijk zien. Hoewel El-Moumni beweert dat de koran en hijzelf homoseksualiteit afwijzen, stelt hij ook dat geweld tegen homo's niet geoorloofd is volgens de koran en hemzelf. Dat Osama bin Laden of een ander lid van Al Qaida of aanverwante islamitische actiegroep een fatwa, geschrift of oproep uit doet gaan om ongelovigen te doden wil nog niet zeggen dat die oproep zijn basis in de koran vindt. Als president Bush besluit Fallujah te zuiveren van 'terroristen', dan wordt dat niet geanalyseerd langs de meetlat van de Verlichting of de bijbel, terwijl de woordkeus wel degelijk in die richting wijst. Nee, president Bush lijkt boven elke twijfel verheven. In de documentaire *The Thesis of The Power And The Glory* stelt Michael Buerk dat er een huwelijk heeft plaatsgevonden tussen geloof en politiek in zowel de Verenigde Staten als het Verenigd Koninkrijk. Al ziet Buerk daar geen gevaren in, de documentaire laat haarfijn zien hoe Blair zijn partij bespeelt met het toverwoord *believe*. In de aanloop naar de Irak oorlog en rond het conflict over het wel of niet bestaan van

massavernietigingswapens presenteerde hij zich als de leider van het volk en men diende hem te geloven dat hij het allemaal goed bedoelde. Bin Laden is explicieter in het gebruik van koranteksten, maar gebruikt het geloof ook als bindend element. 'When asked to whom he would answer for the deaths of British soldiers in Iraq, Blair replied that it would be not to parliament or history or even the people, but to "my Maker". This reference to a higher authority is disturbing, particularly in our political system, where there is an inherent danger of elective dictatorship. It doesn't do to let the hand of God get too close to the levers of power.' (Iain Macwhirter, 'Backward Christian Soldiers' in *Sunday Herald*)

GOOGLE-ISLAM

Het geloof verbindt. Daar is niets mis mee. Christenen zoeken elkaar ook op in kerken of op happenings als de EO-jongerendag. Bin Laden maakt gewoon simpel gebruik van dat fenomeen, zoals Blair zijn toehoorders aan zich bindt door te zeggen dat ze oneindig geloof in hem moeten hebben, zelfs als hij bijna liegt. Door in te zoomen op het geloof krijg je analyses zoals Frank Buijs in zijn onderzoeksvoorstel 'Moslims in Nederland' van december 2004 aanhaalt. 'Fundamentalistische moslims hebben het in theologisch opzicht een stuk eenvoudiger, omdat ze kunnen teruggrijpen op een eeuwenoude traditie. De aantrekkingskracht van het fundamentalisme schuilt in verschillende factoren. Voor moslims die geconfronteerd worden met de chaos in de wereld draagt het fundamentalisme een ordening aan die verwoord wordt in een vertrouwde terminologie (Kepel, 1997). Het combineert trots op een roemrijk verleden met de belofte van een stralende toekomst. Het formuleert een scherpe kritiek op westerse verschijnselen van decadentie, individualisme en gebrek aan zingeving, die ten dele ook buiten de kring van fundamentalistische moslims wordt onderschreven.' Klaar. We kunnen wel naar huis gaan. Die 'radicale' jongeren die in deze wereld de weg kwijt zijn, gaan terug naar het verleden en gebruiken de religie als vehikel voor het verklaren en commentariëren van de wereld. Sluiten die moskeeën en elke moslimjongere óf in de gaten houden óf preventief oppakken, en het gevaar is geweken.

De band met andere geloofsgenoten lijkt voor deze religieuze fanatici niet noodzakelijk. 'Een voorbeeld hiervan is het eerste vastgestelde en door aanhouding van betrokkene vrijdelde geval van "zelfontbranding". Zelfontbranding houdt in dat een individu zonder betrokkenheid bij netwerken of directe persoonlijke contacten met rekruteurs zodanig zelfstandig radicaliseert, bijvoorbeeld onder

invloed van internetsites, dat hij uit eigen beweging op jihad gaat of een terroristische aanslag gaat voorbereiden en uitvoeren', zegt minister Donner naar aanleiding van de *Tweede Voortgangsrapportage Terrorismebestrijding*. Zelfontbranding? Alsof deze jongeren met bommengordel om geboren worden en na hun bekering tot de islam spontaan ergens exploderen. Wordt er überhaupt een serieuze poging gedaan inzicht te krijgen in potentiële daders? Op één aspect wijst de voortgangsrapportage wel, namelijk de toegenomen rol van internet bij de zoektocht van deze jongeren naar hun geloof en de rol van de islam. 'Van oudsher was een islamitische identiteit redelijk eenduidig. Die identiteit heeft te maken met bepaalde voorschriften, met een bepaalde traditie, het leven volgens die traditie en je kon dat spiegelen aan religieuze voorgangers, dat meestal tot stand kwam via een directe *face to face*-relaties in moskeeën en koranscholen. Een van de kenmerken van het moderniseringsproces is dat die overdracht niet meer een van de bronnen is van kennis. Mensen halen hun kennis uit verschillende bronnen. We noemen dat de Google-islam en Mohammed B. lijkt daar een exponent van.' De Google-islam, of zoals Martijn de Koning het eerder noemde, de knip-en-plak-islam.

Bij een Google-islam hoort internet en dat is nu juist de plek waar zogenaamde 'radicale' delen van de islam zich meer manifesteren. 'Daar zie je dat die *salafī* groepjes waar zo vaak over gesproken wordt in dat gat springen. Die doen dat met mooie websites want die weten hoe internet werkt. Die weten dat jongeren als ze een vraag stelen op internet geen twee weken gaan wachten op hun antwoord. De vraag kan gesteld worden aan een database. En er is een pagina Frequently Asked Questions.' Martijn de Koning duidt op de websites van Al-Yaqeen en Selefie Publikaties. Al-Yaqeen lijkt verbonden aan de As Soennah-moskee in Den Haag en Selefie Publikaties lijkt meer geënt op Saoedi-Arabië en gesloten ten opzichte van de Nederlandse samenleving. Naast deze websites specifiek gericht op het geloof, waarvan er nog veel meer zijn, zijn er ook de meer algemene websites als Maroc.nl of Marokko.nl. Op al deze websites is ruimte voor discussie via fora. 'Young people take positions, which they base on the Koran, Hadith and the statements of scholars. In this way they actually create their own fatwa's. The advantage of the Internet, of course, is that they can participate in these discussions under a pseudonym, which gives them the freedom to ask all kinds of questions', zegt De Koning in de lezing *Young muslims: search for a true islam*. Al speelt de religie bij deze jongeren een belangrijke rol, de relatie met het Westen is overall prominent aanwezig. 'The MSN groups usually have fewer permanent members than the websites, but that is not to say they reach a smaller audience.'

Regularly, messages from the MSN groups can be found on sites such as Marokko.nl. The larger groups (such as islamenMeer), which sometimes have a couple of thousand members, are more moderate than the smaller groups and show a more varied picture of opinions concerning islam. The smaller groups are seldom granted a long life. Soon after messages are received that inflammatory texts and threats are being exchanged, the groups are closed down. The discussions and messages within the groups vary widely. The subjects range from the devil to sex and from demonstrations to jihad, but they all talk about dealing with the Western world. "The West" stands primarily for the US, Israël and the Jews, and the Netherlands. There are Salafi MSN groups that strongly reject Dutch society. But there are also those that seek a rapprochement and reject violence.'

VERNEDERING

Welke rol speelt religie nu werkelijk? Zijn de Mohammed B.'s religieuze fanatici die hun geloof gebruiken om kritiek op de Nederlandse samenleving te funderen? Worden zij in het geloof gedrukt door een samenleving die hen niet als volwaardig lid accepteert? Ontbranden zij zelf, zoals minister Donner beweert, middels nieuwsgroepen en internetfora? Jessica Stern gaat in haar boek *Terreur in naam van God* uit van de premisse dat terroristen in hun jeugd of later vernederd zijn als persoon of als groep. Zij sprak met zogenaamde terroristen van diverse signatuur. Mensen die streeden in naam van Allah, maar ook christenen, sikhs, hindoes en andere gelovigen. In de gesprekken die zij voerde met deze mensen kwam steeds het woord 'vernedering' terug; volgens Stern is dat de diepere wortel waaruit terrorisme ontstaat.

Martijn de Koning legt een koppeling tussen het verhaal van Jessica Stern en de wijze waarop veel Nederlandse moslimjongeren zich tot de islam keren. 'Wat je ziet bij onderzoeken naar radicalen onder sikhs, hindoes en christelijk fundamentalisme, dat is het gevoel van onmacht en ook frustraties. Frustratie, onmacht en vernedering, maatschappelijke vernedering. In de persoonlijke situatie of als groep. Daar komen een aantal dingen samen. Als je religie iets vanzelfsprekends is, dan denk je er niet over na, dan zijn mensen flexibeler. Voor deze jongeren is het niet vanzelfsprekend, omdat ze wordt aangeleerd niets vanzelfsprekends te aanvaarden. Je moet je constant verantwoorden als je moslim bent. Men gaat dan over religie nadenken alsof het een ding is. Dat zelf iets is of zelf iets kan. Dat erbij hoort, dat bij je authentieke zelf hoort. Op een gegeven moment zie je dat je eigen religieuze identiteit steeds heiliger wordt en dat iedere kritiek op de islam

of die nu gerechtvaardigd is of niet een aanval is op jezelf. Dan zie je dat er een soort van persoonlijke vernedering ervaren wordt.’

De Koning probeert aan te geven dat niet de vernedering centraal staat, maar de wijze waarop deze jongeren hun geloof beleven, als ‘een ding’, dat bij ‘je authentieke zelf hoort’. De vernedering heeft dan niets meer met een vernedering van het geloof te maken, maar met een vernedering van de persoon zelf.

Jessica Stern lijkt de potentiële moslimstrijders een hart onder de riem te steken. Het ligt niet aan jezelf, je bent vernederd, neem psychotherapie en het komt allemaal weer goed. Logisch dat ijzervreters als Afshin Ellian, Leon de Winter en anderen dit argument aan mootjes hakken. Stel dat iedereen die zich in zijn jeugd vernederd heeft gevoeld dusdanig zou radicaliseren als Mohammed B., dan zouden we in Amsterdam in een soort Wilde Westen leven. Vernedering als argument voor radicaliseren klinkt positief en begrijpend, maar neemt wederom deze jongeren niet serieus. Deze moslim jongeren lijken te worden gedefinieerd in termen van een identiteitsconflict, niet geïntegreerd (lees nog niet aangepast), niet geaccepteerd, religieus ontspoord of fanatiek of vernederd.

MODERNE WESTERSE RADICALE ISLAM

Is religie wel zo belangrijk voor deze zogenaamde beweging van de ‘radicale’ islam en als die al belangrijk is, is die dan misschien niet eerder moderniserend in plaats van terugkerend naar eeuwen geleden. Daniel Pipes is niet de meest linkse schrijver, en als vader van Richard Pipes (fervent antisovjet) verkeert hij veelvuldig onder neoconservatieve vrienden als Paul Wolfowitz en Richard Perle. Toch schreef Pipes een artikel ‘The Western Mind of Radical Islam’ in december 1995, dus lang voor de aanslagen van 11 september 2001. De conclusies van het artikel laten zich raden, maar de argumentatie is erg interessant. Pipes beweert en staaft dat met veel voorbeelden dat de ‘radicale’ islam in wezen een modernisering is van de traditionele islam. Pipes: ‘Islamists are individuals educated in modern ways who seek solutions to modern problems. The Prophet may inspire them, but they approach him through the filter of the late twentieth century. In the process, they unintentionally substitute Western ways for those of traditional islam.’ ‘Islamists’ zijn de hedendaagse ‘fundamentalistische’ moslims volgens Pipes. ‘The islamists’ goal turns out to be not a genuinely islamic order but an islamic-flavored version of Western reality. This is particularly apparent in four areas: religion, daily life, politics, and the law. It’s certainly not their intent, but militant Muslims have intro-

duced some distinctly Christian notions into their islam. Traditional islam was characterized by informal organizations. (...) islam-ists, ignorant of this legacy, have set up church-like structures.’ Pipes laat in zijn verhaal diverse religieuze leiders en theoretici aan het woord, onder wie Hasan Al Turabi. Al Turabi wordt in het Appendix van het 9/11-commissierapport een hardliner genoemd die poogt in geheel Soedan de *sharia* in te voeren. ‘Traditional Muslim men took pride in their women staying home; in well-to-do house-holds, they almost never left its confines. Hasan Al Turabi has something quite different in mind: “Today in Sudan, women are in the army, in the police, in the ministries, everywhere, on the same footing as men. I am for equality between the sexes”, Turabi explains. “A woman who is not veiled is not the equal of men. She is not looked on as one would look on a man. She is looked at to see if she is beautiful, if she is desirable. When she is veiled, she is considered a human being, not an object of pleasure, not an erotic image.”’ Tevens gaat Daniel Pipes in op de situatie in het land dat wordt gezien als een islamitisch bolwerk bij uitstek, gesloten en ondemocratisch. ‘For centuries, a woman’s veil served primarily to help her retain her virtue; today, it serves the feminist goal of facilitating a career. The establishment of an islamic order in Iran has, ironically perhaps, opened many opportunities outside the house for pious women. They work in the labor force and famously serve in the military. A parliamentary leader boasts, not without reason, about Iran having the best feminist record in the Middle East, and points to the numbers of women in higher education.’ Hier gaan wij niet voorbij aan de mensenrechtenschendingen in Soedan en Iran, maar de redeneringen en de praktijk die spreekt uit de bovenstaande voorbeelden en vele andere die Pipes noemt, geven wel degelijk een andere kijk op de zogenaamde ‘radicale’ islam. Het plaatst de islam namelijk in een ander perspectief, een ideologisch perspectief. Daarom schreef ayatollah Khomeiny in januari 1989 een brief aan Gorbatsjov waarin hij de universaliteit van de islam uit de doeken deed. Daniel Pipes refereert aan de brief in zijn artikel: ‘As interpreted by a leading Iranian official, this letter “intended to put an end to (...) views that we are only speaking about the world of islam. We are speaking for the world.” It may even be the case-Khomeiny only hints at this-that islam for him had become so disembodied from faith that he foresaw a non-Muslim like Gorbachev adopting islamic ways without becoming a Muslim.’ De neoconservatief Pipes sluit zijn verhaal af met een bijna progressieve interpretatie van de ‘radicale’ islam. ‘The islamist leaders are not peasants living in the unchanging countryside but modern, thoroughly urbanized individuals, many of them university graduates. Notwithstanding all their talk about recreating the society of the Prophet Muhammad, islamists are modern individuals at the forefront of coping with modern life.’

RELIGIES ZIJN NET ALS IDEOLOGIEËN

De islam als ideologie. Frank Buijs refereerde daar al aan als hij verduidelijkt dat het individualiseringsproces dat die jongeren doormaken naadloos aansluit bij het individuele karakter van de islam. De ‘radicale’ islam vormt een soort handleiding voor het dagelijks leven. Dat komt al snel dogmatisch en fundamentalistisch over. Martijn de Koning laat in een open brief aan Ewald Vervaet zien dat die allesomvattende druk niet vanuit de koran komt, maar eerder vanuit de moslimgemeenschap, en dat die druk weer samenhangt met het grotere geheel van de Nederlandse samenleving. ‘...Het lijkt daardoor alsof duidelijk is dat die islam in het alledaagse leven is en of moslims hun leven laten bepalen door wat er in die koran staat. Je stelt dat die druk die er vanuit de orthodoxe islam uitgaat er is, dat die moeilijk te ontkennen valt. Dat klopt, maar hoe groot die druk is wordt niet door de geleerden bepaald (die zijn te ver weg) en ook niet door de inhoud van de koran (die veel gelovigen niet eens kunnen lezen; wat overigens zowel voor- als nadelen heeft), maar door de onderlinge sociale controle en de druk die door niet-moslims wordt opgelegd.’

De Konings betoog is in wezen heel simpel. Met de islam is niet veel mis, hoewel je daar natuurlijk altijd kanttekeningen bij kunt plaatsen, maar de wijze waarop wij met de islam omgaan wordt bepaald in de interactie tussen moslims en niet-moslims. ‘Dat wil niet zeggen dat ik je bezorgdheid op enkele punten zoals de man-vrouw verhouding, niet deel maar dat het geen zin heeft om de islamitische theologie sec als basis voor al die problemen op te voeren. “De islam” doet namelijk niks. Het zijn de moslims en niet-moslims die bepalen welk gezicht de islam krijgt. Identiteit en cultuur zijn altijd het product van interacties (en kunnen natuurlijk wel die interacties beïnvloeden: men kan het handelen legitimeren op basis van de islam) en interpretaties. Welke interacties en interpretaties de boventoon voeren wordt grotendeels bepaald door machtsstructuren die zijn neerslag vinden in de economische, politieke, sociale en juridische context.’

Uit de bronnen, geschriften, redevoeringen en discussies kan je zowel een legitiemerende van geweld als een legitiemerende van vrede halen, afhankelijk wat je eigen agenda en wensen zijn. De geschiedenis laat dat keer op keer zien niet alleen met betrekking tot religies, maar ook tot ideologieën. ‘Maar roept de islam dan niet op tot haat en geweld? Zeker wel. Allah is een opperwezen met een tweeslachtig karakter, net als God en Jahweh. Zij alle belichamen liefde, maar evenzeer toorn en wraakzucht jegens ongelovigen. (...) Die tweeslachtigheid zit overigens niet alleen in religies, maar evenzeer in de grote ideologieën. De Verlichting is tegelijkertijd een vehikel van de vooruitgang én de basis van dictatoriale planmatig-

heid à la Stalin. Het liberalisme is zowel heraut van de vrijheid als legitimatie van uitbuiting en buitensluiting van de zwakkeren van de samenleving. Het christendom diende als vergoelijking van de apartheid, maar haar belangrijkste bestrijders waren christelijke geestelijken', schrijft Frank Buijs in *Socialisme & Democratie*. Religie of ideologie, in wezen maakt het niets uit. De Mohammed B.'s en Jason W.'s in Nederland zullen als zij dat willen in de koran altijd wel een legitimatie vinden voor geweld. Een discussie over het al dan niet gewelddadig zijn van de islam is in wezen zinloos. Als de islam gewelddadig zou zijn, dan zijn de tienduizenden jongeren die zich de afgelopen jaren hebben bekeerd al aan het vechten, wat vooralsnog niet opvalt, en als het een vredelievende religie of ideologie is, dan zal iemand die een legitimering zoekt om een ander dood te schieten, neer te steken of ritueel te slachten daar wel een tekst bij vinden.

OPENER DEBAT

Door de 'radicale' islam als ideologie te zien en niet als religie wordt deze ook interessant voor niet-moslims, zoals Khomeiny ook al bedoelde in 1989. Ook al behoort Khomeiny niet tot de Bin Laden-stroming binnen de islam, hij creëert wel een opening voor niet-moslims om de islam niet alleen te zien als een religieuze sekte maar als een ideologische basis voor maatschappij vorming. Utopisch denken. Het is bijna niet voor te stellen door de wreedheid van de wijze waarop aanslagen in Madrid, Bagdad, Londen, Kabul, Amsterdam en elders worden gepleegd. Het is ook geen garantie voor het voorkomen van aanslagen, maar inzicht kan leiden tot visionair handelen dat mensen bindt en in dialoog brengt. Het scheidt ook hoop en openheid om te zoeken naar wat willen we met deze wereld en passeert het fatalisme dat de diehards uitstralen met hun woorden 'zij willen haat zaaien, wij niet' en 'we weten dat er een aanslag op komst is, maar alleen nog niet wanneer.'

Een ideologie lijkt neutraler, minder beladen. In de jaren tachtig vochten de guerrillabewegingen in Midden-Amerika, Zuid-Amerika, Afrika en Azië onder de vlag van het socialisme, communisme, maoïsme en het stalinisme tegen dictaturen die veelal gesteund werden door de Verenigde Staten. Al waren de wreedheden die door de dictators werden begaan vele malen erger, ook de guerrilla hield geen schone handen. Welke oorlog dan ook, burgers zijn de eerste slachtoffers. In Oezbekistan, Afghanistan, Irak en andere landen waar nu de *war on terror* wordt uitgevochten zijn burgers ook het slachtoffer. Hoe hard de geallieerden ook pogen te roepen dat het niet zo is, mensenrechtenorganisaties rapporteren de laatste jaren veelvuldig over mensenrechtenschendingen in naam van de *war on*

terror. Hoe graag mensen als Blair en Bush de wereld willen indelen in Goed en Kwaad, de werkelijkheid is weerbarstiger. Geen gesloten front van de geallieerden in Irak, maar ook al rond de strijd om Afghanistan was er geen complete eensgezindheid.

Net zomin als de geallieerden een gesloten front vormen, is dit bij de ‘radicale’ islam het geval. In augustus 2002 schreef Paul Eedle een artikel in *Jane’s Intelligence Review* met de titel ‘Al Qaida takes fight for “hearts and minds” to the web’. In het artikel citeert Muntasser al-Zayyat, een bekende Egyptische activist: ‘We know that our brothers who carried out this action [11 September] were, in their view, supporting the Palestinian cause. But we are also interested in communicating well with others. By ‘others’ I mean those whom we want to side with us in this struggle.’ Al-Zayyat went further. He said resistance to the USA was a religious duty, but added: “I do not go so far down this path as to target civilians indiscriminately in the way that happened.”’ Eedle noemt een tweede moment van discussie binnen de zogenaamde radicale beweging. In maart 2002 schreven 150 Saoedi-Arabische prominenten een open brief in reactie op de steun die 60 Amerikaanse intellectuelen aan president Bush betuigden. ‘In March, Saudi scholar Sheikh Salman al-Oadah published a response, signed by 150 Saudi academics and professionals, called “How we can co-exist”. While it was clear in its condemnation of US policies, the letter caused a storm in Muslim circles by offering a dialogue with the West and conceding that the West and islam did, indeed, share certain universal values. Sheikh Salman al-Oadah was one of the two main religious leaders of the opposition movement in Saudi Arabia in the early 1990s, the other being signatory Safar al-Hawali.’ Eedle gaat vooral in op de wijze waarop Al Qaida internet gebruikt om haar standpunt aan anderen over te brengen of op te leggen. Jammer, want door in te zoomen op het probleem-Al Qaida en haar macht gaat iets verloren. Ideologische strijd ook binnen de radicale islam.

GEEN COMMUNICATIE

Door de radicale islam als ideologie te zien en niet als fanatieke leer, fundamentalistisch en terroristisch denken wordt er ook een ruimte gecreëerd om er anders tegen aan te kijken. Deze zienswijze wil helemaal niet ophemelen of goedpraten wat er gebeurt, maar neemt jongeren serieus die zich aangetrokken voelen tot die radicale islam. Net als in de jaren tachtig de strijd in Latijns-Amerika van diverse guerrillabewegingen hopeloos leek ten opzichte van de grootmacht Amerika en daardoor een grote aantrekkingskracht had op mensen in de kraakbeweging, zo

heeft Al Qaida met haar radicale islam grote aantrekkingskracht op jonge moslims. Dat is niet verwonderlijk. Al Qaida heeft haar sporen verdiend in de strijd tegen de Sovjet-Unie. Toen stond het Westen juichend aan de zijlijn om de jihad strijders de dood in te sturen voor het goede doel, het tegengaan van de sovjetheerschappij. Al heeft de beweging vervolgens meer burgerslachtoffers in het Midden-Oosten of liever buiten het Westen gemaakt dan onder Amerikanen, het heeft wel de ideologische strijd continu aangewakkerd en levendig gehouden. Paul Eedle schreef in juli 2002 al ‘How does Al Qaida stay organised when its members are in hiding and scattered across the world?’ Hij gaf zelf ook maar meteen het antwoord: ‘Easy – it runs a website.’ En dat dit sinds 2002 niet veel is veranderd laat de Middle East Media Research Institute in 2004 zien met een uitgebreid rapport over ‘radicaal’ islamitische websites. Opvallend is dat het merendeel van deze websites worden gehost in de Verenigde Staten. In wezen is internet het enige communicatiemiddel dat de ‘radicale’ islam ter beschikking staat. Een van de weinige netwerken die ook nog regelmatig verklaringen uitzendt is Al Jazeera, maar daarvan wordt in Nederland al gezegd dat het bijna haatzaaiende propaganda is.

De site waar Eedle het in zijn artikel in *The Guardian* over heeft, ‘is entirely in Arabic, which means that tens of millions of people who hate American policies on the Middle East can read it, but almost nobody in either the governments or the media of the west can understand a word’. Voor een deel is dit op te vatten als strategie, maar journalisten van *Le Monde* wijzen op een ander aspect. Door de definiëring van het verzet als radicaal, terroristisch en fanatiek, hoeven we niet meer te luisteren naar de boodschap. De aanhangers van de ‘radicale islam nemen niet eens meer de moeite om de boodschap over te brengen en laten alleen de angstaanjagende onthoofdingen en bomaanslagen zien. In de praktijk blijkt dat Iraaks conflict in toenemende mate wordt gedomineerd door het Amerikaans en Iraaks “discours”. Het gewapend verzet daarentegen is bijna onhoorbaar, met uitzondering van het geluid van explosies en kidnappings. Haar boodschap wordt op verschillende manieren gedwarsboomd. Om te beginnen door de productiemodus zelf; mond-tot-mondberichten, ouderwetse pamfletten, verklaringen en video’s op wisselende internet sites, dit alles bijna uitsluitend in Arabisch. Hierdoor is het ook voor buitenlandse waarnemers moeilijk om de boodschap te ontvangen. Daarbij is er sprake van min of meer bewuste censuur; de video’s worden ontdaan van onderbouwning, slechts enkele “cruciale beelden” worden behouden. Tot slot het voornaamste element; de boodschap wordt bij voorbaat gediskrediteerd aangezien het komt van een “fanatieke” en “bloeddorstige” vijand. De

communicatie is slechts de rationalisatie van ongeleid geweld en niet de moeite van het luisteren of analyseren waard. Aangezien de vijand van geweld gebruikt maakt wordt aandacht voor de boodschap als een knieval gezien.’ Daar waar in de jaren tachtig er vanuit verschillende politieke stromingen solidariteitsgroepen waren met de guerrilla waar dan ook in de wereld, zijn die nu in Nederland en het Westen niet te vinden. De enige die bereid zijn zich voor het verzet in Tsjetsjenië, en Irak in te zetten zijn radicale imams die hard worden aangepakt.

Uitspraken van Zalm, Van Aartsen, Wilders, Ellian en anderen worden niet gezien als haatzaaiend, en als daar enige verwijzing naar komt, dan wordt ons grootste goed – de vrijheid van meningsuiting – aangepakt. Enig geluid van het verzet in Tsjetsjenië en Irak is in geen velden of wegen te horen. Niemand durft daar hardop over te praten uit angst om als haatzaaiende imam of anderszins te worden neergezet. Tijdens het proces van Mohammed B. werd gehoopt dat hij zijn daad politiek zou toelichten. Door zijn stilzwijgen en zijn devotie aan de koran wordt hij door velen gezien als een stakker. Zou het echter uitmaken of hij iets zou zeggen dat politiek ingevuld zou kunnen worden? Zou het uitmaken als hij een maatschappij analyse zou geven, over het gemeenschapsdenken binnen de islam zou beginnen? Zou het uitmaken als hij in plaats van ‘Ik wil Allah bedanken. Ik vraag Allah om hulp bij de woorden die ik ga spreken. Ik getuig dat er geen God is dan Allah’, een pleidooi zou houden voor solidariteit met de armen in het Midden-Oosten? Nee, Mohammed B. was al afgeserveerd als fanatiek fundamentalistische moslimterrorist. Misschien is hij dat wel, maar de beweging waartoe hij behoort stelt aan de westerse samenleving een vraag, houdt het een spiegel voor.

Dezelfde spiegel die ook jihadstrijders in Bosnië en Kosovo ons de afgelopen tien jaar hebben voorgehouden. Moslims werden en worden in Bosnië en Albanië gezien als de laagste klasse, waar iedereen op neerkeek. Dat moedjahedien-strijders uit Afghanistan van de verguisde Al Qaida hun mouwen daar kwamen opstropen om tegen de Serven te vechten, zegt misschien meer over hun beschaving dan over onze beschaving. Zeker als we het betoog van Guido Snel, docent Slavisch talen en culturen, werkte als tolk-vertaler voor Dutchbat, in *Vrij Nederland* van 29 juni 2005 moeten geloven is de vraag of ‘onze jongens’ zich wel hebben ingezet voor de moslims ter plaatse of dat het hen in wezen niets kon schelen. De moedjahedien strijders waren in wezen verzetsstrijders die het opnamen voor de meest verdrukten. *NRC Handelsblad* schrijft over deze strijders in augustus 2001: ‘In hoge mate dankzij de steun van de moedjahedien en militaire steun van islamitische landen hielden de Bosnische moslims in 1992 stand, zo constateert de

Amerikaanse bemiddelaar Richard Holbrooke in zijn boek *To End A War*. De CIA was al die tijd op de hoogte van de activiteiten van de moedjahedien. De Amerikanen hadden geen bezwaar tegen hun aanwezigheid omdat ze de “geïsoleerde Bosniërs” hielpen te overleven. Maar in het Dayton-akkoord, dat eind 1995 een einde maakte aan de oorlog, werd bepaald dat de heilige strijders binnen dertig dagen na de aankomst van SFOR het land moesten hebben verlaten. Holbrooke was bang dat de moedjahedien de wapens zouden opnemen tegen Amerikaanse soldaten. Mochten ze het land niet verlaten, zo dreigde Holbrooke, dan kreeg Bosnië geen steun. Alija Izetbegovic, leider van de Bosnische moslims, koos voor het geld, al duurde het nog jaren voor de (meeste) buitenlanders vertrokken.’ Uiteindelijk mochten de strijders ons vuile werk wel opknappen, maar moesten ze oprotten was de teneur. Cynisch genoeg zijn dit de strijders die zich nu tegen ‘ons’ keren en een inspiratiebron voor moslimjongeren in het Westen.

TERRORISME VERSUS ARMOEDE

De arrogantie en het superioriteitsdenken dat wij de ‘radicale’ islam met haar totale waarheid verwijten geldt evenzeer voor ons of misschien nog veel meer. Het is een uiting van het gebrek aan historische notie en aan de plaats die het Westen in de internationale arena nog steeds inneemt. R. Coolsaet, directeur van het departement Veiligheid & Global Governance op het Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen in Brussel en hoogleraar internationale politiek aan de Universiteit Gent, doet regelmatig gewaagde uitspraken. Zo publiceerde hij een overzicht van het aantal doden door terroristische aanslagen op basis van cijfers van het Amerikaanse State Department en de Rand Corporation (zonder Irak) waarbij hij de conclusie trok dat het aantal aanslagen op een historisch dieptepunt verkeerde. Probleem is dat enkele tientallen doden nu in Londen niet te vergelijken zijn met enkele honderden tien, twintig jaar geleden. Dat zou een cijfermatige analyse tot gevolg hebben die vergelijkbaar is met de hardliners die roepen dat we een aanslag niet kunnen voorkomen, maar dat we deze wel kunnen beperken. Coolsaet blijft echter niet steken in een cijfermatige analyse, zoals zijn bijdrage aan de *Justitiële Verkenningen*-special ‘radicalisering en jihad’ laat zien. ‘Op de lokale wortels van het islamistische terrorisme buiten Europa heeft de internationale gemeenschap dikwijls slechts indirecte invloed. Dat geldt met name voor de Maghreb en het Midden-Oosten. In tegenstelling tot het gevoel dat in het Westen leeft, hebben islamistische terreurgroepen vooral in deze regio grote aantallen slachtoffers gemaakt, lang voor 11 september.

Vele Arabische samenlevingen verkeren sinds twintig jaar in crisis: groeiende werkloosheid, emigratie van de hoger opgeleiden, dictatoriale regimes, geweld in allerlei vormen, repressie en verpaupering. De bevolking verwacht niets meer van haar leiders en eist oplossingen zonder echter precies te weten welke. Sommigen van hen vinden steun en zingeving bij een conservatieve islam en anderen gaan op zoek naar een jihad', schrijft Coolsaet alvorens hij overgaat op een bespreking van het *Arab Human Development Report 2002*. 'De hoofdauteur van het rapport, de Egyptische academicus Nader Fergany, is van oordeel dat de Arabische en moslimregimes een zware verantwoordelijkheid dragen voor de huidige malaise – maar dat geldt ook voor het Westen dat niet gearzeld heeft onder het mom van vrijheid en democratie regimes te steunen die dezelfde begrippen met voeten treden. De auteurs van het rapport smeken als het ware om westerse steun. Niet in de vorm van een interventie om de democratie bij hen te komen vestigen, maar veeleer een politieke inspanning om een meer inclusieve wereld in het vooruitzicht te stellen.' Een inclusieve wereld. Mooier had Coolsaet het niet kunnen benoemen, helemaal omdat hij de schrijvers van het rapport *High level panel on threats, challenges and change* aan het woord laat. Hun analyse gaat in op een nadere omschrijving van die inclusieve wereld. Geen eurocentrische, arrogante wereld, maar een open blik. 'Maar zij [de schrijvers van het rapport] vrezen ook de voortzetting van de huidige toestand waarin de westerse bronnen van onveiligheid – terrorisme en proliferatie – de meeste aandacht en energie opsorpen. Indien niet evenveel aandacht gaat naar de strijd tegen armoede, leefmilieu, aids, georganiseerde misdaad en burgeroorlogen – die voor het grootste deel van de mensheid een veel directere bedreiging vormen dan het terrorisme – dan riskeert men dat de VN en daarmee heel het multilaterale bouwwerk enkel zal worden gezien als een instrument "of the rich and powerful".'

Wij laten ons bang maken door een stel Mohammed B.'s die in hun achtertuin of slaapkamer een stel bommen produceren terwijl in de rest van de wereld oorlogen, ziektes en honger het dagelijks bestaan bepalen. Dit moet niet gelezen worden als een ontkenning van de angst, maar als een eye-opener. *Get real*, lijken ook de opstellers van het rapport te zeggen, kom uit jullie ivoren toren.

JIHAD VERSUS MCWORLD

Ivoren toren? Misschien eerder marmeren kantoren. Benjamin Barber plaatst die tegenstelling tussen het superioriteitsdenken van het Westen en van de zoge-

naamde jihadstrijders in een ander perspectief. In de nieuwe inleiding van het boek *Jihad versus McWorld* schrijft Barber: ‘De botsing tussen de krachten van een veelvormige stammencultuur en een reactionair fundamentalisme, die ik jihad heb genoemd, en de krachten van de uniforme modernisering en agressieve economische en culturele globalisering, die ik McWorld heb genoemd, wordt meedogenloos aangescherpt door de dialectische onderlinge afhankelijkheid van deze twee schijnbaar aan elkaar tegengestelde stromingen.’ Het mooie aan het verhaal van Barber is dat hij het woord ‘jihad’ gebruikt in een brede context. Toen hij het boek in 1995 schreef zal hij niet hebben kunnen weten dat de term zes jaar later een bijna apocalyptische lading zou hebben. In deel twee van het boek wandelt hij door de wereld van de jihad en begint niet bij de islam, maar in Europa. Daarna passeren voorbeelden uit de hele wereld de revue, waarbij vooral nationalisme centraal komt te staan. Dat uiteindelijk de islam ter sprake komt is niet meer dan logisch in de lijn van het betoog. Als Barber het boek nu zou schrijven, zou een omgekeerde volgorde meer voor de hand liggen. Van islamitische jihad naar Lonsdale-jongeren en het rechts-nationalisme van mensen als Geert Wilders en Jozias van Aartsen.

Jihad als ontaarding, ontworteling en het besef geen grip meer te hebben op je eigen situatie. Jihad als het Nee tegen de Europese grondwet. Hoe futiel de grondwet in zijn betekenis ook is, want zonder draait de Europese Unie gewoon door, het Nee is vooral een Nee tegen het onzichtbare. Geen eigenheid meer. Je zou de grondwet als uitiem positief gebaar kunnen zien naar een gelijkwaardige wereld, maar dat gebaar, die illusie is niet meer dan een liberaal traktaat, een pleidooi voor een ongebreidelde McWorld. Dat ontlokte een ware jihad in Frankrijk en Nederland. Het onbeteugelde kapitalisme, door Barber ‘McWorld’ genoemd, is eigenlijk het grootkapitaal, dat volledig geglobaliseerd buiten elke redelijke democratische controle, zich monetair te goed kan doen.

De verbazing was bij de gevestigde politiek groot over het verlies van het referendum over de Europese grondwet. In wezen toonde het aan dat de boekhouders in Den Haag elke feeling met de samenleving vreemd is. In de hedendaagse politiek lijkt er nog slechts één woord centraal te staan: beheersing. Slavo Žižek schrijft in *Pleidooi voor intolerantie*: ‘In post-politiek wordt het conflict tussen wereldomvattende ideologische visies, belichaamd door de verschillende partijen die een concurrentiestrijd om de macht voeren, vervangen door de samenwerking van verlichte technocraten (economen, opiniepeilers) en liberale multiculturalisten; langs de weg van de onderhandeling en belangenbehartiging wordt een compromis bereikt dat wordt gepresenteerd als een min of meer universele consensus. Zo benadrukt de post-politiek de noodzaak om oude ideologische tegenstellin-

gen te verlaten en nieuwe kwesties aan te pakken, met gebruikmaking van de noodzakelijke specialistische kennis en vrij overleg, en daarbij rekening te houden met de concrete wensen en verlangens van de mensen.’ Žižeks betoog geeft niet alleen de onmacht aan waarmee de huidige politiek worstelt in haar poging grip te krijgen op het transnationale bedrijfsleven, maar is ook een uitleg van de uniformisering van het hedendaagse debat met betrekking tot terrorisme. Van links tot rechts marcheert men achter de strafrechtelijke methode aan. ‘Op eenzelfde manier benadrukken de voorstanders van New Labour met graagte dat je zonder vooringenomenheid goede ideeën moet gebruiken en toepassen, ongeacht hun (ideologische) oorsprong. Wat zijn goede ideeën dan wel? Ideeën die “werken”, natuurlijk. (...) De politieke daad (interventie) is niet gewoon iets dat goed functioneert binnen het kader van de bestaande relaties, maar iets dat het kader van de manier waarop de dingen werken zelf verandert. Zeggen dat effectieve ideeën hetzelfde zijn als goede ideeën, betekent een acceptatie op voorhand van de constellatie die bepaalt wat werkt.’ Het ontbreekt de politiek aan lef en visie om uit het discours van de War on Terror te stappen. Daarmee wordt de samenleving verder dichtgetimmerd. Als Abdul Jabbar van der Ven in een televisie interview zegt dat hij het niet erg zou vinden als Geert Wilders binnen twee jaar dood zou zijn, zijn de fractieleiders van links tot rechts er als de kippen bij om de minister van Justitie een brief te sturen over de mogelijkheid om van der Ven strafrechtelijk te vervolgen. Maar een felicitatie van minister van Financiën Zalm van een standrechtelijke executie van een verdachte in Pakistan, een land met een niet al te grote staat van dienst op het terrein van mensenrechten, is geen woord in de Kamer waard. Eigenlijk zou de conclusie simpel zijn, vind je het gek dat die moslimjongeren zich allemaal verbinden aan de islamitische strijd, het is toch per definitie oorlog. De boekhouders hebben de macht in de politiek, op het terrein van sociale zekerheid, maar ook op het terrein van het strafrecht.

WELCOME TO THE DESERT OF THE REAL

Zalms felicitatie aan generaal Musharraf ligt in de lijn van een opmerking van de Amerikaanse minister van Defensie Rumsfeld die door Žižek wordt aangehaald om aan te geven dat wij terroristen niet meer als deelnemers van deze samenleving zien. ‘Asked by journalists about the goals of the American bombardment of Afghanistan, Donald Rumsfeld once simply answered: “Well, to kill as many Taliban soldiers and Al Qaida members as possible.” This statement is not as self-evident as it may appear: the normal goal of a military operation is to win the war,

to compel the enemy to capitulate, and even the mass destruction is ultimately a means to this end... The problem with Rumsfeld's blunt statement, as with other similar phenomena like the uncertain status of the Afghan prisoners at Guantanamo Bay, is that they seem to point directly to Agamben's distinction between full citizen and Homo Sacer who, although he or she is alive as a human being, is not part of the political community.' De terrorist is daarbij ontdaan van elke mogelijkheid tot communicatie en elke daad die hij of zij pleegt is een bevestiging van die definitie. 'This paradox is inscribed into the very notion of the "war on terrorism" – a strange war in which the enemy is criminalized if he simply defends himself and returns fire.'

Žižek onderzoekt in zijn essay *Welcome to the Desert of the Real* de grenzen van wat betamelijk is om over aanslagen te zeggen. Zichzelf verdedigen kan nog wel over een strijder in Irak worden gezegd, maar ook over Mohammed B. Het interessante aan Žižek is dat hij poogt door een eindeloze associatie op 11 september 2001 te doorgronden of er nog licht aan het eind van de metrobus is. Als antwoord op de bovenstaande vraag over Mohammed B. is een van de antwoorden: '...we should be careful not to attribute to the Other the naive belief we are unable to sustain, transforming him or her into a "subject supposed to believe". Even a case of the greatest certainty – the notorious case of the "Muslim fundamentalist" on a suicide mission – is not as conclusive as it may appear: is it really so clear that these people, at least, must "really believe" that, after their death, they will wake up in heaven with seventy virgins at their disposal? What if, however, they are terribly unsure about their belief, and they use their suicidal act as a means of resolving this deadlock of doubt by asserting this belief; "I don't know if I really believe – but, by killing myself for the Cause, I will prove in actual that I believe..."?' Misschien draaft Žižek door in zijn redenering, want hij stelt zelfs de vraag of de Palestijnse zelfmoordenaar meer van het leven houdt dan de Amerikaanse militair die aan een oorlog deelneemt achter zijn computerscherm. 'What if we are "really alive" only if we commit ourselves with an excessive intensity which puts us beyond "mere life"? What if, when we focus on mere survival, even if it is qualified as "having a good time", what we ultimately lose is life itself? What if the Palestinian suicide bomber on the point of blowing himself (and others) up is, in an emphatic sense, "more alive" than the American soldier engaged in a war in front of a computer screen against an enemy hundreds of miles away, or a New York yuppie jogging along the Hudson river in order to keep his body in shape?'

Žižeks vragen refereren direct aan de titel van zijn boek *Welcome to the Desert of the Real* en aan de perverse werkelijkheid van de game- en televisie-/filmindustrie. In beide wordt de toeschouwer steeds meer virtuele of werkelijke deelnemer zonder de werkelijke gevaren van het leven. In spelen als *Black Hawk Down* en *Desert Storm 1* en *2* kun je een oorlog of conflict naspelen alsof je een deelnemer bent. Het beeld wordt steeds echter en het is voor te stellen dat je het over enkele jaren bijna live kan meedoen. Schieten op Somaliërs en Irakezen in het spel. Steden en dorpen bombarderen alsof het een alledaagse bezigheid is. De televisie en film industrie borduren ook verder op dit leed en ellende element. De meest afschuwelijke drama's spelen zich af, maar gelukkig is er altijd een happy ending. Het leven in het Westen is een game geworden, ontdaan van elke smet. Ook al neemt de kloof tussen rijk en arm in Nederland toe het lijkt niet zichtbaar. De dak- en thuislozen en vluchtelingen worden uit het dagelijks leven gegumd. *Welcome to the Desert of the Real*, geschreven als antwoord op 11 september 2001, wil eigenlijk zoveel zeggen als: dit is de werkelijke wereld waarin wij leven.

EMERGENCY DEMOCRACY

Žižek noch Barber is fatalistisch. Hun haarscherpe analyse en kritiek op de westerse samenleving en de jihad strijders eindigt niet in een fatale conclusie zoals de Geert Wilders en de Uri Rosenthals doen met hun opmerking dat het wachten is op de volgende aanslag. Die houding is de enige die openstaat als de strafrechtelijk weg wordt gevolgd bij radicalisering. Soms zal de AIVD of de politie geluk hebben, soms helaas niet, dat is een fact of life geworden. Žižek en Barber zijn niet van die navelstaarders die zich neerleggen bij de huidige politiek constellatie. Zij stellen de vraag wat het bijvoorbeeld betekent dat een minister op instigatie van de media zegt dat wij in oorlog zijn, terwijl het gewone leven niet onderbroken lijkt te zijn. 'The very distinction between the state of war and the state of peace is thus blurred; we are entering a time in which a state of peace itself can at the same time be a state of emergency', schrijft Žižek. Dat zou verontrustend moeten zijn, maar de notie dat 'wij' het ooit bij het verkeerde eind kunnen hebben is niet daar. Onze democratie en vrijheid zijn nu eenmaal heilig. Maar zoals Žižek terecht opwerpt: wanneer is er nog sprake van democratie? 'A decade ago, in the state of Louisiana's governor elections, when the only alternative to the ex-XXX David Duke was a corrupt Democrat, many cars displayed a sticker: "Vote for a crook – it's important!" In May 2002 French presidential elections, Front National leader Jean-Marie le Pen got through to the final round against the in-

cumbent Jacques Chirac, who is suspected of financial impropriety. Faced with this unenviable choice, demonstrators displayed a banner “Swindling is better than hating”.⁷ Is er nog sprake van een democratie als de keuze beperkt is tussen twee mensen die beide in wezen geen keuze zijn. Is er nog sprake van democratie als je miljoenen nodig hebt om campagne te voeren zoals in de Verenigde Staten? Na het referendum over de Europese grondwet stelde een Amerikaan dat als de overheid het bedrijfsleven had gevraagd om zich actiever met de campagne te bemoeien het referendum zeker in hun voordeel was beslist. Met geld zijn stemmen te winnen. Dat heeft niets meer met democratie te maken.

Democratie en vrijheid zijn holle begrippen die vorm gegeven moeten worden keer op keer. Geen statische fenomenen die eenmaal bereikt voor altijd geldig zijn. De absolute staat van vrede die ook een staat van oorlog kan zijn: de *emergency democracy*. “The unexpected precursor of this paralegal “biopolitics” in which administrative measures are gradually replacing the rule of Law, was the Rightist authoritarian regime of Alfredo Stroessner in Paraguay in the 1960s and 1970s, which brought the logic of the state of exception to its unsurpassed absurd extreme. Under Stroessner, Paraguay was a “normal” parliamentary democracy with all freedoms guaranteed; however, since, as Stroessner claimed, we all live in a state of emergency because of the worldwide struggle between freedom and Communism, the full implementation of the Constitution was forever postponed, and a permanent state of emergency was proclaimed. This state of emergency was suspended only for one day every four years, election day, so that free elections could be held...”, schrijft Žižek.

De democratie en de rechtsstaat zijn verantwoordelijk voor hun eigen behoud, maar kunnen deze ook ondermijnen. Niet de zogenaamde terroristen zijn daarvoor verantwoordelijk, maar de rechtsstaat zelf. Achter ‘rifo79’, de vermeende *nickname* van Mohammed B., gaat een andere jongeman schuil. Toch is hij niet ‘gewoon’ behandeld door de rechtsstaat. Zijn spullen zijn in beslag genomen, slechts een proces verbaal is daarvan het bewijs. Geen aanklacht, niets. Een strafrechtelijke benadering van radicalisering zal uiteindelijk een totale staat van beleg opleveren die niet meer alleen de rifo79’s raakt, maar eenieder.

Het ‘wij-zij-denken’ is misschien eenvoudig, maar simplificeert de zaak dusdanig dat de nuance, het inzicht, de achtergrond en de feiten worden gemaskeerd. Moet Mohammed B. worden bestraft, ja, maar is zijn radicalisering bij voorbaat fout, nee. De BBC-documentaire *The Power of Nightmares* laat duidelijk zien dat ons beeld van het terrorisme, slapende cellen, zelfontbranding en andere superlatieven uit het terreurdebat ook anders bekeken en benaderd kunnen worden. De

kracht van de democratie en vrijheid moet niet gezocht worden in het criminaliseren van radicalisering maar in het aangaan van het debat, hoe moeilijk dat ook zal zijn. De jaren tachtig waren in vergelijking met nu liefvallige jaren. De samenleving is verhard en verzakelijkt en dat vertaalt zich in zowel in het debat, de ‘radicalisering’ aan beide zijden van het spectrum als in de reactie daarop. Niet de strafrechtelijke weg biedt een uitweg uit deze vicieuze cirkel, maar een open samenleving. Natuurlijk moeten mensen die strafbare feiten hebben begaan of gaan doen strafrechtelijk vervolgd moeten worden, maar het strafrecht is een vangnet niet een zaligmakend instrument van een samenleving.

9 SCENARIO VAN MACHTELOOSHEID

Op 18 april 2005 organiseerden we een rondetafelgesprek over de bestrijding van terrorisme waarvoor we een breed scala aan mensen hadden uitgenodigd. Mensen met kennis over strafrecht, inlichtingendiensten, de islam en radicaliseringsprocessen. Terrorismebestrijding wordt helaas te vaak slechts door één bril bekeken, met dit gesprek wilden wij de verschillende disciplines bij elkaar brengen. Helaas zegde een deel van die mensen af, een ander deel kon, ondanks grote interesse die avond niet aanwezig zijn. Aanwezig waren uiteindelijk Jacco Pekelder, onderzoeker van het Duitsland Instituut, Bob de Graaff, historicus van de Universiteit Utrecht, Cees Wiebes, specialist op het gebied van inlichtingendiensten van de Universiteit van Amsterdam, Thijl Sunier, antropoloog van de Universiteit van Amsterdam, Paul de Hert, strafrechtdeskundige van de Universiteit van Leiden, en Shervin Nekuee, redacteur van het blad *EUtopia*.

Jacco Pekelder opende op ons verzoek het gesprek door een vergelijking te trekken tussen de reactie van de Duitse overheid in de jaren zeventig en de Nederlandse overheid nu.

Jacco Pekelder: ‘In Duitsland wordt nu met gemengde gevoelens teruggekeken op de manier waarop de overheid en ook de media in de jaren zeventig en tachtig zijn omgegaan met links Duits terrorisme van vooral de RAF. De links-radicalen beweging, die natuurlijk bestond uit allerlei partijtjes, van communisten tot nogal militante spontanisten, tot een soort commune bewegingen, zoals de milieubeweging, werd min of meer verantwoordelijk gesteld voor het terrorisme. Alles wat bij een links-radicalen *Gesinnung* in de buurt kwam werd in de publieke opinie heel sterk onder een vergrootglas gelegd om te kijken of daar niet gewelddadige elementen in voor kwamen, of daar niet sympathieën werden betuigd met de RAF. Dit is meteen een mooi voorbeeld, eigenlijk moet ik ook zeggen “R-A-F”, want als je “RAF” zei in Duitsland betekende dat dat je links-radicaal was. Er was een soort gedachtepolitie en veel mensen hebben zich daardoor ook aangepast. Een aantal mensen beschouwde het echter als een bewijs van het feit dat de overheid vijandig tegenover ze stond. En natuurlijk zit er een aantal stappen tussen, maar de overheid zorgde er door de harde aanpak

eigenlijk voor dat de grenzen tussen de gewone maatschappij en het links-radical milieu heel sterk bleven. Terwijl er binnen die links radicale milieus heel veel kritiek was op de RAF.’

Bob de Graaff: ‘Interessant is in hoeverre de overheid een zelfstandige actor was. Kwam de overheid zelf op de ideeën om het zo te doen, of voelde ze zich voor een deel gedwongen om voor de maatschappelijke en mediabühne te spelen. Oud-minister van Binnenlandse Zaken Baum was zelf al overgeschakeld op een andere politiek, maar voelde zich kennelijk genoodzaakt de harde lijn nog een tijdje lang te presenteren. De *Isolationsfolter* bijvoorbeeld, waar tegen geprotesteerd werd, daarvan wordt nu gezegd: die bestond eigenlijk helemaal niet. Er waren juist excessief gunstige maatregelen voor deze mensen; ze mochten gezamenlijk hun proces voorbereiden – wat nooit wordt toegestaan aan gevangenen; mannen en vrouwen zaten samen. De verklaring daarvoor was dat de overheid liever het verhaal liet bestaan dat er Isolationsfolter was, want dat voldeed aan de behoefte van de Springer-pers. Men had het gevoel dat als we gaan vertellen hoe de situatie werkelijk is, dan krijgen we allerlei golven van kritiek over ons heen dat “ze niet in een gevangenis zitten maar in een paleis”.’

Jacco Pekelder: ‘Ja dat was heel dubbel, de sociaal-liberale regering zat in een soort *Zwangslage*, aan de ene kant een sterke radicaal-linkse beweging, aan de andere kant moesten ze bewijzen dat ze de staat overeind kunnen houden tegenover de dreiging. Dat was in Duitsland heel sterk. En vanuit de Springer-pers, maar ook vanuit het CDU, werden heel felle eisen gesteld aan de regering. Als daar niet snel aan tegemoet werd gekomen, dan werd de regering overladen met kritiek en werd zij ook geassocieerd met terrorisme. ‘Jullie hebben dat milieu mede opgewekt, want dat zijn allemaal socialisten.’

Mijn indruk is dat veel maatregelen contraproductief hebben gewerkt. Er zijn verhalen bekend van mensen die vanwege de behandeling van terroristen in de gevangenis, of van mensen die rondom terroristen actief waren en enorm hard zijn aangepakt, uit solidariteit met die mensen zelf actief zijn geworden. Dat heeft er voor gezorgd dat die mensen zijn gaan radicaliseren. Tot in de jaren tachtig zijn er verhalen over mensen die die carrière zeg maar hebben afgelegd. Mijn conclusie is dat je heel voorzichtig moet zijn als overheid. Eerder heel grootmoedig dan erbovenop zitten.’

Bob de Graaff: ‘Eigenlijk nog heel kort na de moord op Theo van Gogh vond ik dat de Nederlandse regering in de brief die ze aan de Tweede Kamer stuurde een relatief gematigd standpunt naar voren bracht. Het verbaasde mij heel erg, omdat er voorafgaand aan het debat allerlei druk kwam. “De regering zal eens wat moeten laten zien”, zat met name de VVD heel erg te blazen. Er was toch

de gedachte: wat ga je doen in antwoord op de groepen die achter Wilders aan lopen? Toen kwam er een brief waarin een behoorlijk accent lag op het feit dat je maatschappelijke maatregelen moest nemen.'

Jacco Pekelder: 'Als je van tevoren veel eisen gaat stellen, sluiten andere partijen zich natuurlijk af. Dat zag je in Duitsland ook heel sterk in de jaren zeventig. Mensen moesten zich expliciet tegen het terrorisme uitspreken – natuurlijk alleen maar sommige mensen, van andere mensen werd het impliciet verondersteld, maar mensen met een radicaal-linkse overtuiging moesten duidelijk maken dat zij een grens trokken tussen zichzelf en de RAF. Wie dat niet deed die was per definitie verdacht. Het ingewikkelde was dat mensen die die grens trokken automatisch niet meer in gesprek kwamen met de links-radicalen milieus. Ook hun soms interessante gedachten over linkse politiek bereikten niemand meer, omdat ze hun geloofwaardigheid binnen dat milieu verloren. Je moet volgens mij blijven geloven in een soort zelfreinigend vermogen van die gemeenschappen. Want die gaan ook met elkaar in discussie. Als je als overheid bepaalde uitingen gaat verbieden, maak je de discussies vaak onmogelijk.'

Thijl Sunier: 'Ik denk dat zo'n vergelijking heel belangrijk is, historische vergelijkingen kunnen heel vruchtbaar zijn. Probleem is alleen dat wat er op dit moment gebeurt in Nederland, is dat het terrorismedebat gekoppeld wordt aan het integratiedebat.

Heel sluipenderwijs gaat de discussie wat te doen met radicalisme en geweld over in een discussie over hoe het er voor staat met de integratie. Ik denk dat dat iets is waar we uitermate alert op moeten zijn. En het tweede punt – waar je voorzichtig moet zijn met de vergelijking – dat is dat de RAF mensen met een politiek programma organiseerde. Nu is er ook een soort glijdende overgang van politiek gemotiveerde mensen die zich laten inspireren door religie naar gewoon religieuzen. Die overgang is heel glijdend en het is niet duidelijk waar die ophoudt. Een imam die Verdonk geen hand wil geven – tegelijkertijd overigens zijn hand op zijn borst legt wat betekent dat je wel degelijk erg veel respect toont – wordt in het debat heel makkelijk op een hoop gegooid met terrorisme en falende integratie. Ik denk dat het heel belangrijk is in de discussie duidelijk te houden waar we het eigenlijk over hebben. De vergelijking met Duitsland in de jaren zeventig is dan interessant, omdat je daar geen vermenging had met een debat over integratie. Ik heb het al eerder gezegd in discussies: als ik als volbloed Nederlander zeg "ik wijs het systeem af", dan gaat niemand me naar mijn integratiegeschiedenis vragen. Maar als Shervin dat zal zeggen...'

Bob de Graaff: 'Ik heb me verdiept in de werking van de USA Patriot Act en een aantal van de dingen die daarin zitten kom je langzamerhand in Nederland ook

tegen. Wat men daar met bibliotheken is gaan doen, het vastleggen van uitleengegevens, gaat men nu hier doen. Er zijn veel overeenkomsten, bijvoorbeeld de marginalisering van de positie van de rechter. Maar er zitten ook een paar opmerkelijke verschillen in, en een van de grootste verschillen vind ik dat hier steeds meer wordt gekeken naar intenties. Althans men dicht intenties toe aan mensen. Je krijgt zo langzamerhand het gevoel dat er een soort gedachtepolitie is. In de vs zijn de intenties juist niet van belang. Daar geldt nu het begrip *crime without criminal intent*. Bepaalde handelingen worden automatisch gelinkt aan terrorisme. Men kijkt daar heel erg naar zogenaamde steunverlening aan terroristen en daar valt dan van alles onder. Wie op een of andere manier een *physical asset* doet toekomen aan iemand, zelfs als je niet weet dat die persoon behoort tot Al Qaida, dan ben je zelf ook terrorist. Wie een bijbel zou sturen aan Osama bin Laden in de hoop dat hij daardoor een beter mens zal worden en erin slaagt hem te bekeren, wordt gekwalificeerd als terrorist omdat hij hem een *physical asset* heeft doen toekomen. Dat is dus een heel andere manier van benaderen. Hier ontstaat intussen de situatie dat degene die zijn vreugde zou uitspreken over 11 september of zelfs zou weigeren om het af te wijzen, volgens de nieuwste plannen al strafbaar kan zijn en dat vind ik erg in de richting van een gedachtepolitie gaan.’

Jacco Pekelder: ‘In Duitsland was er de neiging om vage solidariteitskreten op muren al te interpreteren als ondersteuning. Er waren hulpwervings- en ondersteuningsacties, dat was ondersteuning van een terroristische organisatie. Als mensen “Solidariteit met de RAF-gevangenen” op een muur hadden gesprayd leverde dat soms – afhankelijk van deelstaat en rechter – maandenlange gevangenisstraffen op. Terwijl dat eigenlijk door de wetgever niet zo bedoeld was.’

Bob de Graaff: ‘Het risico is natuurlijk reëel aanwezig dat er een soort van olievlékwerking optreedt vanuit speciaal tegen het terrorisme gerichte maatregelen naar de andere delen van het strafrecht. Dat zie je al in het gedrag van Tweede-Kamerleden die beginnen vergelijkbare gevallen waar het niet gaat om terrorisme toch onder die wetgeving te schuiven. Ze gaan bijvoorbeeld zeggen: “Witwaspraktijken, dat moet er ook onder vallen.” En dan schuift het op. Dat vind ik het grote risico ervan. Daarom ben ik zelf meer en meer gaan twijfelen over de vraag of als je het nodig zou vinden om speciale maatregelen tegenover terroristen te nemen, anders dan het bestaande strafrecht biedt, of dat niet een apart soort strafrecht moet zijn los van het bestaande strafrecht. Als je dat zou kunnen scheiden, en ook in de uitvoering zou kunnen scheiden, voorkom je in ieder geval die olievlékwerking.’

Cees Wiebes: ‘Ik heb heel veel met inlichtingen- en veiligheidsdiensten gepraat, maar ook met mensen uit regionale inlichtingendiensten. Alles wat nu wordt voorgesteld werkt eerder contraproductief. Meldingsplicht: het werkt niet. Samir A. is al twee keer gearresteerd. Dat is het mooiste voorbeeld dat de meldingsplicht niet werkt. Sterker nog, alle RID’s die ik gesproken heb, hebben gezegd: het werkt alleen maar contraproductief. Op het moment dat iemand wordt gesignaleerd als zijnde meldingsplichtige, betekent dat dat een dienst zijn sensoren verliest, want een mogelijke buitenlandse rekruteur zal die meldingsplichtige gaan mijden en gaat zich dus op anderen richten in nog diffuse-re netwerken. Kortom, het werkt volslagen contraproductief. En dat niet alleen, volgens de regerende, bestaande wetgeving, daar zijn juristen het over eens, is alles al mogelijk. Dus er is heel veel spierballentaal.’

Bob de Graaff: ‘Anderhalf jaar na 11/09 maakte de Amerikaanse autoriteiten trots bekend dat zij 4,8 miljoen gevaarlijke voorwerpen in beslag hadden genomen bij mensen die op het punt stonden aan boord van een vliegtuig te gaan. Dat waren dus scheermesjes. En ondertussen hebben we diverse acties gehad van individuen of vertegenwoordigers van de media die lieten zien dat je toch met geweren of met nepbommen aan boord kon komen. Dat is voor mij een beetje een metafoor voor heel veel terreurbestrijding. Je let op de scheermesjes...

Wat er gebeurt is dat men bepaalde dingen verwacht van diensten. En die voldoen niet aan die verwachtingen. 11/09 kon toch gebeuren, Theo van Gogh kon vermoord worden. Je krijgt dan zo’n reactie: “Hadden de diensten dat niet kunnen voorkomen?” Het gevolg daarvan is dat men de bevoegdheden oprekt en meer geld gaat geven, in plaats van de vraag te stellen: was dit een reële taak van die diensten? Voor 11/09 kon je zien dat heel veel informatie over die aanstaande kapers gewoon in handen was van diensten, maar er was een *command and control failure*; er waren analyseproblemen; de bevoegde autoriteiten waren niet goed op de hoogte van wat hun juridische mogelijkheden waren. Dat is op zich geen reden om extra bevoegdheden te gaan geven en ook is het geen reden om extra personeel te gaan geven. Toch gebeurt dat, en daarmee creëer je een soort perpetuum mobile; de diensten krijgen dingen opgedragen die ze niet waarmaken of niet kunnen waarmaken. Vervolgens begaan ze een fout. Dat wordt publiekelijk bekend. Dan ga je ze meer bevoegdheden en meer personeel geven. Vervolgens komt de volgende ramp, en je gaat nog weer verder, enzovoort. Als die bal inderdaad eeuwig blijft doorrollen is het gevaar, noem het een politiestaat, een *national security state* of een *surveillance state*, wat dan ook, dat je langzamerhand die kant op rolt. Je hoeft het niet als een

scenario te zien waar een heel bewuste actie achter zit, van “nou, nu hebben we een crisis en die kunnen we maximaal uitbuiten om een aantal dingen te gaan doen die we altijd al hadden willen doen”. Je kunt het ook uitleggen als een scenario van machteloosheid waar verkeerde conclusies aan worden verbonden. Daar komt bij de grotere gevoeligheid van de samenleving. Ik zie dat we ons heden ten dage druk maken over dingen waar we ons in mijn jeugd bij vergelijkbare verschijnselen niet druk over maakten. Ik woon in een gemeente waar een samenscholingsverbod is voor meer dan vier jongeren bij elkaar, omdat dat als bedreigend wordt ervaren. In mijn jeugd was het normaal dat je met vijftien jongens met brommers de hele avond op een pleintje stond. Als er nu ergens gevechten gaande zijn, rondom een café of disco of iets dergelijks, en met name wanneer je het etnisch kunt duiden, dan komt dat meteen groot in het nieuws. In heel veel gemeenten in Nederland in de jaren vijftig en zestig had je vaak vechtpartijen tussen blanke, Nederlandse jongens en Molukse jongeren (...), maar dat kwam niet voorbij het plaatselijke sufferdje. Maar nu worden dat soort dingen allemaal (...) gedramatiseerd (...).’

Shervin Nekuee: ‘Het is een soort denkframe. Als je denkt over de samenleving van ‘er is potentieel oorlog, of burgeroorlog of balkanisering’, of al die termen die gebruikt zijn de laatste jaren die te maken hebben met oorlog en gewelddadige acties. Als je vanuit dat denkframe in een glijdende schaal denkt krijg je rare dingen. Als ik vandaag een Marokkaans jongetje die op straat naar blonde meisjes fluit niet aanpak, wordt hij morgen Mohammed B. Als je op die manier denkt, dan liggen die dingen heel dicht bij elkaar.’

Thijl Sunier: ‘Er gebeuren een aantal dramatische dingen, dat kan niemand ontkennen. De fundamentele vraag die daar achter zit is of er inderdaad sprake is van radicalisering? Maar wat is radicalisering? Op het moment dat je jongens met brommers op een pleintje al ziet als een radicaliseringstendens, dan ben je toch met iets anders bezig dan met het treffen van maatregelen, en de technische vragen of de inlichtingendienst goed werkt. Dat zijn veel fundamentele vragen naar mijn mening.’

Bob de Graaff: ‘Maar de vraag of er sprake van radicalisering is of niet, hangt natuurlijk samen met de manier waarop mensen bezig zijn die processen te duiden. Daarom zei ik ook daarnet dat de overheid radicaliseert. Er is een neiging om alles in termen van een oorlog of een voortgaande strijd te duiden. En dat gaat dan inderdaad door tot de manier waarop mensen dat doen als ze een paar jongens op een pleintje zien.’

Shervin Nekuee: ‘Ik bedoel meer zaken als monitoring van jongeren door de AIVD. In hoeverre er toch een soort tamelijk ideologische manier van denken

bestaat onder een bepaald onderdeel van die jongeren die aan het radicaliseren zijn. Dat noem ik wel feitelijk.’

Thijl Sunier: ‘Als je het in de volgende termen ziet: voor een bepaalde vorm van radicalisering zie je door de eeuwen heen dat er zoiets als een intellectueel proletariaat is. Zo kreeg Rusland terroristen die zich ontwikkelde tot de voorhoede van de communistische partij; dat zag je ook in dekoloniserende gebieden. Daar waren het ook degenen die westers opgeleid waren en die gefrustreerd raakten door het feit dat juist zij die banen en dat potentieel wat ze via het onderwijs dachten te bereiken niet in handen kregen. Dat zie je voor een deel ook in het Midden-Oosten.’

Shervin Nekuee: ‘Dat is wel een verhaal van “kijk, dat zijn de zielige buitenlanders, die gediscrimineerd zijn of loser zijn, en daardoor zijn ze vatbaar voor het buitenland”. Dat is toch heel wat anders dan wat jij noemt het intellectueel proletariaat. Ik herken het ook meer van Iran. Het zijn stuk voor stuk de jongeren die de pionnen van de revolutie waren (...) Misschien was er enigszins een relatieve deprivatie, maar het waren allemaal zeer intelligente topstudenten die heel goed de ideologie konden reconstrueren tussen marxisme en islam.’

Jacco Pekelder: ‘Je hebt ook een verhaal nodig, zonder het verhaal zou je niet in actie komen. Dat verhaal is een soort ideologie die zorgt dat je zaakwaarnemer wordt van die mensen die het juist wel slecht getroffen hebben en waarmee je een bepaalde gemeenschappelijke achtergrond hebt. De uitdaging voor diensten of de overheid en voor ons als buitenstaanders is tussen al die dingen te onderscheiden. Het is een soort van amalgaam van oorzaken die niet bij elk persoon even sterk aanwezig is.’

Shervin Nekuee: ‘Er komt een andere lastige dimensie bij. Er is heel groot onderscheid binnen alles wat er onder politieke islam valt, dat is zo heterogeen. Je kunt zeggen dat de politieke islam, de bijna klassieke vorm die in Iran begonnen is, terrein heeft verloren. Je hebt meer te maken met misschien minder goed dichtgetimmerde ideologische verhalen, die veel meer een beroep doen op iets als levensstijl, op identiteit.’

Bob de Graaff: ‘Dat zijn belangrijke noties, maar ook heel algemeen. Het wordt lastiger als je dat moet preciseren, met in je achterhoofd het idee wat het voor het concrete werk en de mogelijkheden van de diensten betekent. Uiteindelijk zijn ze – niet alleen de mensen die in Leidschendam zitten – afhankelijk van de wijkagenten, mensen in het onderwijs, welzijnswerkers, etc. Die moeten dus processen signaleren bij mensen. Stel je moet een instructie opstellen voor wijkagenten. Jij zit in een wijk waarin dit soort processen zich kunnen voordoen, waar moet zo’n man of vrouw op letten?’

Thijl Sunier: ‘Een goed voorbeeld is een onderzoek naar moskeeverenigingen dat ik midden jaren negentig heb gedaan in Rotterdam. De vraag die ik daarbij heb gesteld – dat had overigens niets met radicalisering te maken – was hoe moskeeverenigingen in het wijkoverleg, in de structuren, welzijnsorganisaties, de lokale politiek, de politie functioneerden. Wat voor plaats zij innamen. Het interessante was dat men op dat lokale niveau, bijvoorbeeld een instelling als de wijkpolitie en de lokale politiek, heel anders, veel ontspannener omging met de aanwezigheid van bestuurders van moskeeverenigingen, dan een stapje hoger op het stedelijk niveau. Dan stonden mensen er verder van af, ze wisten niet wat er gebeurde. En de onderhandelingen die werden gevoerd waren krampachtig op een bepaalde manier. Dan kwamen er allerlei discussies over de scheiding van kerk en staat. Terwijl ze op het lokale niveau zeiden: waar hebben jullie het nou over? Laten we gewoon zakendoen. We kunnen hier met zijn allen een agenda opstellen, we kunnen hier iets betekenen, laten we dat alsjeblieft doen. Ik vond dat heel opmerkelijk. Als je dat vertaalt naar de situatie nu, dan kan ik me goed voorstellen dat wijkagenten en allerlei mensen die op wijkniveau werken daar veel ontspannener mee omgaan dan een stapje hoger.’

Thijl Sunier: ‘Een tijd geleden is een boek van Annemiek Kleywegt [*Onzichtbare ouders, de buurt van Mohammed B.*] gepubliceerd. Dat vind ik een typische misser. Ze schetst daar een beeld van ouders die helemaal niet weten wat er met hun kind op school gebeurt. Dat noemt ze vervolgens de wereld van Mohammed B. Maar dat is dus niet de wereld van Mohammed B. Dat is een wereld die reëel is, maar als je dat de wereld van Mohammed B. noemt, dan heb je er weinig van begrepen, naar mijn mening. Wie antwoord zoekt op de vraag of we hadden kunnen voorkomen dat Mohammed B. deed wat hij heeft gedaan, dan denk ik niet dat de probleemdefinitie van toenemende marginalisering of mislukte integratie de manier is waarop je kan signaleren wat er mis is gegaan.’

Shervin Nekuee: ‘Wat moeten we signaleren? Dat iemand een *reborn* moslim wordt? Is dat al erg? Ik neem aan dat je wilt weten of iemand een potentieel terrorist is (...) Je hebt dan veel meer aan klassieke dingen die te maken hebben met guerrillabewegingen en sektarische groepen, en dat zijn dingen zoals geïsoleerd/niet geïsoleerd geraakt zijn, kiezen voor isolatie als groep, op afstand met de familie, enzovoort, dus je kiest voor hele andere type kringen. (...) Maar ik denk dat je veel meer in die hoek moet kijken dan meteen mensen gewetensvragen te stellen of ze hebben gelachen op 11/09 enzovoort. (...) Ik denk alleen dat een heel groot deel van de regerende politiek dat niet wil uitzoeken.’

Bob de Graaff: ‘In elk debat waarin een wij-zij-tegenstelling wordt gecreëerd, en

dat gebeurt bewust of onbewust, wordt voor een deel de discussie in de dominante groep doodgemaakt. Het mechanisme van “wat jij nu zegt, zal hen wel ten goede komen, eigenlijk help je de vijand”, dat mechanisme zie je optreden. Ik heb zelf een concrete ervaring, waar ik in dat opzicht erg van schrok. Ik werd een dag na de moord op Theo van Gogh opgebeld door een journalist van een groot ochtendblad en de eerste vraag was: kan de AIVD niet een stel Marokkanen het land uit zetten? Dus ik leg uit dat de AIVD die bevoegdheid totaal niet heeft. Waarom dan niet? Dat hebben we in 1945 zo met elkaar afgesproken. Waarom juist toen? Ik leg dat uit. Ik probeer te zeggen: kijk, dat hele idee dat je een paar mensen in de gaten moet houden, dat is natuurlijk wel zo, maar daarnaast moet je voorkomen dat andere groepen als het ware die stap maken naar die kleine groep waar je nu al zorgen om maakt. En daar moet je dus naar mijn gevoel voornamelijk op in zetten. Dat vind ik veiligheidsbeleid. En toen zei hij: “Dan wilt u dus hetzelfde als burgemeester Cohen, de boel bij elkaar houden”, met een heel duidelijke negatieve ondertoon. Toen zei ik: “Wat wilt u dan? De boel uit elkaar spelen?” “Ja maar, het zoeken van de dialoog doen we nu al jaren”, enzovoort. “Als we de dialoog met woorden stoppen,” antwoordde ik, “dan krijgen we de dialoog met daden, dan gaan moskeeën in de fik en daarna kerken, enzovoort.” Dat werd helaas maar al te waar, in de dagen daarna. Dat gesprek duurde dik een half uur. Aan het eind van het gesprek zegt hij: “Er is maar één ding dat ik over uw opinie kan zeggen, en dat is dat hij heel duidelijk is. Ik zal eens kijken wat ik er morgen mee in de krant kan.” De volgende dag stond mijn verhaal dus niet in de krant, maar van diezelfde journalist wel een interview met Hans Janssen. Laatste vraag: “Vindt u dat wij de dialoog gaande moeten houden?” Antwoord: nee, niks dialoog. Toen dacht ik: je raakt dus de mogelijkheid kwijt om het genuanceerde geluid, althans in een deel van de media, te laten horen.’

Cees Wiebes: ‘Maar voor een deel ligt de schuld ook bij de media, hoor. Als na de moord op Van Gogh Boris Dittrich roept: “Lezen ze bij de AIVD alleen maar kranten of kijken ze op internet?”, dan heb je als journalist toch een taak. Dan zou ik als volgende vraag stellen: “Ja, maar u zit in de vaste Kamercommissie van inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Is dat wat ze doen? Waarom heeft u die vraag daar niet gesteld?” Maar zo’n kritische vraag volgt dus ook niet. Dat is gewoon een feit. Men laat maar kreten slaken. Vanuit de journalistiek komt daar niet een kritische reactie op van: ho eens even... u zit in die commissie.’

Bob de Graaff: ‘Ik denk dat het heel belangrijk is om vooral geen stemmen uit te sluiten. Dat is wat op dit moment natuurlijk ook gebeurt. Dat mensen ontzettend bang zijn, van o jee, daar zegt iemand iets heel engs. Dat mag je eigenlijk

niet... Dat juist dat een tegengesteld effect heeft, omdat je daarmee voortdu-
rend lieden uitsluit die helemaal niet uitgesloten moeten worden.'

Shervin Nekuee: 'Er is iets opmerkelijks met de hele reactie op allerlei groeperin-
gen die ontstaan binnen de islamitische gemeenschap. Veel leden van de CPN
zijn goed terechtgekomen. Marxisme bestond in allerlei gradaties. Er is toch tamelijk
slim mee omgegaan, om te voorkomen dat het echt radicaliseert. Ook
van de fundi's, islamisten, orthodoxe moslims, neofundamentalisten, dat zijn
allemaal groepen waarvan je zou denken: ze zijn gewoon hetzelfde als de kraak-
beweging, punk, radicale milieubeweging...'

Bob de Graaff: 'Ik denk wel dat er verschillen zijn. In Japan is het nog sterker.
Daar ben je tot en met je universiteit marxist, daarna wordt je superkapitalist bij
het bedrijfsleven of de overheid. Dus dat is bijna een soort fase die wordt toe-
gestaan in je leven. Op het moment dat het een religieuze invulling krijgt, doet
hij dat dan voor een paar jaar, net als je voor een bepaalde politieke stroming
een paar jaar kunt kiezen, of voor je hele leven? Er wordt wel eens badinerend
gezegd dat er geen terroristen bestaan ouder dan dertig. De vraag is of het met
het nieuwe terrorisme ook opgaat. Is dat ook een verschijnsel dat misschien in-
tergenerationeel is, net als bij de drie generaties van de RAF en aanverwanten?
Bovendien lijkt het steeds jonger te gaan plaatsvinden. Samir A. op z'n zes-
tiende. (...) Of moet je er rekening mee gaan houden dat hij straks 86 is en nog
steeds terrorist is?'

Bob de Graaff: 'Ik praat liever niet over "terrorisme", want ik vind dat een niet-
hanteerbaar begrip. Ik hanteer zelf "fanatisme". En wat je ziet is dat als je ge-
lovige groeperingen neemt, dan hebben over het algemeen mensen die voor
een bepaald geloof kiezen een idee over het heil na dit leven. Een grote groep
zegt dat heil bereik je door hard te bidden, goede daden. Een andere groep
zegt: dat bereik je vooral door tijdens je leven goede daden te laten zien. Een
soort reformistische beweging. Dan is er een groep die zegt je moet kolonies
gaan vormen, bij elkaar gaan zitten. En je hebt een vierde groep die zegt: het
duurt zo lang voordat dat heil komt, wij gaan God of Allah een handje helpen
en wij gaan dat snel even realiseren. Die vierde groep, daar heb ik het over. Als
er dus door jou een koppeling wordt gelegd tussen religieuze beleving en het
hanteren van geweld, wat gelegitimeerd is omdat jij jezelf als representant van
God in het bereiken van heil (...) als je daarvoor kiest (...) dan is dat een
keuze.'

Shervin Nekuee: 'Ik denk dat religie, zeker voor jongere generaties, veel meer
weg heeft van iets als lifestyle. En lifestyle is iets heel erg dynamisch. En dat
komt ook letterlijk terug in de codes die mensen hanteren. Die codes passen op

dat moment bij hun beleving van hun identiteit. Reflecties of terugkeren naar de islam – of welke religie dan – zijn absoluut postmoderne trajecten. Die hebben allemaal te maken met zoeken naar identiteit. Je krijgt ze voortdurend aangetrokken en op dat moment moet je ervoor kiezen.’

Bob de Graaff: ‘Die combinatie, religie en geweld als vorm van lifestyle, is dat dan iets waarvan je nu al kunt zeggen: over tien jaar doet zich dat gewoon niet meer voor, dan hebben we die trend gehad en dan komt hij misschien over vijftig jaar pas weer terug?’

Shervin Nekuee: ‘Ik zou er niet zo absolutistisch over praten, maar ik zou wel zeggen dat de kans heel groot is dat degene die nu op zijn zestiende zo is, op zijn dertigste absoluut niet zo is. En dat heb ik in Iran ook gezien. Wie werden ingezet in de oorlog tegen Saddam om op de mijnenvelden te gaan? Jongeren, want naarmate ze ouder waren, waren ze veel meer betrokken bij hun leven van alledag en veel minder makkelijk te isoleren en in een bijna hypnotische toestand te brengen.’

Bob de Graaff: ‘Waar ik moeite mee heb is dat wij wetenschappers zijn die voornamelijk zelf een secularisering hebben meegemaakt, soms in onze jeugd nog geloofden, en daarna... En ik vind dat er iets te gemakkelijk, vanuit die redenering, geen begrip is voor de gedachte dat mensen het uit religieuze motieven kunnen doen. Dus er zijn mensen die zeggen tegen mij: “Ja, Osama bin Laden is er alleen maar op uit om een Saoedisch vorst te worden.” Maar dat is niet zo. Als je geschriften ziet van mensen die bij hem op bezoek zijn geweest, zeggen ze: we werden gek van al die nachten dat je over religieuze thema’s moest praten. Dat hij iedere keer een geestelijk leidsman naast zich kiest, dat hij bepaalde handelingen niet durft te doen voordat hij een fatwa daarvoor heeft gekregen (...) daar speelt dus religie wel een rol, dat kan je niet ontkennen.’

Shervin Nekuee: ‘Ik vind het belangrijk om religie centraal te stellen (...) Zoals in de jaren zeventig (...) jongeren juist aangetrokken werden door marxisme. Dat is een wisselwerking, tussen die ideologie en het tijdperk waarin we leven? Elk tijdperk heeft gevolgen voor een bepaald deel van jongeren. Je moet kijken naar religie, maar je moet vooral kijken naar heterogeniteit daarin, en ook de dynamiek daarin. Je moet het niet te statisch stellen. De islam is absoluut, zeker in de afgelopen 100 jaar, voortdurend bezig geweest om zich te verhouden tot een veranderende samenleving. Het hele gelul over het feit dat er de laatste 1400 jaar niets gebeurd zou zijn... In een deel van het Midden-Oosten, en ik denk dat de invloed daarvan nu in Europa heel duidelijk te zien is, zie je dat eind jaren zeventig met de mislukking van heel veel seculaire trajecten in het Midden-Oosten de islam in het gat gesprongen is. De islam geeft een rijk aan-

bod aan mensen over hoe ze met het leven om kunnen gaan. Hoe moet je met de samenleving omgaan?

Waarom zijn jongeren juist in Europa daar zo vatbaar voor? Dan moet je kijken over welke jongeren je het hebt. Er is een groot potentieel *sharp minded* moslimjongeren om daarvoor vatbaar te zijn, maar om dat te snappen moet je toch een stap doen naar het huishouden waar ze vandaan komen. Ik denk dat de grote snelheid van de veranderingen, en de kloof met de generatie, hen vatbaar maakt, zoals in de jaren zeventig in Nederland de snelle veranderingen, de snelle vooruitgang van de samenleving, het meest effect had op die jongeren die na/tijdens de seksuele revolutie zochten naar een andere duidelijke structuur.'

Shervin Nekuee: 'Ik heb ooit eens in *de Volkskrant* geschreven: hoe meer integratie, en hoe sneller de integratie, hoe meer conflict. Dat verandert totaal de kijk naar wat er moet gebeuren. Je kunt niet zeggen: hou de integratie tegen, dat zou raar zijn, maar dan zou je bijna zeggen (...) de islamisering van de jeugd is te begrijpen, als een soort levensstijl, en dat zal volgens mij de komende jaren alleen maar toenemen. Alleen kun je als overheid en politiek een rol spelen in hoe die islamisering ingevuld wordt. Op het moment dat je met vernederende taal en praktijken gaat werken, dan zal je het proces radicaliseren. Maar de vraag is: wat wil je tegenhouden? Wil je islamisering tegenhouden, of wil je dat de meest radicale vorm daarvan tegengaan? Dat is niet hetzelfde.'

Bob de Graaff: 'Wat meespeelt is wat het perspectief is. Want stel de overheid zegt: op goede gronden kunnen wij zeggen dit is een lifestyle-verschijnsel, over tien jaar lopen er nog een paar rond (...), maak je niet zo druk, samenleving. Dit is een fase waar we doorheen gaan. Dat wordt door een aantal van de mensen over wie je het hebt natuurlijk als zwaar beledigend ervaren (...). In die zin bevredig je nooit de twee groepen waar de overheid zich op moet richten. De geruststelling voor de een, is de belediging voor de ander.'

Thijl Sunier: 'Ik denk dus dat je strategie moet zijn om discussie in te sluiten; ze laten deel te nemen aan de discussie.'

Bob de Graaff: 'Maar wat jij zegt komt volgens mij (...) omdat we een aantal jaren geleden dachten dat het allemaal wel goed komt; ze mogen best wel denken wat ze willen denken, want het komt wel goed. De dominante groepering in Nederland is zijn zelfvertrouwen kwijtgeraakt. Daarom wordt er ook zo overspannen op van alles gereageerd. En daarom willen ze ook snel resultaten, want je hebt de tijd niet om te wachten, want dan wordt het volgens hen nog erger.'

Shervin Nekuee: 'Er is ook een fundamenteel probleem met het idee om de weg van de verzuiling nog een keer te volgen. Daar zijn twee fundamentele proble-

men mee. Het eerste is dat ook die jongeren geïndividualiseerd zijn, het is geen kudde die achter een herder aangaat. De eerste de beste die leider wil spelen, krijgt meteen een middelvinger. Ten tweede, juist in een geïndividualiseerde samenleving kan het heel gevaarlijk zijn als er maar één groep is die een zuil vormt. Zeker als het een minderheidsgroep is die toch al in de verdachte hoek zit. Dat is het dilemma van de islamitische zuil die het lastig maakt.’

10 KRITIEK

Hoe verdedig je een rechtsstaat tegen de dreiging van het terrorisme? Wat is de dreiging van het terrorisme? Welke organisaties heb je erbij nodig? Wat is de kwaliteit van die organisaties? Welke wettelijke maatregelen zijn er nodig? Hoe ver mag de overheid gaan in haar optreden? Wat zijn de gevolgen op langere termijn? En wie dragen de lasten? Het zijn vragen die beantwoord moeten worden in een tijd waarin aan de ene kant veel geëist wordt van de weerbaarheid van de samenleving en aan de andere kant verworvenheden van de rechtsstaat op de tocht staan.

Politici en bestuurders zitten in een moeilijk parket. Kennis over de aard van het terrorisme en hoe deze te bestrijden is ook vier jaar na 11 september nauwelijks aanwezig. Bovendien betrof de kennis die er was een heel ander soort terrorisme dan waar we nu mee geconfronteerd worden. Slechts de AIVD had als enige dienst binnen Nederland actuele kennis over het radicale islamitisch terrorisme.

Daarnaast is het buitengewoon moeilijk de ‘werkelijke’ dreiging die uitgaat van het terrorisme in te schatten. Aan de ene kant bestaat de neiging deze te overdrijven, aan de andere kant worden er verkeerde inschattingen gemaakt.

In de hoofdstukken van dit boek zijn we uitgebreid ingegaan op de risico’s die gekoppeld zijn aan de bestrijding van terrorisme. In de bijdragen over de AIVD, de nieuwe wetgeving, het vreemdelingenbeleid, de noodtoestand en de zwarte lijsten hebben we aangegeven welke risico’s er kleven aan de verschillende onderdelen. Hier willen we een meer algemene bijdrage leveren in de discussie over de verhouding tussen terrorismebestrijding en burgerrechten. Hoe ver mag een overheid gaan ter bescherming van haar onderdanen?

DE DREIGING

Hoe je het ook wendt of keert, de dreiging van het terrorisme is essentieel veranderd de afgelopen jaren. De analyses over hoe we de dreiging moeten bekijken verschillen echter immens. Waar de een, zoals bijvoorbeeld de Belgische professor Rik Coolsaet, wijst op statistieken die aantonen dat het aantal aanslagen in vergelijking met andere periodes helemaal niet zo groot is, wijst de ander, zoals Uri Rosenthal van het Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement BV, op de kwaadaardige vormen van het huidige terrorisme.

De dreiging is constant in ontwikkeling, heeft verschillende verschijningsvormen, is voor verschillende plekken op de wereld heel divers en kent een groot onderscheid in mate van gevolgen voor de betrokken maatschappij. Bovendien kan de weergave van de dreiging door media en politiek van een andere orde zijn dan in werkelijkheid sprake is. De weerbaarheid van de samenleving is essentieel bij het kunnen opvangen van de gevolgen van een aanslag of een moord.

Vaak wordt met het weergeven van de dreiging onnauwkeurig omgegaan. Het is natuurlijk *not done* om het over ‘oorlog’ te hebben, zoals minister Zalm deed na de moord op Theo van Gogh. De dreiging die uitgaat van het terrorisme benadert de situatie van een oorlog totaal niet. Alleen al door dat te erkennen ontstaat er een andere sfeer, een weerbare samenleving ligt niet snel op z’n gat, kijk naar Groot-Brittannië en Spanje na de aanslagen aldaar.

Onnauwkeurig zijn veel media. Terrorismescoort en is een hot item, terrorisme vraagt om drama. Krantenkoppen die suggereren dat er ‘honderden miljoenen euro’s in Nederland doorgesluist worden naar terroristen’ blijken op los zand gebaseerd te zijn.

Een overzicht van het aantal aanslagen van de laatste decennia in het *NRC* van 17 april 2004 laat sinds 2003 een gigantische stijging van het aantal aanslagen zien. Niet vermeld wordt dat een derde van de aanslagen plaatsvindt in Irak.

En detaillering is noodzakelijk, terrorisme roept immers associaties van angst op en waarom zouden mensen banger gemaakt worden dan nodig is?

Bij een discussie in de Tweede Kamer over het pakket maatregelen van december 2004 noemden meerdere Tweede-Kamerleden Beslan als angstwekkend voorbeeld van terrorisme, en dat in een debat over maatregelen in Nederland.

Na 11 september was het logisch dat de aandacht uitging naar de dreiging van Al Qaida. Tot de aanval op Afghanistan was Al Qaida wel die strakke organisatie, maar mede door de val van Taliban, het vernietigen van de trainingskampen en het arresteren of doden van twee derde van de Al Qaida-leiding is er nu sprake van een gefragmenteerde organisatie. Het aanpakken van een sponsorstaat leek in deze zin behoorlijk effectief. Hoewel er weer genoeg berichten zijn over hergroepering.

Rik Coolsaet noemt Al Qaida na de val van de Taliban helemaal hersendood. Volgens Coolsaet verhult de voortdurend gehanteerde formule na aanslagen ‘met Al Qaida verbonden’ dan ook meer dan ze verduidelijkt. ‘Hoewel sinds 11 september bij elke aanslag automatisch naar Al Qaida wordt verwezen, lijkt het er eerder op dat deze aanslagen tegenwoordig grotendeels, of zelfs uitsluitend, het werk zijn van lokale militante terreurgroepen. Tussen deze groepen bestaat er geen reële operationele coördinatie, maar enkel sporadische en vluchtige contacten.

Van nauwe banden tussen terreurgroepen als de islamitische Jihad in het Midden-Oosten, militante groeperingen in Kashmir en Zuid-Azië, Abu Sayyaf op de Filipijnen, de Tamil Tijgers op Sri Lanka, de Jemaah islamiyah in Zuidoost-Azië, Abu Hafs Al-Masri Brigade en ibda-c in Turkije, is nauwelijks sprake.’

De AIVD constateerde in het jaarverslag van 2002 dat de radicaal islamitische terroristische organisaties steeds autonomer worden. ‘Door zich toe te leggen op een eigen gebied zijn goeddeels zelfvoorzienende eenheden in staat betrekkelijk los van het grotere geheel aanslagen te plannen en te plegen.’ (*AIVD jaarverslag 2002*, blz. 20)

In 2004 constateert de dienst dat ‘de ontwikkelingen van het afgelopen jaar laten zien dat het gedachtegoed en de aanslagen van het internationale netwerk van Al Qaida een belangrijke inspiratiebron zijn gaan vormen voor regionale en lokale netwerken van radicale moslims.

De rol van Al Qaida is er inmiddels een van inspirator, van aanjager van een tegenstelling tussen het Westen en de islam, van uitdager en wellicht nog steeds als financier. Autonome radicale islamitische terroristische organisaties lijken wel tot grote aanslagen in staat te zijn. De aanslagen van 11 maart 2004 in Madrid en die van 7 juli 2005 in Londen zijn hier een voorbeeld van.

Geheel los van deze ontwikkeling stond de oorlog van de vs tegen Irak. Een deel van de rechtvaardiging kwam met de verwijzing van de vs naar het feit dat Saddam Hoessein optrad als sponsor van terrorisme. Colin Powell, oud-minister van Buitenlandse Zaken van de vs, noemt de speech waarin hij voor de Veiligheidsraad van de vn de oorlog tegen Saddam Hoessein rechtvaardigde inmiddels een schandvlek op zijn carrière.

Volgens deskundigen heeft de oorlog in Irak ook niet tot minder, maar eerder tot meer terrorisme geleid. In een analyse over de inzet van militaire middelen bij de aanpak van Al Qaida schreef Marianne van Leeuwen, voormalig medewerkster van Clingendael, in de *Internationale Spectator* van november 2002 dat ‘het Al Qaida-netwerk hier in elk geval niet wakker van hoeft te liggen. Sterker nog, als de aanvallen een nieuwe vloedgolf van anti-amerikanisme in islamitische landen zouden oproepen en de mogelijk op de aanvallen volgende chaos ongekende kansen zou bieden tot het verwerven van niet-conventionele middelen, dan heeft juist dat net reden tot vreugde.’

Ook Peter van Ham van het instituut Clingendael ziet na de oorlog van de vs in Irak het extremisme in het Midden-Oosten toenemen. De dreiging van het terrorisme zal daardoor alleen maar toenemen, betoogt Van Ham. Ten gevolge van de oorlog in Irak heeft de vs zijn agenda omgegooid. Zo worden Pakistan en India niet langer onder druk gezet om hun nucleaire-wapenprogramma te stop-

pen. Ook zijn de besprekingen met Rusland op een laag pitje gezet zodat de geplande vernietiging van de grote voorraden nucleair materiaal die nu nog her en der in Rusland zijn opgeslagen, verder wordt vertraagd.

De AIVD constateerde in het jaarverslag over 2004 dat ‘de strijd in Irak in de hoofden van radicale moslimjongeren een belangrijke rol speelt’. Volgens de dienst kan de situatie in Irak op twee manieren een dreiging voor ons land vormen. Om te beginnen voedt het de haatgevoelens tegen het Westen. Alarmerender noemt de AIVD de mogelijkheid van Irak als een nieuw Afghanistan. ‘Naarmate het conflict langer duurt en er meer geradicaliseerde moslims op jihad naar Irak gaan, en zij na verloop van tijd terugkeren als getrainde en ervaren strijders, zoals dat in de jaren negentig het geval was met veteranen uit Afghanistan kunnen zij zich in Europa ontwikkelen tot actieve rekruteurs van nieuwe jihadisten.’

Maar laten we wel wezen, dé dreiging bestaat niet. Er is groot onderscheid tussen bijvoorbeeld de dreiging in Nederland en Saoedië Arabië, waar toch met enige regelmaat aanvallen van aan Al Qaida gelieerde terroristen plaatsvinden. Bovendien, zo blijkt uit ons hoofdstuk over de AIVD, spelen inlichtingen- en politiediensten soms een heel bijzondere rol bij de bestrijding van terrorisme. Het voorbeeld van de Algerijnse GIA, die halverwege de jaren negentig aanslagen pleegde in Parijs, onder regie van de Algerijnse inlichtingendienst, spreekt boekdelen. Maar ook de achtergrond van de aanslagen in Madrid roept vragen op over de rol van inlichtingen- en politiediensten.

Edwin Bakker van het instituut Clingendael beschrijft het gevoel dat we onder een flinke dreiging van terrorisme leven te maken heeft met de relatieve onbekendheid van het fenomeen in Nederland. In Duitsland, Frankrijk en Engeland, landen die veel meer te maken hebben gehad met terrorisme, lijkt de ontwrichtende werking van terroristische acties minder groot dan in Nederland. Ook het feit dat in november 2004 is gebleken dat Nederlandse politici, beleidsmakers en opiniemakers niet in staat waren het hoofd koel te houden, laat staan de impact van terrorisme en gewelddadig activisme te beperken draagt bij aan een algeheel gevoel van onbehagen, denkt Bakker. ‘Mogelijkheden op dit terrein zijn het ontwikkelen van een open, actieve en goed doordachte communicatiestrategie ten aanzien van burgers en van beleidsstructuren die een sterk en eenduidig leiderschap van politici en beleidsmakers mogelijk maken.’

Eenzelfde advies geven Erwin Muller en Uri Rosenthal. In *de Volkskrant* van 12 februari 2005 schreven ze dat ‘in terrorismedebatten steeds weer wordt gezegd dat het allemaal wel meevalt en dat we ons niet moeten laten meeslepen: “Laten we toch vooral realistisch zijn.” Maar een realistisch beeld van de dreiging van het terrorisme komt er bij deze terrorisme-experts juist op neer dat het om een zeer

reële dreiging gaat. En dat verplicht. De regering dient ervoor te zorgen dat de bevolking een goed beeld krijgt van die dreiging. Dan is duidelijk waarover we het hebben. Burgers worden niet bang als ze een adequate dreigingsanalyse van het terrorisme krijgen.’

Het belang van het geven van zo’n analyse wordt nu ook door de regering ingezien. Minister Johan Remkes sprak op 17 juli 2005 erg open over de dreiging zoals die bekend is bij de AIVD in het programma *Spraakmakende Zaken*. Hij ging daar vooral in op netwerken zoals het Hofstadnetwerk en sprak over tien tot twintig vergelijkbare netwerken in Nederland. Enkele honderden personen zouden tot de categorie behoren die geweld kan gaan gebruiken.

Wat weer bijzonder opvalt aan de feiten die bekend worden over de dreiging die uitgaat vanuit het Hofstadnetwerk is dat er vanuit het netwerk vooral gerichte acties tegen personen werden voorbereid. De moord op Theo van Gogh, de bedreigingen richting Ayaan Hirsi Ali, Job Cohen, Jozias van Aartsen en Ahmed Aboutaleb, werden gevolgd door bedreigingen richting Johan Remkes en Piet Hein Donner. Bijzonder omdat anders dan in andere landen de dreiging zich richt op personen.

De dreigingsanalyses zouden wel verder moeten gaan dan een sensationeel tv-ge-sprek met een oud-politicus. Dreigingsanalyses moeten geen spektakel of ont-hulling zijn. Dreigingsanalyses moeten een beeld geven van ontwikkelingen op het gebied van terrorisme. Vanuit wetenschappelijke hoek zou hier bijvoorbeeld het initiatief in genomen kunnen worden. Achtergronden van terrorisme kunnen immers beschreven worden vanuit verschillende disciplines waardoor er een bre-der beeld ontstaat dan nu. Aandacht zou daarbij ook uit moeten gaan naar ont-wikkelingen in het buitenland. Wat weten we nu eigenlijk werkelijk over dreigin-gen in Afrika, het nieuwe Afghanistan en zelf onze buur Duitsland?

Met het wegnemen van angst, hysterie en sensatie door middel van serieuze en doorwrochte dreigingsanalyses ontstaat er politiek speelveld en waarschijnlijk ook meer ruimte om de diepte in te gaan, iets wat hard nodig is in Nederland.

POLITIEK

Dat brengt ons op de houding van politici in het terrorismedebat. Er is een groot gebrek aan kennis over de achtergronden, de oorzaken en de bestrijding van ter-rorisme. Achtergronden en oorzaken zijn wat een aantal politici betreft taboe en daarmee blokkeren ze elk debat wat ook maar die kant op dreigt te gaan. En waarom? Is zoeken naar oorzaken nu echt hetzelfde als het vergoelijken? Is het

benoemen van processen (de manier waarop columnisten schrijven, de oorlog in Irak) hetzelfde als begrip kweken?

Door niet te discussiëren, polemiseren, of zelfs te ageren ontnemt de politiek zichzelf de mogelijkheid om het proces van terrorisme te onderzoeken. En onderzoek is nodig om in te kunnen grijpen.

Onderzoek op meerdere fronten, ook naar effectiviteit van bepaalde maatregelen, die blijft immers moeilijk in te schatten. Maar ook onderzoek naar de werkwijze en het functioneren van inlichtingendiensten en politie. Veel energie stopt de Tweede Kamer in wetgevende activiteiten terwijl de controlerende taak blijft liggen. Toen er na de processen in Rotterdam voldoende aanleiding was eens flink te kijken naar het functioneren van de politie en het Openbaar Ministerie werd er gegrepen naar nieuwe wetgeving.

Waarom wordt in Duitsland controle wel uitgebreid en laat de Tweede Kamer de constatering dat de parlementaire controle op de inlichtingendiensten hier marginaal geregeld is liggen?

Te vaak reageren politici vanuit eenmaal ingenomen posities. Er wordt weinig tijd genomen voor analyse en, ook in tijden van crisis, gereageerd vanuit het eigen opgebouwde beeld. Zelden of nooit wordt dit beeld bijgesteld, meestal benadrukt men in de media het eigen gelijk.

Verwachtingen van politici sluiten ook niet altijd aan bij de praktijk. Soms worden er daardoor oplossingen bedacht die moeilijk of niet uitvoerbaar zijn.

Bij een analyse hoort ook het zonder angst benaderen van radicalisering, het zonder strafrecht, repressie en allerlei stoere middelen benaderen van een groeiende groep jonge migranten die een plaats opeisen in het maatschappelijke debat. Degene die overgaan tot of willen overgaan tot vergrijpen moeten daar volgens de normale wegen van de rechtsstaat toe worden vervolgd. Anderen die misschien zware kritiek hebben op de Verenigde Staten, Israël of zelfs Nederland moeten niet achterna gezeten worden als vrij wild, maar met hen moet het debat aangegaan worden, hoe moeilijk dat soms ook is.

HET NUT EN DE NOODZAAK

Terrorismebestrijding is noodzakelijk, een noodzakelijk kwaad, en om te spreken in termen van Michael Ignatieff (*Het minste kwaad. Politiek en moraal in het tijdperk van het terrorisme*): welk kleiner kwaad mag een samenleving begaan als ze naar haar overtuiging wordt geconfronteerd met een groter kwaad?

Veel strafrechtdeskundigen, advocaten en rechters zijn al aan het woord geweest

in het hoofdstuk over de justitiemaatregelen. Veel van hun kritiek richt zich op het gebrek aan een duidelijke uitleg van de noodzaak van veel maatregelen. Of het nu gaat om de invoering van het Kaderbesluit Terrorisme, om de Wet Afgeschermd Getuigen, het wetsvoorstel dat de meldplicht mogelijk moet maken of het wetsvoorstel over het uitbreiden van de bevoegdheden van de politie, bijna nergens weet de regering duidelijk te maken waarom bestaande wetgeving niet voldoet en nieuwe dus noodzakelijk is.

Ernstig is het feit dat falend optreden van politie en Openbaar Ministerie in de eerste twee terrorismezaken in Rotterdam leidt tot nieuwe wetgeving, terwijl die rechterlijke uitspraken eigenlijk roepen om een grote schoonmaak bij politie en justitie. Ook het rappe tempo van de wetgeving is overdreven. Belangrijke wijzingen (samenstelling en werven voor de gewapende strijd) werden halverwege het wetgevingsproces ingevoegd. De druk die er stond op het wetsvoorstel Afgeschermd Getuigen leidde achteraf zelfs bij meerdere fracties tot twijfel.

Bijna nergens legt de regering verbanden tussen wetgeving. Zo kan het gebeuren dat nu zowel de AIVD als de politie op hetzelfde moment in dezelfde vijver zitten te vissen. En ook hier weer terecht de vraag: is die wet nodig? Het College Bescherming Persoonsgegevens stelt in haar advies van december 2004 dat 'in de onderbouwing van de keuze voor de voorgestelde uitbreiding van bevoegdheden het conceptwetsvoorstel tekortschiet. Het geeft politie en justitie bevoegdheden die vergelijkbaar zijn aan die van de AIVD. Waarom dat nodig is en waaruit die noodzaak zou kunnen blijken wordt niet geëxpliciteerd. Bovendien wordt voorbijgegaan aan de omstandigheid dat zeer recent relevante uitbreiding van bevoegdheden van de politie heeft plaatsgevonden, zonder dat gebleken is of kan zijn dat deze tekortschieten.'

Een ander voorstel waarvan de noodzaak en effectiviteit meer dan twijfelachtig is, is de zogenaamde meldingsplicht. De meldingsplicht c.q. het plaats- of persoonsverbod zou moeten gaan gelden voor mensen die niet strafrechtelijk te vervolgen te zijn, maar waarover informatie bekend is (op grond van contacten, activiteiten of andere aanwijzingen) dat ze betrokken zijn bij terrorisme.

Als mogelijke aanwijzingen noemt de regering bijvoorbeeld 'een patroon of samenstel van gedragingen en activiteiten, zoals bezoeken van een buitenlands trainingskamp voor terroristen en het zich op verdachte wijze ophouden op bepaalde locaties'.

Wat er nu precies gebeurt met mensen die zich moeten melden is nog steeds onduidelijk. Zal een één of twee keer in de week verplicht bezoekje aan het politiebureau iemand weerhouden van geweld? Zoekt iemand met een persoonsverbod die echt een moord wil plegen, niet gewoon een ander slachtoffer?

Veel van de maatregelen zijn ingegeven door een juridisch denkkader, zonder een echte visie op de maatschappelijke ontwikkeling. Van een eenmaal ingeslagen pad is het moeilijk terug te keren, maar die noodzaak is er wel. Nu lijkt elk wetsvoorstel een nieuwe op te roepen, omdat juristen bedacht hebben welk juridisch gat het ene voorstel achterlaat. Als een perpetuum mobile tinnert het wetgevend apparaat zo steeds verder aan een huis waarin geen tochtgaatje meer zit.

AIVD-INFORMATIE

De informatie van de AIVD speelt in bijna alle maatregelen een belangrijke rol. Bij de strafrechtelijke vervolging van verdachten, bij maatregelen in het vreemdelingenbeleid, bij de meldplicht en natuurlijk in het algemene dreigingsbeeld.

De AIVD is natuurlijk ook bij uitstek dé dienst die de expertise en bevoegdheden bezit om de basisinformatie te verzamelen. In het hoofdstuk over de AIVD hebben we al uitgebreid betoogd dat de AIVD en de politie informatie heel anders verzamelen en verwerken. Dreigingsanalyses maken is iets anders dan bewijs vergaren. Dit onderscheid dreigt uit het zicht te raken door de vermengen van taken. Bestuurders verwachten van de AIVD harde informatie op grond waarvan maatregelen genomen kunnen worden, maar zo hard is die informatie niet altijd.

De toenemende stroom ambtsberichten tast bovendien de positie van de betrokkenen aan. In alle rechterlijke procedures is de toegang tot achterliggende informatie afgeschermd, soms door een rechter-commissaris, maar in het bestuursrecht bijna volledig. Een eerlijke verdediging is hiermee natuurlijk niet meer mogelijk.

BURGERRECHTEN VERSUS VEILIGHEID

De belangrijkste vraag is natuurlijk of de regering te ver gaat in de maatregelen om terrorisme te bestrijden. Wordt de rechtsstaat zodanig aangetast dat onze vrijheid nu van twee kanten wordt beperkt?

Belangrijk is het maken van onderscheid. Waarom wordt een maatregel genomen, wat is het beoogde effect, levert het dat ook op en welke negatieve consequenties zitten eraan vast? Bij sommige maatregelen worden rechten van verdachten ingeperkt, bij andere worden juist rechten van niet-verdachten ingeperkt. Detaillering is van belang; te veel zaken worden op één hoop gegooid. Dat onderscheid is des te essentiëler omdat steeds vaker betoogd wordt dat bestaande

rechten moeten wijken voor het alomvattende recht op veiligheid, privacy moet wijken voor de opsporing en anonimiteit moet wijken voor gegevensverstrekking.

We hebben in de verschillende hoofdstukken al een aantal zaken kunnen constateren.

In het algemeen dreigt er een gevaar van aantasting van burgerrechten doordat het sleepnet van politie en justitie bijna onbeperkt wordt uitgebreid. In feite krijgen de diensten als alle wetsvoorstellen worden aangenomen dezelfde bevoegdheden als de inlichtingendienst. Opsporing breidt zich uit, feiten en aanwijzingen kunnen zich mengen met hele zachte informatie en met de druk om te scoren dreigt ontsporing. Eenzelfde druk en ongelimiteerde bevoegdheden leidde nog niet zo lang gelden tot het onderzoek van de commissie-Van Traa.

Het grote gevaar van de uitbreiding van bevoegdheden ligt vooral in de combinatie met andere maatregelen. Zo zijn vage begrippen als ‘samenspanning’ en ‘werken voor de gewapende strijd’ geïntroduceerd in het strafrecht, kunnen organisaties verboden worden verklaard puur en alleen omdat ze op een lijst van de Europese Unie of de Verenigde Naties zijn geplaatst (dus zonder rechterlijke beslissing) en wordt het verheerlijken van terrorisme strafbaar. Het adagium ‘onschuldig tenzij het tegendeel is bewezen’ is bij de zogenaamde afknijplijsten al verlaten. Verdachten worden bestraft door hun financiële middelen te bevriezen. Voor hen is het bijna onmogelijk hun onschuld te bewijzen door gebrek aan inzage in de bewijsvoering en door gebrek aan toegang tot gerechtelijke instanties die de macht hebben ‘straffen’ terug te draaien. Daarbij opent de regering de mogelijkheid om verdachten van terrorisme lange tijd inzage in hun politiedossier te onthouden.

Meer mensen zullen in een eerder stadium in een politieonderzoek terecht komen. De grens tussen radicaal en terrorist is vaag. Politie- en inlichtingendiensten zullen het zekere voor het onzekere nemen en eerder ingrijpen.

In het geval van terrorisme kunnen de gevolgen echter rampzaliger zijn. Ook de rol van de inlichtingendienst is immers veel en veel groter. De informatie die kan leiden tot veroordelingen, uitzettingen of bestuurlijke meldingsplicht blijft oncontroleerbaar voor degene die verdacht is, een onacceptabel principe.

Het principiële onderscheid tussen inlichtingendiensten en politie lijkt in belang van terrorismebestrijding te moeten sneuvelen, maar essentieel blijft het grote verschil in werkwijze tussen deze diensten. Vermenging van taken lijkt zo simpel, maar leidt er misschien alleen maar toe dat de taken op zichzelf niet meer goed kunnen worden uitgevoerd.

Uitbreiding van de bevoegdheden van de politie levert nog een ander groot risi-

co op: een ‘guerre des flics’, in dit geval tussen politie en AIVD. Informatie geeft macht en wie het eerst bij de informatie is heeft de regie. Aanwijzingen voor zo’n gevecht zijn er al en in het verleden is er ook menig robbertje gevochten tussen de petten en de gleufhoeden. Zo’n situatie is onwenselijk en ook niet nodig. Al eerder zagen we dat nut en noodzaak van uitbreiding van politiebevoegdheden niet is aangetoond. Terecht wordt door een aantal deskundigen gesteld dat maar eerst resultaten van eerdere wetgeving duidelijk gemeten moet zijn voordat nieuwe wetgeving wordt ingevoerd.

Bovendien wordt de kring van mensen waar een terroristisch luchtje aan hangt groter en groter. In verschillende nota’s wordt met de pen beleden dat radicalen juist weer gewonnen moeten worden voor een gematigde visie, maar alle maatregelen lijken radicalen toch dat stempeltje ‘terrorist’ te geven. Nederland dreigt zo eerder de manier van Duitse repressie uit de zeventiger en tachtiger te kiezen dan trouw te zijn aan de eigen afgewogen aanpak uit die jaren. Repressieve maatregelen werden met mate genomen en er werd geprobeerd geen nieuwe terroristen te ‘kweken’.

De weg van repressie werkt waarschijnlijk nauwelijks en heeft grote gevolgen voor de burgerlijke vrijheden. Waar het om gaat is processen van radicalisering serieus te nemen en daar politiek en beleid op te voeren, en dan het liefst een inclusief beleid, zoals ook anderen betoogden in het door ons gehouden rondetafelgesprek.

Niet alles moet op een grote hoop gegooid worden, laten we serieus kijken naar wat er achter de radicalisering schuilt. De jongeren die nu vatbaar zijn voor de radicale islam hebben immers oprechte gevoelens over de beelden die ze zien op internet over Palestijnen, Tsjetsjenië en Irak. De Nederlandse politiek en media zouden het zich moeten aantrekken dat een debat hierover niet in alle openheid wordt gevoerd.

Van Jansen en Janssen verscheen eerder bij Papieren Tijger:

Luisterrijk, een gids over afluisteren, ISBN 90 6728 105 0, € 12,50.

En in de serie **Jansen en Janssendossiers**:

Misleidende methode, ISBN 90 6728 162 X, € 12,50.

Van Wil van der Schans en Jelle van Buuren verscheen bij Papieren Tijger in de serie Dossier Europa:

Europees asielbeleid in 2000, ISBN 90 6728 104 2, € 11,35.

Keizer in lompem, Politiesamenwerking in Europa, ISBN 90 6728 126 3, € 24,90.